

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Symbat ESENKAN KYZY

KIRGIZİSTAN'DA 1916 HALK AYAKLANMASI

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Symbat ESENKAN KYZY

KIRGIZİSTAN'DA 1916 HALK AYAKLANMASI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Leyla DERVİŞ

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Symbat ESENKAN KYZY'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Sezen KARABULUT (imza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Leyla DERVİŞ (imza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Aydın BEDEN (imza)

Tez Başlığı: Kırgızistan'da 1916 Halk Ayaklanması

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 26/06/2018

Mezuniyet Tarihi : 16/07/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kırgızistan’da 1916 Halk Ayaklanması” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Symbat ESENKAN KYZY

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Symbat ESENKAN KYZY
Öğrenci Numarası	20155206007
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans ( ) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Leyla DERVİŞ
Tez Başlığı	Kırgızistan'da 1916 Halk Ayaklanması
TurnItIn Ödev Numarası	980538171

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 184 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 05/07/2018. tarihinde tarafımdan TurnItIn adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 2

alıntılar dahil % 2'tir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise; Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım. ( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise; Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

05/07/2018

(imza)

Dr. Öğr. Üyesi Leyla DERVİŞ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA’NIN KIRGIZİSTAN’DA GÜÇLENMESİ

1.1. Kırgızistan ve Rusya Arasında ilk Ticari ve Elçilik İlişkileri.....	10
1.2. Hokand Hanlığı’nın Rusya ile Mücadelesi.....	21
1.3. Kuzey Kırgızistan’ın Rusya’ya İlhakı Edilmesi.....	34
1.4. Rusya’nın Güney Kırgızistan’ın İşgali.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN’DA 1916 HALK AYAKLANMASININ SEBEPLERİ

2.1. Rus Yönetimi Altında Kırgızlar.....	55
2.2. Çarlık Rusya’sının Toprak Politikası.....	64
2.3. Çarlık Rusya’sının Vergilendirme Sistemi.....	76
2.4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Kırgız Bölgesinde Seferberlik İşlemleri	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN’DA 1916 HALK AYAKLANMASI

3.1. Kırgızistan’ın Güneyinde Halk Ayaklanmaları.....	94
3.2. Kuzey Kırgızistan’da Ayaklanmalar.....	106
3.3. Ayaklanmanın Sebepleri ve Neticeleri.....	122
3.4. Mültecilerin Durumu ve Vatana Dönüş.....	135
SONUÇ.....	147

KAYNAKÇA.....	149
EK 1- Semyen Çuykov'un resmi: Ayaklanmacıların Çin'e Kaçışı.....	157
EK 2- Fotoraf: Rusya'daki Kırgızların Birinci Elçiliği.....	158
EK 3- Fotoğraf: Türkistan'daki Rus Yetkilileri.	159
EK 4- Yedisu Bölgesinin Rahibi ve Hristiyan Dininin Mensupları.....	160
EK 5- Yerli Memurun Halk ile Yerleşim Birimleri Hakkında Konuşması.....	161
EK 6- Sır-Derya Bölgesinin Nüfus Sayımı Tablosu.....	162
EK 7- Yedisu Bölgesinin Nüfus Sayımı Tablosu.....	163
EK 8- Türkistan'daki Rus Yerleşimciler.....	164
EK 9- Çar'ın Seferberlik Kararnamesi.....	165
EK 10- Türkistan Halkının Cephe Gerisi İşlere Alınmasına Dair Belge.....	166
EK 11- Ayaklanmanın Çıkışı Hakkında Telfraf Bildirisi.....	167
EK 12- Birinci Dünya Savaşı. Rus Cephesi.....	168
EK 13- Asılan Ayaklanmacılar.	169
EK 14- Mülteciler Hakkında Telgraf Bildirisi. 17 Ekim 1916.....	170
EK 15- Mültecilerin Geri Verilmesini Talep Eden Çarlık'ın Bildirisi.....	171
EK 16- 1917 Yılındaki Nüfus Sayımı Tablosu.....	172
Ö Z G E Ç M İ Ş.....	173

KISALTMALAR LİSTESİ

bk.	Bakımız
Bsm.	Basmakana (Yayınevi)
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.	Dosya
F.	Frunze
Kırgız ASSR	Kırgız Avtonomduk Sovettik Sosyalistik Respublikası (Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti)
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
Op.	Opis (Arşiv dizini)
Otd. Obşest. Nauk	Otdelenie Obşestvennih Nauk (Sosyal Bilimler Bölümü)
S.	Sayı
s.	Sayfa
TsGA	Tsentralny Gosudarstvenny Arhiv (Merkezi Devlet Arşivi)
TsGIA	Tsentralny Gosudarstvenny İstoriçeskiy Arhiv (Merkezi Devlet Tarih Arşivi)
TsGVİA	Tsovetskiy Gosudarstvenny Voенno-Istoriçeskiy Arhiv (Sovyet Devlet Askeri – Tarihi Arşivi)
SPb	Sank Peterburg
SSR	Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika (Sovet Sosyalist Cumhuriyeti)
AN.	Akademia Nauk (Bilim Akademisi)

ÖZET

Tarihte uzun yollar kat eden Kırgızlar, XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Çarlık yönetimi altına girmiştir. Rus esareti altında Türkistan Müslümanları çok çetin günler geçirmişlerdir. 1867 yılında Çarlık Rusya'sı Türkistan'ı önce bölgelere, sonra da eyaletlere bölmüştür. Bölünmüş olan topraklara Rusları yerleştirmiş ve bu topraklarda Kırgızların millî duygularını tamamen yok etmek; özünden vazgeçirip dilini, dinini unutturup tarihlerini gizleyerek yeni Rusya yaratmayı amaç edinmişlerdir. Neticede güçlü bir milli mücadeleye dönüşen olaylar XX. Yüzyılda Kırgız halkının millî trajedisi olmuştur. Çalışmada, Kırgızlar üzerinde 1916 yılında hüküm süren bu ideoloji ve rejime karşı olan 1916 ayaklanmasının siyasi ve ekonomik açılarından incelenmesi ayrıca ideolojik, dini ve sosyal yönlerden de araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada sırasında kullanılacak kaynakların temelini Rus ve Kırgız kayıtları oluşturmaktadır. Böylelikle, bilim dünyasına söz konusu dönemle ve 1916 olaylarıyla ilgili büyük bir kaynak malzemesi ve arşiv belgeleri de kazandırılmıştır. Nitekim Kırgız Devlet Merkez Arşivi, kitaplar, makaleler, basında çıkan haberler incelenmiş, veri analizi yapılmış ve sonuçta da genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Çarlık Rusya, Yedisu, ayaklanma, Orta Asya, mülteciler, Çin, Türkistan.

SUMMARY

1916 UPRISING IN KYRGYZSTAN

Taking part a long time in history, Kyrgyz people have been ruled by the Tsarist regime throughout the end of the XIX century. The Muslims of Turkestan under Russian domination had very calamitous days. In 1867, Tsarist Russia divided Turkestan first into regions and then into provinces. They placed Russians on the divided lands and they planned to destroy the national feelings of Kyrgyz completely and to create a new Russia by effacing their language, religion and history. Eventually, national struggle became the national tragedy of the Kyrgyz people in the XX century. The aim of the study was to investigate the political and economic aspects of the 1916 Kyrgyz revolt and at the same time to research ideological, religious and social sides of this case. Russian and Kyrgyz records will form the basis of the resources during the research. With this work, a great source and archival documents of 1916 uprising will be brought into the science world. The materials of Kyrgyz State Central Archive, different books and articles have been used and data analysis and general evaluation have been done within the research.

Keywords: Kyrgyzstan, Tsarist Russia, Yedisu, uprising, Central Asia, refugees, China, Turkistan.

ÖNSÖZ

Türkistan bölgesi; coğrafi, jeopolitik ve jeo-stratejik açılarından dünyanın çok önemli bir noktasında bulunmaktadır. Bölgenin sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri bu önemi ekonomik açıdan daha da arttırmaktadır. Ayrıca günümüz Türk Dünyası açısından ortaya çıkan konumu itibarıyla bir cazibe merkezidir. Bu özellikler bölgeyle ilgili yapılacak olan araştırmaların önemini artırmaktadır.

Tezin konusu, XIX. Yüzyılın sonlarında Çarlık döneminin baskıcı politikalarına maruz kalan Türkistan'daki Müslüman Türklerin şiddetli ayaklanmalarına ve üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçmesine rağmen günümüze kadar uzanan neticelerine ışık tutmaktır. Rusya'nın, I. Dünya Savaşı sırasında Türkistanlılara askerlik muafiyetini kaldırarak cepheye kullanmayı hedefi Türkistan genelinde büyük isyanlara neden olmuştur. Neticede isyan Çar ordusu tarafından çok kanlı bir şekilde bastırılmış; halkın bir kısmı Çin yönetimindeki Doğu Türkistan'a kaçarken diğer kısmı Sovyetler dönemi boyunca büyük baskılar altında yaşamak zorunda kalmıştır.

Kırgızların bağımsızlığı ve egemenliği için mücadele ettikleri bu dönemde 1916 Halk Ayaklanması büyük bir öneme sahiptir. Türkistan genelini kapsayan bu ayaklanmayı bastırmak için Çarlık yönetimini ordunun önemli kısmını bu bölgeye göndererek Şubat, sonra da Ekim Devrimlerinin ortaya çıkmasına bir nevi temel oluşturmuştur. Bu hareketlerin sonucunda kurulmuş Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla ülkedeki birçok ulus bağımsızlığa ulaşmıştır. Nitekim 31 Ağustos 1991'de Kırgızistan bağımsız, egemen bir devlet olmuş ve Kırgızistan halkı yeni bir sosyal ve ekonomik bağımsız gelişme yoluna girmiştir.

Orta Asya halk ayaklanmaları genelinde Kırgızistan'daki 1916 Halk Ayaklanması oldukça kapsamlı ve şiddetli bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yüzden Türk dünyası açısından bu olaylar (1916 ayaklanması) Kırgız ve diğer Türk kökenli halkların kahramanlığının ve Türklük bilincini kuvvetlendirmek adına önemli bir dönüm noktasıdır.

Bu çalışmamın yazım aşamalarındaki katkılarından dolayı ilgi ve desteği için saygıdeğer Hocam Dr.Öğr.Üyesi Leyla DERVİŞ'e, sevgili babam Esenkan TOKTOYEV'e ve sevgili annem Maripa ÖSKÖNBAYEVA'ya, değerli ablam ve ağabeylerime, yakın arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ebediyete intikal etmiş olan 1916 yılındaki isyana katılanların aziz hatıraları önünde saygıyla eğiliyorum.

Sımbat ESENKAN KIZI

Antalya, 2018

GİRİŞ

Kırgızlar, Orta Asya'nın en eski halklarından. Günümüzde Orta Asya'da yaşamakta olan halklar arasında, herhalde tarihte adına bu kadar erken rastlanan hiçbir halk olmasa gerekir.¹ Kırgızistan topraklarındaki insan varlığının ilk izleri, Erken veya Alt Paleolitik döneme kadar uzanır. Bu dönemin ilk belgesi, 1953 yılında A.P. Okladnikov tarafından On-Arça nehrinin sol yakasında bulunan taş bir alettir. Eneolitik Çağ'ın çizimleri Saymalı-Taş'ta bulunmuştur. Saymalı-Taş, Eneolitik ve Bronz Çağ'ın Orta Çağ'a kadar zamanı kapsayan büyük bir kült merkezidir.²

Kırgızistan, ticaret yolları üzerinde ve imparatorlukların kurulduğu bölgede bulunduğu için eski dönemlerden bu yana Asya'nın merkezinde tarihsel olarak önemli bir nokta olmuştur. Çin, Fars, Arap, Hint, Türk ve Rus imparatorluklarının ortasında yer alan Kırgızistan topraklarında birçok halk, din ve kültür yaşamıştır. Orta Asya ve Tyan Şan'ın çevresinin binlerce yıldır yerleşim yeri olduğunu petroglifler ve sayısız arkeolojik buluntular kanıtlamaktadır.³

Orta Asya'da M.Ö 1000. yılın ortasında yaşayan, hayvan yetiştiren halklar kaynaklarda "sak" olarak adlandırılmıştır. Saklar, M.Ö 1000. yılında Orta Asya'nın politik olaylarında aktif rol oynayan savaşçı kabilelerdir.⁴

M.Ö. III. Yüzyılda Orta Asya topraklarında Hunların imparatorluğu egemen olmuştur. M.Ö 201 yılında Doğu Tyan Şan'da bulunan Gyangunlar (Kırgızlar) Hunların egemenliği altına girmiştir. Maodun'un iktidarı, Kırgız halkının tarihinde önemli rol oynamıştır. M.Ö 201 yılında Çin tarihi belgelerinde, "Kırgız" etnik kökeni hakkında ilk bilgi verilmiştir.⁵

Sakların halefleri Usunlardır. Yedisu, Cungarya ve Orta Tyan Şan'ı işgal ederek burada en eski devletlerden birini oluşturmuşlardır. M.Ö. 71 yılında Usun hükümdarı Künbak, Han İmparatorluğu ile ittifak içinde Hunları yenilgiye uğratmıştır. O sırada Kırgızistan'ın bir kısmı Fergana Vadisi'ndeki Davan devletinin bir parçasıdır. M.Ö. 104-99 yıllarında Davan Devleti, Han İmparatorluğu ile yapılan mücadelede bağımsızlık kazanmıştır.⁶

VI. Yy. ortalarında Altay'da Göktürk İmparatorluğu kurulmuştur. 570 yılında ise Göktürkler iktidarın zirvesine ulaşmışlardır, toprakları Hingan'dan Kuzey Kafkasya

---

¹ Yazı, 2007: 88

² Osmonov, 2003: 23-24

³ Akaev, 1998: 13

⁴ Biçurin, 1950: 77-78

⁵ Bernştam, 1951: 143

⁶ Bernştam, 1952: 156

ovalarına, Yenisey'in yukarı kesimlerinden Amu Derya'ya kadar uzanmıştır. 603'te Devlet, Doğu ve Batı Hanlıkları adıyla resmi olarak ikiye bölünmüştür.⁷

Batı-Türk Kağanlığı (603-704), Doğu Türkistan'dan Tyan Şan ve Yedisu'nun dağ bölgelerini ve Kuzey Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir alanı işgal etmiştir. İdari, politik ve ana ticaret merkezi Suyab'dır (Tokmak).⁸ Bu dönemde Bars-Beg Kırgızların Kağanı ilan edilmiştir. Onun Inançu alp Bilge unvanına da sahip olduğu söylenmektedir. Kırgızlar o dönemin en iyi silahlanmış askeri gücüne sahiptirler. Tam teçhizatlı atlı birlikleri vardı. Bars Beg, Bilge'nin kız kardeşiyle evlendirilerek bir yakınlaşma tesis edildi. Ancak daha sonra Bars-Beg'in de Göktürk kağanlığına karşı ayaklandığı ve öldürüldüğü görülmektedir. 709 yılında Kırgızlar bir Türk boyu olan Çiklerle işbirliği yaparak Kök Türklere isyan etmişlerse de 710 yılında tekrar itaat altına alınmışlardır. Bundan sonra Kırgızlar Göktürk kağanlığına hep sadık kalmışlar ve hatta Köl Tiginin yog merasimine onlar da temsilci göndermiştir.⁹

Kırgızistan topraklarında Batı Türk Kağanlığı'nın çöküşünden sonra 704-746 yıllarda Türkiş Kağanlığı kurulmuştur. 746'da Türkiş'lerin yerini Karluklar istila etmiştir. Karluk Devleti, güçlü göçebe kabilelerden oluşmuştur. VIII.- IX. yy. arasında Yedisu ve Tyan Şan'da Karluk Kağanlığı tahakküm etmiştir. Bu dönemde Güney Sibirya'da Yenisey Kırgız Devleti güçlenmeye başlamıştır. Uygurlarla yapılan 20 yıllık savaşın sonucunda (820-841), Kırgızlar Karlukları mağlup etmiştir. Uygur Hanlığının yenilgisi ve Orta Asya'nın geniş topraklarının fethi Büyük Kırgız Hanlığının kurulmasına yol açmıştır.¹⁰

İlk yerleşimcilerin kimileri paganlardan oluşuyordu ve kimileri de Tengrizm'i uyguluyordu. Talas'taki, 751 yılında gerçekleşen Çinli Tang hanedanlığı ile Arap Abbasi halifeliğinin arasındaki savaştan önce Orta Asya temelde bir Budist toprağıdır, ancak Büyük İpek Yolu gezginleri ve tüccarlarıyla birlikte gelen başka dinler ve kültürler de vardır. Talas'taki savaş bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu olaydan sonra İslam egemen bir dine dönüşmüştür ve bütün bölge üzerinde muazzam bir etki yaratmaya başlamıştır. Karahanlılar en eski Müslüman hanedanlarından birisidir ve İslam'a birçok eski Türk unsurlarını getirmişlerdir. Karahanlılar IX.-XI. Yüyıllar arasında iktidardaydırlar. Bu dönemde onlar Burana kulesini ve Uzgen türbesini inşa etmişlerdir. Kent kültürü, yazı, edebiyat ve tarihte hızlı bir artış olmuştur. Büyük düşünürler Balasagunlu Yusuf Has Hacib ve Kaşgarlı Mahmud, paha biçilmez eserlerini bu topraklarda yaratmışlardır.¹¹

⁷ Biçurin, 1950: 98

⁸ Litvinskiy, 1992: 231-232

⁹ Saadettin, 2012: 19-27

¹⁰ Gumilev, 1993: 76

¹¹ Karaev, 1983: 55-56

XIII. Yüzyıldan itibaren, Asya'nın Moğol fethine maruz kaldığı dönemde, bugünkü etnik Kırgızların ataları Yenisey topraklarından Tyan Şan'a göç etmişlerdir. Orta Asya'nın Cengiz Han tarafından fethedilmesi ile birlikte, burada Çağatay Hanlığı kurulmuştur. Bu devleti Haydu ve Moğolistan devletleri izlemişlerdir. Moğolistan'ın varlığını sürdürdüğü dönemde Kırgızlar tarih sahnesine çıkmışlardır. Moğolistan tarihçisi Muhammed Haydar, Kırgızları "Moğolistan'ın vahşi aslanları" olarak adlandırmıştır. Bu Kırgızların bölgedeki siyasi üstünlüklerini göstermektedir.¹²

XV-XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Kırgızlar nihai olarak bugünkü etnik görünüşünü edinmişler ve ağırlıklı olarak Tyan Şan ve Pamir-Alay topraklarına yerleşmişlerdir. XV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyılın ortasına kadar Kırgızlar Cungar Hanlığı'nın istilasıyla bağlantılı olarak bağımsızlıklarını kazanmaya çalışmışlardır.¹³

XVI yy. 60'lı yıllarında Güney Kırgızlar ve daha sonra XIX. yy. 20-30'larında Kuzey Kırgızlar Hokand Hanlığı'nın etkisi altında kalmışlardır. XVIII. Yy. sonunda ve XIX. yy. başında Kuzey Kırgız kabileleri Rusya ile bağımsız olarak bağlantı kurmaya başlamıştır. 1785 yılında Rusya'ya ilk temsilcileri Sarıbagış kabilesinin lideri Atake Baatır'ı göndermişlerdir. 1855'te Bugu kabilesi, Kırgızistan'ın Rusya'ya dâhil olma sürecinin başlangıcını ifade eden Rus himayesini kabul etmişlerdir. 1868'de Kırgızistan'ın kuzey kısmı son olarak Rusya'ya dâhil olmuştur. 1876'daki Hokand karşıtı ayaklanmanın bastırılmasından sonra Kırgızistan'ın güney kısmı da fethedilmiştir.¹⁴

1867'de Kırgızistan'da Rusya'nın idari ve bölgesel yönetimi faaliyete başlamıştır. Çar'ın yeniden yerleşim ve vergi politikası, ulusal ve ekonomik baskıyı güçlendirmiştir. Orta Asya halklarının ilk anti-sömürgecilik ayaklanması, 1898'de Fergana Vadisi'ndeki Andican şehrinde meydana gelmiştir.¹⁵ Rusya, Kırgızların ekonomik düzeninde kademeli değişiklikler yapmıştır. Kırgız coğrafyası, doğası, tarihi ve kültürü araştırılmaya başlanmıştır. Fakat Çarlık sömürgeci politikası, trajediyle sonuçlanan 1916 ayaklanmasına yol açmıştır.¹⁶

1916 ulusal kurtuluş ayaklanması tüm dramatik doğasına rağmen, Orta Asya ve Kazakistan halklarının da tarihindeki çok önemli ve çarpıcı olaylardan birisidir. Bilimsel açıdan aktif bir araştırmaya ihtiyaç duyan ve sürekli yeni olaylar eklenip incelenmekte olan tarihin önemli sayfalarından biri de 1916 Halk Ayaklanması'dır. Kriz öncesi olaylarda ulusal kurtuluş hareketi esasen reddedilmiş ve Orta Asya halkları sömürgeci baskının nesnesi olmaya istidatlı olarak nitelendirilmiştir. Tarihçi-araştırmacılar hükümetin baskısıyla 1873-

¹² Hudyakov, 1986: 91

¹³ Zlakin, 1983: 108

¹⁴ Ploskih, 1977: 66-67

¹⁵ Hasanov, 1977: 212

¹⁶ Camgırçinov, 1966: 261

1876 yıllarındaki Hokand, 1898'deki Andican ve 1916 ayaklanmalarını gerici olarak haksız bir şekilde değerlendirmek zorunda kalmışlardır. Bu terimin ortaya çıkışı Bagirov, Yakunin, Aidarov, Şoinbaev ve Tarasov'un bilimsel ve kışkırtıcı makalesinin yayınlanmasıyla yakından bağlantılı olmuştur.¹⁷ İsyanın sebepleri hakkında çeşitli görüşler de ortaya atılmıştır.

Çar yönetimine göre isyan, başta Türkiye olmak üzere Rusya'ya düşman devletlerin entrikaları sonucu ortaya çıkan dini-etnik hareket olarak nitelendirilmektedir. G. İ. Broydo'ya göre bu isyan, "Kırgız nüfusunu tamamen mahvetmek ve bu toprakları yeni göçmenler için temizlemek" amacıyla bizzat Çar yönetiminin bir kurgusudur.¹⁸

Sovyet döneminde Kırgız tarih bilimi o dönemdeki siyasi ideolojinin taleplerine göre araştırılmıştır. Devlet tarafından baskı altında olan bilim adamları ulusal kurtuluş hareketlerinin doğasını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. Aynı görüşte bulunmayanlara milliyetçi yaftasını yapıştırmışlar ve baskı politikası uygulamışlardır. Tüm milli hareketler feodal monarşik, gerici ve anti-Rus olarak kabul edilmiştir. Aynı şekilde 1950'lerde Frunze (Bişkek), Taşkent, Alma-Ata ve diğer şehirlerde düzenlenen bilimsel konferanslar ve oturumlarda bu görüş üzerinde durulmak zorunda kalınmıştır.

Ne yazık ki, 50-70'lerde ayaklanmanın özünü unutmaya, onun gerici belirtilerini bulmaya çalışmışlardır. Ancak, atalarının kahraman geçmişine kayıtsız kalmayan bölge halkları tarihin bu sayfasını hiç unutmamışlardır. Sovyetler Birliği çözüldükten sonra, 1991'de bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti 1916 ayaklanmasının 75. yıldönümünü yaygın olarak kutlamıştır. 1916 isyanının 75. yıldönümü ile bağlantılı olarak düzenlenen etkinlikler, bu olayın nedenlerinin ve neticelerinin araştırılmasını önemli ölçüde arttırmıştır. Tarihçiler, katılımcılar ve görgü tanıkları radyo-televizyonlarda, süreli yayınlarda konuşmalar yapmışlar ve bu olayın bilinmeyen sayfalarını açığa çıkarmışlardır. Gençler, bu tarihi olayı ebedileştirmek için olay yerlerine gitmişler ve görgü tanıklarının hatıralarını toplamışlardır.

Ayaklanmanın 75. yıldönümüne adanan uluslararası bilimsel-pratik konferansa Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'dan tarihçilerin temsilcileri gelmişler ve ele alınan sorunun özünü tartışılıp açıklanmasında aktif bir rol oynamışlardır. Konferans, bu konunun niteliği konusunda fikir birliği olmadığını ortaya koymuştur. Uzmanların çoğu, ayaklanmayı sömürgeci, emperyalist, askeri ve feodal baskıya karşı ulusal kurtuluş olarak nitelendirmiştir. Ancak konuşmacılardan biri ayaklanmayı "Kırgız halkının ulusal özgürlük için devrimci bir savaş" olarak görmüştür. Başka bir konuşmacının görüşüne göre ise, 1916 ayaklanması, Rus karşıtı büyük manapların yaptıkları bir girişimdir. Bazı katılımcılarsa ayaklanmada Rus

¹⁷ Usenbaev, 1960: 176

¹⁸ Toraman, 2014: 87

karşıtı fikirleri tespit etmişlerdir. Bazıları ona etnik gruplar arasındaki kıyımın karakterini atfetmeye çalışmışlardır. Ancak bu ifadeler konferans katılımcıları tarafından desteklenmemiştir. Çünkü konuşmacılar uzun zamandır bilinen bir yayından çıkartılan arşiv belgeleri hariç, yeni ve güvenilir bir kaynak gösterememişlerdir. Bu bilimsel-teorik konferansta, 1916 ayaklanmasının ulusal kurtuluş, anti-sömürgeci, anti-emperyalist, savaş karşıtı ve anti-feodal karaktere sahip olduğu kabul edilmiştir. Ayaklanmanın ayrıntısıyla her yönden incelenmesi önerilmiştir. Bu bilimsel konferansın materyalleri birkaç yayında çıkmıştır. Yayımlanan bu kitaplar, bibliyografik nadirat sayılan çalışmaları, görgü tanıklarının bazı önemli anılarını ve G.İ.Broydo'nun materyallerini içermektedir. 1996 yılında, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Ulusal Bilimler Akademisi'nin Tarih Enstitüsü görevlileri M. Mahmutbekova ve gazeteci P.Kazıbaev tarafından hazırlanmış "Kırgızistan'da 1916 Ayaklanması" başlıklı arşiv belgelerini ve anılarını içeren kitap yayınlanmıştır.¹⁹

Fakat Kırgızistan'daki bu ayaklanmanın araştırılması tamamlanmış olmaktan uzaktır ve özellikle bu olayın tarihsel önkoşulları zayıf bir şekilde incelenmiştir. Kırgızların 1916'daki ayaklanması, derin sosyal, ekonomik ve politik köklere sahiptir. Bu kökleri bilmeden ayaklanmanın niteliğini belirtmek ve kendine özgü özelliklerini ortaya çıkarmak imkânsızdır. Ayaklanmanın sebeplerinin incelenmesi de tatmin edici değildir. Bu olayın doğası hakkında da belirsizlikler vardır. Ayaklanmanın itici güçleri, toplumsal bileşimi ve bu hareketin içinde yer alan sınıfların görev ve amaçları zayıf bir şekilde aydınlatılmıştır. Şimdiye kadar, özellikle güneyde ve diğer bazı bölgelerde ayaklanmanın akışı ve kapsamı tam olarak gösterilmemiştir. Özgün özellikleri ve tarihsel önemi tam olarak tanımlanmamıştır, ana aşamaları ve dönemleri belirsizdir.

Bu çalışma, yoğun arşiv belgelerinin ışığında ve orijinal kaynaklardan faydalanarak yazılmıştır. Çalışmada, katılımcıların ve görgü tanıklarının anıları, sanat eserleri ile folklor verileri de kullanılmıştır. Bunun dışında Turdunbekov, Broydo, Abrahamov, Pyaskovskiy, Soltonoev, Lesnaya, Mahmutbekova, Rıskulov, Usenbaev, Galuzo, Zima, Ploskih ve diğer tarihçi-araştırmacıların verileri kullanılmıştır.

G. İ Broydo'nun eseri ilk kaynak olarak kullanılmıştır.²⁰ 1916 ayaklanmasının çıkış sebeplerini ilk olarak araştıran, dönemin Kırgız ASSR'nin başkanı C. Abdrahmanov'un belirttiği problem hala aktüalitesini kaybetmemiştir.²¹ Ayaklanmanın önkoşullarını B. İsakeev detaylı bir şekilde araştırmıştır.²² Kazak halkının ünlü eylemcisi T. Rıskulov ayaklanma

¹⁹ Mahmutbekova, 1996: 34

²⁰ Broydo, *Vosstanie Kirgizv 1916 goda*, T, 1925

²¹ Abdrahmanov , *vosstaniü*, F, 1931

²² İsakeev , *1916-cılkı kötörlüş cönündö*,F, 1932

sirasındaki Kazak-Kırgız ilişkilerini inceleyip araştırmaya büyük katkıda bulunmuştur.²³ 1937 yılında Moskova’da yayınlanan arşiv belgelerinden oluşan derleme ve A. N. Zorin’in 1941 yılındaki kitabı siyasi-ideolojik açıdan bağımsız nitelikteki çalışmalardandır.²⁴

Ayaklanmanın ulusal özgürlük için yapılan bir hareket olarak kabul edilmesine rağmen Pişpek ve Prejevalsk valiliklerinin bazı kısımlarında ayaklanmaya manapların liderlik etmesinden dolayı 1953 yılındaki konferansta ayaklanmaya gerici, Rus karşıtı, milliyetçi olarak nitelendirilmiştir. Bu fikrin özünü A. N. Zima’nın yaptığı konuşması oluşturmuştur.²⁵

Bilimsel çalışmaların yanı sıra 1916 ayaklanmasıyla ilgili sanat eserleri de dikkat çekicidir. Buna örnek olarak A. Tokombaev’in “Kanduu Cıldar” (Kanlı yıllar) tarihi romanının “Tan aldında” (Sabah öncesinde) olarak yeniden adlandırıldığını ve kitaptaki “Kanat Han” bölümünün ideolojiye karşı olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz.²⁶

1916 Ayaklanmasını inceleyen ve kapsamlı olarak araştıran tarihçi K.Usenbaev de birçok eleştirilerle karşılaşmıştır. Buna rağmen ayaklanma üzerinde birçok makale ve iki monografi yazmıştır. 1997 yılında son yayınladığı eserinde arşiv belgelerini kullanarak ayaklanma araştırmasını yeni bir düzeye getirmiştir.²⁷

Özbek bilim adamı H. Tursunov arşiv belgelerin temelinde ayaklanmanın çıkış sebeplerini, itici güçlerini ve karakterini incelemiştir.²⁸ Kırgızistan’daki diğer halkların 1916 ayaklanmasına katılımı üzerine T. Ömürbekov bir eser vermiştir.²⁹ Belek Soltonoev’in mültecilerin Çin’e kaçıışı ve geri dönüşüne dair katılımcıların anılarını içeren kitabı önemlidir.³⁰ Tarihçi T. Şeyşekanov’un “*Issık-Göl öröönündögü kötörülüştün öbölgölörü, özgöçölügü cana başçıları*” (Issık-Göl bölgesindeki ayaklanmanın sebepleri, özellikleri ve liderleri) konusunun üzerinde master tezini savunmuştur.³¹

Ayaklanmanın 100. yıldönümü için Kakeev’in editörlüğü altında Rusya’nın devlet arşivinin belgelerini içeren 6 ciltlik kitap yayınlanmıştır.³² Bunun dışında E. Kaptagaev’in editörlüğü altında yayınlanan çalışma da ayaklanma hakkında gerekli bilgileri vermektedir.³³

1916 ayaklanması Kırgız edebiyatında da yaygın olarak yansıtılmıştır. Bu yapıtların arasında I. Şaybekov’un “Kayran El”, A.Tokombaev’in “Kanduu cıldar”, M.Elebaev’in

²³ Riskulov , *1916 –cıldagı kazaktar menen kirgızdardın kötörülüştü cönündö*, Almata, 1926

²⁴ Zorin , *Kirgızstandagı kötörülüştün 25 cıldığı*,F, 1941

²⁵ Zima. , *O haraktere vosstania v Kirgizii*,M, 1954

²⁶ Tokombaev , *Kanduu cıldar*,F, 1936

²⁷ Usenbaev , *Vosstanie 1916 goda v Kirgizii*,F, İlim, 1967

²⁸ Tursunov, *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazakstane*, M, Znanie, 1966

²⁹ Ömürbekov, *Uçastie malih narodov v nasonalno-osvoboditelnom dvijenii nakanune Oktabrya*, M, 1982

³⁰ Soltonoev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, B, 1993

³¹ Şeyşekanov , *Issık-Göl öröönündögü kötörülüştün öbölgölörü, özgöçölügü cana başçıları*, B, 2004

³² Kakeev.A.Ç, *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, B, İzd.KRSU, 2015

³³ Kaptagaev.E, *Vosstanie 1916 goda v Kirgızstane. Sbornik dokumentov*, B, 2011

“Uzak Col”, A.Toktomuşev’in “Kakşaaldan Kat”, S.Karaçev’in “Erksiz Kündör”, T.Kasimbekov’un “Kırgın” eserleri önemli yer almaktadır.³⁴

Kırgız ve Kazak folklorunda birçok eser 1916 ayaklanmasına adanmıştır. Kazak halk şiirinde 1916 ayaklanması üzerinde ilk yüksek lisans tezi 1962 yılında savunulmuştur. Kırgız filolojisinde ise bu konu yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Bu edebi çalışmalar tarih biliminde önemli bir kaynak olarak kullanılır. Kazak edebiyatçısı Muhtar Auezov’un “Kaarduu Mezgil”, “Kıyın Zaman” uzun öyküsünün temelinde çekilen Tursun Curtbaev’in sanat-belgesel filmi, Yedisu’daki ulusal kurtuluş hareketine dair yaklaşık 600 arşiv belgesini, katılımcıların anılarını kullanarak Çar rejiminin sömürü politikasını açıkça göstermiştir.³⁵

Orta Asya’da ilk heykel okulunu açan Macar heykeltıraş Laslo Mesaroş ayaklanma (Ürkün) konusunda birçok grafikresimleri çizip, 1936 yılında bu olayla ilgili resim sergisini düzenlemiştir. Sinemada M. Ubukeev’in “Taygak Keçüü”, D.Sadırov’un “Kayran El”, M.Atanaliev’in “Ürkün”, resimde ise S.Çuykov’un “1916 Cıl” eserleri vardır.³⁶

Kitle haberleşmesinde ayaklanmanın ulusal ya da halk niteliğinde olup olmadığına dair birkaç materyal ortaya çıkmıştır. Bu sorunun araştırılma yönleri hala Orta Asya tarihi için önemlidir. Eski siyasi rejimden dolayı, ayaklanmayı araştırma çerçevesinin dışında kalan tarihçilerin verdikleri bilgilerin bu konu üzerinde bilimsel araştırma yapma sürecinde tarih sayfasındaki boşlukları doldurduklarını da söylemek gerekir.

Araştırmanın amacı:

- Konunun güncelliğini hatırlayarak bu olayı incelemenin yanı sıra tarih bilimine, Türk Dünyası tarih yazıcılığına katkıda bulunmak;
- Tarihi belgeleri, daha önce derin bir şekilde araştırılmayan arşiv materyalleri ve anıları birbirleriyle kıyaslayarak ve onları tamamlayarak 1916 yılındaki ayaklanmanın gerçeğini yansıtmaya çalışmak;
- Orta Asya’daki ve Kırgızistan’daki siyasetin özelliklerini derin bir şekilde analize etmeye çalışmak;
- Ayaklanmanın arka planda kalan taraflarını aydınlatarak anıları kaynak olarak kullanmaya çalışmak;
- Gençleri yurtseverlik konusunda eğitmeye ve halkların kardeşliğini desteklemeye katkıda bulunmak;

³⁴ Şaybekov.I, *Kayran El*, F, Kırgızmbas, 1940; Tokombaev.A, *Kanduu cıldar*, F, 1936; Elebaev. M, *Uzak col*, F, 1936; Toktomuşev. A,*Kakşaaldan kat*, F, 1939; Karaçev.S, *Erksiz kündör*, F, 1960, Kasimbekov. T, *Kırgın*, B, Biyiktik, 2004.

³⁵ Auezov. M, *Dürbölön zaman*, B, Izd.Kırgızstan, 1987

³⁶ Kakeev, 2015: 139, Bkz. Ek: 1

Çalışmanın yeniliği; Arşiv belgelerini, anıları, eski ve yeni çalışmaları kullanarak 1916 halk ayaklanmasının kapsamlı olarak araştırılması ve Türk Dünyası tarih yazıcılığına bilimsel bir kaynağın kazandırılmasıdır.

Ayaklanmanın bilimsel – pratik açıdan önemi: Türk dilinde eğitim veren tüm üniversitelerde Tarih ve Türkoloji bölümlerinde 1916 ayaklanmasına derin bir bakış açısını kazandırmaktır.

Çalışmada kullanılan kaynakları, Kırgızistan'ın Ulusal Bilim Akademisinin, 1916 ayaklanmasının katılımcılarının, görgü tanıklarının anıları oluşturmaktadır. Bu kişilerin arasında devlet adamları C. Abdrahmanov, B.İsakeev, T. Rıskulbekov, şair Toktogul, yazarlar M.Elebaev, K. Bayalınov gibi ünlü insanların da anıları yer almaktadır. Verdikleri bilgilerde ayaklanmanın çıkışı, güçlenmesi, akışı ve bastırılması yer almaktadır.

Anıların dışında Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın Merkezi Arşivlerinin materyalleri de yaygın olarak kullanılmıştır.

Araştırmanın kronolojik kapsamını; Kırgızistan'da Hokand Hanlığının egemenliğinden itibaren 1917 yılının Ekim Devrimi'ne kadar geçen zaman oluşturur.

Araştırma yöntemleri; Kaynaklar ve bulgular birbirleriyle karşılaştırıp tarihi olaylara objektif olarak bakılmakla birlikte statiksel, nitel, analitik, gözlemsel ve örnekleme yöntemlerini kullanarak yapılan bir çalışmadır.

Çalışmada Rusların Kırgızistan'da ekonomik, ticari ve siyasi çıkarları ile ilk Kırgız-Rus ilişkileri araştırılmıştır. Çar Rusya'nın Kırgızistan'ı işgal etmesi anlatılmıştır. İkinci bölümde 1916 Halk Ayaklanması'nın çıkış sebepleri derin bir şekilde analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise ayaklanmanın akışı katılımcıların ve görgü tanıklarının verdikleri bilgilerin temelinde beyan edilmiştir. Ayaklanmanın sonuçları, tesiri ve egemen Kırgızistan'ın gelişme sürecindeki tarihi önemi değerlendirilmiştir.

Kırgızistan'daki 1916 Halk Ayaklanması tüm Orta Asya'da olduğu gibi Çar Rusya'nın sömürgeci siyasetine karşı çıkmıştır. Bu siyasetin en çelişkili meselesi XVIII. - XIX. Yüzyıllardaki dünyayı yeniden bölüştürme süreciyle bağlantılıdır. Rusya'nın XIX. Yüzyılda toplumsal gelişmesindeki istikrarsızlığı, Rus sömürgeci siyasetinin güçlenmesine ve Orta Asya'nın Ruslaştırmasına neden olmuştur. Çar Rusyası Kırgızistan'ı işgal sürecinde halk arasındaki dengesizliği kullanmış, kabileler arasındaki düşmanlığı arttırmış ve gizlice ondan yararlanmaya çaba göstermiştir. Yerli halk ile yapılan anlaşmalar ihmal edilmiş ve Rusya'dan Orta Asya'ya, Kırgızistan'a, özellikle Yedisu'ya, Rus köylülerinin göç etmesi karışıklıklara yol açmıştır. Yeni gelen Rus yerleşimciler yerli halkı ezen Çar iktidarının güvenli dayanağına dönüşmüştür. Halkın bazı geleneklerine, adetlerine, dinine ve hatta diline karışmak, sınır

koyarak halkın hukuki ve insanlık değerlerini incitmesinin yanı sıra sosyal dengesizliği de derinleştirmiştir. Ayaklanmanın Orta Asya'da aynı anda cereyan etmesi ve ayaklanmaya 10 milyondan fazla insanın katılması ar Rusya'nın sömürgeci siyasetini yargılamıştır. Bu ayaklanmayla Türkistan genelinde birçok kayıp verilmesine rağmen arlığın siyasi hükümeti eleştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA'NIN KIRGIZISTAN'DA GÜÇLENMESİ

1.1. Kırgızistan ve Rusya arasında ilk Ticari ve Elçilik İlişkileri

XVIII. Yüzyılın sonu ve XIX. Yüzyılın başlarındaki Kırgız-Rus ilişkileri, her şeyden önce Rusya'nın Kırgızistan'dan geçen kervanlarını, daha doğrusu Kaşgar, Çin ve Hindistan ile ticari ilişkileri kurma ve genişletme konusundaki ilgilerini ve bazı Kırgız kabilelerinin Rusya himayesine girme arzusunu ifade etmektedir. Orta Asya ve Kazakistan'da Rus çıkarları uzun zaman önce doğmuştur. I. Petro, Kazakistan'ın Rusya himayesine girmesini kararlı bir biçimde savunmuştur. Aynı doğrultuda Rus hükümetinin politikası daha da geliştirilmiştir.³⁷

Çarlık Rusya döneminde Yedisu bölgesi hakkında daha çok bilgilerin toplanması için bölgeye devlet tarafından bölgeye ilim adamları, jeoloji mühendisleri ve askerlerin de bulunduğu araştırma heyetleri gönderilmeye başlamıştır. Çarlık Rusya'nın amacı, bölgenin coğrafi özellikleri, yer altı ve yer üstü kaynaklarını öğrenmektir. 1716 yılında Rus Çarı Birinci Petro'nun emriyle düzenlenen araştırma heyetinin üyesi İ. Renat, bu sırada Yedisu bölgesinin hakimiyetini elinde tutan Cungarlar tarafından tutsak alınarak, Cungar Hanlığında 17 yıl (1716-1733) yaşamaya mahkum olmuştur. Rusya'ya geri döndüğünde, Çu, İli Vadileri, İli ve Güney Aladağlarının ve Balkaş Gölünün haritalarını yaparak, bundan sonraki araştırmalara ön ayak olmuştur. 1722-1724 yıllarında Cungar Devletine diplomatik amaçla gelen Rus Elçisi İ. Unkovskiy de Yedisu bölgesi hakkında coğrafi bilgiler içeren raporlar sunmuştur. 1849 yılından itibaren Yedisu bölgesinde yaşayan Ulu Cüz Kazak Türkleri, Rusya'nın himayesine geçmeye başladıktan sonra, bölgeyle ilişkin araştırmalar daha da fazla hız kazanmıştır.³⁸

Ancak Rusya, XVIII. Yüzyılın sonu ile XIX. Yüzyılın ilk yıllarında, Hazar ile Ural arasındaki konar göçer Kazakların Rus himayesini kabul etmesinden sonra, Orta Asya'daki toprak kazanımlarına başvuramamış ve sadece iyi komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesi ile kendisini sınırlandırmıştır. Zira, Rusya'nın Orta Asya Hanlıkları ve Kazakistan'la elçilik ilişkileri genişlemiş, Kırgızlarla ilk temaslar kurulmuştur. Böylece XVIII. Yüzyılın sonunda Petersburg'da Orta Asya hükümdarlarının ve Kazak sultanlarının sürekli bir murahhas heyeti yer almıştır. Üstelik Yekaterina, kabul etmeyi gereksiz bulmuyor, aynı zamanda kendisine faydalı bir hizmet meselesi olarak görüyordu. Çarçiyeye göre, bu ilişki sayesinde Kazak ve

³⁷ Saparaliev, 1995: 22-23

³⁸ Kara G. (2009). *Moğol istilası öncesi Yedisu Bölgesi*, Yayınlanmamış Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kırgızlar onları iyice tanıyacak ve Rusya'nın Asya'da uygulayacağı hizmetlere hazır olacaktı.³⁹

F. Engels: *"I. Petro tarafından Orta Asya'ya gönderilen askeri seferlerden sonra Rusya uzunca bir süre Türkistan bozkırlarının geri kalan kısmını rahatsız etmemiştir. Ancak bu süre zarfında İdil ile Ural Nehri arasındaki bölgede Rusların askeri yerleşimleri kuruldu. Bununla birlikte, bu nehrin öbür tarafında, Rusya'nın Kırgız kabileleri üzerindeki gücü tamamen nominal kaldı ve Rus kervanları hem Kırgızlar, hem de Hivanlar tarafından yağmalandı"*-, diye yazmıştır.⁴⁰ Gerçekten de I. Petro döneminde Ruslar ve Kırgızların ilişkileriyle ilgili kaynaklar az bulunmaktadır. Bu zamanlarda Kırgız topraklarına sadece Rus misyonerlerin gelmesi dikkati çekmektedir.

XVIII. Yüzyılın sonu ve XIX. Yüzyılın başlangıcında Rusya'nın Orta Asya'daki politikası ticareti genişletmek, Çin ve Hindistan ile yeni ticaret yolları bulmak idi. Zaten Rusya Dış İşleri Bakanlığı ülkenin Asya politikasının temelini Orta Asya ve Kazakistan'daki ticaretin oluşturduğunu bildirmiştir. Bu dönemin ikinci yarısında Orta Asya mallarının Rusya'ya ihracatı ve buradan Orta Asya'ya ithalat oranı parasal olarak iki taraf için de küçük dalgalanmalarla birlikte hemen hemen aynıydı. İhracat için göçebelere öncelikle sığır ve kürk gidiyordu. Yerel sakinlerin talep ettiği Rus ürünleri, temel olarak kumaşlar (ipek, çuha, saten), iğneler ve doğal inciler idi. XIX. Yüzyılın başında Buhara'dan Rusya'ya başta pamuk ve pamuklu ürünler ihraç edilmiştir. 1801'de Asya'ya metal ihracatı yasağının kaldırılması ile bağlantılı olarak, Rus demir, bakır, çelik ve fontları Orta Asya ithalatında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Kırgızistan, Rus ticareti alanına doğrudan dahil edilmedi, ancak Rusya malları Orta Asya tüccarlarının aracılığıyla Kırgızların eline geçiyordu. Batı Sibirya sınır birliği boyunca Rusya ticaretini, Orta Asya, Kazakistan ve diğer Asya ülkeleriyle önemli ölçüde genişletilmiştir. Bu açıdan en aktif olanı, Petropavlovsk gümrüğü idi. Bu sınır birliği Orta Asya ve Kazakistan, sonra da Doğu Kaşkar ile ticaret için ana geçiş noktası olarak görülmüştür.⁴¹

Nehir üzerindeki Buhtarma gümrüğünün 1803 yılında açılmasıyla, Batı Sibirya yöneticilerinin planlarına göre, burayı Rus-Çin-Hint ticaretinin odak noktası haline getirmek amacıyla malların bir kısmı Kazakistan'a, diğer kısmı ise Kırgızistan'a gönderilmiştir. Buhtarma sınır gümrüğünden Kırgız stepleriyle Narın Nehrine giden ve oradan gelen malların bordrosundan şu sonuç çıkar, Buhtarma'dan on yıl boyunca 1814-1824 yılları arasında Rus malları, 165 bin ruble'ye Kırgız stepi ve Narın'a ithal edilmiş ve buradan Rusya'ya 364 bin

³⁹ Saparaliev, 1995: 25-26

⁴⁰ Ploskih, 1977: 12

⁴¹ Halfin, 1960: 25-26

ruble'ye ihraç edilmiştir, yani ticaret bilançosu Rus lehine değildi, yaklaşık 1:2 oranındaydı.⁴² Dolayısıyla XVIII. Yüzyılın sonu ile XIX. Yüzyılın başında, Rusya'nın Kazakistan ve Kırgızistan'a emtia piyasaları olarak ilgisi hakkında konuşmak için henüz çok erken olduğu sonucuna varabiliriz. Ticari anlamda, Kırgızlar, hayvancılık ve çeşitli hammadde müteahhiti olarak Rusya'nın ilgisini çekmiştir.

Batı Sibirya gümrüklerinden geçen malların yıllık ticaret hacmi sürekli artıyordu. Bu işi daha da genişletmek için Sibirya Hattı başkanı, G.İ. Glazenap, Kazak stepleri ve Kırgız göçebeleri aracılığıyla Doğu Türkistan'ın Aksu şehrinde "yeni ticaret güzergâhını" açma olasılığıyla ilgili bilgi toplamıştır. Ticaret ilişkilerinin bir yandan Çuguçak ve Kulca, diğer yandan da Hokand, Buhara, Kaşgar, Tibet ve Keşmir ile kurulması planlanmıştır.⁴³

Orta Asya pazarında hangi malların alındığı ve hangilerinin en çok Kırgızların ilgisini çektiği aşağıdaki ürünlerden bilinmektedir: deri, demir, ev eşyaları, tiftik derisi, şintz, ipek, elbiseler, gömlekler, eksenler, bakır, aynalar, şeritler ve diğer küçük ürünler idi. Kırgız göçebelerinde ticaret takas biçimindeydi. Ticaret eşdeğeri tilki idi.(Bu ise Kırgızlarda avcılığın gelişmesini gösterir).⁴⁴

1814'te merkezi Rus makamlarının katılımıyla Hindistan'a yeni bir ticaret kervanı gönderilmiştir. Onlarla beraber Hindistan'da önceden bulunan Gürcü soylusu, Rafail Danibegov da gitmiştir. Danibegov'un Hindistan gezileri, onun güzergâhları yalnızca ticari değil, aynı zamanda belirli siyasi hedefleri güttüğünü de göstermektedir. Danibegov'un yeni gezisi bu konuda çok şeyleri açığa çıkarmaktadır, bu gezi Rusya'nın yararına gerçekleştiği şüphesizdir. Bu konu hakkında geziyi Kırgız göçebelerine kadar eşlik eden Kazak müfrezesi kanıtlamaktadır. Bu gezinin amacı, Hindistan'daki İngiliz siyaseti, yerel kabilelerin Rus himayesine girmesi ve Semipalatinsk'ten Petersburg'a daha fazla bağlılık hakkında ayrıntılı bilgi toplamaktı. Seyahatleri sırasında Danibegov, Turfan ve Semipalatinsk arasında dolaşan Kazak ve Kırgız da dâhil olmak üzere, gördüğü halklar hakkında çok sayıda etnografik bilgi vermiştir:

*"...Ben bu yolculuğu beğendim. Çünkü Kalmık, Kırgız, Kazak gibi bir sürü farklı halk gördüm. Onlar tarlalarda göçebe ederler ve çadırlarda yaşarlar, tarımla hiç uğraşmazlar, inek sütü ve at sütü ile beslenirler. Başlıca serveti, hayvandır. Hayvan yetiştiricilik, tek işidir. Pazarlık yaparken para kullanmazlar, onun yerine takas uygulanır. Sabit konutlar burada bilinmemektedir. İyi bir yer bulunduğu, orada bütün hayvanları ile birlikte duruyorlar. Bundan dolayı evlerinin yerini sıklıkla değiştirirler. Geçiş sırasında göçebe halktan soygun ve taciz görülmedi..."*⁴⁵

⁴² Halfin, 1960: 32

⁴³ Ploskih, 1970: 19

⁴⁴ Ploskih, 1970: 24

⁴⁵ Maruaşvili, 1961: 127

Görüldüğü gibi, Kırgızlar göçebe hayatı sürdürmelerine rağmen, onların arasında ticari gelişmeler yavaş yavaş ilerlemeye başlamış ve eskisi gibi Rus tüccarlarına halkın tepki göstermesi azaldığı anlaşılmaktadır.

Tüccarlar giderek yeni alanın ticaret avantajlarını görmüşlerdir. Kaşgar'a Kırgız toprakları üzerinden eskisinden daha çok kervan geçiyordu. Tüccarlar yalnızca Rus mallarını Kaşgar'da satmaya değil, aynı zamanda Kazaklar ve Kırgızlardan da hayvan satın almaya başlamıştır. Fakat ticarete engel olan ana unsur, Kırgız kavimlerinin parçalanması idi. Göçebesinden kervanlar geçen her reis, tüccarlardan vergi talep ediyordu. Tüccarların notları yerel zenginler adına taciz şikâyetleriyle doludur. Ticaretin gelişim şartlarını belirleyen sözleşmelerin, yerel makamların keyfinin ve Kaşgar'da yaşanan keskin siyasi mücadelenin olması nedeniyle engellenmiştir. XIX. yy. başında, hala bağımsız olan Kırgızlar, sahip oldukları topraklardan geçen kervanlardan tüccar vergilerini talep ediyordu. Rus tüccarları bu konu hakkında şöyle yazmışlardır: "*Kırgızlarda kervanlardaki en büyük kaçırmalar, cesaret olarak değerlendirilir*".⁴⁶ Bu gibi olaylar Rus ve Kırgızlar arasında çok olmuştur. Ancak ticaretin getirisi mal kayıplarından daha fazla olduğundan dolayı kervanlar gidip gelmeye devam etmiştir. Aynı zamanda, Rus yetkilileri, Kırgızların kervan ticaretine destek vermesini sağlamak için onları kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Bu konu hakkında görüş, 1824 yılında Batı Sibirya Dış Ticaret Departmanında açıkça belirtilmiştir: "*Hem Hokand halkıyla, hem de Hindistan'a komşu bölgelerle ticari ilişkide ve bizim kervanlarımızı Keşmir'e yollama işinde Vahşi Kirgizlar yardımcı olabilirler*".⁴⁷

Kaşgar, Orta Asya, Afganistan, Çin ve Hindistan ile ticari bağlantıları kurmuş ve böylece buralar ticaret yollarının merkezine dönüşmüştür. Bu bölgenin Çin'in Orta Asya'ya, Afganistan'a, Badahşan'a, Pers'e, Tibet'e çay teslim ettiği bir geçit olması Rus tüccarların notlarından bilinmektedir. Her gün Çinden 100'den 300'e kadar deve gelmesi ticaretin büyük olduğu haber vermektedir.⁴⁸ Orta Asya ve Kaşgar pazarları yalnızca Rus tüccarlarının ilgisini çekmemiştir. XIX. yy. ilk yıllarında Orta Asya'da Rusya ve İngiltere'nin çıkarları iç içe geçmiş durumdaydı. Dış işleri Bakanı K.V. Nesselrode'ye gelen bir rapora göre, İngilizlerin Asya ticaretini Rusya'dan nasıl kaçırabilmek için Orta Asya'ya birkaç yıl ajanlar gönderdiği kaydedilmiştir. Tüccar kılıfı altında yolculuk eden ajanlar, yerel yöneticilere cömertçe hediyeler dağıtmış, gelecekte ticaretlerine destek sağlamaya ve onların gözünü

⁴⁶ Valihanov, 1984: 147-148

⁴⁷ Valihanov, 1984: 144

⁴⁸ Rojkova, 1949: 43

İngiltere'ye çevirmeye çalışarak "hiçbir bildirimde bulunmaksızın" çok miktarda mal dağıtmıştır.⁴⁹

Batı Sibirya yetkilileri Rusya'nın çıkarları doğrultusunda Orta Asya hükümdarları, Kazak sultanları ve Kırgız yetkilileri ile görüşmeler düzenleyerek ve daha yakın ticari temas geçerek mümkün olan en uygun koşulları elde etmeye çalışmışlardır. Onlarla yapılan olan diplomatik ilişkiler düzenli değildi ve genellikle alış-veriş araçları ile sınırlıydı, ancak alış-veriş oldukça etkili olmuştur. Daha 1818 yılında Kazakların Ulu Cüzü, ona bağlı olan 55462 Kırgızlarla birlikte Rus himayesine girdikleri resmi olarak ilan edilmiştir. Rusya himayesi altına alma yollarını Kazakların diğer kavimlerinde de aramaya başlamışlardır. Rusya Dış İşler Bakanı, K.V. Nesselrode, I.Nikolay'a yazdığı mektupta şöyle ifade etmiştir: *"...Kazakların Büyük Urda'sının tümünü Rusya'ya tabi kılmanın en önemli amacı – o bölgelerde arzulan sessizliği ve huzuru yaratmak ve bu sayede Batı Çin, özellikle Kaşgar ve Orta Asya ile ticaretin genişletilmesi için güvenli ticaret yollarını kurmak idi".*⁵⁰ Bundan Rus Çarlığının her şeyden önce Orta Asya'da ve onun içinde Kırgızistan'da ticaretini geliştirerek, yararlanmak istediği açık anlaşılmaktadır.

F. Engels'e göre, I. Nikolay, müfreze komutanının görüş ufkuna sahip olan sıradan bir kişi olarak, Dış İşleri Bakanı'nın önerilerini kabul etmiştir. Rusya'nın Dış İşleri Bakanlığı ise, gerekirse Çar'ın kendi çevrelerindeki kaprisleri ve rüşvetçiliğini bile aşabilen yeterince güçlü bir hale gelmiştir. İmparatorluğun sınırlarının genişlemesinde Rus Diplomasisi tüm Rus Ordusundan daha fazla katkıda bulunmuştur. Onun gayretleri sayesinde Rusya, Dinyeper'den Tuna ve Karadeniz'e, İdil'den Kafkasya, Sır - Derya ve Amur – Derya doğduğu yere kadar ulaşmıştır. Bununla birlikte F. Engels, Rus diplomatlarının yeni bir şey yaratmadıklarını, sadece varolan durumu iyi kullandıklarını ve Rus diplomasisinin tüm başarılarının çok somut bir materyal temeline sahip olduklarını açıklamıştır.⁵¹

Rusya ile temas kurma girişiminin ilk olarak Kırgızlardan gelmesi, Kırgız halkının iç ve dış politika durumunun zor olduğunu haber vermektedir. Tarihçi, B. Camgırçinov'a göre, Kırgızistan'ın iç ve dış politik durumu son derece zor ve karmaşık olmaya devam etmiştir. Kırgızlar öncelikle, komşu devletlerin saldırılarına karşı kendilerini korumak için himayesini sıkı bir şekilde oluşturmaya ihtiyaç duyuyorlardı. Buna ek olarak ekonomi ve kültürün başarıyla gelişmesine fırsat sağlamak için kalıcı bir iç barış oluşturmak gerekiyordu. Aynı zamanda Batı Sibirya Valisi Kırgızlara mektup göndermiştir. Çarlık rejimi, ticarete kendileri için fayda buluyor ve Kırgızlardaki kabileler arası feodal çatışmaları sadece Rusya'nın

⁴⁹ Behmahanov, 1957: 133

⁵⁰ Behmahanov, 1957: 136

⁵¹ Ploskih, 1970: 37

durdurabilecek gücü var olduğunu düşünüyordu.⁵² Bütün bunlar Rusya ile Kırgızistan arasındaki ilişkilerin kurulmasına, aralarında büyükelçilik ilişkilerinin geliştirilmesine ve güçlenmesine yol açmıştır.

XVIII. yy. sonu ile XIX. yy. başı Kırgız halkının gergin dış politika zamanıydı. Batıda Hokand mülkiyeti güçlenirken, güneyde Çin imparatorluğu ele geçirme tavrı gösteriyordu ve kuzey-doğuda Kazak feodal lordları ile derin bir düşmanlık vardı. Kırgızistan'ın iç ve dış politika durumunun karmaşıklığı, onları Rus himayesine girme arzusunu uyandırmış ve nihayetinde yerli göçebelerde barış getireceği umudunu oluşturmuştur. XVI - XVII. yy. başlanan Orta Asya ve Kazakistan ile ticari ve elçilik ilişkiler XIX yy. başında oldukça güçlenmiştir. Burda önemli rolü, genel olarak Orta Asya ve Doğu ticaretiyle ilgilenen tüccarlar oynamıştır.⁵³

Kazakistan ve Kırgızistan, Rusya'nın başta emtia piyasası ve sanayisi için hammadde tedarikçisi, bir transit ticaret yolu ve nihayet, Orta Asya hanlıkları ve Orta Asya devletleriyle sınırdaki karakol olarak ilgisini çekmiştir. Elçilik ilişkilerini kurma ve geliştirme girişiminde başlangıçta Kırgızistan tarafından Rus himayesi altına alınma hakkında dilekçe verilmiştir. Ancak Rusya karşılıklı elçi gönderme, düzenli dostça temas kurma konusunda daha az ilgi göstermemiştir. Bu bakımdan Rusya'nın başkenti Petersburg'da bulunan ilk Kırgız elçiliğinin tarihi ayıracıdır. XVIII. Yüzyılın ortasında Kırgız ve Kazaklar arasında feodal çatışmalar yaşanmıştır. Üstelik Ulu Cüz Kazaklarla Kırgızlar dostça komşulukta yaşamışlardır. Ancak Ulu ve Orta Kazak Cüzleriyle Kırgızların ortasında feodal çatışmalar ve şiddetli hayvan kaçırma olayları oldukça artmıştır. Bazen kavgalar basit yırtıcı baskınlar ve komşularının sırtından geçinme arzusu ile patlak veriyordu. Fakat daha çok, otlakların yetersizliği ve Kazakların Orta Cüzü'nün Sultanı, Ablay Han'ın⁵⁴ komşu halklara yetkisini genişletme çabası iki halkın düşmanlığının artmasına sebep olmuştur. 1778—1781 yıllar içerisinde Ablay Han, Orta Cüz'de yetkisini teyit etmiş ve Kırgızlara bir sürü baskın düzenleyip, kendisi de Kırgızlar tarafından saldırıya uğramıştır. Bu zamanlarda Ablay Han, yardım için Rus hükümetine bile hitap etmiştir. Ancak Ruslar ordu göndermeyi reddetmiştir. Böylece Ablay Han Kırgız göçebelerine gidip, onları ağır yenilgiye uğratmış ve Türkistan'a yakın yerde yerleşebilmiştir.⁵⁵

Feodal çatışmalar ortamında komşu ülkeler ve devletlerin sürekli tehditlerine uğrayan Kırgızlar koruma ricası ile güçlü Rus devletine başvurmuştur. XVIII. Yüzyılın sonunda

⁵² Camgırçinov B, *Oçerk političeskoj istorii Kirgizii v 19 veke*, Frunze, Kırgızistan Izdatelstvo, 1966, s.23

⁵³ Bootanaeva B, *Kırgızı mejdu Kokandam, Kitaem i Rossiey*, Bişkek, İlim Izdatelstvo, 1995, s.s.44-45

⁵⁴ Alimcanov B, *Ablay Han i ego batırı. Legendı velikoj stepi*, Almata, Izdatelstvo Foliant, 2015, s.20

⁵⁵ Levşin A, *Opisanie Opisanie kirgizko-kitaskih ili kirgizkazaçih ord i stepey*, Sank Peterburg, 1832, s.s. 268-269

Kırgız yetkilisi, Atake Biy'in⁵⁶ Petersburg'daki Rus İmparatoriçesi Yekaterina'ya milletvekillerini gönderme arzusunun ortaya çıkmasında Kırgızların komşu devletlerle yaşadığı olaylar ana itici güç olduğu gözükmektedir. Atake Biy, Kırgızlardaki Sarbagış soyunun reisi idi. Tarihçi N. Aristov'a göre, onun babası Tınay, Oyrat Hanlığı yıkıldıktan sonra Fergana'dan Tanrı Dağlarına göç eden Kırgızları yönetmiştir. Atake Biy Oyratları Çin'e kovalayarak, tüm kabilesiyle Çüy bölgesine yerleşmiştir. Zaman zaman Sarıbagışlar Ablay Han tarafından saldırıya uğramışlar ve Atake onunla savaşmak zorunda kalmıştır.⁵⁷ Ç. Valihanov'un taslak notunda Atake'yi anan ağıttan bir alıntı bulunmaktadır. Ağıt Atake'nin kahramanlığını ve gücünü, aynı zamanda gerçek olayları da içermektedir. Örnek verirsek, Atake'nin Ablay Han tarafından öldürüldüğü ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Valihanov Kırgızların kabileler arasındaki çatışmalardan da bahsetmiştir.⁵⁸ Demek ki çatışma ve komşu ülkelerin sürekli saldırıları Kırgız yetkililerini Rusya'ya elçi göndermeye zorlamıştır.

Sibiriya tarihçisi P. Slovsov Atake'nin elçileri, Abdrahman ve Şergazi⁵⁹ 1784 yılında Sibiriya sınırına ulaştıklarını söylemiştir.⁶⁰ Ancak, Rus askeri mühendis-topografçı, İ. Andreev ise 1786 tarihini göstermiştir. Andreev'in eserindeki Kırgızlara ayırt edilen kısmında Kırgızlar hakkında az bilgi bulunmaktadır. On yıl sonra yeniden yayınlayan eserinde ise Kırgız elçiliğinden haber vermiştir. Aynı zamanda, Slovsov tarafından verilen büyükelçi bürosundaki bilgilere güvenmemek doğru olmaz. Buna ek olarak, Andreev'in emeğinde olmayan bazı ayrıntılar Slovsov'un emeğinde içermektedir. Ayrıca, arşivde Slovsov tarafından belirtilen elçiliğin gönderilme tarihini tasdik etmek için mümkün olan bir belge bulunmaktadır.⁶¹ Böylelikle Kırgız elçilerin Sibiriya sınırına I. Andreev tarafından bildirilenlerden çok daha erken bir tarihte geldiğine inanmak için önemli bir neden vardır.

Şubat ayında Kırgız elçiliği Batı Sibiriya'dan yolculuk masrafları için 350 ruble alıp, emir subayının eşliğiyle Rusya'nın başkenti Petersburg'a yola çıkmışlardır. Kırgız halkının Rusya'ya ilk tam yetkili temsilcileri Taşkent tüccarı Abdırhman Kuçakov, oğlu Satınbay idi. Milletvekilleri belirlenmiş rotada yolculuk etmişlerdir: Omsk - Petropavlovskaya - Çelyabinsk Yekaterinburg - Moskova – Petersburg'dur. Muhtemelen, Petersburg'a vardıklarında, Kazak ve diğer Orta Asya elçilerinde alışılmış olduğu gibi "Doğu ruhunda" elçilerin isteğine göre daire hazırlanmıştır. Petersburg'da, vekâletname 1788 yılının sonbaharına kadar kalmıştır. Maalesef, Rusya'nın başkentinde onların ne iş yaptıkları ve II.

⁵⁶ Osmonov, 2012: 7-8

⁵⁷ Soltonoev, 1993: 101

⁵⁸ Valihanov, 1984: 186-187

⁵⁹ Osmonov, 2003: 13-14

⁶⁰ Osmonov, 2003: 65. Bkz. Ek: 2

⁶¹ Slovsov, 1844: 428

Yekaterina'nin kabulü hakkında hiçbir bilgi yoktur. O yıllarda Petersburg'a birkaç kere gitmiş olan Kazak Orta Cüzü'nün elçilerini nasıl ağırladıysalar, aynısı yaptıklarını varsayabiliriz. Elde edilen bilgilere göre, Kırgız milletvekilleri Atake'den II. Yekaterina'ya üç pars ve beş vaşak postlarını vermişlerdir. Yanıt olarak II. Yekaterina elçilere hediyeler ve Atake Biy'e 800 ruble gümüşle vermiştir.⁶² O zaman için bu miktar çok büyüktü. Büyükelçiliğin bu misyonu muhtemelen gerçekleşmiştir. Çünkü Omsk'a döndüğünde Abdırâhman Kuçakov Atake'ye Petersburg'a gittiğini belirten bir mektup göndermiştir.⁶³

Ancak yolculuğun başarılı olarak adlandırılmaz. Orta Asya ticaret gezisinden çıkan tüccar Nurmatov, dağlarda 2193 ruble değerinde mal çalındığını söylemiştir. Atake'nin milletvekilleri Omsk'da olduğu için Sibiryâ yetkilileri ona dava açmaya çalışmışlardır. A. Kuçakov, mektubunda Atake'den bu malların iadesine yardım etmesini istemiştir. Petersburg'dan yeni dönen Kırgız elçileri sınırda geçici olarak tutuklanmışlardır. Şu anda, Rusya'nın Kazakistan'daki politikasına ve Kırgızlarla olan ilişkisine damgasını vuran bir olay gerçekleşmiştir. Sınır hattının Başkanı olarak zor tedbirlerin ve şiddet politikalarının destekçisi, G. Ştrandman tayin edilmiştir. Çok geçmeden Kırgız milletvekillerini bir tür ev hapsne atmaya karar vermiştir. Yaşlanmış A. Kuçakov 1789 yılında ölmüştür. Rusya'daki ilk Kırgız elçilikle ilgili bilgiler bununla bitmektedir.⁶⁴

Kazakların, Kırgızların, Özbeklerin göçebe kavimlerin ticari kervanlara saldırılar yapması, XVIII. yüzyılın sonunda Rusya'nın Doğu Türkistan ticareti için uygun yol sayılan Yedisu bölgesinin üzerinden geçmesini zorlaştırmıştır. Dolayısıyla bu zamanlarda Rus kervanları Buhara ve Çungurçak üzerinden geçiyordu.⁶⁵ Bu nedenle Rusya'nın Kırgızlarla elçilik ilişkileri kurması, Çin, Kaşmir ve Hindistan'a kadar uygun bir rota üzerinde uzanan topraklarda Rus ticaretinin gelişmesine yol açacaktı.

Fakat Petersburg'daki ilk Kırgız elçiliği Kırgızların veya Rusya'nın umutlarını karşılamamıştır. Kırgız halkının iç yaşantısında ve dış politika ilişkisinde herhangi bir değişiklik getirmemiştir. Öncelikle Rusya'nın Kırgızistan'a çok fazla uzak oluşu, Kırgızistan'a dönerken Kırgız elçiliğinin Omsk'ta tutuklanma olayı, Sibiryâ makamlarının göçebe komşularını zorla etkileme yönündeki politikasındaki değişim, 25 yıl boyunca Kırgız ve Rusya arasındaki tüm bağların kesilmesine yol açmıştır.⁶⁶ XIX. yy. ikinci on yılında yeni

⁶² Slovssov, 1844: 430

⁶³ Evseev, 1963: 65

⁶⁴ Ploskih, 1970: 48

⁶⁵ Camgırçinov, 1958: 35

⁶⁶ Bootanaeva, 1995: 52-53

Sibiryaya yetkililerininin girişimiyle yeniden bağlantı kurulmuştur. Yine de dostluk yolunda ilk adımı yapılmıştır.⁶⁷

Kırgızların birinci elciliğinden sonra on yıl boyunca iki ülke arasında yazışmalar devam ediyordu. Sonra bir sessizlik dönemi gelmiştir ve yalnızca 1813 yılında, Sibiryaya hattının General'ı Glazenap'ın girişiyile, Rus tüccarı Mirkurban Niyazov'un bir ticaret karavanı Issık-Göl aracılığıyla Doğu Türkistan'a gönderilmiştir.⁶⁸ Kervanda Rus sekreter-tercümanı, A.L. Bubenov da vardı. O, ticari konularda Kırgızların yardımcı olmasını sağlamak için görevlendirilmiştir. Burada öncelikle Rusya Kırgızistan aracılığıyla Çin ve Hindistan ile ticari ilişkilerini canlandırmak istiyordu. Kırgızlar ise Rusya'nın himayesine girmeye çaba gösteriyorlardı. Bu nedenle Isık-Göl Kırgızları işbirliği çağrısına olumlu yanıt verdi ve Rus elçilerini göçebelerinde memnuniyetle karşıladılar. Onlar gerçekten de Çin'deki Rusya'nın diplomatik ve ticari misyonlarına katkıda bulundular. Sonuçta 1814 yılın Ocak ayında Isık-Göl Kırgızları, A. Bubenov'la Sibiryaya'ya cevap veren bir elçilik göndermeye karar verdiler. Kırgız elçileri, Kaçıbek Şeralin ve Cakıpbek Niyazbekov A. Bubenov ile birlikte Semipalatinsk istihkâmına geldiler. Onların asıl amacı Petersburg'daki Rusya İmparatorunun kabulünde olmak ve böylece Rus Hükümetinin himayesine girmek idi.⁶⁹ Daha önceleri olduğu gibi onlar Rus kervanlarını Kırgızistan'dan Kaşgar, Tibet ve Keşmir'e nakliye etme konusunda garantiler almışlardı. Batı Sibiryaya Valisi, General Glazenap, Sibiryaya'nın iktidar merkezi Tobolsk'ta Kırgız elçilerini sıcak ve olumlu yönde kabul etmiş ve her zaman destek vereceğini söylemiştir. Elçilere İmparatorun ülke işleri için Avrupa'ya gittiği açıklanmıştır. Buna ek olarak Rusya'nın başkentine yolun çok uzun olduğunu ve zorluklar içerdiğini bildirmiştir. O yüzden, onların sorunlarını yerinde çözmeye söz vermiştir. Bu arada Kırgız elçilerine Sibiryaya şehirlerini, sınır istihkâmlarını ve Barnaul fabrikalarını göstermişlerdir. Kaçıbek Şeralin'e al kurdelede altın madalya, Cakıpbek'e ise pırlanta yüzük sunulmuştur. Her ikisine de altın kaplama kılıçlarla birlikte kaptanın rütbesi verilmiştir.⁷⁰ Ancak Kırgız elçileri Rusya'daki diplomatik misyonunda çok zor bir duruma düştükleri hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Semipalatinsk'e gelişleriyle Kırgız elçileri, G.İ. Glazenap'ın liderliğindeki Batı Sibiryaya yönetimince iyi bir şekilde karşılanmışlardır. Sibiryaya'nın başkenti Tobolsk'da gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında, yerel makamlar adına bazı hediyeler sunulmuştur. Kırgız-Rus diplomatik ilişkilerinin yenilenmesinde etkin katılımcılardan biri olan Taşkent tüccarı Mirkurban Niyazov'un evine geçici olarak

⁶⁷ Hasanov, 1959: 28

⁶⁸ Slovsov, 1844: 456

⁶⁹ Ploskih, 1970: 67

⁷⁰ Saparaliev, 1995: 152

yerleşmişlerdir.⁷¹ 1814 yılının 24 Mart'ta bu evden 1095 ruble değerinde elçilerin kişisel eşyaları çalınmıştır. Kırgız elçileri Kaçıbak Şeralin ve Cakıpbek Niyazbekov'un başvuruları üzerine dava açılmıştır.⁷² Bu olaydan Kırgızların Rusya'da uzun süre kalmasının nedenleri açıklanabilir. Az sonra, Kırgızistan'ın Rusya ile olan diplomatik ilişkileri yeniden başlamış ve Kırgızistan ile Rusya arasındaki temasların daha da gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁷³

XIX. yy. yirminci yıllarında Kırgız ve Batı Sibirya yetkililerinin temsilcileri arasında yoğun bir yazışma başlanmıştır. Yazışmalar içerik açısından, çok farklı değildi ve Rusya bakımından temel olarak, Rus ticari kervanlarının kabulü ve korunması Kırgız bakımından ise, onların korunmasını sağlamak ve Rus himayesi altına alınması için öneri ifadesi ile nitelendirilmiştir. Kırgızlar ile Rusya arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesini sağlayan tüccarlardı. Çünkü feodal çekişmeler tarafından parçalanmış ve dağ boğazları boyunca bulunan Kırgız göçebelerinin yolu, ticaret kervanları için en tehlikeli yerd. Bu tüccarların Kazak ve Kırgızları Rus himayesini kabul etmeye ikna etmeleri ve onların bazılarını gayretleri için Rus hükümeti tarafından ödüllendirme çabaları hakkında anlar birçok kez bulunmaktadır. Kırgızların Bugu kabilesi, iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek istediklerini, ancak bütün Kırgızları etkileyemeyeceklerini ve Rus ordusundan destek almaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bu dönemde Kuzey Kırgızlar zor bir dış politika durumunda kalmışlardır. Bu süre zarfında Hokand Hanlığı en güçlü dönemine erişmiş ve Kırgızistan'ın güney bölgelerinin boyunduruk altına alınmasından sonra Kuzey bölgelerinde sistematik yıkıcı baskını düzenlemeye başlamıştır.⁷⁴ Bize göre bu baskının güçlü hissedilmesine Kırgız kavimlerinin iç feodal çatışmaları elvermiştir.

1821'de Hokand hükümdarı Ömer Han komutanı Seitkul-Bek'in liderliğindeki büyük bir orduyu Ketmen-Töbö Vadisine gönderir. Doğu yazarlardan birine göre, Seitkul-Bek, Kırgız feodal lordlarının çatışmalarını kullanarak, Kutlug-Seyitsoyunu Sarıbağış⁷⁵ soyuna karşı kışkırtır. Gece, beklenmedik bir sırada, Hokand askerleri Ketmen-Töbö Vadisine girmişler ve tüm canlıları yağma altına almışlardır. Sadece az sayıdaki Sarıbağış kabilesinin müfrezeleri dağlara kaçmayı başarmış ve bazıları muhtemelen, kuzeydeki akraba kabilesine göç etmişlerdir. Hokand müfrezeleri ise bundan yararlanarak, Talas Vadisine ve Yedisu'ya girmişlerdir.⁷⁶ Bu gerçekler görünüşe göre, yine Kırgızların Rusya'ya hitap etmesine neden

⁷¹ Hvosťov, 1961: 78-79

⁷² Camgırçinov, 1966: 230

⁷³ Hvosťov, 1961: 84

⁷⁴ Masanov, 1935: 115—116

⁷⁵ Kençiev, 2012: 8-9

⁷⁶ Nalivkin, 1886: 154

olmuştur. Kazakların Orta Cüzü'nün Rus himayesini kabul etmesi ve böylece Kazak göçebelerindeki feodal kanlı çatışmaları durdurulması da onları olumlu yönde etkilemiştir.

1824 yılında Kırgızlar Rusya'ya ikinci kere elçilik göndermişlerdir. Yedi kişiden oluşan elçilik ilk önce Semipalatinsk'e, sonra da Omsk'a gelmişlerdir. Elçiliğin gelişi hakkında Bağımsız Sibirya Kolordusunun Genel Sekreteri, S.B. Bronevski şöyle yazmıştır:

"...Onların gelişi, Kırgızları yönetme tüzüğüünün kabul edileceğine dair yeni bir delildir. Eğer hükümet yerel ticareti himaye etmeyi reddetmezse ve ona bağlı olan araçları sunarsa, Kırgızların göçebe yolundan geçen ticaret kervanları yakın zamanda istikrarlı bir hale getirilebilir..."⁷⁷

Demek ki, Kırgız elçiliğinin Omsk'a gelip, tabi olma arzusu bildirmesi Rus yetkililerinin ticari açıdan götüğü amacının gerçekleştiğini haber veriyordu.

Bu elçiliğin arasında Rus küçük burjuvazisi, Nazar Tupikov da vardı. O 1819 yılında bozkırlara borç toplamak üzere gelmiş ve birçok sıkıntı yaşadktan sonra Rusya'ya geri dönmüştür. Bazı bilgilerde o Kırgızların arasında esir olarak da hatırlanmıştır.⁷⁸ Elçiler Bugu⁷⁹ Kırgızlarından on iki bin aile Rus himayesini kabul etmeye hazır olduklarından haber vermiştir.⁸⁰ 1824 yılının Aralık ayında Kırgızları Semipalatinsk Bölge Bakanı kabul etmiş ve onları Omsk'a göndermiştir. Bu zaman zarfında mali konularla ilgilenen idare milletvekilleri için 232 ruble harcadığını bildirmiştir.⁸¹

Elçilik Kırgızların birkaç kabile reislerinin ricasını içeren mektubu Bağımsız Sibirya Kolordusunun Genel Sekreteri, S.B. Bronevski'ye vermiştir. Mektupta şöyle ifade edilmiştir:

"...Geçtiğimiz yıllarda, tüccarlarınızın davetine bizim milletvekillerimiz gelemediler. Çünkü sizinle ilişkimiz hiç yoktu. Üç yıl önce Kaşgar'a gönderdiğiniz kervandan sizin mektubunuzu almıştık. Ancak, yine de milletvekillerimiz zamanımızın az olduğundan dolayı gidemediler. Bereket versin ki, bu yılı elçilerimizi gönderiyoruz. Bizim isteğimiz sizin kervanlarını Kaşkar'a kadar yollamaktır. Fakat bazı Kırgız kabileleri bizi dinlemiyorlar. Bunun sebebi, onların etkili yöneticisinin olmadığıdır. Biz sizin himayeniz altındaki insanların huzurda yaşadıklarından haberdar olduğumuz için, sizin himayenize girme arzumuzu belirtiyoruz..."⁸²

Sibirya Valisi, Kırgız elçiliğinin onurlu bir şekilde ayrılmasına karar vermiştir. Milletvekillerini kendi göçebelerine eşlik etmek için bir müfreze kurulmasını ve aynı zamanda Doğu Türkistan'da bir tüccar kervanının oluşmasını emretmiştir. Bununla birlikte Kırgız elçiliğinin mektubuna şöyle cevap vermiştir:

"Sizin bize gönderdiğiniz elçilik Omsk şehrinde konaklandı. Onlardan sizin mektubunuzu dostluk ve şükran ifadesi olarak hediyeleri almıştık. Şimdi, elçiler onurlu bir askeri müfreze eşliğinde göçebelerine"

⁷⁷ Ploskih, 1970: 54

⁷⁸ Valihanov, 1984: 304-305

⁷⁹ Bugu hakkında detaylı bilgi için Bkz. Esengul uulu, 1995: 120-122

⁸⁰ Konşin, 1824: 70

⁸¹ Konşin, 1824: 72

⁸² Arhiv GO SSSR, Fon.65,Op.1, D.11, s.473

güvenle geri dönüyorlar. Sizin yetkililerinizin Rus tüccarlarına Kaşkar'a kadar yollama arzusu Rus hükümetine bildirilmiştir ve en büyük lütuf ve minnettarlıkla kabul edilmiştir. Mutat dostluğumuzun onaylanması için Rusya, size himaye ve korumasını vermektedir. Dolayısıyla, siz de kendi açınızdan sürekli ve değişmez olarak ticaretimizi teşvik edecek, ticaret kervanları koruyacak ve soygunculuğu durduracaksınız. Kutsal dostlukla barış ve huzur yerleşsin. Eğer Rusya'nın yardımı gerekirse halkın ihtiyaçları hakkında açıkça söyleyin ve memnuniyetsiz kalmayın."⁸³

Bu mektuplardan hem Kırgız, hem de Rus tarafın da işbirliği olduğu açıktır. Çünkü ikisi de siyasal ve ekonomik açıdan birbirlerinin desteğine ihtiyaç duyuyordu.

Kırgızlara komşu yaşayan Kazak Sultanlarına Rus Hükümetinin gönderdiği mektubunda Kırgızların Rus himayesi altına alındıkları ve artık onlara baskı yapmamaları gerektiği ifade edilmiştir. Buna ek olarak Kırgız elçiliğine eşlik eden Rus askeri müfrezeyinonların göçebelerine huzur getirmek, başka kabilelerin saldırısından korumak ve bozkırlardan geçerken hayvan satın almak için gönderildiği belirtilmiştir.⁸⁴

Kuzey Kırgızlarının Bugu soyundan olan üç büyük kabilenin Rusya'ya elçiliği Kırgız-Rus elçilik ilişkilerinin tarihinde siyasi açıdan en önemlisiydi. Ancak, merkezi Rus Hükümeti bu gerçeği takdir etmedi. Yerel Batı Sibiryaya yetkilileri ise azim ve faaliyet göstermediler. Dolayısıyla Kırgızların Rus himayesini kabul edilmesine yönelik elçiliğin talebi başarısızlığa uğradı ve sadece Rusya'nın Kırgızları koruma sözüyle sınırlandı.

Böylece XIX. Yüzyılın yirminci yıllarında daha önce olduğu gibi, Rusya'nın Kırgızistan ile olan ilişkilerinde sadece ticaretin gelişimi ilgisini çekiyordu ve siyasi çıkarları arka planda duruyordu.

1.2. Hokand Hanlığı'nın Rusya ile Mücadelesi

XIX. yy. ellinci yıllarında Rusya'nın hükümet çevrelerinde Sibiryaya ve Sır-Darya hatlarının birleştirilmesinin gerekliliği sorusu giderek gündeme getiriliyordu. 9 Aralık 1958'te Genel Sekreter Katenin askeriyeden sorumlu bakanına şunları yazmıştır:

*"...Kuzey Hokand eyaletlerinin işgali, Orenburg bölgesindeki askeri sınırın istikrarlı bir şekilde organize edilmesi için Sibiryaya ile birleştirilmesi gerektir. Bize tabi olan Kazak ve Kırgız kabilelerinin korunması, Sır-Darya hattının masraflarının karşılanması, yerel kaynakların kullanılması, Hokand Hanlığının cüretinin boyun eğmesi ve Sibiryaya ve Orenburg bölgelerinin Taşkent, Buhara, Yarkend ve Batı Çin ile ticaretin gelişimi, ancak Sır-Darya hattının Sibiryaya'nın Güney sınırıyla birleştiği zamanda icra edilecektir."*⁸⁵

Görüldüğü gibi, Çar rejimi ekonomik çıkarılarının doğrultusunda Kırgızlarda istikrarlı bir durum oluşturması çabasındaydı ve onların üzerindeki Han'ın etkisinin güçlü olma

⁸³ Ploskih, 1970: 67

⁸⁴ Rojkova, 1949: 76

⁸⁵ TsGIA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.20, s.282

çabalarına müdahale edebilirdi. Böylece Rusya'nın askeri generalleri Orta Asya'da askeri keşif düzenleme gibi ciddi önlemler almaya başlamışlardır.

Kaptan Venyukov'un önderliğindeki keşif 1859 yılının yazında gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan'ın Zailiyskiy bölgesiyle sınırında, Kastek istihkâmı Kuzey Kırgızistan'daki Hokand istihkâmına daha fazla saldırmak için bir direnek olarak kurulmuştur. Venyukov'un müfrezesinin Hokand ile çatışması olmamıştır. Tokmak ve Pişpek garnizonları istihkâma sığınmış ve Çüy vadisinin Kırgızları Venyukov ile dostça ilişkiler kurmuş ve böylece Venyukov görevini tamamen yerine getirmeyi başarmıştır.⁸⁶ Keşif, Çüy vadisindeki halk ile bağları güçlendirmek için büyük önem taşıyordu. O, Kırgızların Rus askerlerinin Pişpek ve Tokmak'ı işgal etmelerine karşı çıkmayacaklarını göstermiştir.⁸⁷

Batı Sibirya Genel Valisi General G.H.Gasford şunları kaydetmiştir:

*"...Bizim askerlerimizin Çüy'e gelmesi Hokand Hanlığının etkisi altında bize düşman olan ve Tokmak ve Pişpek'te göçebelik eden Kırgızları etkilemiştir. Keşif başkanına Kırgızların farklı ailelerinden onları kendi himayesine alma konusunda defalarca mektuplar gönderilmiştir. Ben Kaptan Venyukov'a, saldırı eylemlerini başlatmamak için talimat verdim..."*⁸⁸

Dolayısıyla Kırgızlar arasında Rus konumunu güçlendirmek için Rus Genel Valilerinin çabası ilk başta saldırısız ve hitap etme şeklinde olduğu gösterilmektedir.

1859'da Bugu Kırgızlarının göçebelerinde Golubev'in seferi düzenlenmiştir. Aynı zamanda Golubev'in müfrezesi Kırgızların Bugu kabilesine Sarıbağış kabilesinin ve Hokand'ın piyadesinin taarruzunu örterek, değerli araştırmalar yapmıştır. Kegen, Tekes ve Issık-Göl bölgeleri incelenmiş ve birkaç noktanın enlem ve boylamları belirlenmiştir.⁸⁹ Venyukov'un müfrezesinin bu yürüyüşü Hokand Hanlığını telaşlandırmıştır. Böylece, Hokand Hanlığı Pişpek ve Tokmak'ta garnizonlarını güçlendirmeye başlar. Hokand birlikleri Kastek istihkâmına ve Çüy'de göçebe eden Rusya'ya bağlı bazı Kazak kabilelerine saldırı yapmıştır. 14 Aralık 1859'da Çüy Nehri'nin üst sınırların, Pişpek ve Tokmak istihkamlarını işgal etmeye karar verilmiştir. Dolayısıyla, Askeri Bakan Gasford'a bu konuyla ilgili Sır Darya hatının yanındaki Hokand'ın Culek istihkâmına karşı askeri operasyonlarına başlaması hakkında bilgi ve talimat gönderilmiştir.⁹⁰

1860'da Kırgızistan için Rusya ve Hokand Hanlığı'nın arasındaki mücadele çok önemli bir evreye girmiştir. Batı Sibirya Valisi, Hokand Hanlığı'nın Bugu kabilesi ve Zailiyskiy bölgesine dayanan diğer Kırgız kabileleri üzerindeki etkisinin öncelikli olarak ortadan kaldırılmasını düşünüyordu. Bunun için Çüy Vadisi'ndeki Hokand istihkâmlarının

⁸⁶ Camgırçinov, 1958: 176

⁸⁷ İvanov,, 1958: 65

⁸⁸ TsGIA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.28, s.326

⁸⁹ Golubev, 1860: 186

⁹⁰ Golubev, 1860: 192

tahrip edilmesi en iyi yol olacaktı.⁹¹ Seferi hazırlarken, Gasford, Vernıy'ı güçlendirmek için askeri güçleri yoğunlaştırmaya başlamıştır.

Orenburg ve Batı Sibirya Valisi'ndeki askeri hazırlıkların farkında olan Mallya Han, 1859'un sonunda çatışmayı diplomatik yol ile önleme girişiminde bulunmuştur. Bir sonuç elde edemeyince, Rusya'nın yaklaşan saldırı eylemlerini itmek için şiddetle hazırlanmaya başlar. Han, Rusya'ya karşı bir ittifak yapmak için Buhâr Emrine ricada bulunmuştur. Aynı zamanda Hokand hükümeti Kırgız ve Kazak kavimleri arasında geniş çaplı kışkırtma [ajitasyon] çıkarmıştır. Ajitasyon, "kutsal savaş" - gazavat sloganı altında Müslüman din adamları ve gezinti dervişleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Aynı amaçla, Han'ın özel temsilcileri de din görevlileri kılığında dolaşmışlardır.⁹² Fakat Kuzey Kırgızistan'daki bu kışkırtma pek başarılı olamamıştır.

Hokand'a tabi birçok Kırgız ve Kazak kabilesi son yıllarda Hokand ile Rusya'nın mücadelesinin sonucunu bekleyerek, çoğunlukla himayesini sürekli değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bazı manaplar⁹³ (zengin sınıf) ve onların temsilcileri Han ile Rusya arasındaki savaşın hızlandırılması için çaba göstermişlerdir. Hokand Hükümeti ise, Çüy'deki Kırgızları Rusya'nın egemen altındaki Kazaklara karşı kışkırtıyordu.

Pişpek'in komutanı Atabek Datha'nın, Alatau bölgesinin bakanı Albay Kolpakovski'ye Bugu kabilesine taleplerinin sebeplerini açıklayan mektubunda, uzun zamandır Hokand Hanlığı'na bağlı oldukları için vergi ödemeleri gerektiğini söyler. Cevap mektubunda G.A. Kolpakovskiy, 1855 yılından itibaren Bugular Rus himayesi altında olduklarını ve bu nedenle onlara yönelik saldırıları Rusya'ya karşı düşmanca eylemler olarak değerlendirileceğini belirtir. Bu yazışmalar Hokand ile ilişkilerde bir gelişmeye yol açmamıştır. Böylece, Batı Sibirya Genel Vali'si Gasford Kolpakovskiy'e bu durumda son kanıtlar silah kuvvetleri olacağını açıklayarak, Pişpek komutanıyla olan tüm iletişimi kesmeyi önermiştir.⁹⁴

Aynı zamanda Çüy Kırgızlarıyla Trans-İli bölgesinin Kazakları arasındaki ilişkiler daha da ağırlaşmıştır. Bu dönemde Kırgız ve Kazak kavimleri arasındaki çekişmeler Hokand'ın çıkarları için yapılmıştır ve bu hareket Hanlığın Pişpek Valisi tarafından teşvik edilmiştir. Bütün bu koşullar, Kolpakovskiy ile Gasford'u Tokmak ve Pişpek kalelerine karşı bir askeri seferle acele etmeye zorlamıştır. Trans-İli Bölgesindeki yaklaşmakta olan askeri operasyonlara yöneticilik yapmak için Albay Simmerman'ı göreve almıştır. 5 Şubat, 1860'da

⁹¹ Camgırçinov, 1958: 213

⁹² TsGIA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.23, s.11

⁹³ Manaplar hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, Bişkek, 2013, s.148

⁹⁴ TsGIA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.23, s.52

Kolpakovskiy, Verniy'dan Jerebyatov'un komutası altındaiki füze kundakve iki aylık bir yiyecek ile 70 kişilik bir birliği İssık-Göl'e göndermiştir. Onların ardından, Venyukov'un komutası altında, Vernoe-Kastek hatı boyunca ve daha sonra Süyüktöbö, Kiçi Kemin, Kökmoynok, Toruaygirve Balıkçı'yı geçerek ikinci bir müfreze hareket edecekti. 16 Şubat'ta Jerebyatyev İssık-Göl'ün doğu ucuna ulaşmış ve Bugu halkının göçebesinde kalmıştır. Buraya daha önce gelmiş olan Jerebyatyev, birkaç Bugu yetkililerini biliyordu ve Kırgız dilinde biraz konuşuyordu. Bu müfrezede Kırgız dilini iyi bilen bir tercüman da vardı. Müzakereleri yürütmek ona emanet edilmiştir.⁹⁵

Sefer, sadece Hokand'a karşı askeri üstünlüğü değil, aynı zamanda Rusya'nın Kırgız kabilelerine karşı samimi tutumunu de göstermeyi hedefliyordu. Müfrezelerin genel önderliğini gerçekleştiren Venyukov'a verilen talimata göre, bu sefer düşmanca bir karaktere sahip olmamalıydı. Askerlere Kırgızlar kendilerinin onlara karşı saldırmadıkları sürece ne olursa olsun, şiddet uygulama, hakarat etme ve vergi toplaması kesinlikle yasaklanmıştır. Askerlerin eyleminden önce, Rusların niyetlerinin kesinlikle sakin olduğu ve bu nedenle hiçbir Karakırgız yurtuna Rus askerlerinin ilişmeyecekleri anlatılmıştır. Ancak, Ruslara karşı her düşmanca hareketti başlarıyla ödeyeceklerdi.⁹⁶ Böylece müfreze, Rusya'nın hâkimiyetini İssık Göl kıyılarında tamamen pekiştirmek istiyordu.

Mücadele yalnızca Bugu kabilesinin üzerinde değil, aynı zamanda Sarıbağış kabilesi üzerindeki etkisini güçlendirmek için de yapılıyordu. Bu, Kuzey Kırgızistan'ın tamamına sahip olmak için gelecekteki mücadelerde de çok önemliydi. Venyukov'a, İssık-Göl'deki tüm topografik işleri yönetme sorumluluğu yüklenmiştir. Aynı zamanda Venyukov'a, Rusya'ya karşı düşman pozisyonlarda olan Manapları ele geçirmesi emredilmiştir. Rus müfrezelerinin İssık-Göl'e ilerlediklerini öğrendikten sonra, Sarıbağışlar Bugular ile barışmak için acele etmiş ve ikincisi ise Törögeldi Manap'ı esaretten serbest bırakmışlardır. Kurtka'dan Jerebetyev'in kolu İssık-Göl'e geldikten sonra, Hokand askerleri Göl'ün güney kıyısına gelmiştir.Orada Rus askeri kuvvetlerinin bulunduğunu öğrenince, Hokand'lılar Kurtka istihkamını güçlendirmek için Pişpek'e birkaç ulak göndermiş ve Kızılsu Nehri'nde yeni bir istihkam kurmaya başlamıştır. Onlar Bugulara, inşaat malzemelerinin taşınmasına yardımcı olmak için ricada bulunmuş, aynı anda vergi ödemeyi talep etmişlerdir. Buguların bir kısmı vergi ödemeyi ve yardımcı olmayı kabul etmiştir. Ancak kabilenin çoğu, Rusya ile olan ilişkilerinin güçlü ve himayesinin kesin olduğunu son derece düşünerek, bu şartı yerine getirmeyi reddetmişlerdir.⁹⁷

⁹⁵ Ploskih, 1977: 61

⁹⁶ TsGİA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.23, s.54

⁹⁷ Nalivkin, 1886: 161

Göl'ün güney kıyısına Hokand askerlerinin gelişini öğrenen Sibirya Ordusunun komutanı Kolpakovskiy'den hem Hokand halkına, hem de Buguların destek veren kısmına karşı belirleyici tedbirler almasını talep etmiştir. Onun mektubunda şöyle ifade edilmiştir:

“Tüm müfrezeyi yok etmeye ve tutsak almaya çalışın. Eğer Bugu Manaplarından Murat-Ali ve Çon-Karaç bize karşı eylemlerde bulunursa, diğer kabilelere gözdağı vermek için yok edin. Onur ve şefhati anlamayanlara ceza uygulayın ve bedelini isteyin. Hokand tarafından Issık-Göl'de başlatılan kurgan harap edilsin ve tüm vergiler alınsın.Yalnızca bize sadık olan Manaplar ödüllendirilsin.”⁹⁸

Gasford'tan Hokand halkını Issık-Göl'den çıkarmak için kesin bir talimat alan Kolpakovskiy, Jerebyetyev'e Verniy'dan güçlendirmeleri göndererek, askeri operasyonlar başlatmaya karar vermiştir. Jerebyetyev'e, Bugu halkından vergi toplanmasına izin vermemesi emredilmiştir. Mayıs başında, Kolpakovskiy doğu müfrezesi alanına kendisi gitmiştir. Aynı zamanda, Verniy'dan batı müfrezesi gelmiştir. Durumlar kısa sürede Rus Hükümeti için elverişli bir dönüş yapmaya başlamıştır. O zamana kadar tereddütlü olan Bugu Manaplarının çoğu Rusya'ya yönelmeye başlamış ve hatta Hokand askerlerinden Issık-Göl kıyılarından ayrılmalarını talep etmişlerdir. Destek aldıktan sonra, Jerebyetyev Karakol Nehri'nden Hokand müfrezelerinin bulunduğu Cuuku Nehri'ne gelip, onlardan yaklaşık 1 km uzaklıkta durmuştur. Hokand askerleri, Rusların yaklaşımını öğrenince, 7 Mayıs gecesi Kurtka istihkâmını güçlendirmeye gitmişlerdir. Bundan sonra, Bugu manapları, özellikle, Muratalı⁹⁹ manap, Hokand yöneliminden vazgeçmiştir.¹⁰⁰ Böylece, askeri harekete duyulan ihtiyaç ortadan kalkmıştır.

Hokand Hanlığı'nın son destekçileri olan Bugu kabilesi içindeki tüm manaplar, Muratalı, Tilekmat¹⁰¹ ve Çon-KaraçAlbay Kolpakovskiy'e gelip, Rus himayesini kabul etmişlerdir. Kolpakovskiy başlangıçta Muratalı ve Tilekmat'ı yakalayıp cezalandırmak istiyordu. Fakat diğer manapların isteklerine olumlu cevap vermek ve diğer Bugulara gözdağı vermemek için fikrinden vazgeçmiştir ve Muratalı ve Tilek'in yemin veya davranışlarında ihlaller bulunduğu, hainler gibi onlar sadece başları ile değil, tüm kabilesince ödeme yapacak ateş ve kılıça verilecekti.¹⁰² Aynı zamanda Kolpakovskiy, Rusya'ya sadık manapları Batı Sibirya Valili'ği adına hediye ve ödüller sunuyordu. En etkili manaplar Vernoe'ye davet ediliyordu.¹⁰³ Böylece Rusya'nın tüm Bugulara olan etkisi sıkı bir şekilde kurulmuştur.

⁹⁸ TsGİA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.23, s.76

⁹⁹ Muratalı hakkında detaylı bilgi için Bkz. Esengul uulu, 1995: 77-78

¹⁰⁰ Camgırçinov, 1966: 21

¹⁰¹ Tilekmat hakkında detaylı bilgi için Bkz. Esengul uulu, 1995:145-146

¹⁰² TsGİA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.23, s.99

¹⁰³ Bootanaeva, 1995: 112

Sarıbağış kabilesinin Bugularla kalıcı bir barış yapmaması durumunda, Venyukov, Sarıbağış asilli Törögeldi'yi¹⁰⁴ en büyük düşmanı olarak takip etmeyi amaçlamıştır. Venyukov, Sarıbağışların ekilebilir arazilerini alıp Bugulara vermek ve direnç halinde Bugu kabilesinin ve Rus askerlerinin birleşmiş güçlerinin yardımıyla birkaç kasabayı harap etmek istiyordu. Sarıbağışların Alban kabilesinden çalmış oldukları sığırları geri getirmeye ve Issık-Göl'de barış sağlamak için Venyukov, Törögeldi'yi ve diğer etkili manapları ele geçirip onları rehine olarak Vernoe'ye göndermeyi düşünüyordu. Ancak Venyukov Sarıbağışlar ile görevini yerine getirmede başarısız olmuştur. O zamanlar, Adıl, Acı ve Kalıgul'un liderliğindeki kabilelerin bir kısmı, Issık-Göl'ün kuzey kıyısında göç ediyordu. Bu Manaplar Törögeldi'nin tüm baskınlarına katılmışlar ve Kazakların Ulu Cüzü'ne saldırı yapmışlardır. Venyukov'a onları tutuklamaya ve Vernoe'ye göndermeye talimat verilmiştir. Manap Adıl yakalanmış, ancak diğerleri, tehlikeden şüphelenerek, soydaşları ile Tanrı Dağları'nın içine, Susamır ve Talas'a göç edebilmişlerdir. Ümetali¹⁰⁵ ile Törögeldi Cumgal'ın üst sınırlarına gittikleri için Venyukov onları da yakalayamamıştır.¹⁰⁶

Keşif, Hokand askerlerinin zayıflığını ortaya çıkarmıştır ve bu nedenle, Tokmak ve Pişpek'e karşı nispeten küçük güçlerle bir sefer yapma imkânını göstermiştir. Ancak, Hokand askerleri savaşı kaybetmiş saymadılar. Han, Çüy vadisine, Rusya'nın Trans-İli bölgesindeki egemenliğine darbe indirebilecek ve Kuzey Kırgızistan'daki onun etkisini yok edebilecek daha büyük güçleri göndermeye karar vermiştir. Hokand hükümeti öncelikle Kuzey Kırgızistan'daki gelişmiş Rus istihkâmını, Kastek'i ele geçirmek ve tahrip etmek gerektiğini düşünüyordu. Bunun için hazırlıklar, Venyukov'un müfrezesinin Issık-Göl'e gelmesinden önce başlamıştır. Rusya ile ciddi bir çatışmaya hazırlarken Malla Han¹⁰⁷, tüm kaynaklarını güçlü bir şekilde seferber etmiştir. Örnek verirsek, tüm vergilerin toplanmasını hızlandırmış, Sarayın giderlerini azaltmış ve beylik parayı zimmetine geçirenlerle mücadele edilmiştir. Han, Kırgız ve Kıpçak kabilelerinin etkileyici temsilcileri: Alımkul, Ütenbai, Nurmammed, Alımbek¹⁰⁸, Ömurbek ve Minbay'ı kendi iktidarına yaklaştırmış, hediyeler sunmuş ve tavsiyelerini dinlemiştir. Bununla birlikte, Kuzey Kırgızistan'daki birkaç büyük manaplar: Cangaraç¹⁰⁹, Baytik¹¹⁰, Cantay¹¹¹ ve Muratalı'nı kendine yakın tutmayı da başarmıştır.¹¹²

¹⁰⁴ Törögeldi hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kençiev, 2012: 130-137

¹⁰⁵ Ümetali hakkında detaylı bilgi için Bkz. Esengul uulu, 1995: 101-105

¹⁰⁶ Camgırçinov, 1966: 344

¹⁰⁷ Nalivkin, 1886: 159

¹⁰⁸ Alımbek Han hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, 2013: 22

¹⁰⁹ Cangaraç hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, 2013: 65

¹¹⁰ Baytik hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, 2013: 28

¹¹¹ Cantay hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, 2013: 34

¹¹² TsGIA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.23, s.114

Fakat Hokand Hanlığı'nın dış durumu hala ağır idi. Buhara Emiri ile ilişki düşmanca kalmıştır; barış ve dostluk kurma girişimleri olumlu bir sonuç verememiştir. O halde Şubat 1860'da Afgan hükümdarı ile savaşta olan Emir'in Buhara'da bulunmamasından yararlanarak, Hokand Han'ı, Ur-Töbö istihkâmına saldırı yapmıştır. Ancak Emir hızla Hundayar'ın¹¹³ öncülüğünde 12.000 askeri Malla Han'akarşı koyabilmiştir. Müfrezede, Hokand tahtısı için iki diğer aday vardı, 1840'ta öldürülen Han Madali'nin oğullarıydı. Bu çatışma, Hokand Han'ı ile Buhâr Emiri'nin arasındaki ilişkiyi daha da şiddetlendirmiştir. Ne var ki, Hokand Hanlığı için birincil önem taşıyan en müthiş olaylar Batı Sibirya'dan ve Orenburg'dan geliyordu.¹¹⁴

Tüm çabalarına rağmen Hokand Hanlığı Rusya ile savaşa tamamen hazırlıksız kalmıştır. Askeri-ekonomik ve kültürel açıdan geri kalmış feodal Hokand, modern teknik araçlara sahip iyi düzenlenmiş bir ordu yaratamamıştır. Rusya ve Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında, Hokand birliklerinin organizasyonu ve askeri teçhizatı çok geri kalmıştır. Son yıllarda bazı gelişmeler sağlanmıştır: istihkâm sistemi gelişmiş, köle topçuluğu güçlenmiş, silahların kalitesi iyileşmiş, yeni piyade birlikleri yaratılmış ve eğitilmiştir. Ancak, onlar yine de modern savaş gereksinimlerini karşılayamadılar. Hokand Hanlığı'nda düzenli ve eğitilmiş bir ordu neredeyse yoktu. Askerler ülkede, garnizonlarda ve istihkâmlarda düzenin sağlanması için, ağırlıklı olarak kiralama yoluyla alınmıştır. Genellikle, saha çalışmalarından sonra istihkâmlar ve bölge valileri halka askerlik hizmet için çağrıda bulunuyorlardı. Böyle çağrılar her zaman gerekli ikmal veriyordu. Dehkan çiftçilerinin ve hayvan yetiştiricilerinin zor yaşamı, feodal efendilerin ve yetkililerin vergi zulümleri birçok kişiyi askerlik görevine itmiştir. Çünkü barış zamanında askerlik görevinin bazı imtiyazları vardı. Savaş durumunda ise silah taşıyabilen her insan gönüllü milis kuvvetlerine katılmak zorundaydı. Birliklerine istikrar sağlamak için Hokand Han'ı, onları piyade ile güçlendirmeye karar vermiş ve 1860 yılına kadar yeni piyade birimleri oluşturulmuştur. Askerler üniforma giymiş mızraklar ve tüfeklerle silahlanmışlardır.¹¹⁵

1860 yılında Sibirya ve Orenburg hatlarından gelen tehditlerle bağlantılı olarak, Türkistan, Aul-Ata, Merke ve Pişpek kale-garnizonları genişletilmiştir. Kuzey Kırgızistan'daki Hokand Hanlığı'nın mülkiyeti istihkâm hatları tarafından korunmaktaydı. Çüy vadisinde, Talas ve Çatkal'da: Tokmak, Pişpek, Aksu, Merke, Çınaz, İkaçu, Aul-Ata, Çulak-Kurgan ve Suzak idiler. Bu hatın ikili amacı vardı, öncelikle sınır güvenliği, (Çüy Nehri'nin sınırı), ikincisi ise, Hokand'ın Çüy Vadisi, Talas, Çatkal ve Issık-Göl'ün

¹¹³ Nabiev, 1973: 23-25

¹¹⁴ Kenensariiev, 1997: 31

¹¹⁵ Nalivkin, 1886: 223

batısındaki göçebeler üzerindeki gücünün sağlanmasıydı. 1860'da Pişpek, Trans-İli bölgesindeki Rus mülklerine yönelen gelişmiş bir istihkâm olarak büyük önem kazanmıştır. Pişpek'in komutanı aynı zamanda Tokmak ve Aksu kalelerinin de başında idi. Tokmak'tan Suzak'a kadar uzanan hatta Hokand Hanlığı'nın Kırgız ve Kazakların üzerinde gücü sağlanıyordu. Fakat Hokand ile Rusya arasındaki çatışmalar başladığında, bu hat açıkça yeterli değildi. Buna ek olarak Hanlık şimdi iki taraftan - Örenburg ve Sibirya hatlarından ve çoğunlukla üçüncüsünden - Buhara Emirliği tarafından saldırıya uğruyordu.¹¹⁶ Hokand istihkâmlerinin garnizon birlikleri ise, organizasyonlarına ve eğitime göre, daha önce de belirtildiği gibi çok düşük bir seviyedeydi. Yeterli giyim, silah ve gıda arzının olmaması, ağır çalışma koşulları, bencil ve acımasız patronların tahriği, bunların hepsi askerleri olumsuz etkilemiştir. Böylece, onlar önemsiz kuvvete bile direnebilmek halde değillerdi.

Rus Genel Valisi Venyukov, Çüy Vadisi'ndeki Hokand Hanlığı'nın askeri güçlerinin durumunu iyice tanımış ve 1860'da şöyle yazmıştır: “...Bilindiği gibi, bütün Asya'luların cesurca korundukları istihkâmları olmasaydı, o zaman, geçen yıl Çüy'e giden 450 kişilik bir müfrezeye tüm Sartları (Hokand'lılar) sonuna kadar sürdürebilecekti...”¹¹⁷

Çüy'deki egemenliklerinin savunmasında Hokand askerleri esas olarak istihkâmların garnizonuna dayanacaktı. Çüy Vadisi'nde yaşayan Kırgızlara gelince, Han'ın mülkiyetini korumak için güvenilir bir güç olarak görülmemeliydi. Çok sayıda ağır vergi toplama, valiler tarafından zulüm ve keyfilik, hem de sık sık yapılan iç feodal savaşlar ve saray darbelerinden Kırgızlar çok acı çekmiş ve böylece Hokand yetkililerine karşı nefret ve öfke uyanmıştır. Bu nedenle 1859'da Çüy Vadisi'nin keşifleri sırasında, bazı Kırgız kabileleri temsilcileri vasıtasıyla Venyukov'u Hokand istihkâmların ele geçirmeye çağırmıştır. Örneğin, Sarıbağışların bir kısmı Venyukov'a onun müfrezesinin Tokmak'ı ele geçirmesi halde Rusya himayesini kabul edeceklerini söylemiştir.¹¹⁸

Bilindiği gibi Tokmak ve Pişpek istihkâmlarına karşı saldırı operasyonları 1861'de planlanılmıştır. Ancak, Venyukov'un askeri keşifi, Hokand Hanlığı'nın Kırgız kabilelerinin arasındaki istikrarsız durumunu ve direnç yeteneksizliğini göstermiştir. Issık-Göl'deki küçük Rus müfrezesi, Hokand halkını Çüy'ün üst sınırlarının dışına itmek için yeterliydi. Bu başarılar, Alatau Bölge Şefi ve Batı Sibirya Valisi tarafından 1860'ta sefer gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Issık-Göl'deki Venyukov'un seferi sırasında Gasford Albay Simmerman'ı Rus istihkâmların güçlendirmek için Trans-İli bölgesine göndermiştir. Haziran

¹¹⁶ Camgırçinov, 1958: 308

¹¹⁷ Bootanaeva, 1995: 112

¹¹⁸ Camgırçinov, 1966: 367

ayında Simmerman, önerilen sefer için bu bölgede yoğunlaşacak askeri güçlerin komutanı olarak atanmıştır.

Fakat Mallya-Han, Çüney Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde ve Fergana Vadisinde halk öfkelerinden ustalıkla yararlanarak, Trans-İli bölgesindeki Rus kuvvetlerine karşı saldırı önergeleri hazırlıyordu. Böylece bu hareket halkın yerel yetkililere karşı çıkmasına neden olmuştur. Han'ın hazırlıkları, belli ölçüde, Hokand'ta birçok destekçileri bulunan Hudoyar'ın düşmanca faaliyetleri yüzünden felce uğramıştır. Buhara Emri'nin askerleri Hokand Hanlığı'nın sınırında sürekli küçük saldırılar düzenliyordu. Yanıt olarak, Buhara'nın mülkiyetine yönelik aynı saldırılar Hokand müfrezeleri tarafından da gerçekleşiyordu. Buna rağmen, Hokand komutanı Kanaat ve Taşkent hükümdarı Rüstambek'in enerjik eylemleri sayesinde, Mallya-han, Çüy Vadisine askeri güç gönderebilmiştir. Aynı zamanda Han, harp için gerekli olan para ve diğer araçların enerjik bir biçimde toplamaya devam ediyordu. Hanlık boyunca para toplama gerçekleşiyordu. Bu arada, ölüm cezasından korkan Hokand yetkilileri, Çüy Kırgızları ve Kazakların her yurtundan iyi beslenmiş at talep ediyorlardı. Çüy istihkamlarına yoğunlaşması beklenen birliklere yiyecek rezervlerini sağlamak için, Kırgız zenginlerinin her birisinden bin tane koyun alınması gerekirdi.¹¹⁹

Temmuz 1860'ın başında Çüy Vadisine 5000 Hokand askeri gelmiştir. Onlar Kastek'e beklenmedik bir şekilde saldırıcağılardı. Hokand askerlerinin yaklaşmakta olan saldırısının raharsız edici haberi her yerden gelmeye başlamıştır. Kırgızlar Kastek'in çevresinden göç etmiştir. Aynı zamanda Hokand ordu komutanları tarafından kışkırtılan Çüy Kırgızlarının yetkililerinin Rusya'ya bağımlı Kazaklara karşı düzenlediği saldırıları da artmıştır.¹²⁰

1 Temmuz'da Pişpek komutanı Kastek'e müfreze göndermiştir. 3 Temmuz akşamında istihkâma gelen Hokand askerleri, bütün gece atların sürülmesine uygun bir zaman bekleyerek pusuda yatıyorlardı. Şafakta vaktinde Hokand müfrezesi tespit edilmiştir. Büyük bir çatışma çıkıp Hokand askerleri Kastek'ten çekilmek zorunda kalmışlardı. Kale başkanı Kaptan Vasilyev, Kastek'in düşüşünün Kuzey Kırgızistan'daki Rusya'nın prestijinde belirgin bir hasara neden olabileceğini doğru bir şekilde değerlendirerek, acil olarak takviye talep etmiştir. 5 Temmuz gecesi Albay Simmerman önderliğindeki müfrezeler Verniy'dan gelmiştir. 6 Temmuz akşamı, Kastek'in yanındaki Uzun Ağaç'a ulaşmışlardı. Simmermann, Taşkent hükümdarı Rüstambek'in liderliğinde beş bakır araçla 3000 askerin Taşkent'ten Pişpek'e geldiğinden haberlenmiştir. Pişpek'te yoğunlaşan birlikler arasında, Hokand yetkililerinin talebine göre, manaplar tarafından maruz bırakılan belli sayıda Kırgızlar vardı. Buna ek olarak, Hokand'da takviye bekleniyordu. 5 Temmuz'da atlı Hokand müfrezesi Kastek'e yakın

¹¹⁹ Kenensariyev, 1997: 95

¹²⁰ Ploskih, 1970: 116

yere tekrar gelmiş, ancak hiç saldırı yapmadan geri çekilmiştir. 8 Temmuz'da Hokand müfrezesi tekrar gelmiştir. Bundan haber alan Simmerman, aynı günü Uzun-Agaç'tan yola çıkmıştır.¹²¹

9 Temmuz gecesi Hokand askerleri bağırarak istihkâma koşmuşlardı. Gözlemci müfreme onlara ateş açmış, takviye alarmı çalmış ve garnizon muharebe uyarısına tutulmuştur. Hokand'lular istihkam koruyucuların hazırlıksız yakalayamadıklarına inanınca, kendi pozisyonlarına çekilmişlerdir. Ertesi gün 10 Temmuz sabahı, Hokand askerleri iki taraftan Kastek'e saldırı yapmışlardır. Kastek'ten uzak olmayan yerde garnizon tarafından hazırlanan saman yığınlarını yakmışlardır. Savaşmaya karar veren Simmerman, ana güçleri istihkam dışına çıkarmıştır. Böylece karşılıklı top ateşi açılmıştır.

Hokand, Trans-İli bölgesini ele geçirmeye hazırlanarak, Kazakların Ulu Çüz'ünün bazı yöneticileriyle ilişki kurabilmiştir.¹²² Hükümdarların çoğu tarafsız olmaya karar verdiler, ancak Hokand askerlerinin zaferi halinde Çar yönetimine karşı bir ayaklanma ve Hokand Hanlığı'nın gücünü tanımak niyetinde olmuşlardır. Sadece Simmerman'ın Hokand askerlerine karşı kararlı ve hızlı hareketi Kazak Ulu Çüz'ünün bazılarını Hokand'a geçişini uyarıyordu. Hokand Hükümeti Çüy Kırgızlarının desteğine de sahip olmuştur.¹²³ Onlar sadece yiyecek ve atları tedarik etmekle kalmayıp, aynı zamanda savaşa katılmak zorunda da kalmışlardır. Bu bakımdan Hokand komutanlığı bazı sonuçlara ulaşmayı başarmıştır. Solto kabilesinin etkili manabı Baytik, büyük manapları, Cangaraç, Abaydıla ve Sarıbağış kabilesinin manabı, Cantay silahlı askerleriyle Pişpek'e gelip Kastek istihkâmına saldırı yapmışlardır. Fakat Çüy Kırgızları, Kastek savaşında aktif bir rol oynayamamıştır. Onların neredeyse hepsi savaş alanından uzaktaydılar. Hokand birliklerinin daha da geri çekilmesi ile Çüy Kırgızları dağılmaya başlamışlardır. Hokand'luların Pişpek'e dönmesi sırasında tüm Kırgızlar, Hokand ordu komutanlarının taleplerinin tersine göçebelerine gitmişlerdir.¹²⁴

Cerenaygır'daki Hokand Hükümetinin yenilgisi onların Kırgızlar arasında otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur. Bazı Kırgız kabileleri, Çüy'ün sağ kıyısına göç etmek ve Rus himayesini kabul etmek için arzularını dile getirmişlerdir. Böylece Kırgızların şüpheli tavırlarını göz önüne alarak Hokand komutu bazı Kırgız manapların rehine olarak gözaltına almıştır. Aynı zamanda Rus hükümeti, Rusya'ya düşman etkili sultanları zayıflatmak ve Rusya'nın taraftarlarına yardım etmek için Kazak yetkilileri arasındaki karşılıklı düşmanlığı destekliyordu.

¹²¹ Camgırçinov, 1966: 388

¹²² Kenensariiev, 1977: 105

¹²³ Seversov, 1873: 211

¹²⁴ Ploskih, 1970: 118

Bu zamanda Hokand Hükümeti yakın gelecekte Çarlık birliklerinin saldırıya geçmesini beklemiyordu. Ancak 23 Ağustos tarihinde Simmermann komutasındaki müfreze Verniy'dan Çüy vadisine gelmiştir. Müfreze Karakunuz'a geldiğinde Şabdan ve Cantay manaplar Rus himayesine girdiklerini bildirmişlerdir. Simmerman ise müfrezenin hareketinin asıl amacı Kastek'e saldıran Hokand askerlerinin cezalandırılması, fakat müfrezenin Kırgız ve Kazaklara karşı düşmanca niyetleri olmadığını söylemiştir.¹²⁵

26 Ağustos'ta Simmerman Karakunuz'dan çıkıp, Çüy'e doğru hareket etmiştir. Az sonra istihkâmın komutanı, Hakkula'ya teslim olması için bir ultiatom göndermiştir. Böylece, Hokand askerlerinden bir saat içinde istihkâmı teslim etme talep edilmiştir. Aksi halde topçu ateşi açılacaktı. Cevap gelmediği için bir saatlik bir top ateşi açılmıştır. Hokand askerleri teslim olmaya hazır olduklarını açıkladılar, ancak Simmermann'a Doğu geleneklerine göre, teslim olanlara güvenlik garantisini veren bir işaret göndermesini istemişlerdir. Yarım saat sonra, Hakkula koşulsuz teslim olduğunu açıkladı. Garnizon kalıntıları, yaklaşık 70 kişi, Rus müfrezesinin işgal ettiği istihkâmı terk etmişlerdir.¹²⁶

Tokmak ve Pişpek'i ele geçirme operasyonları sırasında, Çüy Vadisi'nde dolaşan Kırgızlar, Simmerman'ın müfrezesine karşı herhangi bir düşmanca önlem almamışlardır. Her köy dağların içlerine göç etmişlerdir. Buna ek olarak, bu zamanlarda, Çüy Kırgızlarının önemli bir kısmı Susamır vadisindeki uzak yayla çayırlarında yaşıyorlardı. Eğer Kırgızlar Hokand Hanlığı'nı koruma arzusuna sahip olsaydı, önemli silahlı kuvvetleri açığa çıkarabilir ve kuşatılmış istihkâmlarına önemli destek sağlayabilirlerdi. Hokand askeri komutanları ve Han'ın kendisi Kırgızların onların hareketine aktif bir destek sağlamaları için çok çaba gösteriyorlardı.¹²⁷ Fakat Çüy Kırgızlarının çoğu, mücadelenin sona ermesini kayıtsız bekleyerek, her iki tarafa da katılmadılar. Kırgız kabilelerinin çoğunluğunun bu tavrı, Kırgızistan'daki Hokand egemenliği tahrip edildiğinde Hokand Han'ının ve aç gözlü yetkililerinin acımasız gücü haricinde hiçbir şey kaybetmemiş olması gerçeği ile belirlenmiştir. Fakat aynı zamanda Çarlık Rusya'nın onlara neleri getireceğini de bilmiyorlardı. Bununla birlikte, Kırgızların tüm yöneticileri, yaşanan mücadeleye karşı tarafsız değillerdi. Bunların arasında, halkın ruh halini göz önüne alarak değerlendirenler, hemen Simmermann'ın çağrısına cevap vermişler ve onların askerleriyle birlikte Rus kampına gelmişlerdi. Pişpek istihkâmını işgal ettikten sonra, birçok Kırgızların yaşlı ve etkili

¹²⁵ Sıdıkov, 1994: 31

¹²⁶ Camgırçinov, 1959: 164-165

¹²⁷ Bootanaeva, 1995: 124

manapları, Trans-İli bölgesine Rus himayesini kabul etme arzusunu ifade etmek için vekillerini göndermişlerdir.¹²⁸

Rus askerleri 5 Eylül 1860'ta Pişpek istihkâmını yok etmeye başlamışlardır. 10 Eylül'e kadar bu işler bitmiş ve Eylül gecesi bütün iç binalar yakılmıştır. İstihkâmın dışında kalan binaların sadece bir kısmı korunmuştur. Dolayısıyla, Tokmak ve Pişpek'le ilgili Alatau Bölgesinin askeri güçleri için belirlenen amaç tamamen ve zorluk çekilmeksizin elde edilmiştir. Trans-İli birimi Çüy Vadisinde yerleşmemiş olsa da, Tokmak ve Pişpek'in imhası, Rusya'nın Çüy Vadisi'ndeki ve Issık-Göl'deki konumlarını güçlendirmek için büyük önem taşıyordu.¹²⁹

Ancak Simmerman Verniy'a döndükten sonra Çüy Vadisi'ndeki durum değişmeye başlamıştır. Rus müfrezelerinin bir yandan, Çüy Vadisi'nden Kastek'e hızlı bir şekilde geri çekilmesi, diğer yandan ise, Aul Ata'ya Han askerlerinin gelişi ve onların Trans-İli bölgesine yeni bir askeri sefer hazırlamaktaki enerjik faaliyetleri Çüy Vadisi'ndeki Rusya'nın gücünü gerçek dışı kılmıştır. Neredeyse tüm Kırgız manapların Rus İmparatorluğuna olan bağlılıkları hakkındaki iddialarına rağmen, o şartlarda onların değişmezliğine umut etmek zordu. Durumun karmaşıklığı onları son olarak Rusya ile Hokand arasındaki mücadeleye yönelik tutumlarını belirleme fırsatından mahrum etmiştir.¹³⁰

Komutan Kanaat'ın¹³¹ liderliği altında yaklaşık 10-15 bin Hokand askeri Aul Ata'ya gelmişlerdir. Han onlara Pişpek istihkâmını eski haline getirme görevini koymuştur. Kanaat, mutemet adamlarını Aul-Ata'daki Kırgızlara “kâfirlere” karşı “kutsal bir savaş” çağrısını yaparak göndermiştir. Rus elçileri Çüy Kırgızlarının Büyük manaplarına hediyeleri sunmuştur. Solto ve Sarıbağış kabilelerinin büyük manapları, Cangaraç, Cantay, Baytik ve diğerleri de Hokand'a yaslanmaya başlamışlardı. Onların konumlarını değiştirmenin başlıca nedeni ne hediye, ne “kutsal savaş” için ajitasyon idi. Başlıca nedeni ise, Çüy Vadisi'ne çok sayıda Han birliğinin gelişi idi. Bu durumda Rus müfrezelerinin desteğine ummak zordu.¹³²

Kolpakovskiy, düşmanla savaşmak için Karakastek nehrine doğru bir hareket yapmıştır. Çünkü geniş vadiler topçu operasyonları için uygun bir alan oluşturuyordu. Fakat az sonra Kolpakovskiy'in müfrezesi her taraftan kuşatılmıştır. Hokand piyade ve süvarilerinin kolu ardı ardına saldırmaya başlamışlar, ancak yakın mesafedeki peşrevle bir araya geldiğinde büyük kayıplar vermişlerdir.¹³³

¹²⁸ Halfin, 1960: 286

¹²⁹ Camgırçinov, 1959: 213

¹³⁰ Halfin, 1960:302

¹³¹ Kanaat Han hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, 2013: 98

¹³² Ploskih, 1970: 154

¹³³ Camgırçinov, 1959: 178

21 Ekim akşamı Hokand komutanı Kanaat askeri konsey toplamıştır. Konsey içindeki büyük çatışma ve sürekli entrikalar anlaşmazlıkları arttırmıştır. Böylece, Kanaat gerekli kararı alamamıştır. Sonuç olarak, keşif seferi sona ermiş olarak sayılmıştır ve Çüy'e geri dönmeye karar verilmiştir. Ancak kampanyanın sona ermesi için başka nedenler de vardı: ilerleyen soğuk, yiyecek eksikliği ve atların elverişsizliği idi. Daha sonra Han konusundaki açıklamalarında Kanaat, onları kampanyayı durdurmanın başlıca nedeni olarak görüyordu. Böylece Hokand birlikleri hiçbir sonuç olmadan geri döndü. Fakat Hokand Hanlığı tamamen yenilmemiştir. Onların komutanları savaşı hiç kaybetmediklerini düşünüyorlardı. Elbette, Hokand komutanlarının, özellikle de Kanaat'ın bu fikri yanlıştı, ancak bazı gerekçeleri de vardı. Kırgızlara gelince, daha önce de belirtildiği gibi, Rusya ile Hokand arasındaki çatışmada kitlesel ve aktif bir rol oynamadılar ve sadece bazı manaplar tarafından sergilenen bazı gruplar Karakastek operasyonuna katılmışlardı. Savaş sırasında bu yardımcı güçler neredeyse hiç rol oynamamıştır.

Gasfadord, Kolpakovskiy'in raporuna dayanan Karakastek olaylarından sonra Kırgızlara karşı baskıcı önlem almayacağını öne sürmüştür. 27 Ekim 1860'ta Gasfadord Oluya Ata bölgesinin bakanına şunları yazmıştır:

*"Kemin bölgesindeki Sarıbağış kabilesinin manabı Mende'yi kendinize bağlama emir edilmektedir. Diğer Sarıbağış manaplarına eğer Hokand'ı desteklemekten vazgeçerlerse, bağışlama sözünü verin. Çüiy Nehri üzerindeki güçlendirme düzenlenene kadar, bu aşamada kesin önlemler almak imkansızdır. Onların hepsine Rusların himayesinde olma avantajlarını ve bariz yararlarını göreceklarini telkin edin. Daha doğrusu, Kırgızlar inanç içinde serbest bırakılacağı, topraklarının mülkiyetinin ve ataerki geleneklerinin dokunulmazlığı gerçekleşeceği, her zaman vergi talep eden ve özgürlüklerini kısıtlayan Hokand halkının boyunduruğu altında artık kalmayacaklarını bildirin."*¹³⁴

Karakastek olaylarında Kırgız kabilelerinin pasifliği Kolpakovskiy'in eylemlerini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. O, Hokand askerlerine Kırgızlar tarafından destek sağlanmadığı Hokand'ın başarısızlığının ana nedenlerinden biri olduğunun farkında idi. 26 Ekim 1860'da Gasford'a verdiği bir raporda şunları yazmıştır: "...Kanaat Şa, ilk önce, kendisi güvendiği Kırgızlar oybirliği ile Hokand'a katıldıysalar ve Hanlıkta geç sonbahar ve yiyecek eksikliği olmasaydı başarılı olabilirlerdi..."¹³⁵

Uzun Agaç Savaşı, Rusya'nın Kırgızistan'daki iktidarının güçlendirilmesi için büyük önem taşıyordu. Kolpakovskiy'in Karakastek'teki zaferinin bir sonucu olarak Çarlık Rusyası'nın gücü Kazakların Ulu Cüzü kavimlerine yerleşmiştir. Bu zafer, aslında Kırgızistan'ın kuzeyindeki kabileler üzerinde etkisi büyük olmuştur. Onlar Hokand askerlerinin mülklerini savunamamaları konusunda ikna olmuşlardı. 1860 yılındaki olaylar,

¹³⁴ TsGİA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.23, s.143

¹³⁵ TsGİA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.23, s.144

Kuzey Kırgızistan için mücadelenin kaçınılmaz olarak Rusya'nın zaferi ile sona ermesi gerektiğini göstermiştir. Bu durum Bugu ve diğer Kırgız kavimlerinin Rusya ile yakınlaşmasına yol açmıştır. Böylece 1860 yılındaki mücadele Rusya lehine sona ermiştir. Daha sonraki yıllarda Kuzey Kırgızistan'daki Rusya'nın başarısı, büyük ölçüde, Uzun-Agaç olaylarıyla belirlenmiştir.

1.3. Kuzey Kırgızistan'ın Rusya'ya İlhakı

Rus olmayan insanların Rusya'ya dâhil olma sürecinin incelenmesi, tarihçilerin karşı karşıya kaldığı acil tarihsel sorunlardan biridir. Bu çok önemli sorunun bir kısmı Kırgızistan'ın Rusya'ya girme meselesidir. Bu konunun doğru bir şekilde ele alınması, yalnızca incelenen dönemin Kırgız halkının tarihini anlamak için Kırgızlar ve Rus halklarının tarihsel olarak kurulmuş olan dostluğunun köklerini ortaya çıkarmak açısından değil, aynı zamanda siyasi ve bilimsel açıdan da büyük önem taşımaktadır.

Uzun Agaç olaylarından sonra Rus Hükümeti Yedisu'da daha kararlı bir şekilde hareket ediyordu. Hokand Hanlığı'yla olan savaş Rusya için, göçebe kabileler, Orta Asya hanlıkları ve Çin ile yapılan ticaret hacmi konusunda olumsuz bir etki yaratmıştır. Kulca ve Taşkent'ten kervanlar öncesi gibi Trans-İli bölgesinden değil, Issık-Göl'ün güney kıyısı boyunca yürümeye başlamıştır. Böylece onlar göçebe tarafından sürekli yağmalanmış ve sayısı belirgin bir şekilde azalmıştır. Ticaretin gelişmesi için önce karayollarını yerel feodal efendiler tarafından saldırılardan korumak ve eyaletteki barış ve düzeni sağlamak gerekliydi. Bunun için özellikle, Trans-İli bölgesindeki müfrezeyi güçlendirilmesi amaçlanılmıştır. Müfreme, ayrıca, Hokand ve Çüy Kırgızlarının manapları arasındaki düşmanca eylemleri önlemek zorundaydı. Ancak Çüy Kırgızları ve Kazaklar ile ilgili olarak Kolpakovskiy, Gasford'un gösterdiği sınırların ötesine geçmiş ve Rusya'nın Hokand'la sonraki savaşlarını zorlaştıran şiddetli önlemlere başvurmuştur.¹³⁶

Bu sırada Oluya Ata bölgesinin başkanının ilgisi, Kuzey Kırgızistan'a daha da ilerlemeyi hazırlanmaya odaklanmıştır. Bu bağlamda, göçebe Çüy Kırgızlarına yakın yerde istihkâm kurulmasıyla ilgili sorun ortaya çıkmıştır. Albay Kroerus, 9-11 Mayıs tarihleri arasında gerçekleşen keşif neticesinde Çüy üzerindeki istihkâmın inşasını kesinlikle reddetmiştir. Çünkü Kırgızların ve Rusya'ya yönelik tutumlarının büyük oranda Hokand'ın onlara uyguladığı baskıya bağlı olduğunu iyi anlıyordu. Çüy Vadisi'ndeki Kırgız kabilelerinin siyasi durumunun karmaşıklığını oldukça doğru bir şekilde belirleyen Kroerus, Rusya'ya Kırgızların son dâhil edilecek yerlerin, Pişpek, Merke, Aksu ve Itkeçü istihkâmalarının da Rus

¹³⁶ Maslov, 1873: 117

müfrezeleri tarafından işgal edildiğinde mümkün olacağını düşünüyordu. Batı Sibiryaya Genel Valisi Dyugamel¹³⁷ ise, Hokand'la uzun sürecek bir savaşın olması kuşkusıyla Albay Kroerus'un görüşüne katılmamıştır. Dyugamel'in politikası öncekilerinden daha barışçıl olduğu için farklıydı. Dyugamel istihkâmın inşaatı ile birlikte Kuzey Kırgızistan'da Rus yerleşimlerini kurarak sivil kolonizasyona başlama gerektiğini tespit etmiştir. Çünkü Rus yerleşimlerinde tarımın gelişmesi, istihkâm garnizonuna yiyecek sağlayabilirdi.¹³⁸

Rusya'nın sömürücü sınıflarının çıkarlarından dolayı Kırgızların köleleştirilmesine yol açan Çarlık politikasının sömürgeci özü, bu zamanlarda henüz kendini göstermemiştir. İlk önce, ana konu Çar hükümetinin takdimi ve konsolide edilmesi olduğunda, Kırgız kabilelerine özgürlük ve siyasi hak, vergi ve arazi mülkiyet açısından ayrıcalıklar tanınmıştır. Ancak, Çüy Vadisi'ndeki Hokand kalelerine hâkim olmaksızın, Issık-Göl'ün kıyısında istihkâm kurmak imkansızdı. Bu kaçınılmaz olarak, Hokand'la ilişkilerin ağırlaşmasına yol açmıştır. Çarlık askerlerinin komutası, aynı anda hem Çüy ile Batı Sibiryaya'dan, hem Sır-Deray ile Orenburg hatından Hokand Hanlığı'na saldırı yapmayı çoktan planlıyordu.¹³⁹

Çarlık askerlerinin komutanlığının aktif hareket etmeye karar vermesinin hızlandırılmasının nedenlerinden biri, Hokand Hanlığı'ndaki iç siyasi durumun bozulması idi. Bu, sarayadamları arasındaki mücadelenin yanı sıra, sadece Kırgızistan'ın güneyinde değil, aynı zamanda Kuzey Kırgızistan'da da destek bulan büyük Kırgız feodal lordu, Alımbek'in Han'a karşı çıkması ile bağlantılıydı. 1860 yılındaki Kanaat'ın Trans-İli Bölgesi'ndeki kampanyası sırasında, Alımbek kendisine emanet edilen bölgede büyük bir müfreme toplamış ve Kanaat'a yardım etmiştir. Çüy bölgesindeki Kırgız feodal lordlarının arasında onun rolü önemli ölçüde artmıştır. Han, Alımbek'i Kanaat'a tabi olmasını emretse bile, o isteksiz davranmış ve Kırgız feodal sınıfı başkomutan olarak Kanaat'ı değil, Alımbek'i görüyordu. Uzunagach ve Kastek olaylarında bütün Kırgızlar Alımbek komutasındaydı, fakat bilindiği gibi savaşa doğrudan katılmadılar. Bu nedenle Kanaat Alımbek'i vatana ihanet nedeniyle suçlamış ve onun için Han'dan en ağır ceza talep etmiştir. Alımbek Alay'daki neredeyse tüm Kırgız kabilelerini, Adıgine ve Monguş'u harekete geçirmeyi başarmıştır. Ancak Alımbek'in askerleri Hokand'a karşı direnmek için güçsüz olmuştur. Böylece Alay'ı terk ederek, Tanrı Dağlar'ına gitmiş ve Narın'ın üst sınırlarına yerleşmiştir.¹⁴⁰

Hokand Hanlığı'nda taht mücadelesi gittikçe şiddetletilmiştir. Bu durumda bir yıl içinde birkaç Han değişebiliyordu. Hanlığın iç siyasetinin ağırlaşması Kırgızlarla aralarının

¹³⁷ Dyugamel hakkında detaylı bilgi için Bkz. Şilov, 2007: 78

¹³⁸ Camgırçinov, 1959: 182

¹³⁹ Halfin, 1965: 115

¹⁴⁰ Ömürbekov, 1995:65

bozulmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Kırgızlar Hokand Hanlığı'na karşı çıkmaya başlamışlardır. Buna örnek verirsek, Kudayar Han'ın zamanında Kıpçaklar ve Kırgızlar yine başkenti almaya çalışmış, ancak mağlup edilmiş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Hokand, Kudayar Han'ın yardımına gelen Buhara Emiri tarafından işgal edilmiştir. Kırgızistan'ın yenilgisinin ana nedenlerinden biri bu kez, kamplarında çekişmelerin olmasıydı. Ancak bundan sonra bile Kıpçaklar ve Kırgızlar Han'a direnmeye devam etmişlerdir. Onlar Namangan, Margelan, Kocent ve diğer şehirleri geçici olarak ele geçirdiler. En büyük başarılarının gerçekleştiği Ağustos ve Eylül ayının başlarında, bazı Kırgız yetkilileri Hokand Hanlığı'nın tüm Kırgız kabilelerine bir dizi çağrı çıkardılar. Çağrı, Han'a itaat etmeme, Hokand istihkâmlarının garnizonlarına saldırma ve Kudayar'ın tarafını tutan yerel iktidarın temsilcilerini yok etmeyi içeriyordu. Buna ek olarak, çağrı Bugu Kırgızları da dâhil olmak üzere neredeyse tüm Kırgız kabilelerinde yankılar uyandırmıştır. Ayrıca Hokand hükümetine tutumları belirsiz olan Çüy Kırgızlarına da ulaşmıştır. Özellikle, Büyük Manap, Baytik Kanayev'e bağımlı Kırgızların Solto¹⁴¹ kabilesi buna karşı aktif tepki göstermiştir. Hokand Hanlığı'na yönelik düşmanca tavır, Sarıbağış kabilesi ve Tanrı Dağ Kırgızlarının göze çarpan birçok manapları tarafından alınmıştır; onlar Hokand istihkâmı sayılan Kurtka'nın garnizonuna tehdit etmeye başlamışlardır.¹⁴² Böylece Hokand Hanlığı'nda yaşanan iç çatışmalar hemen hemen Kırgızistan'da da yanıtlanmıştır.

Bilhassa Çüy Vadisi'ndeki nefret edilen Kudayar Han'a karşı Kırgızların mücadelesi aktif idi. Çüy Kırgızlarının gösterdiği protesto, vergi ödemeyi reddetme biçiminde ve Hokand müfrezeleri ile küçük çatışmalarda ortaya çıkmıştır. Pişpek istihkâmının komutanı, Rahmatullah'ın şiddetine maruz kalan Kırgızların baskısı altında Manap Baytik, bu şartlardan yararlanarak, Hokand'a karşı askeri operasyonlar başlatmaya karar vermiştir. Eylül 1862'de Baytik'in kabilesi, dağlardan Çüy vadisine, Pişpek'ten uzakta bulunan Akçiy'e göç etmiştir. Baytik orada büyük bir bayram hazırlamış ve Rahmatulla'yı ona davet etmiştir. 60 askeri ile Rahmatullah hâlâ huzursuz hissediyordu. Bu nedenle, o askerlerine atları otlaklara bırakmama ve bayramın yapıldığı yurtun yanında hazır tutmayı emretmiştir. Rahmatulla'nın geri çekilmesini zorlaştırmak için, Baytik Hokand askerinin atlarının üzengilerini sessizce kesmeyi emretmiştir. Bayram sona erdiğinde Baytik'in kardeşi Baygazı yurt çevresindekilere işaret vermiştir. Hokand askerleri, çadırı Kırgızların üzerine devirip, Rahmatulla'yı ata bindirmiş ve onun kaçmasını sağlamışlardı. Ancak Baytik'in askerleri onları Pişpek'te yakalamışlar ve Rahmatulla'yı ağır yaralamışlardı.¹⁴³

¹⁴¹ Solto hakkında detaylı bilgi için Bkz. Esengul uulu, 1995: 97-198

¹⁴² Kenensariiev, 1977: 117

¹⁴³ Soltonoev, 1993: 325

Baytik'in Kudayar Han'ın ordusunun ortaya çıkması durumunda tutumu tehlikeli olabilirdi, bu yüzden Kolpakovskiy'den yardım istedi ve bir müfreze ve topçu yollama ricası ile kardeşi Satılğan'ı göndermiştir. Kolpakovskiy'in gelmesi yalnızca Baytik'in itirazından bağımsız olarak bu sorun zaten olumlu bir şekilde çözülmüştür. Çünkü reddetme Çüy Kırgızları arasında Rusya hakkında hoş olmayan bir izlenim bırakabilirdi.¹⁴⁴

23 Ekim sabahı, Verniy'dan yeni bir ulaşım geldikten sonra kale boyunca güçlü bir topçu ateşi açılmış ve Hokand silahlarını tamamen bastırmıştır. Çok geçmeden, manap Törökül, Rahmatulla'nın Pişpek'in teslimiyetine dair mühürlü mektubuyla Kolpakovskiy'e gelmiştir. İstihkâmın tüm savunucuları, savaş esirleri olarak Kolpakovskiy'e teslim olmuşlardı. 26 Aralık'ta Pişpek'in imhası başlanmıştır. Kolpakovskiy, Pişpek'i ele geçirme operasyonunda özellikle Kırgızların büyük manabı Baytik'ten aldığı yardımı övgü ile söz etmiştir.¹⁴⁵ Pişpek'in ikinci işgali büyük önem taşıyordu. Artık Oluya Ata'da engelsiz hareket imkânı açılmış ve bu Sibiryâ ile Sır-Derya hatlarının birleşmesinde önemli bir adım olmuştur. Buna ek olarak, Pişpek'in imhası, Rus himayesini kabul etme isteğini sürekli dile getirmiş ancak, Hokand baskısından dolayı Hanlığın yönetiminde kalan Çüy Kırgızlarının durumuna açıklık getirmiştir.¹⁴⁶

Çüy Vadisi'ndeki Kırgız kabilelerinde Hokand hâkimiyeti neredeyse tamamen yok edilmiştir. Hokand Hanlığı'nda yaşanan iç mücadele, Pişpek istihkâmının hızlı bir şekilde yeniden kurulmasının yanı sıra, Hanlığın Çüy Kırgızları üzerindeki gücünün yeniden yerleşmesinin ihtimalini de engellemiştir. Çüy, Talas ve Çatkal vadilerinin Kırgızları, Rus birliklerinin Oluya Ata'yı ele geçirmesini bekliyorlardı, ancak Kolpakovskiy'in müfrezesinin Verniy'a geri dönmesi, onları bağımsız bir harekete geçmeye zorlamıştır. Orta Tanrı Dağ, o sırada Hokand Hanlığı'nın yönetimindeki Kuzey Kırgız kabileleri, Sarıbağış, Sayak¹⁴⁷, kısmen Bugu, Mogoldor¹⁴⁸ ve Çin'e bağlı Çerik¹⁴⁹, Çonbaş'ın¹⁵⁰ en önemli bölgelerinden biriydi. Hokand'daki iç mücadele ile bağlantılı olan bu kabileler, özellikle son yıllarda, bağımsızlık için belirgin bir arzuyu göstermeye başlamışlardır. Yaz göçleri süresince bu kabileler sadece Hokand yönetimindeki Kuzey Kırgız kabileleri ile yakın temas kurmakla kalmayıp, sıklıkla onların içine karışmışlardır. Böylece bu olaylar Rus himayesi sorununu büyük ölçüde engellemiş ve çatışmalara zemin hazırlamıştır.¹⁵¹

¹⁴⁴ Camgırçinov, 1959: 198

¹⁴⁵ Maslov, 1873: 88

¹⁴⁶ Halfin, 1965: 345

¹⁴⁷ Sayak hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, 2013: 75

¹⁴⁸ Mogoldor hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, 2013: 47

¹⁴⁹ Çerik hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, 2013: 96

¹⁵⁰ Çonbaş hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, 2013: 102

¹⁵¹ Ploskih, 1977: 166

Verevkin, Çarlık Rusya'sına karşı direnç açısından Hokand Hanlığı'nın durumunu analiz ederek şunları yazmıştır: *“Eskisi ile karşılaştırıldığında geliştirilmiş olan Hokand Hanlığı'nın durumu gerçi, bize karşı ciddi bir şey üstlenmesine izin vermeyeceğini kesin olarak söylemek mümkündür.”*¹⁵² Gerçekten de olayların müteakip seyri gösterildiğinde gerici, zayıf Hokand devleti, tüm güçleriyle bile, Oluya-Ata, Türkistan, Şımkent ve Taşkent gibi yaşamsal istihkâm ve kentlerini koruyamamıştır.

Kırgızistan'ın Rusya'ya dâhil edilmesinin karmaşık ve çelişkili koşullarında, bazı Kırgız feodalları dahil olmaya karşı çıktığı belirtilmelidir. Bunlar manap Ümetalı (Sarıbağış) Osmon ve Çargın (Sayak), Muratalı ve Tilekmat (Bugu), Cangaraç ve Maymıl (Solto) ve diğerleri idi.

Kuzey Kırgızistan'daki bölgelere kendi hâkimiyetini yavaş yavaş yerleştirmeye başlayan Rus yetkililerine karşı Kuzey Kırgızistan'daki manapların tutumu XIX. yy. elinci yıllarında değişmiştir. Kuzey Kırgızların Hanı, Ormon'un ölümünden sonra bir atadan gelen Bugu ve Sarıbağış kabilelerinin çatışmaları gittikçe güçlenmiştir. Rus Hükümeti ise, Buguları destekleyip, Sarıbağış ve ona yakın kabilelere baskı yapıyordu. 1855 yılında Ormon Han'ın oğlu Ümetalı Kazakların Ulu Cüzü'nün yeni görevlendirilen bakanı, albay M.M. Homentovskiy'e bir mektup göndermiştir. Mektupta babasını öldüren kişilerden kin alamadığının yanı sıra, Bugu ve Sarıbağış arasındaki düşmanlık hakkında da bilgi vermiştir. Fakat, Rus albayı M.M. Homentovskiy şöyle kabaca cevap vermiştir:

*“Ben sizin her istediklerini yerine getirmeye hiç hazır değilim. Siz bizim hürmetli Çar'umuzun himayesi altındaki tüm insanları her zaman korumasını ve onların düşmanlarını kendi düşmanları olarak görmesini unutmamalısınız. Şuana kadar Ormon'un ölümü için çok fazla kan aktı ve ben size bu düşmanlığa son vermeyi öneririm...Sizin taraftan Bugulara karşı bir daha savaşıma hareketi beni onlara yardım etmemi zorlar, böylece, Sarıbağışlar ağır bir cezaya mahkûm olacaklardır.”*¹⁵³

Görüldüğü gibi, Rus makamları Bugu kabilesini koruyacağını açıkça belirtmiş ve ona karşı çıkacak kabileleri uyarmada bulunmuştur.

1856 yılında Ümetalı Bugular ile barışma arzusunu ifade eden yeni bir mektup göndermiştir. Buna rağmen, Homentovskiy Buguları Sarıbağışların köylerine saldırı yapmasını sürekli kışkırtıyordu. Hatta aynı yılı Homentovskiy'in komutası altındaki Rus askerleri Verniy'dan Issık-Göl'e asıl Bugulara yardım etmek ve Sarıbağışları korkutmak için gelmişlerdir. Çok geçmeden, bu müfreze Ümetalı ve Cantay'ın köylerine karşı yürüşler düzenlemiştir.¹⁵⁴ Haziran, 1856'ta Kırgız askerleri fırsatı kaçırmamak için Rus müfrezesinin Verniy'a geri döndüğü zamanda onlara saldırı yapmışlardır. Saldırı sonucunda birkaç Rus

¹⁵² TsGİA Uzbek SSR, Fon.105, Op.1, D.23, s.154

¹⁵³ Ploskih, 1977: 175

¹⁵⁴ Maslov, 1873: 112

askeri esir olarak tutuklanmışlardır. Ağır bir vuruştan sonra kin alma amacıyla 200 bin Kazak-Rus askerinden oluşan müfreze Çüy'deki Sarıbağışların yerine gelmişlerdir. Kırgızlar yağmalanmalarına rağmen, Rus askerlerine karşı direnmeye yetişmişlerdir.¹⁵⁵

Tarihi bilgilere göre, Cantay ve Ümetalı'nın liderliği altındaki Sarıbağış kabilesi korkup her tarafa kaçmak yerine Rus müfrezesine karşı tuzak kurmuşlardır. Sarıbağışların silahlı avcılarını Rus müfrezesi için tehlike oluşturuyordu. Rus askerleri için tek bir yol kalmıştır: Kırgızlardan güç kullanarak, alınan mallarını geri vermek ile onları saldırıdan alakoyarak gerekirdi.¹⁵⁶

Kırgızlar Ruslar'dan gelen kurşunları durdurmak için ellerinden gelen gücü harcamaya çaba göstermişlerdir. Ayrıca, onlar göçmen halklara eskiden beri ait "İt uruşu"¹⁵⁷, "Tolgomo"¹⁵⁸, "Bukturma"¹⁵⁹ gibi savaş taktikleri uygulamışlardır. Sadece savaş için iyice eğitilen Rus müfrezesinin düzenli korunması, kurşununun hedefe tam isabet etmesi ve füzetezgâhını kullanması Sarıbağış birliklerinin ısrarlılığını zorla durdurabilmiştir. Rus müfrezesinin iki bölüğü piyade askerden ve iki yüz atlı askerden oluşup, onların iki topçusu ve iki füze tezgâhı vardı. Savaş uzun sürmüş ve iki taraf da çok kayıp vermiştir. Rus askerleri iyice silahlandıkları için Verniy'a çekilebilmişlerdir.¹⁶⁰ Cantay ve Ümetalı'ya bağlı Sarıbağış kabilesi (Tınay¹⁶¹ ve Esengul¹⁶² soyu) savaştan sonra Boom dağ boğazından Issık-Göl'e taşınıp, bölgenin kuzey-batısında yerleşmişlerdir. Törögeldi'ye ait Çerikçi kabilesi ise bu zamanlarda Koçkor'da yer almışlardır.¹⁶³

Sarıbağış kabilesinin Rus askerleriyle mücadeleleri hakkında bilgileri Rus gezgini P.P. Semyonov-Tyanşankiy'in¹⁶⁴ notlarından bulabiliriz. Ünlü Rus bilim adamı, bizim bahsettiğimiz savaştan tam bir ay sonra Verniy'dan Çüy'e gelmiştir. O zamana kadar, bu gezgin Issık-Göl'ün güney tarafına gidip, doğanın yerel koşullarıyla tanışmıştır. Onun bilimsel seferinin amacı, hala derinlemesine araştırılmamış Tenir Too'nun doğasını incelemek idi. Rus askerleriyle ilk savaştan sonraki Ümetalı'nın hareketini Semyonov şöyle anlatmıştır:

¹⁵⁵ Soltonov, 1993: 245

¹⁵⁶ Maslov, 1873: 120

¹⁵⁷ İt uruşu hakkında detaylı bilgi için Bkz. Bektenov, 1973: 145

¹⁵⁸ Tolgomo hakkında detaylı bilgi için Bkz. Bektenov, 1973: 238

¹⁵⁹ Bukturma hakkında detaylı bilgi için Bkz. Bektenov, 1973: 165

¹⁶⁰ Aristov N. A, *Usuni i kirgızı ili kara-kirgızı: Oçerki istoria i bita naselenia zapadnogo Tyan Şanya i issledovaniya po ego istoričeskoy geografii*, Bişkek, İlim İzdatelstvo, 2001, s.492

¹⁶¹ Tınay hakkında detaylı bilgi için Bkz. Esengul uulu, 1995: 144-145

¹⁶² Esengul hakkında detaylı bilgi için Bkz. Esengul uulu, 1995: 176-177

¹⁶³ Maslov, 1873: 32

¹⁶⁴ Semyonov, 1991: 24-28

“Rusların saldırısından zorluk çeken Ümetalı ve Cantay sonradan bizim elimize düşmekten korkup, kendi köylerinde saklandılar. Beni büyük manabın abeyi ve iki kardeşi karşıladılar. Sarıbağışların büyük manabı, Ümetalı Ormon Han’ın¹⁶⁵ savaşı oğluydu.”¹⁶⁶

Gezgin kendisine eşlik eden müfrezeden korkan halka kibar ve alçakgönüllü davranmış ve onlara hiç şiddet uygulanmayacağını belirtmiştir. Ümetalı’nın köyüne ona misafir olarak gelmek ve onunla arkadaşça bir temas kurma arzusunu ifade etmek için ilk önce elçi göndermiştir. Neticede Kırgızlar onun akıllıca hareket etmesine ve sabrına değer vererek, saygı göstermişlerdir.

Aynı zamanda İli’den Ala-Too’nun güneyine kadar yerde Ala-Too askeri bölgesi kurulmuştur. Bu idari yapıya Ulu Cüz Kazaklarının dışında, Bugu kabilesi de dâhil olacaktı. 1857 yılında Homentovskiy’in yerine M.D. Peremişelskiy gelmiştir.¹⁶⁷ Sarıbağış kabilesinin yetkilileri Ala-Too askeri bölgesinin yöneticileriyle ilişkisi olumlu yöne değişmiştir. Ancak Ümetalı halkının bağımsızlığı için mücadele etmekten vazgeçmemiştir.

1863-1867 yıllardaki dönem Kuzey Kırgızların özgürlük, egemenlik için savaşın son aşaması olarak nitelendirilebilir. Çünkü tam bu zamanlarda Tenir-Too’da Ümetalı’nın hâkimiyeti tamamen yerleşip, özgürlüğün belirtileri fark edilmeye başlamıştır. Hokand Hanları, Kaşkar yetkilileri, Güney Türkistan’ın Sin-Mançur liderleri ve Rus generalları da Sarıbağışın iç işlerine karışmamış ve onun iktidarını sınırlayamamışlardı. Bu durumda Kuzey Kırgızlar Rusların saldırılarına tamamen son vermek istiyordu.

1863 yılında Çüy ve Tenir-Too bölgesine doğanın yerel koşullarını araştırmayı bahane olarak kullanan yeni askeri bir sefer gelmiştir. İkinci seferin ana hedefi, o bölgelerde yerleşen Sayak, Sarıbağış, Çerik, Monoldor, Tınımseyit, Azık¹⁶⁸, Basız¹⁶⁹ kabilelerin Rusya’ya tamamen tabi kılmak, Güney Türkistan’a, ayrıca Kaşkar’a giden ticari kervanlar yolda Rusya’nın kontrolünü kurmak ve ticareti geliştirmek, Çin ve Hokand Hanlığı’nın Kırgızlar üzerinde etkisini yok etmektir. Böyle bir görevi alan müfreze Kaşkar olarak adlandırılmıştır ve ona Rusya’nın askeri güçlerinin personel kaptanı, Prosenko komutan olmuştur.

1863-yılında Kaşkar müfrezesi Kastek’ten çıkıp, Boom ile Issık-Göl’e sonra da Koçkor ve Cumgal’a gelmişlerdir. Bu zamanlarda Kırgızlar Rus askerlerinin karakterlerini iyice tanımışlardı. 1856-1863 yıllar arasında Issık-Göl, Kemin, Çüy, Talas ve Narın’a düzenlediği yürüşler sırasında Rus askerleri defalarca Kırgız köylerini yağmalayıp, yaşlı insanlardan kadın ve çocuklara kadar baskı yapmışlardı. Hiç suçsuz acı çeken halkın

¹⁶⁵ Camgırçinov, 1998: 15-16

¹⁶⁶ Semenov, 1867: 206

¹⁶⁷ Camgırçinov, 1959: 164–165

¹⁶⁸ Azık hakkında detaylı bilgi için Bkz. Esengul uulu, 1995: 54

¹⁶⁹ Basız hakkında detaylı bilgi için Bkz. Esengul uulu, 1995: 66-67

saldırcılara karşı hoşnutsuzluğu gittikçe artmıştır. Durumun ağırlaştığı hakkında Rus yetkilileri on dokuzuncu yüz yılın altmışlarında şöyle yazmışlardır:

“...Yedisu’daki askerler her uygun zamanda Kırgızları yağmalıyorlar ve bu kötü işi kimseden saklamadan açıkça yapıyorlar. Bunu Tanrı altında suç olarak görmüyorlar. Ganimeti elde etmek için Kırgızı öldürmek suç değil. Çünkü müslümanın canı mal gibi hiç önemi yoktur...”

O zamandaki bazı Rus askerleri Hıristiyan olmayan birisinin köpekten hiç farkı olmadığını vurguluyorlardı. Bu gibi yağmalara Çar yetkililerinin ve iktidar temsilcilerinin her türlü baskıları, yerli halkın arazilerini şiddetle ele geçirmeleri de eklendiğini ve böylece Kuzey Kırgızların bazı kabilelerinin mücadele etmek zorunda kaldıklarını Rus gezginleri bile belirtmişlerdir.¹⁷⁰ Demek ki eğemenliği arzu eden halk hareketinin yeni dalgası çoktan olgunlaşmıştır ve bunu açık gerçekleştirmek için sadece bir bahane gerekiyordu. Sonunda bahane bulundu ki, Kaşkar müfrezesinin askeri hareketleri sabrını kaybeden Kırgızların öfkelenmesine neden olmuştur.

1863 yılında Rus askerleri Hokand’lılara ait Cumgal’daki Kurtka¹⁷¹ istihkâmını işgal etmişlerdi. Çok geçmeden kaptan Prosenko yüz civarında asker ve bir topçu ve füze tezgah ile Narın’a gelmiştir. Narın Nehri’nde Çin askerleri kuran köprünü Ümetalı’nın kişileri Rusların geçmesini engellemek için bozmuşlardır.¹⁷²

Kaşkar müfrezesinin ikinci bölümü Kurtka’da kalmış, üçüncü bölümü ise Haziran ayında Kötmaldı’ya (Balıkçı) yiyecek ve ilaç almak için gitmiştir. Onları Yüzbaşı Zubarev yönetiyordu. Ümetalı casuslarının yardımıyla bölünmüş Rus müfrezelerinin her eylemlerini takip edip, savaşmak için iyi bir fırsatı bekliyordu. O, Mode Şanüy ve Cengiz Han’dan beri göçmenlere ait askeri sanata devam ederek, Rus askerlerini ayırarak, darbe indirmeyi tercih etmiştir. Başta, 19 Haziranda Son-Göl ile Narın’ın arasındaki Ekiçat dağ boğazında Ümetalı’nın 1000-2000 askerden oluşan büyük kolu Rus subayı Zubarev’un müfrezesine aniden saldırı yapmıştır.¹⁷³

N.V. Seversov belirttiği gibi, Sarıbağış Kırgızlarının bu hareketi derin düşünülüp, ekrenden hazırlanmıştır. Çünkü 1863 yılında Rus albayı, Lerhe’nin komutası altındaki müfrezeye Vernıy’dan Oluya-Ata’ya gitmiştir. O yüzden bölgede çoğalan Rus askerlerinin en önemli kısmının ağırlıklı olarak Çüy ve Talas’taki olaylar, istihkâm saldırıları ve Hokand ile küçük savaşlarla ilgileneceğine inanıp bu fırsatı değerlendirmesi gerektiğini düşünmüştür. Gerçekten, Çar Hükümeti 1863 yılının Ağustos ayında Sır Derya ve Sibiryaya hatlarını

¹⁷⁰ Maslov, 1873: 117

¹⁷¹ Kurtka hakkında detaylı bilgi için Bkz. Kırgız Ensiklopediyası, 2013: 125

¹⁷² Maslov, 1873: 212

¹⁷³ Kenensariyev, 1997: 126

birleştirmek hakkında karar vermiştir ve albay M.G. Çernyaev 2500 askerle Oluya Ata, Çimkent ve Taşkent'e yürüşe başlamıştır.¹⁷⁴

Bunun dışında bu zamanlarda sınırla ilgili sorunlarda Rus-Çin ilişkileri ağırlaşmıştır. Çin'e sınırdaş bölgelerde 1862 yılında Uygur, Dungan ve diğer yerli halklarının Çin'e karşı bağımsızlık için mücadeleleri ortaya çıkmıştır. Üstelik Ümetalı'ya bağımlı halk 1856-1863 yıllarında Rus askerlerinin her yıl tekrarlanan, artık alışılmış olan soygunların neticesinde Issık-Göl'ün güneyinden Narın'a taşınmak zorunda kalmışlardır.¹⁷⁵ Bu halkın eskiden beri yaşadığı ana yurdundan ayrılması kararlı eyleme başvurmasına yol açmıştır.

Ekiçat'taki savaş egemenliği isteyen halkın cesaretin arttırmış ve Ümetalı'nın iyi bir komutan olduğunu göstermiştir. Kırgız askerleri her aileyi soygundan korumak için bütün gücünü harcamışlardır. Çevrelenmiş Rus askerlerine Kırgızlar 18 kere saldırı yapabilmişlerdir. Ancak Rus müfrezesi de iyi bir şekilde direniyordu. Ruslar binip geldikleri yüz deveye saklanarak ateş açmışlardır. Kırgız taraf güçlendiği zamanda Ruslara yeni bir müfrezesi yardıma gelmiş ve onları tutuklanmaktan kurtarabilmiştir. Prosenko'nun müfrezesi arka taraftan hiç farketmeden Kırgızlara ateş açtığı anda onlar geri çekilmişlerdir.¹⁷⁶ Savaş sırasında Ruslardan 1 subay, 5 asker yaralı olup, 2 ölmüştür.¹⁷⁷

Bu silahlı çarpışmadan sonra Kırgızların yeni zorlukları oluşturacağını anlayan Prosenko askerleriyle Tenir-Too bölgesinden geri çekilmiştir. O artık yerli insanları cezalandırmayı planlamamıştır. Orta Asya'daki Rus generallerinin ana hedefi, belirttiğimiz gibi, Sır Derya ve Sibiryaya hatlarını birleştirmek idi. Hedefe ulaşmak için 1864-1866 yıllarında Rusya Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği ile savaşmak zorunda kalmıştır. Bu zamanlarda İç Tenir-Too'daki Kırgızlar özgür yaşıyorlardı.

Ancak 1867 yılında Rus yetkilileri İç Tenir-Too bölgesini tamamen işgal etmek için yeniden çaba göstermeye başlamışlardır. Mesela, Temmuz ayında Poltaraskiy'in müfrezesi Verniy'dan Çüy ve Koçkor'a gelmiştir. Az sonra Narın'ı geçip Kurtka'ya ulaşmışlardı. Aynı zamanda Sarıbağışın lideri, Ümetalı da boş oturmuyordu. Onun yiğitleri Rus askerlerinin hareketini uzaktan gözetleyip takip etmişlerdir. Ayrıca Törögeldi gibi güvenli adamları ona önceden haber veriyorlardı. Hatta onlar Sarıbağış kabilesinin topraklarına Rus müfrezesini yakınlaştırmamak için Ruslara tuzak kurmuş ve böylece uzun ve zor yola düşürmüşlerdir. Bu konu hakkında N.A. Seversov'un şunları belirtmiştir :“...1867 yılın sonunda Sarıbağış kabilesinin adamları yoldaşPoltariskiy'in müfrezesini Arpa'dan başlayıp, Çatır-Göl'ü

¹⁷⁴ Seversov, 1967: 301

¹⁷⁵ Maslov, 1873: 210

¹⁷⁶ Osten-Saken, 1869: 64-65

¹⁷⁷ SGİA Uzbek SSR, Fon.715, Op.1, D.26, s.80

dolaştırmıştır..."¹⁷⁸ Dolayısıyla Rus askerleri bu kere Kurtka'dan çıkıp, Caman Davan, Arpa, Çatır-Göl, Torugart'tan Kaşkar'a kadar gelip, Taşrabat, Karakoyun ve At Başı ile Narın, sonra Kurtka'ya geri döndüğünü ve Verniy'a yol aldığını varsayabiliriz.

Bilindiği gibi 1867 yılın Eylül ve Ekim aylarında İç Tenir-Too'ya Seversov'un önderliğinde bilimsel bir sefer düzenlenmiştir. Özel askeri müfreze eşlik eden bilim adamları ve gezginler önceden Albay Poltaraskiy ile işbirliğini yapma ve Kuzey Kırgızistan'da casusluk yapma hakkında anlaşmışlardır. Dolayısıyla sefer 12 Eylül'de Verniy'dan ilk Issık-Göl'ün güneyine, sonradan güney-batısına gelmişlerdir. General Kolpakovskiy'in talimatına göre, ona Albay Vyazovskiy eşlik etmiş ve Narın, At Başı, Aksay'a kadar 4000 km yerin bölgesel haritasını çizmiştir. N.A. Seversov'un kendisi o bölgenin jeolojik haritasını hazırlamak için gerekli bilgileri ve çok zengin zoolojik koleksiyon toplamıştır.¹⁷⁹

Seversov önderlik eden müfrezenin ikinci grubu Ekim ayında At Başı'ya gelmiştir. Sonuçta, Ümetalı kayıp vermemek için Rus Hükümetine tabi olmak zorunda kalmıştır.¹⁸⁰ Çünkü Çar'ın askerleri savaşa iyice eğitilmiş ve silahlanmıştı. Bu amaçla kendine bağlı tüm soyları toplamıştır. Toplantıda Kırgızların gelecek hayatı, durumun gittikçe ağırlaştığını, Çar askerlerinin baskı hareketi güçlendiğinden bahsedilmiştir. Bu nedenle vatani büyük faciadan, tahripten kurtarmanın yollarını aramışlardı. Katılımcılar toplantının sonunda Rusya'ya tabi olma kararını almışlardı. Halkın eski geleneğine göre, kurban kesilip, umut ile dilekler söylenmiştir. Böyle bir karardan sonra Sarbağışların bir kısmı At Başı'dan Narın tarafa, Kara Kucur'a göç etmişlerdir.¹⁸¹

Halkın kararını erkenden Rus Hükümetine bildirmek, elçilik ilişkileri kurmak ve Rus yetkilileriyle barışmak için Ümetalı iki oğulunu Seversov'a göndermiştir. Rus albayı onları misafirperverlikle ağırlamış ve iki taraf birbirine hediyeler vermiştir. Ancak o zamanda Yedisu'ya gelen Türkistan general valisi K.P. Fon-Kaufman elçilik hakkında haber almış ve onlardan Ümetalı'ya mektup göndermiştir.¹⁸² Mektupta şöyle yazılmıştır:

*"Ben senin yaşlandığında artık huzurda yaşamayı tercih edeceğine inanıyorum. Fakat ben seni affettiğim halde sana bir şartım vardır. Sen ölen Rus askerlerinin her biri için kin ödemen lazım. Ölen iki askerin her biri için 75, yaralanan subay için 100, diğer yaralanan askerler için 25 tane at vermelisin. Hepsi 175 at vermek gerekir. Eğer sen bu önerimi kabul etsen, hürmetli Çar bana veren görevime göre seni affederim, geçmiştekilerin hepsini unuturum, eski yerine geri dönmen ve huzurda yaşamaman için hiç engel olmam."*¹⁸³

¹⁷⁸ Seversov, 1967: 309-310

¹⁷⁹ TsGİA Uzbek SSR, Fon.1, Op.1, D.29, s.4

¹⁸⁰ Maslov, 1873: 311

¹⁸¹ Seversov, 1967: 314

¹⁸² TsGİA Uzbek SSR, Fon.1, Op.29, D.1, s.22

¹⁸³ TsGİA Uzbek SSR, Fon.1, Op.29, D.1, s.24

Bilim adamı Hasanov'un bilgilerine göre, 1867 yılında Ümetalı Tokmok vadisinin bakanlığına 167 at teslim etmiştir. Atlar çok düşük fiyatta değerlendirilmiştir. Üstelik, Rus generalleri ondan 4 yaştan küçük, 6 yaştan büyük olmayan genç atları talep etmişlerdir.¹⁸⁴

Demek Kuzey Kırgızların, özellikle Sarıbağış kabilesinin 12 yıla uzanan bağımsızlık mücadelesi başarısız sona ermiştir. Kuzey Kırgızların 8 bin ailesi müzakereler veya güç kullanma yoluyla Rusya'ya dâhil olmuştur. 1867 yılındaki Poltariskiy'in son saldırıları sırasında Ümetalı'ya tabi sadece birkaç bin aile kalmıştır.

1.4 Rusya'nın Güney Kırgızistan'ın İşgali

Güney Kırgızistan'ın Rusya'ya dâhil edilmesinin nedenlerini açıklığa kavuşturmak için Orta Asya'da, özellikle Hokand Hanlığı'nda gelişen genel durumdan ilerlemek gerekiyor. Aynı zamanda bu gelişmeler Güney Kırgızistan'ın Rusya'ya dâhil edilmesinde 1873-1874'te Kırgızistan'da yaşanan ayaklanmalar ve 1875-1876'taki Hokand ayaklanması ile yakından ilgilidir. Bugüne kadar iyice incelenmemiş olan 1873-1874 ayaklanması, aslında, Güney Kırgızistan'ın Hokand Hanlığından kurtulmak için Rus himayesini kabul etme mücadelesinin bir yansımasıydı. Güney Kırgızistan, ancak Hokand ayaklanmasının bastırılmasından sonra Rusya'nın bir parçası olmuştur. Dolayısıyla, bu bölümün ağırlıklı olarak ayaklanmaları karakterize etmeye ayrıldığı doğaldır.

Orta Asya ve özellikle Güney Kırgızistan, Çarlık otokrasisinin ilgisini zengin bir hammadde kaynağı olarak çekmiştir. Çünkü Rusya'nın gelişmekte olan kapitalist endüstrisi için ucuz hammadde kaynakları gerekiyordu. Orta Asya'nın kendisinin büyük endüstrisi yoktu, ancak, yün, hayvancılık, deri, ipek, meyve, pamuk ve diğer önemli ham maddelere zengin idi.¹⁸⁵ Aynı zamanda, bu bölge Çarlık Rusya'sının devlet hazinesinin ikmali için her yıllık gelir getirebilen ek bir kaynak olarak da önemliydi. Çünkü bu dönemde Rusya, son derece zor mali koşullarda yaşıyordu. Bu nedenle Çarlık Hükümeti vergilendirme nesnelere sayısını ve himayesi altına giren milyonlarca insanlarla geniş toprakları elle geçirerek, devlet gelirlerinin kaynaklarını arttırmaya çalışmıştır.

Çar Otokrasini Güney Kırgızistan da dâhil olmak üzere Orta Asya'yı fethetmeye iten nedenlerden birisi tarım devriminin tehlikesiydi. Kırım Savaşı çarlık birliklerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu durum sadece ülkedeki sınıf çelişkilerini zayıflatmakla kalmayıp, onları aşırı derecede gerginleştirmiştir.¹⁸⁶ Gelişmekte olan kapitalizm ile egemen feodal sistem arasındaki çelişki eşi benzeri görülmemiş bir keskinliğe ulaşmıştır. 1861'deki tarım reformu,

¹⁸⁴ Hasanov, 1961: 46

¹⁸⁵ Terentev, 1876: 112

¹⁸⁶ Usenbaev, 1960: 123

tarım sorununun çelişmesini ve temelini çözememiştir. O her şeyden önce, serfler tarafından yapılmış ve Rusya'yı burjuva monarşisine dönüştürme yolunda ilk adım olmuştur. Bu reformun bir sonucu olarak, köylülerin arazisinin büyük bir kısmının toprak ağasının lehine kesildiğini söyleyebiliriz. Çok sayıda köylüler arazilerini kaybetmiş ve toprak ağalarının bölgeye nüfuz eden kapitalizmin ağır baskısına maruz kalmışlardı. Çarlık otoritesi, yeni toprakları, özellikle Orta Asya'yı eline geçirerek ve oraya Rusya'nın merkezi vilâyetlerindeki aşırı nüfusu yerleştirerek, devrimin artan tehdidinden kurtulmaya karar vermiştir. Kırgızistan'ın uzun zamandır Rus göçmenleri için en iyi alanlardan biri olarak kabul edildiği "Türkistanskiy Sbornik" kitabında açıkça belirtilmektedir.¹⁸⁷

Çarlık'ın yeniden yerleştirme politikası, köylü göçmenlerin yanı sıra, askeri yerleşimcilerle birlikte, kenar bölgelerinde sömürge politikasını yürütmek için sağlam bir destek yaratma amacını da gütmüştür. İngiltere'nin İran, Afganistan ve Kaşgariya'daki yayılmasının güçlenmesi Orta Asya'yı ele geçirmekle tehdit ettiği için, Rusya, Orta Asya'yı erkenden işgal etmeye çaba göstermiştir. İngiltere'nin Orta Asya'ya yönelik aktif yayılması, Orta Asya mülkiyetlerine ciddi bir tehdit oluşturmuştur.¹⁸⁸

Rus Generalı M. Grulev: "*Alay ve Zaalaiskiy sırtları yeni sınırlarımızı güneyde oldukça güvenilir bir şekilde örter*"-, diye yazmıştır.¹⁸⁹ Gerçekten de doğrudan Kaşgariya'ya komşu olan Güney Kırgızistan, Rusya'nın İngiliz istilacılar tarafından saldırıya karşı güvenliğini korumak için büyük önem taşıyordu.

XIX. yy. 30'larından itibaren Rusya-Kaşgariya ticaret ilişkileri kurulmuştur. Güney Kırgızistan, Kaşgar ve Kulca'ya ticaret kervanlarının nüfuz etmesi için en iyi yol idi. Bunun dışında, Kırgızistan, Rus sanayicilerini çok çeşitli cevher ve kömür bakımından zengin bir ülke olarak da cezbetmiştir. Kızıyl-Kıya madeni Rus araştırmacılarının sayesinde Güney Kırgızistan'ın dâhil edilmesinden daha çok önceden belliydi. Buna ek olarak yeni toprakları, özellikle Kırgızistan da dâhil olmak üzere, Orta Asya'yı kolonileştirmek pahasına, toprak beyi sınıf temsilcilerinin yeni mülkleri edinme arzusu da vardı.¹⁹⁰

Böylece, toprak sahipleri ve kapitalistlerin çıkarlarından hareket eden Çarlık Hükümeti, yeni toprakları fethetmeyi amaçlayan askeri operasyonlara başlamıştır. Çarlık, Kırım Savaşı'ndan sonra Orta Asya'ya ve Uzakdoğu'ya doğru atılmıştır. Ortadoğu'ya, yani Karadeniz Boğazı'na gelince, bu sorunun kararı daha elverişli bir zamana ertelenmiştir. XIX. yy. 60'ında, Amur ve Ussuri bölgesi Rusya'ya dâhil edilmiştir. Aynı dönemde Çar saldırısı

¹⁸⁷ Maslov, 1873: 472

¹⁸⁸ Braginskiy, 1953: 173

¹⁸⁹ Grulev, 1909: 78

¹⁹⁰ Grulev, 1909: 85

Orta Asya'nın iç kesimlerinde başlatılmıştır. XIX. yy. ortalarına gelindiğinde, çarlık rejimi, üç Kazak Cüzü'nü tabi kılmıştır. 1847'de Çarlık birlikleri Sır Derya'nın ağzını işgal etmiştir. Burada daha sonra Aral Kale olarak adlandırılan Raimovskoye istihkâmı yapılmıştır. Buradan ilerleme Sır-Derya boyunca Hokand istihkâmı Ak-Meçit'e kadar (günümüzde Kızıl-Orda'ya) gerçekleşmiştir. 1852'de Koş-Kurgan Hokand istihkâmı işgal altına alınmıştır. 1853'ün Temmuz ayında birkaç ağır savaş sonrasında Perovskiy'in kolonu Kazakistan bölgesindeki Hokand Hanlığı'nın ana tahkimatı, Ak-Mescit'i almıştır. Bundan sonra Çarlık birliklerinin Orta Asya'ya daha fazla nüfuz etmesi için bir sıçrama tahtası olan Sır-Derya askeri hatı oluşturulmuştur.¹⁹¹

Çarlık rejimi Orta Asya'ya Sibiryadan da bir saldırı başlatmıştır. 1847'de Yedisu'daki Ulu-Tau'nun yanında Kopal istihkâmı inşa edilmiştir. XIX. yy. ortasında Çar askerleri Trans-İli topraklarını işgal etmiştir. 1854'te Almatinka nehri üzerinde Vernoe istihkâmının (günümüzde Almatı kenti) temelleri atılmıştır.¹⁹²

Geçen yüzyılın ortalarında Sibiryadaki askeri hattı Kuzey Kırgızistan sınırlarına çok yaklaşmıştır. Hokand hükümdarlarının boyunduruğundan çile çeken Kuzey Kırgız kabileleri, gönüllü olarak Rus himayesini kabul etmeye başlamıştır. İlk olarak, Issık-Göl kıyılarında dolaşan kabile: Bugu, sonradan da tüm diğer kuzey Kırgız kabileleri: Sarıbağış, Solto, Sayak, Saruu ve Kuşçu kabul etmişlerdir.¹⁹³ Ancak belirtmek gerekir ki, bunların içinde Rusya'ya karşı olup, sonuna kadar mücadele eden kabile yetkilileri de vardı. 1865'de Kuzey Kırgızistan'ın tümü Rusya'ya dâhil olmuştur. Güney Kırgızistan ise, hala Hokand feodal lordlarının egemenliği altında idi.

1864 yılının baharında Hokand Hanlığına karşı iki müfreze gönderilmiştir. Sibiryadaki askeri hattından 2600 askerden oluşan Albay Çernyaev'in bir müfrezesi ve Orenburg'tan ise 1200 kişi Albay Verevkin tarafından yönetilen bir müfrezesi daha gelmişlerdir. Aynı yılı yaz ayında Çernyaev Oluya-Ata'yı, Verevkin ise Türkistan'ı ele geçirmişlerdir.¹⁹⁴ Böylece Sibiryadaki ve Sır-Deryadaki askeri hatları birbiriyle birleşmişlerdir. Çarlık birlikleri Hokand halkını Güneybatı Kazakistan ve Kuzey Kırgızistan'ın dışına iterek, Hokand Hanlığı'nın yerine girmişlerdir. 1864 yılının sonbaharında Çernyaev, yüz binden fazla nüfusa sahip ve Hokand Hanlığı'nın en büyük merkezlerinden biri olan Taşkent'e yürüyüş düzenlemiştir. 1865'te yeni kazanılan topraklardan Orenburg Valiliği'nin bir parçası olan Türkistan eyaleti kurulmuştur. Bu alanın başkanı olarak Çernyaev'e atanmıştır. 1866'ta Çarlık kuvvetleri Hocent, Ura-Töbö

¹⁹¹ Terentev, 1897: 178

¹⁹² Braginskiy, 1953: 214

¹⁹³ Usenbaev, 1967: 65

¹⁹⁴ Terentev, 1897: 310

ve Cizak'ı işgal etmişlerdir. Böylece şehirdeki Zaravşan vadisine giden yol alınmıştır. Buhara ve Semerkand, Çarlık'ın eline düşmüştür. Bu yılın ikinci yarısında General Romanovskiy'in komutasındaki Çar askerleri, Buhara emirliğinde askeri operasyonlar düzenlemiştir. Mayıs 1868'de, Buharla bir barış antlaşması imzalanmıştır. Dolayısıyla Çar birliklerince işgal edilen topraklar Rusya'ya devredilmiş ve Han Çarlık'a bağlı olmuştur.¹⁹⁵

Orta Asya'nın tamamının işgal edilmesi için çaba sarf eden Çarlık Rusya'nın gücünü gören Hudayar Han'ın ve feodal sınıfın bir kısmı, Hanedan içindeki hâkim konumunu korumak için Rus otokrasisine elini uzatmıştır. Hudayar Han'ın Çarlık otoritesi ile yakınlaşma çabası, kendisine bağlı Özbek ve Kırgızların emekçi kitlelerinin artan mücadelesinden korkmasından da kaynaklanıyordu.

1868 yılının Ocak ayında Hudayar Han Kaufman tarafından önerilen bir ticaret anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre, Rusya, Hokand Hanlığı'nda aşağıdaki haklara sahip olmuştur: 1) Rus tüccarlarının Hanlığı'nın tüm şehirlerinde serbest dolaşımı, 2) Rusya'nın istediği her yerde kervan-sarayların kurulması, 3) Hanlığı'nın tüm şehirlerinde karavan-kuleye sahip olması, 4) Rus kervanlarının Hokand'an tüm komşu ülkelere serbest geçişi.¹⁹⁶ Böylece bu anlaşma aslında Hokand Hanlığı'nı Çarlık otokrasinin vasalı olarak koymuştur.

Hudayar Han için Çarlık Hükümeti'nin ödülü değil, fakat onun himayesi ve halk ayaklanmasını bastırmaya yardımcı olması önemliydi. Daha önce belirtildiği gibi Çarlık, halk ayaklanmaları ve işçilerinin kitlesel mücadelesinden Han'dan daha az korkmuyordu ve böylece, bu işe destek vermek ve yardım etmekte cömert davranmıştır.¹⁹⁷

1873'te Hiva'ya bir askeri yürüyüş gerçekleştirilmiştir. Bu yürüyüşe çok sayıda çarlık birliği topçu ile katılmışlardır. Kenti her tarafından kuşatmışlar ve 28 Mayıs 1873'te garnizonu savaşmadan teslim etmeye zorlamışlardır. Han Rusya'ya olan bağlılığını kabul etmiş ve 2 milyon ruble tazminat ödemeyi üstlenmiştir. 1873 yılının Ağustos ayında Amu Darya'nın sağ kıyısındaki Hanlık topraklarının Rusya'ya bağımlı olduğu bir barış antlaşması imzalanmıştır. Rus gemileri, Amu-Darya Nehri boyunca sefer yapma, Rus tüccarları ise, sol kıyısında bir iskele inşa etme hakkını almışlardır.¹⁹⁸

Hokand Hanlığı'nın büyük topraklarının Rusya'ya verilmesi, feodal soyluların gelirlerinde keskin bir azalmaya yol açmıştır. Şimdi Hudayar Han, nüfusun geri kalanından vergiler almaya çalışmıştır. Bu, çalışan halkın omuzlarına ağır bir yük getirmiş ve Özbek, Kırgız ve Tacik halklarının eylemini tetiklemiştir. Bu eylem, tarihî edebiyatta, tüm Hanlığı ,

¹⁹⁵ Terentev, 1897: 319

¹⁹⁶ Terentev, 1876: 78

¹⁹⁷ Usenbaev, 1960: 213

¹⁹⁸ TsGIA Uzbek SSR, Fon.1, Op.34, D.346, s.101

Kırgız ve Özbeklerin yaşadığı toprakları kapsayan “Hokand ayaklanması” adını almıştır. Ayaklanma, 1875’in Temmuz ayının ilk yarısında Özgön’dön uzak olmayan, Oş tarafta başlamıştır. Kendisini Hudayar Han’ın uzak bir akrabası olarak ilan eden Mulla İshak Hasan Oğlu ayaklanmanın başındaydı.¹⁹⁹

Birliklerinin çoğu tarafından terk edilmiş ve halk desteğinden mahrum bırakılan Hudayar Han, çok az sayıdaki askerleriyle ayaklanmayı bastıramadı ve Türkistan valiliğine yardım ricasında bulundu. Şehir halkının öfkesi arttıkça, Hudayar Han ve çevresindekiler artık Hokand’da kalamadılar. Bu nedenle 22 Haziran’da Han ailesiyle geri kalan müfreze kısmının ve Skobelev’in²⁰⁰ bir Rus birliğinin örtüsü altında Hokand’an ayrıldı ve Çarlık Rusya’nın himayesi altına girdi.²⁰¹

Arşiv ve edebi kaynaklara göre, bu ayaklanmanın başlangıcında Hudayar Han ve yetkililerinin baskıcı yönetimine karşı olup Rusya’ya karşı düşmanca bir tavır gösterilmemiştir. Bu ayaklanma sürecini yakından takip eden A. Bogolyubov şunları yazıyor: “...*Hem Hokand’lılar, hem de Taşkent yetkililerinin gözünde Hudayar Han’ın kovulma gerçeği Ruslara karşı düşmanca tavırı içine almıyordu...*”²⁰² Ancak isyancılar, Skobelev’in komutasındaki müfrezeyle kaçan Han’ı ve onun görevlilerini açık bir şekilde koruduğunu ve böylece, Hudayar Han’ın hayatının kurtulduğunu gördüklerinde, Çarlık askerliğini Han zulmünün koruyucusu olarak görmüşler ve Rusya’ya karşı çıkmışlardır.

Hanlığın tüm topraklarını kuşatan ayaklanma, Rus makamlarının elinde bulunan bir çok bölgeye yayılmıştır. Isyancılar, Han baskısının koruyucusu, çarlık rejimine darbe indirmeye ve nihayi olarak nefret edilen Hudayar Han’ı öldürmeye karar vermişlerdi. Birkaç gruba ayrılan isyancılar sınır bölgelere ve Hocent’in kasabalarına saldırmaya başlamışlardır.²⁰³ Gruplardan bir tanesi Kurama, Ablık ve birkaç köyleri işgal etmiştir. Bir başka grubu ise Dördüncü Türkistan Taburunun olduğu istihkâmına saldırmışlardır.²⁰⁴

Ayaklanmanın geniş çaplı kısmı Çarlık temsilcilerinin tepki eylemlerini yoğunlaştırmış ve Türkistan genel valisi çabucak tenkil müfrezesini düzenlemiştir. 12 Ağustos’tan itibaren, cezalandırıcı müfreze ve isyancılar arasında birçok askeri çatışmalar yaşanmıştır. Düşmanla cesurca savaşan isyancılar ona güçlü direniş gösterebilmişlerdir. Fakat yine de iyi silahlanmış, düzenli ve eğitilmiş Çarlık koluna direnememişler ve yavaş yavaş

¹⁹⁹ Usenbaev, 1960: 232

²⁰⁰ Temmuz’dan itibaren Skobelev komutasındaki 22 askerden, 9 Rus tüccardan oluşan ve üniversite danışmanı Weyenberg de dâhil olmak üzere Hokand’da bir askeri müfreze vardı. Onlara Kaşgar’ın yolunu incelemek için talimatlar verilmiştir, ancak halk ayaklanmasından dolayı Hokand’da kalmışlardır. (SGİA Uzbek SSR, Fon.1, Op.34, D.346, s.129)

²⁰¹ TsGİA Uzbek SSR, Fon.1, Op.34, D.346, s.134

²⁰² Bogolubov, 1880: 153

²⁰³ TsGİA Uzbek SSR, Fon.17, Op.34, D.593, s.177

²⁰⁴ Halfin, 1965: 160

Mahram'a çekilmek zorunda kalmışlardır.²⁰⁵ Mahram'daki yenilgiden sonra, feodal seçkinlerin birçoğu hedeflerine temelde ulaşıldığını düşünerek, cezalandırma müfrezesinin başkanı Kaufman'a, tam boyun eğme ifadesi ile gelmişlerdir.²⁰⁶ Görüldüğü gibi onlar Çar himayesi altında iktidarı elinde tutmaya karar vermişlerdir.

Çok geçmeden Nasredin Han Türkistan genel valisi ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre, Namangan şehri ile birlikte Fergana'nın bir bölümü de dahil olmak üzere, Sır-Derya ve Narın'ın sağ kıyısındaki Hanlığ'ın kuzey kesimi Rusya'nın mülklerine girmiştir. Bu fethedilen topraklarda Albay Skobelev başkanlığında bir Namangan birimi kurulmuştur. Bu birim Türkistan genel valiliğinin bir parçasıydı.²⁰⁷ Belirtmek gerekir ki, ayaklanmanın destekçilerinin hepsi cezalandırıcı güçlerin yanına geçmemiştir. Onların belli bir kısmı isyancıların zaferinin olması halinde, kendi iktidarını kaybetmekten korkarak, direnişçiler saflarında kalmışlardır. Buna rağmen, isyancılar arasında savaşı sona erdirtme arzusu gittikçe artmıştır.

Söz edilen anlaşmayı imzalayan Nasr Eddin Han²⁰⁸, babası Hudayar gibi Çar'a itaatkâr bir hizmetkâr olmuştur. Çarlık hükümeti de onu himayesi altına almıştır. Dolayısıyla Kaufman, mücadeleyi durdurmak ve yeni "meşru" han Nasr Eddin'e yardım etmek için Hokand Hanlığ'ının halkına çağrıda bulunmuştur. Böylece Kaufman bildirilerinden birinde şöyle yazmıştır:

*"...Pulat-bey yine halkı endişelendiriyor. Halka kendi Hanın desteklenmesi gerektiğini belirtiyorum. Ayrıca, Hanlık içindeki tüm karışıklardan nefret ediyorum. Eğer, ayaklanmalar hala devam ederse, cezalandırma saati gelecek, o zaman pişman olmak için geç olacak, ancak sadece acı ve felaket olacağı konusunda insanları uyarıyorum..."*²⁰⁹

Ancak tenkil müfrezesinin acımasız eylemleri ve Kaufman'ın yerel halka yönelik tehdit eden çağrısı, halk ayaklanmasını durduramamıştır.

Yeni Han'ın emekçi halkın omuzlarına ek bir yük getiren Han ordusu için asker toplamaya yönelik çabaları, Nasr Eddin Han'a ve onun koruyucusu, çarlık hükümete karşı yeni bir direniş dalgalarını oluşturmuştur. Böylece ayaklanma Hanlığ'ın tüm çalışan nüfusuna yayılmıştır. İsyancılar Andican şehrini ele geçirmiş ve onlara yerli halk da katılmıştır.²¹⁰ Andican şehri ayaklanmanın merkezi olmuş ve isyancıların sayısı 60-70 bin kişiye ulaşmıştır.²¹¹ Nasr Eddin Han'ın ricasıyla Kaufman, 1400 kişiden oluşan tenkil müfreme

²⁰⁵ Mahram hakkında detaylı bilgi için Bkz. Makşeev, 1890: 320

²⁰⁶ Makşeev, 1980: 336

²⁰⁷ Pyaskovskiy, 1954: 78

²⁰⁸ Nalivkin, 1886: 130

²⁰⁹ TsGIA Uzbek SSR, Fon.1, Op.34, D.268, s.50

²¹⁰ Koritov N, *Samozyanes Pulat-han*, Noviy Margelan, 1902, s.30

²¹¹ Makşeev, 1980: 352

göndermiştir. Kaufman'ın önderliğindeki müfreze Andican şehrine yaklaşmış, ordaki isyancıların üstün gücünü görünce şehre girmeye cesaret edememiştir. Bunun dışında Kaufman Özbekleri göçebe Kırgız ve Kıpçaklar'a karşı kışkırtan bir çağrıda bulunmuştur. Fakat daha önce olduğu gibi, bu çağrı Çarlık temsilcilerine onlara arzu eden sonuç vermemiştir. Bu çağrı feodal Han baskısına ve onun koruyucusu Çar rejimine karşı beraberlik içinde bulunan Özbeklerin ve Kırgızların emekçi kitlelerini birbirinden parçalayamamıştır. Böylece Kaufman'ın çağrısına sessizce cevap veren isyancılar, kararlı bir reddetme için yoğun bir şekilde hazırlanmaya başlamışlardır. Beş günlük şiddetli bir mücadele sonucunda, tenkil müfrezesi, isyancılar tarafından yenilmiş ve Namangan şehrine çekilmek zorunda kalmıştır. Ayaklanma başarılı bir şekilde gelişmiş ve Türkistan genel valiliğinin bölümlerinden birine yerleşen Namangan şehri ele geçirilmiştir. Fakat bu şehirde yapılan saldırı düzensiz ve ikicimle gerçekleştirilmiştir. 27 Ekim'de Namangan'a yakın yerde isyancılar müfreze tarafından yenilgiye uğratılmışlardır.²¹²

Çarlık hükümeti ayaklanmayı bastırmak için mümkün olan her yolu denemeye ve Hanı desteklemeye devam ediyordu. Halka eğer çeteye katılırsa, ya da yardımcı olursa, yaşadığı köy tahrip edileceği ve ağır bir şekilde cezalandırılacağı Çar makamları tarafından söylenilmiştir. 18 Ekim'de Sır-Derya bölgesinin askeri valisi tarafından verilen bu tehdit edici emri, yerel halk arasında hüznün ya da korkuya yol açmamış, tersine Çarlık hükümetin gerçek yüzünü göstermiş ve emekçileri daha fazla mücadeleye sürüklemiştir.²¹³

Kasım ayından itibaren direnişçiler ile tenkil müfrezesi arasında bir takım ciddi savaşlar yaşanmıştır. Ak-Çar tenkil müfrezesinin komutanı Albay Piçugin bu mücadele hakkında şöyle yazmıştır: "*Sakinlerin direnişi umutsuz idi, çok insan vurulmuştur. Onlar yalvarmadıkları için ellerindeki silahlarla ölüyorlardı, kadınlar askerler üzerine bıçak fırlatıp taşlar atıyordu...*"²¹⁴ Cesaretle savaşan isyancılar sıklıkla tenkil müfrezeden zafer kazanmışlardı. Ayaklanma yayılmaya devam etmiş ve Aralık ayının ortasında yalnızca Margelan'da Pulat Han tarafından yönetilen yaklaşık 80 bin isyancı vardı.²¹⁵

Tenkil müfrezesinin acımasız eylemleri Özbek, Kırgız, Tacik ve Kıpçak işçi kitlelerinin Çar hükümete karşı daha da güçlü bir şekilde birleşmesine neden olmuştur. İsyancılar belirleyici bir savaşa hazırlanıyordu. Skobelev, Andican sakinlerinin kendilerini çaresizce savunduklarını, etkin biçimde şehirlerini güçlendirdiklerini ve ateşli silah ürettiklerini yazmıştır. Andican halkının başında duran Pulat-han,²¹⁶ 15 bin Kırgızla birlikte hareket etmek

²¹² Koritov, 1902: 36

²¹³ Usenbaev, 1967: 115

²¹⁴ TsGİA Uzbek SSR, Fon.715, Op.1, D.67, s.70

²¹⁵ Koritov, 1902: 37

²¹⁶ Koritov, 1902: 22

amacıyla şehir dışına yerleşmiştir.²¹⁷ Bu savaşın katılımcısı Kuropatkin: “Çatışma korkunç, eşi benzeri görülmemiş oldu, bazı askerlerimiz kaçabildiler ve 80 yaralı Margelan’a zorla ulaşabildiler”-, diye yazmıştır. İsyancılar büyük kahramanlık ve göz kamaştırıcı cesaret göstermiştir. Ancak şiddetli bir savaştan sonra 20 bin kişi ölmüştür ve Andican’dan ayrılmak zorunda kalmışlardır.²¹⁸ Dolayısıyla hem iki tarafta da büyük kayıp vardı. Fakat isyancıların savaşa hazırlanması iyi olmadığı için, yenilgiye uğramışlardır.

Hanlıktaki olayların seyrini hevesle izleyen Nasr Eddin Han, Çarlık’ın yardımıyla tekrar iktidarını elde etmeye çalışmıştır. Çok geçmeden Kırgız ve Kıpçaklardan oluşan müfreze Han’ın koluna saldırı yapmış ve 200 askerini yok etmiştir. Han zar zor esir düşmeden, kaçabilmiştir.¹⁸ Ocakta Pulat Han, Türkistan valiliği genel başkanı Kolpakovsky’ye bir delege göndererek, “barış isteminde bulunmuştur”. Ancak 14 kişiden oluşan bu delege Taşkent şehrinde tutuklanmıştır. Türkistan valiliği ile barış konusunda görüşmeye çalışan Pulat-Han, sonuna kadar Rus müfrezesi önünde başını eğmemiştir. İsyancıların eylemlerini yönlendirmeye devam etmiştir. Fakat 9 Şubat gecesi, Pulat-Han Alay dağlarında yakalanmış ve 8 gün sonra Margelan’da idam edilmiştir.²¹⁹ Belirtmek gerekir ki, bu konuyla ilgili eserlerde Pulat Han’ın faaliyetlerinin çelişkili değerlendirmeleri yapılmıştır. Birisinde Pulat Han, milli bir kahraman, Hokand ayaklanmasının sadık bir lideri ve kitlelerin çıkarlarının bir ifadecisi olarak, diğerlerinde ise maceracı, feodal Han’ın emirlerini yerine getirmeye ve güçlendirmeye çalışan gerici, Özbek, Kırgız ve Tacik emek kitlelerinin tutkulu bir düşmanı olarak görülüyor.²²⁰ Bize göre Pulat Han’ın bu değerlendirmelerinden hiçbiri doğru değildir. Çünkü her ikisi de tek taraflıdır.

1873-1874 yıllarda Pulat-Han, Güney Kırgızistan’daki emekçilerinin feodal Han baskısına karşı ayaklanmalarına öncülük etmiştir. Ayaklanma bastırıldığında Kırgızların arasında, Çatkal ve Alay’da dolaşarak saklanmıştır. Pulat-Han, 1875 yılının Temmuz ayında başlanan Hokand ayaklanmasına bastırılana kadar yönetmiştir. Pulat Han’ın Nasreddin Han ve çevresindeki yetkililer tarafından hapse atılması tesadüf değildi. Nasreddin Han Pulat-han’ın şahsında, hanın tahtına basit bir aday olarak değil, arkasında ezilen emek yığını duran bir sınıf düşmanı olarak görüyordu.²²¹ Fakat Ekim 1875’te Hokand Hanlığı’nın hükümdarı olan Pulat Han, kendine özgü karakteristik özellikleriyle sıradan bir Han gibi davranmaya başlamıştır. O Han Sarayında yüksek görevlere, şehir valiliğine ve diğer görevlere feodal

²¹⁷ Koritov, 1902: 36

²¹⁸ TsGIA Uzbek SSR, Fon.559, Dnevnik Kuropatkina, № 6, s.9

²¹⁹ Pyaskovskiy, 1961: 92

²²⁰ Usenbaev, 1965: 35-54

²²¹ *Ejgodnik Ferganskoy oblasti*, SPb, İzdatelstvo Tipografiya Ferganskogo oblastnogo pravleniya, 1902, s.s. 34-35

soyluluğun temsilcilerini aday göstermiştir. Halkı itaat altında tutmaya çalışan Pulat-Han, ölüm cezası ile korkutmaya çaba göstermiştir. Yalnızca bazı Han hakemlerini değil, aynı zamanda vatan haini olduğundan şüphelenilen emekçilerin temsilcilerini de iddam etmeye emretmiştir.²²² Demek ki Pulat-Han, emekçilerin feodal Han baskısına karşı mücadelesini yönetmesine rağmen daha sonra özellikle Hokand ayaklanmasının son aşamasında kendisini isyancı kitlelerden uzaklaştırarak, feodal aristokrasi temsilcileri ile çevrelemiştir.

1875-1876 İsyanı halkın nefret ettiği Han'a karşı yürütülen anti feodal bir hareket olarak başlamıştır. Özbek, Kırgız ve Tacik halklarının geniş kitlelerinin bu ayaklanmaya katılımı, onun yığinsal niteliğini ve dirençini belirlemiştir. 1875-1876 ayaklanmasının "gazavat" gerici sloganı altında ilerlediği bir raslantı değildir. Buna Çarlık yönetiminin halk tarafından nefret edilen Han'a verilen desteği ve tenkil müfrezesinin gereksiz zulümleri hizmet etmiştir. Mücadelenin son aşamasında gerici, halk düşmanı pozisyonlarına Pulat Han da geçmiştir..²²³

1876 yılının Mart ayında Kuropatkin ayaklanmanın kitleliliği hakkında şöyle yazmıştır:

*"Eğer mücadele halkın gözünde önem taşıyan bir han ile gerçekleşmiş olsaydı, büyük olasılıkla Mahram'daki zafer ve Hokand'ı işgal etme ana hedeflere ulaşabilirdi. Fakat, işler farklı bir karaktere sahip idi, olay yerine başka nedenler de çıkmıştır. Mücadele, Han'la değil, kolayca bastırılmayan halk eylemi ile gerçekleşmiştir. Orta Asya'da hiçbir zaman Ruslar böyle uzun ve inatçı bir mücadele yaşamamışlardır. İlk defa böyle enerjik bir savaşı ile karşılaştık ve halkla savaşmanın yerli hanlıkların despotlarıyla savaçmadan çok daha zor olduğunu öğrendik."*²²⁴

Demek ki zengin sınıf ve Çarlık tarafından ezilen emekçi sınıfının ayaklanmaya destek vermesi ve isyancılara karşı Rus müfrezesinin cezalandırıcı eylemlerine feodal soyluların aktif bir şekilde katılımı, bir kez daha hareketin antifeodal niteliğe sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak ayaklanmanın bastırılmasından ve Hokand Hanlığı'nın Rusya'ya girmesinden sonra kitlelerin sakin kaldığını ve çoğunlukla Rus iktidarının kurulmasını olumlu olarak karşıladığını belirtmek gerekir.

Aynı kampın içinde olan isyancı işçiler ve feodal lordlar arasında ortak bir yol olmadığı kaydedilmelidir. Onların arasında sınıf çelişkileri vardı ve farklı amaçlar gütmüşlerdir. İşçi kitleleri kendilerini zalim feodal han baskısından ve onun koruyucusu çarlıktan kurtarmak istiyorlardı. Feodal asaletin temsilcileri ise, ayaklanmayı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardı. Onların hedefi, Hanlıkta iktidarı ele geçirmek için

²²² Serebryannikov, 1877:62

²²³ Usenbaev, 1965: 66

²²⁴ TsGIA Uzbek SSR, Fon.715, Op.1, D.67, s.s. 312—316

eski ataerkil feodal temelleri ve en azından kısmen, siyasi ayrıcalıkları korumak, başka bir deyişle sınıf pozisyonunu güçlendirmek idi.²²⁵

1875-1876 yılları arasındaki Hokand ayaklanması yenilgiye uğratılmış olmasına rağmen, büyük tarihsel önem taşıyor. Bu ayaklanma emekçi sınıf bilincinin gelişmesinde keskin bir rol oynamıştır. Tarihçi K.Üsenbaev'e göre, Güney Kırgızistan'daki ayaklanma, sömürücüler ve sömürülen insanlar arasındaki toplumsal çelişkileri daha açık ve derin bir şekilde ortaya koyarak, emekçi kitlelerin sınıf çıkarlarını daha iyi anlayabilmelerini ve yerel feodal lordların yanı sıra, çarlık görevlilerinin gerçek yüzünü açıkça ayırt etmelerini mümkün kıldı. Ancak diğer tarafını da unutmamalıyız ki, son aşamadaki mücadele kaçınılmaz olarak ulusal çatışmalara, yerel halkların Rus halkından yabancılaşmasına yol açmıştır.²²⁶

Kendi Hanları ve onların koruyucusu, Çar hükümetiyle mücadele eden isyancılar, düşman kuvvetlerini kendi üstüne çekerek, toprak ağası ve burjuvayla savaşan Rus emekçilerine dolaylı olarak yardım etmiştir. Feodal-Han baskısının koruyucusu, Çarlık ne Hudayar Han'ın, ne de Nasr Eddin Han'ın iktidarını yeniden kurabilmiştir. Güney Kırgızlarını ve Özbekleri himayesine kabul etmek istemeyen Çar hükümeti, şimdi ayaklanmadan korktuğu için Hokand Hanlığını tasfiye etmek ve onun topraklarını Rusya'ya dâhil etmek zorunda kalmıştır.²²⁷

1876 yılının Şubat ayında Fergana bölgesi adı verilen Hokand hanlığı Rusya'ya dâhil edilmiştir. Hokand Hanlığı'nın dâhil olması ile Güney Kırgızistan, Alay hariç olmak üzere Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Rusya'ya girme haberi nüfusun çoğunluğu tarafından olumlu karşılanmıştır. Kırgızların dâhil olmasıyla ilgili söz Kolpakovskiy'in 9 Şubat 1876'daki Kaufman'a gönderdiği telgrafta şöyle ifade edilmiştir:

*“Asaka ve Margelan'ın Rusya'ya dâhil olmasını ilan etme halk tarafından törenle kabul edildi. Margelan sakinleri, müfrezenin şehre girmesini istediler. Kentin sokakları ve çarşı aydınlatıldı. Yolda köylüler onları sevinçle selamladılar”*²²⁸

Elbette, bu raporlar iyimserliğin etkisinde kalmıştır. Fakat bu raporlar halkın Rusya'ya katılmasının olumlu tutumuyla ilgili gerçeği de içeriyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, ayaklanma son aşamasında halka karşı feodal niteliğe dönüştüğü için katılımcıların çoğunu mücadeleden uzaklaştırmıştır. Arşiv materyalleri ve diğer tarihsel verilerden alınan yukarıdaki alıntılar, 1875 – 1876'daki Hokand ayaklanmasının Güney Kırgızistan'ın Rusya'ya dâhil olmasına değil, ilk önce feodal-Han baskısına karşı yönetildiğini göstermektedir. Çarlık hükümeti, yıkılmış olan Hudayar ve Nasr-Eddin'in yanı sıra, onları çevreleyen zengin sınıfı

²²⁵ Usenbaev, 1960: 167

²²⁶ Usenbaev, 1960: 171

²²⁷ Rossel, 1878: 600-609

²²⁸ TsGİA Uzbek SSR, Fon.715, Op.1, D.66, s.322

koruma altına almaya çalışmazsa, isyancılar Rus birliklerine karşı tek bir vuruş yapmazdı. Çarlık hükümeti, Hudayar ve Nasr-Eddin'in iktidarını destekleyen eylemleri ile isyancıları kendilerine karşı düşmanlara dönüştürmüştür. Böylece iki taraf da büyük bir direnişe kapılmışlardı.

Bunun yanı sıra Türk kavimleri içine Rus yayılmasının başlangıcından beri Türklerin veya Müslümanların birleşik ve teşkilatlı gayretleri mevcut değildi. Türk kavimlerine mensup fertler, sadece Türk ırkına mensup olduklarını Müslüman olduklarını bilirlerdi. Bunlar arasında sadece ırk ve dil birliği değil aynı zamanda İslam'a mensup olmaları dolayısıyla din birliği de vardı. Türk milli grupları, Kırım Türkleri, Tatar Başkirler, Azerbaycanlılar, Avarlar, Balkarlar, Kabardinler, Dağıstanlılar, Türkistan Türkleri (Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Kıpçaklar, Kara Kalpaklar ve Tacikler dahil) dil, örf-adet ve din bakımından, biri diğerine yabancı sayılmazlardı. Bu hususiyetlerine rağmen Türk kavimlerinin ileri gelenleri asla aralarında bir iş birliği kuramadılar. Tehlikeli zamanlarında dahi beraber çalışmadılar. Onların bu uyuşmazlığı Rusların, memleketlerine yayılmasını kolaylaştırdı. Rus hâkimiyeti altında da teşkilatlı siyasi bir harekete geçemediler. Ruslar da siyasi sebeplerden ötürü bu çabalara engel oluyordu.²²⁹

Çarlık Rusyası'nın 1970'lerin ortalarındaki dış politika konumu önemli ölçüde geliştiği için Hokand Hanlığı'nın dâhil olması gerçekleşmiştir. Çarlık hükümeti Kırım Savaşı'ndaki yenilgiden zaten kurtulmuştu ve Ekim 1875'te İngiltere ile Rusya arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, İngiltere Afganistan'da, Rusya Orta Asya'da özgür hareketlere sahip olmuşlardı.²³⁰

Hokand ayaklanmasının bastırılmasından sonra birçok Kırgız yetkilileri Alay'a kaçmışlardı. Buna Hokand Han döneminde yüksek görevde bulunan Özbek feodal aristokrasisinin bazı temsilcileri de katılmıştır. Onlar Alay Dağlarına ulaşım zor olduğu için coğrafi koşullardan avantajlı olarak, Rusya'ya karşı savaş düzenlemişlerdir ve başarısız olmuşlardır.²³¹ Dolayısıyla Güney Kırgızistan'daki büyük bir toprağı kapsayan Alay bölgesi Rusya'ya son olarak dâhil olmuştur. Onun topraklarında beş volost oluşturulmuştur. Alay'ın dâhil olmasıyla Güney Kırgızistan'ın tamamı Rusya'ya girmiştir.

²²⁹ Baymirza, 1995: 199

²³⁰ Pavlov, 1936: 53-56

²³¹ Terentev, 1897: 416-418

İKİNCİ BÖLÜM

KİGİZİSTAN'DA 1916 HALK AYAKLANMASININ SEBEPLERİ

2.1. Rus Yönetimi Altında Kırgızlar

Kırgızistan'ın Rusya'ya dâhil edilmesinden sonra Orta Asya'nın tamamında olduğu gibi bu bölgeye de Rus hükümeti bürokratik bir niteliğe sahip olan yeni bir idari yapı getirilmiştir. Böylece, Türkistan'daki tüm siyasi güç Çarlık generallerinin, soyluların, burjuvazinin ve yerel feodal aristokrasinin elinde yoğunlaşmıştır.²³²

Taşkent'teki Türkistan genel valiliğinin başına neredeyse sınırsız yetkisi olan genel vali getirilmiştir. Türkistan coğrafyası beş ana bölgeye ayrılmıştır: Sır-Derya, Fergana, Trans-Hazar, Samarkand ve Yedisu. Her bölgenin başında bir askeri vali vardı. Kırgızistan Fergana, Yedisu, kısmen Sır-Derya ve Samarkand bölgelerinin arazisinde idi. Bölgeler sırayla uezdlere²³³, uездler ise saha ve volostlara ayrılıyordu. Uezd başında uезд valileri vardı. Kırgızistan dört büyük bölgenin ve dokuz uездin bir parçasıydı. Tüm bölgelerde ve birçok uездlerde Kırgızlar azınlıktaydı. Örnek verirsek, Andijan uездinde yerel nüfusun % 27'si, Namangan'da - % 19'u, Skoblevskiy'de - % 14'ü ve Hokand'da - % 4'ü oluşturmaktaydılar. Sadece Pişpek, Prejevalsk ve Oş'ta ağırlıklı olarak Kırgızlar yerleşmişlerdir.²³⁴

Türkistan'daki Çarlık hükümetinin idari aygıtının tüm faaliyeti, halk kitlesini tabi tutmaya ve onların kurtuluş hareketini basmaya yönlendirilmiştir. Çar askeri garnizonlarının Orta Asya'da bulunup, Türkistan genel valisinin silahsız yerel halka karşı çıkma ve ulusal özgürlüğünü korumak için çabalayan girişimleri basma kararına her zaman hazır olmaları tesadüf değildir. Çünkü bu zamanlarda Çarlık otoritesinin sömürge çıkarları dikkatle korunuyordu.²³⁵

Rusya sömürgecilik devri Kırgız tarihinde çok anlamlı olarak değerlendirilir. Çarlık, sömürgeci bir politika yürütürken, bir yandan kulak²³⁶ yerleşimcilerin silahlı gücüne, öte yandan ise yerel feodal soyluluğa dayanıyordu. Çarlık yetkilileri, yerel sömürücülerle hızlı bir şekilde ortak dil bulmuş ve onlara idari merkezde en düşük görevleri vermiştir.²³⁷ Fakat yine de yerel feodal aristokrasinin siyasal hakkı sınırlıydı. Yerli halkın, hatta sömürücü elitlerin temsilcileri, ayrıcalıklı çarlık görevlilerinin bulunduğu üst ve orta konumlarda değil, devlet

²³² Tursunov, 1968: 5

²³³ Uезд hakkında detaylı bilgi için Bkz. Brokgauza F. A *Ensiklopedičeskiy Slovar*, Spb, izd. AO Brokgauza, 1907, T. 34, s.321

²³⁴ Riskulbekov, 1965: 8

²³⁵ Usenbaev, 1997: 15-16

²³⁶ Kulak hakkında detaylı bilgi için bkn. *Kırgız Ensiklopediası*, 1995: 137

²³⁷ Kakeev, 2015: 38. Bkz: Ek-3

kurumlarında bile görev yapmayı talep edemezlerdi. Buna rağmen Çarlık hükümeti manaplara ve diğer feodal sınıfa ayrıcalık sağlamıştır ve onların işçilere baskı uygulamasına hiç engel olmamıştır. Böylece halk kitleleri haklarını tamamen kaybetmiştir. Çarlık hükümetinin milli politikası haline gelen sömürge, 31 Ekim, 1911 tarihindeki Türkistan genel sekreterinin emrinde canlı bir şekilde yansımıştır. Emirnamede genel vali bölgelerin tüm askeri valileri, illerin bakanları ve ilçe polis memurlarından şöyle talepte bulunmuştur:

*“Her zaman ve her yerde Rus adının ve Rus çıkarlarının hâkim olması gerektiğini hatırlayarak, yerlilerle ilişkide daima çok sert olun... Rus askerleri, onlarla birlikte Rus köylüleri ve Rus küçük burjuvası birinci planda olmalı, ikinci planda yerliler olmalı”.*²³⁸

Görüldüğü gibi, Kırgız halkı ciddi bir ulusal zulme maruz kalmıştır. Yerli halkın ve kardeş halkların zihninden “Kırgız” etnik kökünü ortadan kaldırmak ve Rusları onlara karşı eğitmek için çar hükümeti onları “vahşi” veya “Kara Kırgız” olarak nitelendirmiştir. Çarlık yetkilileri halkın âdet ve geleneklerine hiç itibar etmemiştir.

Üstelik yerli halkı tabi ve itaat altında tutmak için onların ödünlerini koparmaya çalışıyordu. Türkistan valiliğinin Rusya İç işleri Bakanı’na yönelik gizli bir raporundan şunları öğrenebiliriz:

*“Türkistan’daki uzun hizmet tecrübemden sonra, hükümetin yerlilerle olan etkinliklerinde taleplerin istikrarlı ve iktidarın sert olması gerektiği sonucuna vardım... Öncelikle, onların bizden korkup ve saygı göstermeleri önemlidir, sevmelerine ihtiyaç yoktur.”*²³⁹

Ünlü araştırmacı V. Nalivkin’e göre, yarı vahşi Asyalılar üzerinde mantıklı bir izlenim üretmek ve onları daha önce yaşadıkları kurtarıcı panik korkusunun kafesinde sürekli tutmak için yerli halkı avucunun içinde tutma, zaman zaman silahla bu bölgelerden dönemsel olarak geçme ihtiyacı resmi periyodik basının sayfalarında sıklıkla söz edilmiştir.²⁴⁰

Türkistan genel valisi tüm eyaletlerin sakinlerine Rus yetkililerini her zaman ayakta ve eğilerek saygıyla selamlamalarını emretmiştir.²⁴¹ Bölgesel askeri valiler, bölge başkanlarından emrini yerine getirmelerini talep etmiş ve dolayısıyla, en ufak ihlal için de büyük ceza uygulanmıştır. Böylece Eylül 1907’de bir polis memuru Oş hazinesinin binasına girmiş, ancak bu odada bulunan insanlar giren kişiye ayakta selam vermemişlerdir. Memur: “Beni görmüyorsun, benim kim olduğumu biliyor musun?” -, diyerek herkesin ayağa kalkması için yüksek sesle bağırmaya başlamıştır.²⁴² Çok geçmeden ayakta durmayan Kırgızlar tutuklanmışlardır.

²³⁸ Usenbaev, 1967: 22-23

²³⁹ Usenbaev, 1967: 56

²⁴⁰ Nalivkin, 1913: 136

²⁴¹ TsGIA Uzbek SSR, Fon.44, Op.2, D.16934, s.15

²⁴² TsGIA Uzbek SSR, Fon.1, Op.31, D.1132, s.9

Yerli halkın küçük düşürülmesi ve onları alay etme görülegelen bir olay ve sömürge yönetimi için bir sistem haline gelmiştir. Onlar sömürge iktidarının doğası tarafından yaratılmış ve koşullandırılmıştır. Kırgızların ve Türkistan bölgesinin diğer halklarının özgürlük seven ruhunu kırmaya çalışan Çarlık yetkilileri, fiziksel şiddetten kendilerini alıkoyamamışlardır. Yedisu eyaletinin birçok bölgesini ziyaret eden Rus bilim adamı G. Gins, Rus yerleşimcilerinin yerli halka yönelik düşmanca tavırlarını belirtmiştir:

“Varlıklı köylülerin çoğunlukla halkı hor gördüğünü yazmıştır. Bu hor görme bazen Kırgızlardaki insan kişiliğinin tam inkâr edilmesine geliyordu. Köylüler acımasızca Kırgızları öldürürler ve pişmanlık duymazlar. Bundan da kötüsü olabilir. Varlıklı köylü bahçesinde iş çalışırken bir Kırgızın elma ağacına ulaştığını görür ve silahını alıp hemen öldürür. O ölüyü kaldırmak için yerinden bile hareket etmez. Böyle bir katille bir keresinde rastlanmak zorunda kaldım.”²⁴³

Bu alıntı Rus köylüsünün gerçek yüzünü karakterize etmektedir.

Çarlık hükümetinin Ruslaştırma politikası, Transkafkasya, Volga bölgesi ve Rusya'nın diğer kolonilerindeki gibi aktif ve agresif olarak Türkistan'da da yürütülmüştür. Buna 1 Ekim 1911'de Türkistan Genel Valisinin tüm bölgelere ve ilçelere gönderdiği gizli bir mektubu delildir. Mektupta kesin formda şu resmi emir verilmiştir:

“Asya'da Rus unsuru halen zayıftır ve ancak yerleşmeye başlamıştır. Asya'nın artık Rus bölgesi sayılması lazım ve geçici olarak yaşayan Asyalı gelenek ve göreneklerin kaderi sadece tek olmalı: ya da genel emperyal uyrukluğuna birleşme, ya da yok olma. Yerli halkın, yakın gelecekte sıradan Rus köylülerin oluşumunu sağlayan yalnızca materyal olarak ilğimizi çekmesi gerekir... Bu nedenle, onları tüm Ruslara saygı duyulan ruh haline getirilmeliyiz. Buna itaat etmek istemeyenler şüphesiz üzücü bir kaderi yaşarlar: onlar topraksız dilenciler olarak kahrılar ve ölürlere veya Rusya onlardan ayrılacaktır. Bu konuyla ilgili gereksiz sohbetler olmaksızın bütün bunlar akılda olmalıdır.”²⁴⁴

Bu genelge bölgelerin askeri yönetiminden başlayarak ilçe ve polis memurlarına kadar gönderilmiştir.

Çarlık'ın Türkistan'daki Ruslaştırma politikası birçok arşiv belgesinde ve devrim öncesi literatürde yansımıştır. Örnek verirsek, O. Şkapskiy²⁴⁵ şunu yazmıştır:

“Yeniden yerleşim politikasının eylemcileri, Rus köylülerinin yerleşimine sınır bölgelerdeki üretici güçleri geliştirmeyi amaçlayan tarım politikasının hareketi olarak bakmamıştır. Onlar halk bileşimini Ruslaştırmaya çalışmışlardır. Bölgenin Ruslaştırılma halinde bu eylemciler, Türkistan'ın imparatorluğa kalıcı olarak dâhil edilmesinin gerçekleştirildiğini düşünürler.”²⁴⁶

Ruslaştırma politikası, Rus yerli okulları, lise ve diğer eğitim kurumları vasıtasıyla aktif olarak uygulanmış, ulusal dil, gelenek ve ahlak takip edilmiş ve aynı zamanda tüm

²⁴³ Gins, 1913: 331

²⁴⁴ TsGİA Uzbek SSR, Fon.53, Op.1, D.19, s.64

²⁴⁵ http://www.peoples.ru/state/politics/orest_shkapskiy/(erişim tarihi: 18.01.2015)

²⁴⁶ Şkapskiy, 1915: 142

kurumlarda yazışmalar ve resmi evraklar insanların geniş kitlelerinin anlamadıkları Rus dilinde yürütülmüştür. İlçe idaresinde bile büro çalışmaları Rusça idi.²⁴⁷

Çar rejimi, Rus halkı ve Rusya'nın diğer halkları arasında karşılıklı güvensizliği körüklüyordu. Devlet temsilcileri okullar, kiliseler, barakalar ve binlerce gazeteler aracılığıyla Rusları diğer halklara karşı kışkırtıyordu. Çarlık rejimi Rus emekçilerinin gazabını kendilerinden uzaklaştırmak ve ezilen halkların birleşmesini önlemek amacıyla bilinçli olarak ulusal düşmanlık tohumları ekmiştir.²⁴⁸ Çarlık hükümeti sömürgeci ve toplumsal çıkarlarını gözeterek, yerli halkın Ruslara saldırdığı ve onları kovacağı yönündeki söylentileri yaymaya başlamıştır. Bu söylentileri kullanarak Türkistan genel valisinin yönetimi, Rus yerleşimcilerini silahlandırmış ve onları yerli halka karşı koymaya çalışmıştır. 1912'de Rus yerleşimciler, Yedisu bölgesinde 15282 tüfek, 1.568.200 kartuş ve 1025 dama, Türkistan bölgesinde ise 31401 tüfek, 2912935 kartuş ve 6100 dama ile silahlanmışlardı. Aynı zamanda Çarlık Hükümeti yerli işçi sınıfı silahsızlandırmıştır. Türkistan genel valisi 25 Haziran 1916 tarihli bir telgrafta Yedisu genel valisine ateşli silahlar edinmek için izin verilen yerlilerin listesini şimdi yeniden gözden geçirmeye emretti. Silahlar yetkililer dışında hemen tüm yerlilerden alınmıştır.²⁴⁹

Yerli halk sadece "kendi" sömürücüleri tarafından değil, aynı zamanda Çarlık yetkilileri tarafından da yağmalanmış ve yıkılmıştır. İktidarın kötüye kullanılması ve yerel halka zulmü yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda Yedisu bölgesinin askeri valisi Pantusov'un özel görevlisine yönelik bir isimsiz şikâyet dikkat çekmektedir. Şikâyet Iylooçu Kalıkov tarafından imzalanmış ve Yedisu bölgesinin askeri valisine gönderilmiştir. "*Pantusov, arkadaşlarının uğruna ve kendi yararı için halka çok zarar verdi.*" Pantusov'un halka çok fazla yolsuzluk getirip baskı uyguladığını ve halkın ihtiyaçlarına asla dikkat etmediğini söylemiştir.²⁵⁰

Çarlık yetkilileri, emekçilere yönelik tehditlerle kendilerini sınırlamamıştır. Çoğu zamanları işçi Kırgızları ve Rus göçmenleri vahşiçe dövmüşlerdir. Bunların arasında Pişpek bölgesinin başkanı Fovitskiy, At-Başinskiy bölge komutanı Lutin, Belovodskiy bölge polis memuru Gribanovskiy, Pişpek polis memuru Grigoriev, Zagornıy ilçesinin başkanı Menşikov ve daha birçok kişi vardı. Onlar hem yerlileri, hem Rusları sebepsiz dövüyorlardı. İnsanları ölene kadar dövdükleri hakkında vakalar bulunmaktadır. Bazıları en acımasız yolları icat etmiştir. Örneğin, Lutin, önce elleri ıslandırıp, sonra da cezalandırmaya başlamayı öneriyordu.

²⁴⁷ Bartold, 1927: 123

²⁴⁸ İshakov, 1997: 43

²⁴⁹ Galuzo, 1929: 15

²⁵⁰ TsGİA Uzbek SSR, Fon.1, Op.4, D.419, s.17

Zulüm ve sürekli saldırısından dolayı yerli halk ona “Çon Kol” – “Büyük Yumruk” lakabını takmıştır.²⁵¹

Yerli halk, çarlık polislerinin de keyfilik ve zorbalığına dayanıyordu. Mart 1898’de polisler, Tokmak’taki bozo²⁵² (ulusal içecek) satan Sooronbay Abılkanov’un çadırına izinsiz girip arama yapmaya başlamışlardır. Mağdurun şikayetinde belirtildiği gibi, polis her şeyi dağıtmış, bulaşıkları parçalayıp ev sahibini ve çocukları acımasızca dövmüşlerdir. Buna fakirin satışı için bir pazar ücretini ödememesi sebep olmuştur. Sakat çocuklar uzun süre yataktan kalkamamışlar ancak suçlular cezasız kalmışlardır.

Zulümü orman kolcuları da yapıyordu. Türkistan genel valisi bile Çar’a “orman bekçisinin halkın felâketi” olduğunu bildirmek zorunda kalmıştır. Orman bekçileri ağacı izinsiz kullananlara ceza yazıyorlardı. Aslına bakılırsa, onlar ağacı Rus ve Kırgız işçilerinin soygun aracı haline getirmişlerdir ve sahte ağaç kesmenin cezasını sürekli düzenlemişlerdir. Çoğu zaman, ormandaki ağaçları onlar gizlice satıyor ve bu işte masum insanları suçlayıp, onların aleyhine dava açıyorlardı. Kaçak ağaç kesenlerle mücadele eden dürüst insanların kılığına girerek, orman bekçileri halkı ezmiş ve onlardan çeşitli hediyeler istemişlerdir.²⁵³

Çarlık yetkililerinin keyfilik ve zorbalığından hem ormanlık alanlarda, hem de ağaçsız bölgelerde yaşayan insanlar acı çekiyordu. İlçe sakini Caynakov’un ifadesine göre: *“Abıldinskiy volostunda hiç ağac yoktur. Fakat bizim köyümüzde küçük çalılık bulunduğu için orman kolcuları yine de bize geliyorlar. Ağaçların kesilmesi suçundan kaçınmak için onlara para vermek zorunda kaldık.”*²⁵⁴ Genellikle sığır yolu, ormandan geçtiği için hayvan yetiştiriciler yine orman bekçilerine para ödemek zorunda kalmışlardı. Örneğin 1915’te Temir-Bulatovsk ve Abayldinsk volostlarının Kırgızları ormancılık birim yetkililerine hayvanların geçmesi için 10.000 ruble’den fazla para ödemişlerdir.²⁵⁵

Çarlık yetkililerinin halk üzerindeki baskısından bahsettiğimiz zaman, zalimliğine göre sömürgecilerin diğer toplumsal gruplarından aşağı kalmayan Rus kulaklarının hareketleri göz ardı edilemez. Birçok Rus kulak-göçmenleri, çarlık otokrasisini güvenilir bir şekilde desteklemiş ve yerli halka mümkün olan her şekilde zulmetmişlerdir. Kulak-göçmenler genellikle Kırgızlara hayvan çalmakta sahte suçlamalar yapmakta ve onlardan herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın para ödetmişlerdir. Görgü tanıklarına göre, yerleşimciler halkı hayvan çalmakla suçlamış ve onlardan kaybeden mallarını geri getirmelerini istemişlerdir.

²⁵¹ Broydo, 1924: 423

²⁵² <https://plus.google.com/100201915263294385966/posts/2DYst3JzG5s>(erişim tarihi: 15.09.2014)

²⁵³ MatveevL, 1932: 131

²⁵⁴ Matveev, 1932: 132

²⁵⁵ Fondı Otd. Obşestv.nauk NAN Kırgızskoy Respubliki, Fon.1491, Op.2, D.1519, s.s. 62-64

Bu tür vakalar sık görülmüştür.²⁵⁶ Kulaklar gerçekten hayvanı kaybettiye o zaman kural olarak, yerli halk ödemesi gerekirdi.

Rus yerleşimciler kendi ekinlerine verilen zarar için yerli halka ceza yazıyorlardı. Para cezasının sabit bir miktarı yoktu. Bunu kullanarak, kulaklar yerli halka her hayvan için 20 kapıktan²⁵⁷ 5 ruble'ye kadar para ödetiyordu. Hayvanlarını geri getirmeye çalışan çobanları öldürme vakaları da bulunmuştur.²⁵⁸ Herhangi bir abartı olmaksızın, bu cezanın formu kulakların yerli halkın pahasına zenginleştirilmesinin kaynaklarından biri haline geldiği söylenebilir. Bazen en saldırgan kulaklar Kırgız halkının hayvanlarını sürüp götürmüş ve daha sonra ekimlerine zarar vermekte halkı suçlayıp, para talep etmişlerdir. Bu bakımdan, Belovodskiy'deki Rus göçmeni Anoşkin farklıdır. O Kara-Suu bölgesindeki geniş verimli topraklarında yerleşmiştir. Anoşkin yerli halka karşı keyfilik ve zorbalıklar çıkarmıştır. Çifçilerin arazilerini ele geçirmeye çalışan Anoşkin provokasyonu da ihmal etmemiştir. Böylece 1912 yılının yazında, çobanlarına köylülere ait sığırları çalma ve saklamalarını emretmiştir. Çalınan sığırları için Rus köylülerini Kırgızlardan intikam almaya çağırarak, tüm suçlamaları Kırgızların üstüne atmıştır.²⁵⁹

Mevcut duruma göre, hem küçük, hem de büyük Çarlık yetkilileri, resmi görevlerinde her hangi bir Kırgızı durdurma ve atını ondan alma hakkına sahip idiler. Gerçi, Çarlık yetkilileri daha sonra atının sahibine para ödeyeceklerdi, fakat çarlığın temsilcileri çok kez bu hakkı kötüye kullanıyorlardı. Neredeyse hiç atları aldıkları için para ödemiıyorlar, hatta atı da hiç sahibine geri vermiyorlardı. Çok defa Çarlık yetkilileri, atlarını vermek istemeyen Kırgızları para ödemek zorunda bırakmışlardır. Satın alma biçiminde yerel sakinler 50 kapekten 3 rubleye kadar ödemişlerdir. Yetkililer fakirlerin tek atını kıyasıya sokuyorlardı.²⁶⁰ Hayvan yetiştiriciliği ve tarım koşullarında ise, bu yıkım ve fakirleşme anlamına geliyordu.

Kırgız halkının en meşur geleneklerinden biri misafirperverliktir. 1903'te Kırgızistan'da bulunan ve yerli halkla arkadaşlık kurabilen ünlü Rus sanatçısı Smirnov B. V:

“Kırgızlar çok gelişmiş bir misafirperverliğe sahiplerdir, tanımayan bir süvariye gördüğünde selamlaşmak için kendisi gider ve onu yurtaya kadar uğurlar. Ev sahibinin oğulları gelen misafire doğru koşarlar ve onun atınan inmesine yardımcı olurlar. Bu arada, yurda içine giren misafiri bir onurlu bir yere oturturlar. Eşi ise, misafirin sağlığı, ailesi, işi hakkında sorar.”²⁶¹

Bu bölgeye gelen neredeyse tüm Rus gezgin ve araştırmacıları yerli halkın konukseverliğini belirtmişlerdir. Kırgız halkının geleneklerine göre, ev sahibinin, her insanı

²⁵⁶ Pyaskovskiy, 1960, s.248

²⁵⁷ Klubkov, 2002: 524

²⁵⁸ Fondı Otd. Obşestv.nauk NAN Kırgızskoy Respubliki, Fon.1491, Op.2, D.1519, s.s. 65-66

²⁵⁹ Fomçenko, 1983: 86

²⁶⁰ Palen, 1910: 7-9

²⁶¹ Galiskiy, 1960: 166

onurla kabul etmesi, ona ilgi göstermesi ve son ekmeğini misafire vermesi gerekirdi. Bu geleneklere uymayan veya onları ihlal edenler halk tarafından açık bir şekilde ayıp edilmişlerdir.²⁶² Bu nedenle her Kırgız konukseverliğini misafire göstermeye çalışıyordu. Bu halk geleneğini, çarlık görevlileri ve yerel feodal soylular kötüye kullanmışlardır.

Hem küçük hem de büyük yetkilere sahip olan Çarlık yetkilileri, Türkistan bölgelerine sık seyahatlerde bulunmuşlardır. Askeri valilerin her gezisinden önce büyük bir hazırlık çalışması yapılıyordu. Yerli halk, beklenen konukların tüm güzergâhı boyunca yolu düzlemek ve sulamak zorundaydı. Bu olay uğruna yerel sakinler süslü giyinmeleri, birkaç gün boyunca fazla yemek hazırlamaları ve para toplamaları şart idi. Yüksek dereceli misafirlerin kabulü, özellikle göçebe ve yarı göçebe bölgelerde çok sıkıntılıydı. Çünkü Çar yetkililerini yerleştirecek evler bulunmamaktaydı. Bu bölgelerde göçebe valiler halkı yurtları kurmaya, yakıt, para ve koyun toplamaya ve insanlara hizmet vermeye zorlamışlardır.²⁶³ Tarihçi G. Broydo'nun belirtildiğine göre, gelen Çar yetkilileri ve onların çevresi bir hafta boyunca içki içmişlerdi. Yerel feodal aristokrasinin, özellikle de mahalle valileri Çarlık yetkililerini kabul etmekle ve ağırlamakla ilgilendiklerini söylemek gerekir. Bu onlara toplumsal ve siyasi konumlarını güçlendirme fırsatını vermiştir ve üst düzey yetkililerin desteğini almalarını sağlamıştır. Kırgız feodal lordları ve bu gibi durumlarda kendileri için maddi yarar da almışlardır. Çarlık yetkililerinden birisi: “Yerli yönetim bu zaferler sayesinde zenginleşiyor”-, diye yazmıştır. Yerel yetkililer misafirlerin masraflarını karşılamak için tüm halktan para topluyorlardı. Çarlık memurlarının bu şekilde ağırlanması emekçilerin yoksullaşmasına neden olmuştur.²⁶⁴ Bu 15 Ocak 1906 tarihli Przhevalsk Uyezd sakinlerinin şikâyetiyle kanıtlanmaktadır: “Yüksek derecedeki yetkilileri ağırlamak için çok pahalı içki ve hediye alma bizi masrafa sokuyor.”²⁶⁵ Böyle şikâyetler çok bulunmuştur. Fakat Çarlık yetkilileri Kırgız ilçelerinde eğlenmeye devam etmiştir.

Rüşvet Türkistan'ın idari sisteminde normal bir hale gelmiştir. Kırgız Sovyet lideri, Cusup Abdrahmanov günlüğünde rüşvet hakkında şöyle yazmıştır:

“...tam da ülkenin Çar tarafından fethitedilmesi ve Çarlık yönteminin dürüstsüzlüğü yerel zenginlere işçi sınıfı daha iyice ezmeye itme vermiştir. Rüşvet normal bir olay haline gelmiştir. Bölge bakanlığından başlayıp ilçe başkanı, polis memuru, vergi müfettişleri, hâkimler, orman korucuları, ilçe cetvellerine kadar herkes rüşvet alıyorlardı. Rüşvet alma durumunda konveyör sistemi uygulanmıştır: fakir ve orta yaşayan adam, köy yöneticisine verir, o ilçe yöneticisine, ilçe yöneticisi bölge başkanına, bölge başkanı ise yüksek iktidar organlarına veriyordu...”²⁶⁶

²⁶² Aytmambetov, 1967: 32

²⁶³ Usenbaev, 1967: 76

²⁶⁴ Broydo, 1924: 467

²⁶⁵ TsGİA Uzbek SSR, Fon.75, Op.1, D.2, s.58

²⁶⁶ Abdrahmanov, 1991: 43

Görüldüğü gibi rüşvet şeması tüm ülke boyunca gelişmiştir. Böylece sömürge iktidarının üst düzey yetkililerine rüşvet vererek, yerel yetkililer keyfilik ve zorbalık yaratmışlardır. Bundan yalnızca iktidar üyeleri iyi hayat geçirdiği ve işçiler ise isyandan ziyade hiçbir çare bulamadığı anlaşılmaktadır.

Rüşvet almak için farklı şekil ve yöntemler vardı. Bazıları açık bir şekilde alırken, bazıları biraz dikkat gösteriyordu. Örneğin, Prejewalsk bölgesinin başkanı İvanov, hem yerlilerden Kırgız feodal soylularının güvenilir temsilcilerinin aracılığıyla çok borç alıyordu, hem de kendisi etkili ve zengin manapların neredeyse tümüne borçluydu. İvanov hiçbir borcunu iade etmemiştir. Borcu hakkında birisi ona hatırlattıysa, o çok pişman olmak zorunda kalmıştır. Prejewalsk Bölgesinin yerli sakinlerinin sözlerine göre, 15 Ocak 1916'daki şikâyetlerde İvanov, Kırgız köylerine düzenlenen her geziden en az 20.000 ruble'yle geri dönmüştür. Rüşvet alanlar, özellikle vali yetkililerinin seçiminde yararlanmışlardır. Seçim arifesinde, vali bakanları her volost'an en az bin rubleden alıyordu. Birçok Çarlık yetkilileri, yalnızca para değil, aynı zamanda hayvan da alıyorlardı. Tokmak volostunun polis memuru İlyin, 12 Kasım 1908 Tokmak halkının şikâyetinde belirtildiği gibi, rüşvet olarak at, koyun, para, kürk, halı, yakacak odun ve saman alıyordu.²⁶⁷

Sömürgecilik düzeni, yerel feodal aristokrasinin temsilcilerinin keyfiliği ve zorbalığı, halkın resmi görevlerini kötüye kullananları şikâyet etmesine yol açmıştır. Volost başkanlarının kimin şikâyet yazdığını öğrendiği halde, insanlar ağır bir zulme maruz kalıyorlardı. 1915'in sonbaharında, Yedisu bölgesinin askeri valisi adına Pişpek bölgesinin Zagorniy semt sakinlerinden bir şikâyet alınmıştır. Orada Matveev'in rüşvet aldığı hakkında söylenmiştir. Ancak tam Matveev'e soruşturma yapma işi verilmiştir. Böylece Çarlık temsilcileri, 27 Eylül 1908 tarihli Margelan Bölgesi'ndeki Aravan volost'undaki fakirlerin bir grubunun şikâyetine adaletsiz cevap vermişlerdir. Çoğu zaman yetkililere şikâyet eden işçiler cezalandırılmıştır. Örneğin, Bayzak Murzin isimli sıradan bir Kırgız Yedisu bölgesinin askeri valisine karşı bir şikâyet yazdığı için At-Başı icra memuru tarafından dövülüp tutuklanmıştır. İcra memuru Murzin'e 37 ruble para cezasını yazmıştır ve o parayı kendine almıştır. 20 Temmuz 1898'de Oş ilçesine bağlı Bulak-Başı volostunun sakinlerinin dilekçesinde belirtildiği gibi, belediye başkanıyla dostça ilişkide olan bölge başkanının bir yardımcısı, arkadaşına karşı şikâyette bulunan herkesi takip etmiştir. Şikâyette şöyle yazılmıştır: *“Bizim özellikle Oş bölgesinin idaresine şikâyet etmek için gitmeye cesaretimiz yoktur. Çünkü bölge valisine şikâyette bulunacak kimseler, bölge başkanının tacizine tahammül etmektense,*

²⁶⁷ İsaakev, 1932: 21

Sibirya'ya sürgüne gönderilmek daha kolay olurdu. Bölge valisinin yardımcısı bizi hiç dinlemeden hırsızlar ve dolandırıcılar diyor, mümkünse eline tutulduğu şeyle vuruyor."²⁶⁸

Bu tutum her zaman devam ediyordu ve çok insanlar bölge valisinin yardımcısı tarafından beğenilmedikleri için tutuklanıyordu. Buna benzeyen olay Fergana bölgesinde de görülmüştür. Fergana bölge valisi şikayetlerçileri kamçıyla dövmeye emrediyordu. Fakat gazaplı bölge valisi kendisini bununla sınırlamamıştır. Dilekçe sahipleri uzun zamana gözaltına alınmış ve yanlış bir ihbar için bölge valisi onlara ceza da yazmıştır.²⁶⁹

İşçi sınıfının Çar yetkililerinin zorbalığı, irtikâbı ve rüşvetçiliğine karşı şikâyetleri sömürücüleri daha da kızdırmıştır. Böylece sömürücülerle yerli halk arasındaki çelişkilerin daha da yoğunlaşmasına yol açmıştır. Emekçi kitleler açıkça, feodal aristokrasiye ve sömürge otoritelere karşı mücadelede yüksek rütbeli Çarlık üst düzey liderlerinin korunma altına girme çabalarının boşuna olduğuna ikna olmuşlardı. Onlar derin hayal kırıklığı ile şunları söylemişlerdir: *"Dilekçelerimizle her kapıyı çaldık, ama onlar her zaman bizim için kapalıydı. Bölge valisiyle görüşmeye izin verilmez ve Uezd başkanı ise kovlar."*²⁷⁰ Artık Kırgız halkı, sosyal ve ulusal özgürlüklerini, çift zulüm karşısında aktif bir mücadele ile bağdaştırmıştır.

XX. yy. başında sömürge otoriteleri ve din adamları arasında giderek daha fazla çelişki ortaya çıkmıştır. Rus makamları dini konularda dikkatli davranmaya çalışmış, ancak aynı zamanda dinin sosyal ve en önemlisi, siyasi rolünü sınırlamaya başlamıştır. En başta, Rus makamları Türkistan'daki manevi idareyi tasfiye edip, dini ve idari işleri askeri valilere emanet ederek, en üst düzeydeki hâkimin memurluğunu ilga etmişlerdir. Han'ın iktidarı altında büyük haklara, imtiyazlara, ayrıcalıklara ve sivil toplum üzerinde etkilere sahip olan din adamları, hak açısından diğer tüm insanlarla eşitlenmişlerdir.²⁷¹

Türkistan'ın sömürge otoriteleri, Çar'ın emriyle, İslam karşıtı uygulamaları , din adamlarına ve Müslüman kurumlarına baskılarını önemli ölçüde güçlendirmişlerdir. İş o hale geldi ki yerli halkın neredeyse sömürge karşıtı eylemlerinin, genel olarak Müslüman din adamlarının entrikalarıyla ortaya oluştuğunu göstermeye çalışmışlardır. Aynı zamanda sömürge koşulları muhafazakâr Müslüman din adamlarının önemli bir bölümünün tüm propaganda çalışmalarını modernize etme ihtiyacını fark etmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Aralık 1911'de Rus İçişleri Bakanı, Türkistan Valisine, Rus vatandaşlığına mensup

²⁶⁸ Pyaskovskiy, 1960: 152.

²⁶⁹ TsGİA Uzbek SSR, Fon.19, Op.1, D.5573, s.6

²⁷⁰ Usenbaev, 1967: 66

²⁷¹ http://kgghistory.akipress.org/unews/un_post:10480/?from=portal&place=nowread(erişim tarihi: 18.02.2018)

olmayan ya da yurtdışında (özellikle de Türkiye ve Mısır'da) manevi eğitim görmüş olan mollaların konumlarının onaylanmaması gerektiğini söylemiştir.²⁷²

Rus kültür merkezlerinden uzak olan Türkistan, Rus toplumunda cezalandırılan görevlilerin ve memurların gönderildiği sürgün yeri olarak algılanıyordu. Aynı zamanda memurları az bulunan Türkistan, işinde hızlı bir şekilde yükselmek isteyen insanlar için uygun bir yerdi. Onların arasından sorumlu memurlarla birlikte maceraperestleri de görmek mümkün idi. Dolayısıyla bu bölgede keyfilik, rüşvet, ihtilas ve finansal manipülasyon ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak gelen memurların çoğu cahil ve huysuzdu ve onların çok azı yerel dilleri biliyordu.²⁷³

Rus imparatorluğunun başarısız ideolojik çalışması, yirminci yüzyılın başlarında, “yerliler” arasında Rus yönetiminin ve genel olarak sömürge iktidarının prestijinin düşmesine neden olmuştur.²⁷⁴ Çoğunlukla sosyo-ekonomik düzenin gerekçelerinden kaynaklanan çatışmalar, sözde “Rus olmayanların” çoğunluğu için objektif olarak farklı bir dine mensup olanlarla çatışma biçimini edinmiş ve dolayısıyla daha da düşmanca bir güç kazanmış ve tabii ki, Rus köylüler de dâhil olmak üzere, Rusça konuşan ve Hıristiyan olan yerleşimciler yerli halk için düşman olarak gözükiyordu.²⁷⁵ Aslına bakılırsa, bu hiçbir etnik veya dini çatışma değil, ancak metropol ve koloni arasındaki bir düşmanlık idi. Böylece Kırgız halkı sömürge gücünün zulümüyle karşı karşıya kalmış ve Çarlığın toprak politikası yüzünden halk hoşnutsuzluğu daha da artmıştır.

2.2. Çarlık Rusya'sının Toprak Politikası

Kırgızistan'daki topraklar Çarlık Rusya'sının tüm sömürge bölgelerindeki gibi devlet mülkiyeti olarak kabul edilmiştir ve hükümetin bütün emrinde idi.²⁷⁶ 1860 yılların sonundan itibaren Çarlık Hükümeti Rus köylülerinin Kırgızistan'a yerleşmesini sürdürüyordu.²⁷⁷ Hükümet kendisini bu bölgede güvenilir bir toplumsal katman yaratma görevi üstlenmiş ve böylece kolonyalist pozisyonları güçlendirmenin yanı sıra, kolonyal politikaları takip etmenin mümkün olacağını da belirtmiştir.²⁷⁸ Bu dönemde Rusya'nın merkezi illerinde tarım sorunu ağırlaşmış ve Rus köylülerinin arazi için mücadelesi artmıştır. Devrimci yükseliş koşulları altında hükümet, yeniden yerleşimi Rusya'nın merkezindeki köylü çalkantılarını önleme araçlarından biri olarak görmüştür. Rus Başbakanı Stolypin tarafından geliştirilen

²⁷² TsGİA SSSR, Fon.1, Op.13, D.618, s.28

²⁷³ İsaeev, 1932: 22

²⁷⁴ [Elektronikkaynak] - Erişimmodu: 2014 yıl. “24.kg” haberajansı.

²⁷⁵ Kakeev, 2015: 44, Bkz. Ek:4

²⁷⁶ Halfin, 1965: 50

²⁷⁷ Fomçenko, 1983: 32

²⁷⁸ Çukubaev, 1958: 30

Çar'ın yeni tarım politikası, tarım sorununun “çözülmesi” ve köylülüğün toprak ağalarına karşı devrimci eylemlerinin zayıflatılması için mümkün olduğunca “toprak darlığı” alanlarından pek çok köylüyü tehcir etmeyi öngörmüştür. Yirminci yüzyılın başlarında Çarlık hükümeti, Rusya'nın merkezindeki “atmosferi iyileştirmeye” çalışarak Sibirya'ya, Orta Asya'ya ve diğer kenar bölgelere “huzursuz unsurları” ve köyün zengin temsilcilerini göndermiştir.²⁷⁹

Kırgızistan'da yeniden yerleşim hareketinin tarihi, tıpkı Türkistan'da olduğu gibi birkaç aşamada izlenebilir. Buna Çar rejiminin, kendi ekonomik çıkarlarına göre hareket ederek, temel olarak köylülerin yeniden yerleşim hareketini teşvik etmesi, aynı zamanda ona engel olması da neden olmuştur. 15 yıl içerisinde, 1868'den 1883'e kadar, Yedisu bölgesinde, 3600 Rus yerleşimi ortaya çıkmıştır. Bu bölgede çoğunlukla Voronej eyaleti ve Ukrayina'dan gelen 2.500 aile yerleşmiştir. Buna ek olarak bölgedeki şehirlere yaklaşık 190 ticaretçi ve 1.400 orta sınıf aile gelmiştir. Fergana bölgesinde ise, 1893'e kadar kolonizasyon hiç başlanmamıştır. 1891-1892'de köylülerin, özellikle keyfince davranan yerleşimcilerin sayısı Rusya'nın Avrupa tarafında ortaya çıkan kıtlık ve açlığa bağlı olarak artmıştır. Türkistan bölgesinde yaklaşık 12.000 keyfince davranan yerleşimciler 23 Rus köyünü kurmuştur. Bu iki yıl boyunca keyfince davranan köylülerin 1769 ailesi Yedisu'ya gelmiştir.²⁸⁰

Yerleşim hareketinin kenar bölgelerde, özellikle Kırgızistan'da gelişmesine, oradaki boş arazinin bulunmaması ve su eksikliği nedeniyle engellenmiştir. Fakat Çar hükümeti Orta Asya'da sulama işi ile uğraşmak istememiştir.²⁸¹ Yerleşim için elverişli arazinin bulunmaması nedeniyle karmaşık bir hal almaktan korkarak, Çarlık Hükümeti 15 Temmuz 1896'ta Yedisu'ya yeniden yerleşimi yasaklamıştır. Türkistan valisi ertesi yıl Fergana, Sır-Derya, Semarkand ve Trans-Hazar bölgelerinde göç etmeyi yasaklayan bir emir yayınlamıştır. 1896-1905 yılları arasında, Orta Asya resmi olarak yeniden yerleşim için kapalı olarak değerlendirilmiştir.

İkinci büyük göçmen akını 1905-1910 yılları arasındaki tarım reformlarının yapıldığı dönemde gerçekleştirilmiştir. Rus Hükümeti 1905 yılından itibaren Rusya'dan göç ederek Kırgız topraklarına yerleştirilenler için bir “Yeni Gelenler İdaresi” oluşturmuştu.²⁸² Yerleşimciler ağırlıklı olarak Yedisu bölgesine doğru gitmiştir. 1902'de 2.877 aile buraya gelmiş ve bunlardan 1.205 kişi Pişpek ilçesine yerleşmiştir. 1902'de bu bölgede 16 bin yerleşimci vardı, 1905 yılına gelindiğinde sayısı 23 bine kadar artmıştır. 1905 devrimi ile

²⁷⁹ Arzimatova, 2008: 265

²⁸⁰ Kenesariiev, 2009: 288

²⁸¹ Sapelkin, 1977: 281

²⁸² Kara F, (2007). “Rusya'nın Kırgızistan'daki koloni siyaseti”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.*: 329-340.

bağlantılı olarak, ortaçağ toprak sahipleri ve çarlık rejimi yıkılma tehlikesinde olmuştur. Bu nedenle hükümet, Rusya'dan köylülerin yeniden yerleşimi için Türkistan'ı açma meselesini gündeme getirmiştir. Kazakistan ve Kırgızistan hükümetin göç ettirdiği ana bölgelerdi.²⁸³

Orta Asya'da iki yeniden yerleşim bölgesi kurulmuştur: Yedisu ve Sır-Derya. Yedisu'da, insanların yeniden yerleşimi için 115 personelin bulunduğu özel bir yeniden yerleşim partisi düzenlenmiştir. Bölgeye güçlü bir göç dalgası akın etmiştir. 1906'ta Orta Asya'da - 77.174, onun içindeki Yedisu bölgesinde - 39.751 Rus göçmeni vardı. Yedisu bölgesinde stanitsada²⁸⁴ 17 bin Kazak yaşıyordu. Yerleşimcilerin büyük kısmı, Sır Darya ve Yedisu bölgelerine yerleşmiştir; bunlar genellikle Kazak ve Kırgızların yaşadığı göçebe ve yarı göçebe bölgelerde idi. Bu Rus göçmenlerinin çoğu, "1861'deki kurtuluş" sırasında toprak ağaları tarafından yağmalanan köylüler idi. Onlar Poltava, Çernigov, Harkov, Kiev, Yekaterinoslav, Voronej, Kursk, Saratov, Samara ve Donskoy bölgelerinden gelmişlerdir.²⁸⁵

Rus köylülerin Türkistan'da hızlı bir şekilde yerleştirebilmek ve burada toprak ağası-kulak çiftliklerini kurmak için çar rejimi onlara geniş toprak vermeye başlamıştır. 1869'da Türkistan valisi, her kişi başı için 30 desyatin'den²⁸⁶ arazi tahsisini belirlemiştir. Bundan başka o zamanlarda kolonyal politikaların yürütülmesinde çarlığı destekleyecek olan yeniden yerleşim çiftliklerine kredi vermiş ve onlar için kolaylıkları sağlayıp, yardım etmiştir.

Kulak ve toprak ağası tarafından sömürüye maruz kalan ve açlık çeken Rus ve Ukraynalı köylüler, nereden bakılırsa kendiliğinden ve karşı konulmaz şekilde akın etmiştir. Yüz binlercesi Sibiryaya, Kazakistan ve Orta Asya'ya gitmişti. Göç ettiği sırada bu köylüler inanılmaz derecede acı çekmişlerdir. Köylü göçmenler, özellikle de keyfince davrananları, yeni yerlerdeki büyük ayrıcalıklara maruz kalmışlardı: en iyi topraklar, kulak ve Kazaklar²⁸⁷ tarafından ele geçirilmiştir. Çarlık hükümeti ise, köylülerin toprak kullanım sistemiyle ilgilenmeyi düşünmüyordu. Aksine, yerel yönetim gelenlere düşmanca davranıyordu ve onları kendi yönetimi altındaki yerleri terk etmeye zorlamıştır. Çarlık hükümetinin kolonyal çıkarlarını gözetten temsilcileri bazen Rus köylüleri yerleştirenler çoğunlukla susuz ve elverişsiz en kötü toprakları vermişlerdir.

Yeniden yerleşim organizasyonları her zaman çok sayıdaki köylüleri kabul etmeye hazır değildi. Onlara çoğu zaman boş alanın olmadığı söyleniyordu. Fakat yolculuğa devam etme imkânı olmayan yerleşimciler çözüm taleplerinde bulunuyorlardı. Genellikle onların

²⁸³ *Pereselençeskoe delo v Turkestanskom krae*, SPb, 1911, s.336

²⁸⁴ Stanitsa hakkında detaylı bilgi için Bkz; Potto, 1991: 88

²⁸⁵ Palen, 1910: 210

²⁸⁶ Fedorov, 2011: 21

²⁸⁷ Kazaklar hakkında detaylı bilgi için Bkz: <http://fb.ru/article/193088/kazak---eto-kto-istoriya-kazachestva> (erişim tarihi-03.07.2015)

talepleri karşılanmamıştı ve böylece uzun süredir kararsız kalmışlardır. Çok kez, yetkililerin “onlarla ilgilenmediklerinden” emin olarak boş toprak aramaya dolaşmışlardır. Çoğu yerli, özellikle yarı göçebe halktan toprak kiralamaya ya da kulaklarda rençper olarak çalışmaya zorlanmışlardır. İzinsiz göç eden köylülerin büyük bir kısmı rahat yerleşemediklerinden dolayı, yerel makamlardan onlar için yer vermesini talep etmişlerdir. Ancak çoğu durumda talepler karşılanmamış ve kararsız olanların sayısı hızla büyümeye devam etmiştir. 1909’da, Yedisu bölgesinde toprağa sahip olmayan 24896 Rus köylüsü vardı; onun içinde 11356 Bişkek uyezdiinde ve 3570 Przhivalskiy semtinde idi. 1913’te sadece Pişpek ilçesinde topraksız ailelerin sayısı 3.000’e, yani neredeyse 15.000’e ulaşmıştır.²⁸⁸

Yeni topraklara gelen yerleşimcilerin ekonomi kurma, konut inşa etme ve gerekli enventar imkânları yoktu. Rus egemenliğinin toplumsal ilişkilerini ve maddi durumunu öven çarcı yetkililer bile, sıradan yerleşimciler hakkındaki acı gerçeği itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Onlardan biri Kırgızistan’ı ziyaret etmiş ve yerleşimcilerin durumunu tanıdıktan sonra şunları yazmıştır: “...*Bu talihsiz emekçi kendisi ile birlikte yeni bölgeye ne hayvan, ne tahıl, ne de kapital getirdi. Binlerce mil sürüklediği sadece çok arık atı alacağı yanında duruyor ... Ne tarım aletleri, ne de tohumu var. Bunun gibi yerleşimcilerin sayısı çoktur...*”²⁸⁹

K. Palen Türkistan’daki yeniden yerleşim alanının durumunu dikkatle kontrol ederek birçok göçmenin ekonomik durumunun çok zor olduğunu belirtmiştir.²⁹⁰ Bu hakkında Yedisu bölgesinin yerleşim yönetiminin memuru O.Şkapskiy da şöyle ifade etmiştir: “*Günden güne bir parça ekmek mücadelesi artıyor. Hayat toplumsal yapı dışı geçiyor, Rus köylüsü kendini yabancı hissediyor ve herhangi bir yerleşimcinin vatandaş sayılıp sayılmayacağı konusunda tam bir belirsizlik var.*”²⁹¹ Kırgızistan’a yerleşen Rus köylülerinin ağır kaderlerini onların sayısız dilekçeleri canlı bir şekilde yansıtıyor. Özellikle, 11 Kasım 1908’de Pişpek uezdindeki Novo-Pokrovskiy ilçesinin Rus fakirlerin dilekçesinde şöyle yazılmıştır: “*Şuanda Pişpek uezdindeki Novo-Pokrovskiy ilçesinde çocuk, eş ve yaşlı ebeveynlerimizle açlıkta ve kendi evimizden yoksun olarak sefalet içinde yaşıyoruz.*”²⁹² Bu arşiv belgeleri ve diğer tarihsel materyaller, köylü göçmenlerin çoğunluğunun iki yakası bir araya gelmediğini ve ekonomik - siyasi haklardan yoksun olduğunu göstermektedir. Onlar da Çar rejiminin acımasız zulmü altında çalışan yerli halk gibi, topraksızlıktan acı çekiyorlardı. Bu nedenle sıradan Rus göçmenler Kırgız halkıyla tamamen dayanışma içindeydiler ve halkın sosyal ve ulusal özgürlük için kurtuluş mücadelesini destekleyorlardı.

²⁸⁸ Palen, 1910: 22

²⁸⁹ Rumyansev, 1910: 66

²⁹⁰ Palen, 1910: 70

²⁹¹ Şkapskiy, 1888: 512

²⁹² Vasilyev, 1915: 277

Yeniden yerleşim politikasının uygulanma sırasında sadece Rusları değil, aynı zamanda Çin'den göç eden Dungan ve Uygurları da yerleştirme gerektiğini anlaşılmıştır. Ancak, Rusya'nın yeniden yerleşim politikasının misyonerlik yönelimi, Çarlık otoritelerinin Ortodoks halkın göçünü teşvik ederken, Volga bölgesinin Müslüman Tatarlarının göçünü yasakladığına canlı bir şekilde tanıklık etmektedir. Böylece 1873'te K.P. Kaufman'ın yönetimi, yukarıda bahsedilen halk grubunun Rusya'dan Orta Asya'ya yerleşmesinin yasaklanması hakkında yeni bir proje hazırlamıştır. Fakat bu proje Avrupa ülkelerine Rusya'da dini hoşgörü varlığını kuşkulu gösterebilirdi ve bu nedenle yasal olarak temelleşmemiştir.²⁹³ Daha sonra "Türkistan Bölgesini yönetmeye ilişkin hükümler" adlı 280-284 maddeleri eyaletteki yeni toprak mülkiyet düzenini belirtmiştir. Hükümler tüm Hristiyanlara emlak satın almalarına izin vermiş ve Hristiyan olmayanlara yasaklamıştır.²⁹⁴ Bu belge Hristiyan dininin yaygınlaştırılması yoluyla Çarlık hükümetinin Ruslaştırma politikasını izlemeyi amaçladığının açık bir delilidir. Ancak bu durumdan, varlıklı Müslüman Tatarları ve Rus Yahudileri, Türkistan'a gelip, gayrimenkul satın alarak ve girişimci faaliyet temelinde gelişerek bir çıkış yolu bulmuşlardır. Tatarlara yerel dindaşları, Rus Yahudilere ise Buhara Yahudileri yardım etmişlerdir.²⁹⁵

Ne varki, hayat yukarıda belirtilen yasakları ihlal etmiştir. Böylece 1891-1892'de Rusya'da patlak veren kıtlığın ardından, askeri bakan General P. S. Vannovskiy Müslümanların Türkistan'a yeniden yerleşmesine izin vermiştir. 1887'de bin beş yüz Müslüman Kiev eyaletinden Türkistan'da yerleştirilmiştir. Yerleşimciler Çatkal vadisinin topraklarını değerlendirmeye başlamışlar, ancak iklim koşulları nedeniyle burada ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirememişler ve Fergana Vadisi'ndeki Rus köylerine yerleşmek zorunda kalmışlardır.²⁹⁶

Çarlık hükümetinin Orta Asya'daki özellikle göçebe ve yarı göçebe bölgelerdeki faaliyeti yerli halkın toprak haklarını ihlal etmek ve ulusal toprakları yağmalamak idi. Çarlık yetkilileri, başta Kulaklar ve Kazaklara tahsis etmeye uygun "özgür" arazinin mümkün olan en geniş alanını bulmak için ne pahasına olursa olsun çaba göstermişlerdir. Ancak, tarım ve ulusal kurtuluş hareketinin kalkınmasından korkan Çarlık Otoritesi, yerleşik Türkistan halkının topraklarını toplu halde mülksüzleştirmeden geçici olarak çekimser kalmıştır.²⁹⁷ Dolayısıyla Çar rejiminin gözleri, göçebe Kırgız ve Kazaklar tarafından kullanılan araziye dönmüştür.

²⁹³ Bartenevaİ, 2008: 64-69

²⁹⁴ Palen, 1911: 262

²⁹⁵ Barteneva, 2008: 84

²⁹⁶ Bekmahanova, 1986: 242

²⁹⁷ Abdurahimova, 1999: 162

Kırgız hayvan yetiştiricileri, daha iyi meradaki otları arayıp, çoğunlukla göçebelerini bir otlaktan diğerine taşıyorlardı. Göçebe topraklarının önemli bir kısmı geçici olarak boş kalıyordu. Bu durum Rus yetkililerinin “boş” arazilerin mevcut olduğunu iddia etmelerine ve yeniden yerleşim bölümünü düzenlemelerine vesile olmuştur.²⁹⁸ Aslında bu topraklar yerli hayvan yetiştiricilerin otlaklarının ayrılmaz bir parçasıydı.

Çarlık yönetimi otlakların yabancılaştırılmasıyla sınırlı kalmamıştır. Kırgızların ana meşgalesi, göçebe hayvan yetiştiricilik olduğunu bahane ederek, yerli halktan ekilebilir arazilerini seçmiştir. 1868’den itibaren hükümet, Kırgız topraklarını mülksüzleştirme için bir politika izlemiştir. İlk başta, yerli halkın hoşnutsuzluğunu yaratmaktan kaçınan Çarlık otoritesinin temsilcileri yeniden yerleşim fonu için sadece “özgür” arazileri, yani otlakları çekmiştir. Kırgızistan’daki kolonizasyon gelişimi, büyük arazi tahsisi alan askeri birimlerin iskân etmeleriyle başlamıştır.²⁹⁹ Kırgız topraklarının yabancılaştırılması, Rusya’nın emperyalist gelişme aşamasına girdiği yıllarda özellikle büyük boyutlar kazanmış ve yeniden yerleşim hareketi hızla artmıştır.

Çarlık hükümeti XX. Yy. başında Stolipin’in yeniden yerleşim, ayrıca tarım politikasını uygulayarak yerli Türkistan halkının kullandığı topraklara el koymuştur.³⁰⁰ Dolayısıyla, göçebe ve yarı göçebe hayvancılıkla meşgul olan Kırgız ve Kazaklar acımasız bir soyguna maruz kalmışlardır. Ezilen halkların durumunu her zaman zorlaştıran yüksek rütbeli Çarlık yetkilileri bile bunu gizleyememişlerdi. Türkistan genel valisi, 26 Temmuz 1916’da imparatora verdiği raporunda Türkistan bölgesinde yaşayan diğer uluslardan Kırgız halkı toprağın kullanımında haklardan en yoksun olduğunu yazmıştır.³⁰¹

Sıklıkla sulama ve yeni arazilerin geliştirilmesi için para harcamayı istemeyen Çar hükümeti, ilk kez yerel çiftçiler tarafından işletilen topraklara el koyarak yeniden yerleşim alanları yaratmıştır.³⁰² Yerleşim fonunun “boş” arazileri ve tesisleri azaldıkça, çarlık hükümeti yerli halkı soymak için giderek daha fazla yolları aramıştır. Özellikle arazi kullanım normları azaltılmış ve daha önce “fazla” araziye her ne pahasına bulmak için keşif gezileri ve geçici komisyonlar düzenlenmiştir. XX. Yy. başlarında bu amaçla, Yedisu ve Sır Derya bölgelerinde yeniden yerleşim arazi idareleri ve organizasyonları kurulmuştur.³⁰³ Sadece Yedisu bölgesi yeniden yerleşim organizasyonunun varlığı boyunca (1905-1910), yerel sakinlerden seçilmiş, her biri bin desyatın elverişli araziye zarp eden 181 yeniden yerleşim

²⁹⁸ Riskulbekov, 1926: 34

²⁹⁹ Kenensariiev, 1984: 51

³⁰⁰ Kakeev, 2015: 45, Bkz. Ek: 5

³⁰¹ Usenbaev, 1967: 76

³⁰² Kenensariiev, 1984: 87

³⁰³ Kakeev, 2015: 10, Bkz. Ek: 6

alanı hazırlandığını söylemek yeterlidir.³⁰⁴ Çarlık temsilcileri, yerli halkın büyük ve küçük toprak kitlelerine el koymayı kararlaştıran geçici arazi komisyonları düzenlemişlerdir. Çüy Vadisi, Issık-Göl çukurluğu, Fergana'nın güneydoğu kısmı ve Kırgızistan'ın diğer verimli alanları yeniden yerleşim arazisine girmiştir. Yedisu bölgesinin Pişpek ve diğer uezdlerinin sakinlerinin toprakları yabancılaştırılmıştır. Geçici komisyonun kararına göre, Pişpek uezdinin Alamedin volostunda 21747.5 desyatına "fazla" arazi olarak ayrılmıştır. 1905 yılında bu yerlerin hesabından toplam 8989 desyatına olan iki yeniden yerleşim alanı kurulmuştur. Az sonra bu alanlarda Novo-Pokrovskoe ve Moldavanskoye köyleri oluşmuştur. Ertesi yıl, bu volostun halkından 2.000 desyatına ele geçirilmiştir. 1905 yılında aynı bölgedeki Talkanovskiy ilçesinde 34,117 desiyatin yabancılaşacaktı.³⁰⁵

Kırgız ve Kazak topraklarında kolonyal güç tarafından yabancılaştırma süreci, Yedisu bölgesi örneğinde izlenebilir.³⁰⁶ Yedisu'da, 1913 öncesinde, 4101873 desyatına toprağının yabancılaştırıldığını, yani elverişli toprağın yarısından fazlasının yabancılaştırıldığını söylemek yeterlidir. Yerli halkın sadece 3398852 desyatına hektarı vardı.³⁰⁷ Benzer bir örüntü Prejevalskiy uezdinde gözlemlenebilir. 1907'de geçici komisyonun kararına göre yeniden yerleşim fonu lehine 29 bin 708 desyatına yer yabancılaşmaya maruz kalmıştır. 1910'da Ceti-Öğüz, Toruaygır ve Burulday'da yerli halk tarafından işletilen 27225 desyatına yere el konulmuştur.³⁰⁸ 1914'e gelindiğinde bölgedeki yerli halk 4193520 desyatına elverişli toprağını kaybetmiştir ve yeniden yerleşim yönetiminin kararı üzerine, daha 4 milyon desyatınaya el koyulacaktı.³⁰⁹

Çarlık'ın toprak politikası Fergana bölgesinde, özellikle dağlık kısımlarında aktif bir şekilde yürütülmüştür. 18 Aralık 1906'da bu bölgenin toprak sahibi komisyonunun kararnamesinde belirtildiği gibi, Margelan bölgesinde 159 bin, İçkilik volostunda - 65 bin, Nayman - 23 bin, Aravan 40 bin ve Yakesbek-Boston - 30 bin desyatına yer yabancılaştırılmıştır. 1913 yılında Andican bölgesinin yedi Kırgız ilçesinde 70.829 desiyatına yer ele geçirilmiştir. Kırgızistan'ın güneyinde, işgal altındaki topraklarda 1364 yeniden yerleşim avlusu, 28 küçük ilçe ve 58 çiftlik burada kurulmuştur.³¹⁰

Yerleşmiş bir yaşam biçimine geçmiş yerli halka sömürge yetkilileri belirli toprak alanlarını vermiştir. Fazla olduğu anlaşılan diğer tüm topraklar kolonizasyon fonuna devredilmiştir. 1910 yılında, Pişpek'in Doğu Sokuluk İlçesinin sakinleri yerleşmeye

³⁰⁴ Rumyansev, 1911: 213

³⁰⁵ İlayasov, 1963: 44

³⁰⁶ Kakeev, 2015: 10, Bkz. Ek:7

³⁰⁷ Rumyansev, 1911: 231

³⁰⁸ Usenbaev, 1967: 87

³⁰⁹ Rumyansev, 1911: 234

³¹⁰ Sapelkin, 1977: 297

geçmiştir. Burda tespit edilmiş 13 bin desiyatına “boş” toprağa el konulmuştur. Yedisu bölgesinin askeri valisi 1910 yılı için bir raporda şunları ifade etmiştir: “*Toprak fazlası, göçebe bir yaşam tarzı bırakmak isteyen diğer Kırgız göçmenlerinin yerleşiminde de önemli sayıda ortaya çıkmaktadır.*”³¹¹ Göçebelere sadece az toprak değil, en kötü kısımları da verildiğini belirtmek gerekir. Türkistan genel sekreterine göre, toprağın Kırgızlara tahsis edildiği zaman, yani yerleşik yaşam biçimine geçtiklerinde yasalarla sadece ekilebilir arazi tahsis etmiştir. Genellikle yerleşmiş göçebelere farklı yerlerden küçük toprak parçası tahsis edilmiştir.³¹² Bu da tarım işini önemli ölçüde karmaşıktır ve oturma sürecini engellemiştir.

Çarlık hükümeti, yerli halka tahrip edilmiş evler, ağaç tarlaları, meyve bahçeleri ve müstemilatlarının masraflarını geri ödemelerine söz vermiştir. Fakat bu söz yerine getirilmemiş veya çok nadiren gerçekleştirilmiştir. Prejevalskiy, Toruaygır ve Burulday bölgelerinin yerel feodal aristokratisinin temsilcilerinin 1910 yılında 7792 ruble aldıklarını gösteren tek belge dışında, böyle bir parasal ödül hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.³¹³ Böylece aslına bakılırsa Kırgızların topraklarına bedelsiz olarak el konulmuştur.

Çarlık hükümetinin yönergesine göre, yerli halkın sadece “fazla” toprağı ele geçirilmemiştir. Yaz ve kış otlakları, çayırlar, ekilebilir ve diğer araziler yanı sıra sulama sistemleri de alınmıştır. Kışlak, bina ve müstemilatlar yıkılıp, bahçeler ve yapay bitkiler yok edilmiştir. 1907’de Prejevalskiy uezdinin arazi komisyonunun kararlarında, iyi evler ve bahçeler bulunan iki binden fazla kışlaklar, değirmenler, bazen de camiler olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak arazinin tümü Kırgızlar tarafından sulanıp işlenmiştir ve yapay dereler kurulmuştur.³¹⁴ 1908’de yazılan Pişpek uezdinin Cumgal volostunun sakinlerinin dilekçesinde şöyle yazılmıştır:

*“Atalarımız, dedelerimiz Cumgal vadisinde yaşıyıp, oradaki araziyi kullanıyordu ve hayvan yetiştirip, ekmek ekiyorlardı. Biz, onların mirasçıları ve torunları da burada her zaman yaşıyorduk ve ekmek yetiştirmeyi sürdürmeye devam ettik. Bu vadede atalarımız ve biz yüzlerce kilometre boyunca sulama kanallarını düzenledik ve bu iş için büyük emek ve büyük para harcadık. Bunun dışında, kışlak, değirmen ve bahçeleri kurduk. Böylece, 1907 yılına kadar yaşamaya devam ettik. 1907’de Çar yetkilisi bize gelip ekilebilir topraklarımıza el koydu. Sulama kanallar, kışlaklar ve bahçelerimiz olmaksızın kaldık. Böylece, sadece ekmek ekip, saman biçmek için değil, yaz aylarında hayvancılık için de hiç uygun olmayan dağlar ve falezlere göç etmek zorunda kalıyoruz. Çaresiz durumumuzun farkına varınca topraklarımızı geri almak için hükümete başvurduk.”*³¹⁵

³¹¹ Palen, 1910: 312

³¹² Kakeev, 2015: 37, Bkz. Ek: 8

³¹³ Palen, 1910: 315

³¹⁴ Baktıgulov, 1971: 120

³¹⁵ TsGA Kirg.SSR, F.44, Op.2, D.16920, s.162

Görüldüğü gibi, Çar rejimi yerli halkın ekilebilir toprakların aldıktan sonra, onları hayvancılıkla meşgul olmak için hiç uygun olmayan yerlere sürüklemiştir. Dolayısıyla Kırgızlar hükümete şikâyet etmek zorunda kalmışlardır. Fakat bu dilekçelere olumlu cevap verilmemiştir. Böyle bir davranış halkın hoşnutsuzluğunu arttırmaya başlamıştır.

Çüy Vadisi'ndeki Mart 1915'te tarıma elverişli arazinin bulunduğu sulanmış topraktaki 4171 çiftlik binası, 1730611 meyve ve diğer ağaç bahçelere el konulması ve bu toprakları işleten yerel sakinlerin (3.300 aile) tehcir edilmesi planlanılmıştır.³¹⁶ Sadece Çüy Vadisi'nde değil, aynı zamanda Kırgızistan'ın özellikle göçebe ve yarı göçebe kısımlarında bütün aileler evlerinden sürülmüştür. Yerli halkın kullanımında başlıca dağlık alanlarda bulunan ve yalnızca tarım için değil, aynı zamanda hayvan yetiştiriciliği için de uygun olmayan topraklar mevcuttu.³¹⁷ 1916 ayaklanmasının katılımcısı Caynakov şöyle ifade etmiştir: "...Kışlaklar yerleşim alanlarına alınıyordu ve bizi tarım ve hayvancılık için uygun olmayan topraklara taşınmışmamızı zorladılar.."³¹⁸ Bu Kırgız toprakları, özellikle çayırlar, devlet fonu veya ormancılık birimi lehine yabancılaştırılmıştır. Ele geçirilen en iyi otlaklar onlarca ve yüzlerce bin desyatına idi.

4 Ocak 1917'de 6. milis kuvvetleri şefinin gizli raporunda belirtildiği gibi, toprakları Rus yerleşimcilere tahsis ederken, sömürge makamlarının temsilcileri yazlık otlaklardan kışlık otlaklara hayvanları engelsiz sürmeye bile izin vermemiştir.³¹⁹ Rus göçmenlerini kış otlakları ile yaz çayırları arasındaki alanlarda yerleştirmişlerdir. Bu ise geleneksel göçebe hayvancılık yollarının tahrip edilmesine yol açmış ve böylece Kırgızların hayvancılığına büyük zarar verilmiştir. Yukarıdaki gizli raporda: "*Tüm bunlar, Kırgızların Rus iktidarına yöneliken son kızgınlığını uyandırmıştır.*" -, diye yazılmıştır.³²⁰ Kırgız halkının hoşnutsuzluğu ve eyleminin, yalnızca göçebe yollarının tahrip edilmesiyle değil, çarlık hükümetinin tüm toprak politikasıyla kaynaklandığına da dikkat edilmelidir.

Ayaklanma arifesinde, yerli halkın topraklarına el koyma o kadar geniş bir boyut aldı ki, yüksek rütbeli Çarlık yetkilileri bile telaşlanmaya başlamışlardır. Endişeleri de, özellikle Rus yerleşimcilerin, asker ve kulakların, Kırgız topraklarını keyfince ele geçirmesinden kaynaklanıyordu. Bu, yerel işçi kitlelerini sadece toprağı ele geçirenlere karşı değil, genel olarak sömürge otoritelerine karşı harekete geçirebilirdi. Türkistan genel valisinin 1916 tarihli raporunda şunlar ifade edilmiştir: "*Kırgız topraklarının izinsiz olarak alınması Rus kulakları ve Kırgızlar arasındaki çatışmaların kaçınılmaz olmasına yol açmıştır. Ayrıca Rus kazak ve*

³¹⁶ Zima, 1959: 90

³¹⁷ Sapelkin, 1977: 301

³¹⁸ Usenbaev, 1967: 96

³¹⁹ Fondı Otd.obşestv.nauk Kırgızskoy Respubliki, № 54, s.254

³²⁰ Medjitov, 2010: 61

kulakları iktidar tarafından teşvik edildikleri için yerli halkı kendi topraklarından çekilmeye zorladı ve hayvanlarının otlatılmasını tamamen gereksiz bölgelerde bile yasakladılar."³²¹

Dolayısıyla yerleşim yönetiminin yetkilileri gibi sömürgeci fikirli Rus köylüleri, yerli halkın özellikle otlak alanlarını ve tarıma elverişli topraklarını ele geçirmişlerdir.

Çoğu durumda Rus yerleşimciler Kırgız topraklarını "toprak kiralama" kılıfı altında ele geçirmişlerdir. Genellikle, yerli halktan kiralanan topraklarda, köylü yerleşimciler ev ve müştemilleri inşa etmişlerdir. Bir süre sonra onlar kira parasını ödemeyi reddedebilir ve kiralama süreci bittiğinde yerleri geri vermeyebilirlerdi. Sömürge iktidarının temsilcileri de yerli halktan kiralanan arazileri geri vermiyorlardı.³²² Kırgız topraklarının, köylüler özellikle, müreffeh tabaka tarafından açık bir şekilde ele geçirilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu gibi göçmenler gözüne kestirdikleri yerleri keyfince alabilirlerdi. Onlar kendilerini bu toprakların sahibi olarak görüyorlardı ve yerli halkın onlara karşı hakkı yok sayılıyordu. Yukarıdaki gerçek materyaller, yerli halkın topraklarının çoğunu kaybettiğini göstermektedir.

Yedisu bölgesindeki toplam arazi alanı 36139535 desyatına olup, bunun 4786669 desyatınası tarım için uygun değildi. Yerli halkın kullanımı 27159346 desyatına, Rus yerleşiklerin emrinde - 4193520 desyatına vardı. Üstelik Kırgızların çoğunluğu otlaklarda yaşıyorlardı. Tüm Türkistan bölgesinin yerli halkı arasında arazi kullanımıyla durum iyi değildi. 1916 yılına gelindiğinde, Rus yerleşimciler bu bölgenin nüfusunun 696'sını oluşturuyordu. Onlar yaklaşık 950 köy ve stanitsa (büyük Kazak köyü) oluşturmuşlardı. Kullanımlarında 57.696 ekili arazi vardı. Yerli nüfusun % 94'ünü oluşturan yerli halk ise, ekilebilir arazinin sadece % 42.4'üne sahipti. Türkistan'daki bir Rus köylü için ortalama 3.17, bir yerli sakin için - sadece 0.21 desyatına, yani 15 kat daha az toprak verilmiştir.³²³

Demek ki Çarlık hükümetinin yıkıcı toprak politikasının bir sonucu olarak, yerel kitleler başlıca geçim kaynağından yoksun bırakılmıştır. Çar rejiminin toprak politikasının ağır sonuçları hakkında halktan gelen birçok belgede söylenmektedir. Prejevalsk şehrinin Esengulov ilçesinin sakinlerinin 24 Ağustos 1905 tarihli şikâyeti şunu içermektedir : "...Biz topraklarımızı kaybedince, yıkıma uğrayacağız..."³²⁴ Burda belirtmek gerekir ki, yerli halk sadece Rus kazak ve kulaklarının yağmalamasından değil, aynı zamanda yerli zengin, feodal lordların el koymasından da zorluk çekmiştir.

Yerli yetkililer tarafından kırsal topluluğa ait toprağın icara verilmesi sıradan Kırgızlara maddi ve manevi zarar getirmiştir. Bütün toprak devletin elinde olduğu için, yerel

³²¹ Fondı Otd.obşestv.nauk NAN Kırgızskoy Respubliki, № 54, s.s. 254-255.

³²² Galuzo P. G, 1925: 34

³²³ Medjitov, 2008: 61

³²⁴ Usenbaev, 1967: 112

feodal asaletinin yasal olarak toplumsal toprakları kiraya verme ve lehine bir kira parasını alma hakkı yoktu. Ancak bazı durumlarda sömürge iktidarı kırsal komünlere toprak kiralamaya izin vermiştir. Bununla birlikte, yerli seçmen yetkililerin topluluğu bir toprak parselinin kiralanmasına ilişkin bir karar vermek zorundaydı. Bundan genellikle yerel feodal soyluluk, özellikle de devlet memurları yararlanıyordu. Toprak oldukça sık kiralanmıştır ve kira parasına, genellikle feodal lordlar ve diğer etkili insanlar sahip çıkmışlardır. O. Şkapskiy:

“Manaplar kendilerini hala halka ait her şeyin sahibi olarak görüyorlar. Bundan toprak da hariç değildir. Onlar toprağı keyfince kullanıyorlar. Manaplar Rus köylüleri ve yerli halka toprağı kiralar ve parayı kendi aralarında paylaşırlar. Onlar insanları elverişli topraktan ve sudan mahrum bırakıyorlar.”-, diye belirtmiştir.³²⁵ V. Voronkov, Kırgızistan’ın toprak ilişkileri üzerine bir bildiride şunları yazmıştır:

*“Toprağın kiralanmasına esas olarak, hukuki bir hakkı olmayan ve sadece Kırgız topluluğunun haklardan yoksunluğuna dayanan manaplar tarafından gerçekleştirilmektedir. Çünkü çıkarları her zaman ihlal edilen fakir insanlar sessiz kalmalı ve manaplara itaat etmelidir.”*³²⁶

Hatta 1916’da Türkistan genel sekreteri bu durum hakkında şöyle ifade etmiştir: *“Toprakları kiralama zamanında yapılan anlaşmaların çoğu toplum adına değil, toprakları kiraya veren Kırgızların zengin sınıfı tarafından yapıldı.”*³²⁷ Böylece toplumun topraklarının kiraya verilmesi, yerel feodal aristokrasinin zenginleşmesinin önemli kaynaklarından biri haline gelmiştir.

Çarlık politikasının tarımsal sömürge politikasının, özellikle de ekilebilir toprakları mülksüzleştirmenin sonucu olarak, emekçi köylülerin kitlesel topraksızlaşması ve yıkımı görülür. Özellikle yerli halkın topraksızlaştırılması Kırgızistan’ın güneyinde güçlü bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Toprağın bulunmaması hem çiftçilere, hem de hayvan yetiştiricilere zarar vermiştir. Ekilebilir araziden yoksun kalan köylüler Rus kulaklar ve subaylarını, sömürge makamları ve manaplardan topraklarını kiralamışlardı. Çoğu durumda, onlar elinden alınan toprakları kiralamışlardır.³²⁸

Toprak bireylere, bütün köylere veya kırsal topluluklara kiralanmıştı. Kırgızistan’ın güneyinde, özellikle yerleşmiş halk arasında bireysel kira biçimi ve kuzeyde komünal kira biçimi hâkimdi. Hem kuzey, hem de güneyde otlaklar çoğunlukla kırsal topluluklar tarafından kiralanmıştır. Mesela, 1907’den Pişpek uezdinin Cumgal volostunun hayvan yetiştiricileri daha önce kendilerine ait olan 20269 desyatına otlak yer kiralamışlardır. Onlar her yıl 3.000 ruble kira bedelini hazineye bağışlıyorlardı. Bu durum göçmenlerin dilekçelerinde şöyle

³²⁵ Şkapskiy, 1888: 775

³²⁶ TsGVIA, Fon.400, Op.1868, D.34, s.326

³²⁷ Fondı Otd. obşestv. nauk NAN Kırgızskoy Respubliki, № 54, s.256.

³²⁸ Vosstanie v Sredney Azii i Kazakstane. Sbornik dokumentov, M, 1960, s.25

anlatılmıştır: “Bizim hayvanlarımız yiyecek eksikliği yüzünden yavaş yavaş yok edildi ve sonunda kendi topraklarımızı kiralayıp çok para ödemek zorunda kaldık.”³²⁹ Bunun dışında ekilebilir araziden yoksun olan Narın halkı, onlardan yüzlerce kilometre uzaktaki Çüy vadisindeki (Şalaşbay, Birkulak ve Issık Ata) zengin insanlardan toprak kiralamak zorunda kalmışlardır.³³⁰ Bunun gibi Kırgızların kendi topraklarını kiralamasına ilişkin olayları birçok görgü tanıkları anlatmışlardır. Kira bedelleri de oldukça yüksekti. Ayaklanma arifesinde düşük gelirli çiftlikler için ödeyemeyecek seviyeye gelmiştir. Durum Kırgızistan’ın tarımsal alanlarındaki topraksız köylüler için o kadar zor olduğu, bir toprak parçasını almak umuduyla asker birliklerinde hizmet etmeyi kabul etmişlerdir.

Dolayısıyla paragrafın materyalini özetlemek gerekirse, yeniden yerleşim hareketinin Rusya’daki en ciddi sorunların bir çoğunu çözmeye katkıda bulunduğu kaydedilmelidir:

- a. Topraksız köylülerin huzursuzluğundan kaynaklanabilecek Rusya’daki ayaklanmaları uyarmak;
- b. Rusya’nın sömürge kırsal bölgelerinin tesbit edilmesi;
- c. Çarlık sömürgesi politikasının görevlerinin en başarılı şekilde çözülmesine katkıda bulunabilecek kendi etnik desteğinin yaratılması.³³¹

Yerleşim hareketinin yerel halkın sosyo-ekonomik durumu üzerindeki etkisini göz önüne alırsak, öncelikle toprağının büyük bir bölümünü kaybettiğini vurgulamalıyız. Öte yandan Rusya’nın Kırgızistan’daki yerleşim politikasının bir sonucu olarak, Kırgızistan’ın yerleşmesi için objektif ön koşullar ortaya çıkmıştır:

- a. Yerleşmiş Rus köylüler Kırgızların ataerkil-aşiret sistemine bozulma unsurlarını getirmiştir;
- b. Otlakların zorla ele geçirilmesi halkı hayvanlarından yoksun bırakmıştır. Böylece yerli halk yerleşmeye başlamıştır;
- c. Bölgedeki ortaya çıkan kapitalist gelişme unsurları, bazı Kırgızların yeni yönetim biçimlerine, örneğin ticaret, gelişmekte olan kapitalist işletmeler üzerinde çalışmasında katkıda bulunmuş ve bu da onların oturmasını kolaylaştırmıştır.³³²

İmparatorluk hükümet, yerleşim sömürge politikasının stratejik ilkelerinden yola çıkarak, Rus köylülerini Türkistan’a geçme arzusunu teşvik etmek amacıyla bir dizi düzenlemeler, yasal işlemler ve emirler çıkarmış ve böylece nüfus artışına katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak metropolden kırsal alanlara yerleştirme sürecinde Çar rejimi yerleşimcilerin bileşimini

³²⁹ Usenbaev, 1967: 124

³³⁰ Palen, 1910: 138

³³¹ Kenensariiev, 1984: 87

³³² Djamgirçinov, 1962: 189

toplumsal ve dini farklarına göre ayarlamıştır. Yukarıdaki verilere göre, Rus Hıristiyan halkının yeniden yerleşimi öncelikle teşvik edilmiştir. Rus göçmenler için önemli ayrıcalıklar vardı. Fakat müslüman yerleşimciler ya da diğer ulusların temsilcilerine karşı sömürge yönetimi özen göstermemiştir. Çarlık, Orta Asya'daki yerli halkların Türk-etnik birliğini, derin, eski tarihî köklerini, yüksek düzeyde bir sosyal organizasyonlarını, İslam'ın birleştiren rolünü ve her şeyden önce bölgenin arazi kaynakları da dâhil olmak üzere zengin doğal kaynaklarını dikkate alarak, Türkistan'daki Rus halkının yerleşimini bu bölgelerde imparatorluk egemenliğinin kurulması için önemli bir koşul olarak görmüştür.³³³

Diğer yandan yerleşim politikası, imparatorluğun sosyal gerginliğini zayıflatmak için Rusya'nın merkezi vilâyetlerinde topraksızlıktan kaynaklanan köylülerin memnuniyetsizliğinden kurtulmayı amaçlıyordu. Çar otokrasisi, bu konulardan devam ederek, Türkistan'ın kolonize edilmesinde Rus askerler, köylüler, tüccarlar ve girişimcilerin yaşayacakları yerleşim birimlerini kurmaya büyük önem vermiştir.³³⁴ Yukarıdaki normatif yasal düzenlemeler ayrıca, Ruslaştırma politikasını gerçekleştirirken, Çarlık Hükümeti çabalarını İslam'ın rolünü zayıflatma ve aynı zamanda Hıristiyan dini yerel halkların manevi boyun eğdirilmesinde önemli bir araç olarak yaygınlaştırmayı da planladığını ifade etmektedir.

Türkistan bölgesinin yerel yönetiminin temsilcileri, hareketlerinin başında yerel koşullardan haberdar oldukları ve ildeki göçmenlerin olumsuz sonuçlarından korktuğu için yerleşim hareketi konusunda temkinli davranmışlardır. Ancak Çarlık otokrasisinin imparatorluk hırsları üstünlük kazanmış ve Türkistan toprakları Rus İmparatorluğu'nun yayılmacı planlarının uygulanması için önemli bir sıçrama tahtası haline gelmiştir. Devrim öncesi Türkistan'da, özellikle sömürge Kırgızistan'da sayısız güvenilir tarihi belgeler, Rus olmayan insanların toprak haklarının çiğnenmesi ve çar rejimi tarafından sömürge topraklarının soygununa tanıklık etmektedir. Çarlık hükümetinin tarımsal sömürge politikasının bir sonucu olarak, 1916 ayaklanmasının arifesinde Kırgız halkı artık kanunsuzluklarla uzlaşmayacak bir durumda bulunmuştur.

2.3. Çarlık Rusya'sının Vergilendirme Sistemi

Kırgızistan da dâhil olmak üzere Türkistan, yalnızca yerli halkın topraklarını mülksüzleştirme hedefinde değil, aynı zamanda Çar hükümetine yıllık milyonlarca ruble veren bir mali gelir kaynağı da olmuştur. Hem yerel hem de Rus işçi kitleleri yurtta³³⁵

³³³ İşakov, 1998: 54

³³⁴ Koçavarov, 1959: 9-10

³³⁵ Yurt - göçebelerinin ev olarak kullandığı çadırlara verilen ad; Çadır

gayrimenkül mallar ve ana ticaret için vergilendirilmiştir. Ayrıca onlar yolların, sulama sistemlerinin düzen ve tamirâtı ile ilgili angarya çekmekle yükümlüdürler.³³⁶

Kırgızlardan alınan ana vergilerden biri “yurt/çadır vergisi” olarak adlandırılmıştır. Bu her yurt sahibinden alınıyordu. Aynı zamanda ne ödeme kapasitesi, ne mali durum, ne sağlık durumu, ne de mükellef yaşı dikkate alınmıştır. Kervan vergisinin miktarı hızla artmıştır. 1865’te bir yurt sahibinden 1 ruble, 50 kapık tolanmış, 1868’de 3 ruble ve 1908’de 4 rubleye yükselmiştir.³³⁷

Rus köylüleri ve tarımla uğraşan yerli halk üzerinde toplanan “devlet toprak vergisi”, vergiler arasında yer almıştır.³³⁸ Köylüler bu vergiyi diğerleri gibi belirlenen zamanda ödemek zorundaydılar. Geç ödeme için ceza uygulanıyordu. Toprak vergisini bir yıl önce ödemek gerekirdi. XX. Yy. başlarında her yurta’dan 58 kopek alınıyordu. 1902’den itibaren, bölgede vergi toplama başlanmıştır. Rus köylüler emekli ve yedek askerler ekilen arazinin her desyatınası için 15-30 kopek civarında vergi ödüyorlardı. Kasaba halkından her gayrimenkul mal için 1 ruble, 50 kopek toplanıyordu.³³⁹

1905’ten itibaren Türkistan’ın yerli halkı askerlik yükümü olmadığı için vergilendirilmiştir. Bu zamanlarda devlet, balıkçılık, tüketim ve gümrük vergileri vardı. Halktan damga vergisi toplanmaya başlanmıştır. Bir kişiden diğerine mülkün ücretsiz transferi için da vergi alınmıştır.³⁴⁰

Çarlık hükümeti ve iktidarın bölgedeki temsilcileri, temel vergilerin yanı sıra emekçi halktan her türlü vergi ve harçları topluyorlardı. Yerli halkın bir kısmı yakacak odun için da vergi ödüyorlardı. Bu vergi başlangıçta 30 kopek (kuruş) oranında vergilenmiştir. Sonrasında her yurttan 90 kopek ve 1915’te bu miktar 3 ruble’ye yükselmiştir. Kırgızlar ona “karagay tenge” (Yakıt vergisi) diyorlardı.³⁴¹

Zamanla para Rus-yerli okulların bakım masrafı ve bazı öğrencileri geçindirmek, yolları korumak ve tamir etmek, tarım aletlerini satın almak, bekçilere maaş ödemek ve diğer masraflar için toplanmaya başlanmıştır. Bu ücretler “toplum vergileri” olarak adlandırılmış ve resmi olarak gönüllü niteliği taşımıştır. K. Palen şöyle yazmıştır: “*Bölgenin göçebelerinden mecburi olmayan kamusal verginin toplanmasının ayırıcı bir özelliği, toplumların kendilerinin inisiyatifiyle oluşturulan gönüllü durumlarının çok nadir olmasını ve çoğunlukla*

³³⁶ Kenensariiev, 1984: 167

³³⁷ Palen, 1910: 401

³³⁸ Usenbaev, 1967: 166

³³⁹ Aytbaev, 1962: 195

³⁴⁰ Usenbaev, 1967: 172

³⁴¹ Attokurov, 1964: 26

*ilçe yönetiminden gelen baskının bir sonucunu göstermektedir.*³⁴² İlçenin çocuk barınakları ve tarla çiftlikleri de bölgenin sakinlerinden toplanan parayla beslenmişlerdir.

Yerli halktan toplanan kamu harçları yüz binlerce rubleyi oluşturuyodu. Sadece 1905'te, Pişpek ve Prejevalsk uездlerindeki Rus yerli okullarının bakımı için 19246 ruble toplanmıştır. 1913 yılında, Fergana bölgesi için toplam miktarı 106025 rubleyi oluşturmaktaydı.³⁴³

Yerli halkın ekonomik ve kültürel gelişimine para harcamayı istemeyen sömürge iktidarı, onlarla ilişkili tüm görevleri yerel işçilere yüklemiştir. Kamu binalarının tamirâtı ve ilçe yönetimlerinin iş ve oturma yerlerinin inşası bile “kamusal vergi toplama” pahasına gerçekleştirilmiştir. Bölge postaları da yerel halk tarafından desteklenmişlerdir. Bu arada şunu da belirtelim ki, “kamusal vergi”, yerel nitelikte olmakla birlikte, resmen de olmuştur ve hem yerli, hem de Rus halkından sistematik olarak toplanmıştır. Bazı durumlarda bu “kamusal vergi” boyut ve şiddet bakımından, yurda ve toprak vergilerinden düşük olmamıştır. XX. Yy. başlarında kamusal vergi miktarı sadece Türkistan Bölgesi'ndeki Fergana, Sır-Derya ve Yedisu illerinde her yıl ortalama olarak 1462728 rubleyi oluşturuyordu.³⁴⁴

Özellikle yerel devlet memurları, ilçe bakanları, kavim yetkilileri gibi kişileri geçindirme için toplanan vergi, yerli çalışan halkın omuzlarına ağır bir yük olmuştur. Bu vergilerin toplam tutarı, ilçe ve kırsal toplantıların yanı sıra, bölge kongrelerinin yazılı cümleleri tarafından belirlenmiştir. Bölge, ilçe, köy yöneticilerinin maaşının miktarı yerel yetkililerin geçimi için verilen toplam vergiye bağlıydı.³⁴⁵

Yerli halk için yerel yetkililerin bakım masrafları çok pahalıydı. Böylece 1907'de, Fergana bölgesinde, Oş uyezdi için 8.845 ruble de dâhil olmak üzere yerel yetkililere ücret vermek için 119.354 ruble'nin ödenmesi planlanılmıştır. Gerçekten de Oş uyezdi dâhil olmak üzere onlar 33120490 ruble almışlardır.³⁴⁶

1905 yılında, yerel yetkililerin bakım masrafları için Yedisu bölgesinde 186,113 ruble, Pişpek ve Prejevalsk uyezdiinde 69,357 ruble tahsil edilmiştir. Fergana bölgesinde 1913 yılında yerli yetkililerin harcamalarının maliyeti 147.655 ruble'yi oluşturduysa, ilçe ve köy muhtarlarının bakımı için 30665 ruble harcanmıştır. Ertesi yıl, aynı amaçlar için 250657 ruble harcanmıştır. 1913 yılında, Fergana bölgesindeki at bekçilerine 569.657 ruble'lik ücret

³⁴² Palen, 1910: 138

³⁴³ Aytbaev, 1962: 134

³⁴⁴ Baktigulov, 1963, s.56

³⁴⁵ Usenbaev, 1967: 123

³⁴⁶ VyatkinM, 1974: 263

ödenmiştir.³⁴⁷ Böylece 1907'de, 1905 ile kıyasla, Yedisu bölgesi boyunca vergilerde gözle görülür bir artış olmuştur.

1910'da Kırgızistan'ın kuzeyinde bulunan yurda vergisi 304.565 ruble, kamusal vergi ise 97.934 rubleyi oluşturuyordu. Aynı yıl, Yedisu bölgesinin halkı 1.456.228 ruble, onun içinde Kuzey Kırgızistan 612136 ruble vergi ödemiştir. Pişpek ve Prejevalsk bölgesindeki yurda vergisinin miktarı 1913'den 1915'e kadar zaman içerisinde iki kat artmıştır.³⁴⁸ Bunun nedeni büyük parasal ve maddi maliyet gerektiren ilk emperyalist savaşın başlanmış olmasıydı.

Vergi yükünü Kırgızistan'ın güneyindeki emekçileri de hissedmişlerdir. 1910'da Oş uezdinin halkı tarafından ödenen toprak ve yurda vergisinin toplamı, kamusal vergi haricinde, 126042 rubleyi oluşturmuştur. Ertesi yıl kamusal vergisi dahil olmak üzere 381872 ruble tutarında para toplanmıştır. 1911'de sadece Fergana bölgesindeki halktan toplanan vergi miktarı 3.711.466 ruble idi. Elbette bu emekçi halkın her şekilde çarşçı yetkililer ve yerel feodal soyluluk tarafından tehditle alınan parayı içermiyordu. İki yıl sonra bölgenin insanlarından toplam 7613354 ruble toplanmıştır. Bunların arasında Oş bölgesindeki 833223 ruble, 1911 yıl ile kıyaslandığında neredeyse iki katına çıkmıştır.³⁴⁹

Vergilerin büyümesiyle vergi ödemeyelerin sayısı da artmıştır. 1907 yılının sonunda Yedisu bölgesinde 45.967 ruble tutarındaki borçlar oluşmuştur. 1910 için sadece Kungey Aksu, Kurmendi, Sarıbağış ve Ataken volostunun borcu 35679 ruble idi. 1915 yılı sonunda, Pişpek uezdinin yerli sakinlerinin 93.353 ruble, Rus köylülerinin ise 19208 ruble borcu vardı.³⁵⁰

Yerel halktan vergileri toplama işi yerel yetkililere verilmiştir. Her üç yılda bir kere düzenlenen seçimler sırasında, yeni bir dönem için hangi vergilerin toplanacağı temel alınarak, her yurdanın mülk listesi hazırlanıyordu. Listeler il ve ilçe yöneticileri tarafından düzenleniyor ve vergi müfettişleri ile bölge şefleri tarafından kontrol ediliyordu. Bölge yöneticilerinin kongresi, bütün ilçe veya köylerin vergi miktarını üleştiriyordu. İlçe ve köy yöneticilerinin toplantısı ilçedeki ailelerin vergilerini üleştiriyordu. Kırsal bölgelerin kongresini il bakanı yönetiyordu.³⁵¹ Dolayısıyla vergilerin düzenlenmesi bu yetkililerin dikteleri altında yapıldığı şaşırtıcı değildir.

K.Palen şunu yazmıştır: *“Çoğu durumda vergilerin üleşimiyle, neredeyse toplumlar ve onların seçmenleri değil, ancak yerli idare ilgilenmiştir. Bu yerli idarenin temsilcileri*

³⁴⁷ Attokurov, 1964: 33

³⁴⁸ Kenensariiev, 1984: 173

³⁴⁹ Baktıgulov, 1963: 75

³⁵⁰ Usenbaev, 1967: 188

³⁵¹ İsaakev, 1932: 43

çoğunlukla, halkı ekonomik bağımlılık içinde tutan toplumun en zengin ve etkili üyeleri idi."³⁵² Bundan, varlıklı toplum üyelerinin düşük ve az gelirli üyelerin yüksek vergilendirildiklerini anlayabiliriz. Böyle bilgiler, 22 Ağustos 1912 tarihli rapor mektuplarda ve diğer arşiv belgelerinde yer almaktadır.³⁵³

Belirtildiği gibi vergi ve harçların toplanması yerel yetkililere görevlendirilmiştir. Vergileri köylerde köy şefi toplayıp ilçe bakanına teslim ediyordu. O ise bölge hazinesine veriyordu. Çarlık hükümetine hizmet eden feodal asaletin temsilcileri, vergilerin dağıtımını ve toplanması konusunda görevlerini kötüye kullanmışlardır. K. Palen kendisi yönettiği Denetim Komisyonunun raporunda şöyle ifade etmiştir: "*Vergiye üleştirme işi zaten elinde uzun zamandır var olan yerli yönetim yetkililerinin keyfiliği için tam enginliği açmıştır.*"³⁵⁴ Yerli halkın cehaletinden, geri kalmışlığından ve çarlık hükümet tarafından kontrolün zayıflığından yararlanan ilçe ve köy bakanları, bazen belirtilen miktardan daha büyük miktarda vergi ve harç toplamışlardır. Onlar artan parayı kendi zimmetine geçirmişlerdir.

Toprak ve diğer bazı vergiler arazi sahiplerinin mali durumu ve ödeme kabiliyeti dikkate alınmadan toplanmıştır. İşçiler için mülkiyet durumlarına göre vergi uygulansa bile ödemek zordu. Vergi ödemek için fakir Kırgız bazen tek bir inek ya da son atını satmak zorunda kalıyordu. Yerel yönetimin işlerini denetleyen bazı Çarlık yetkilileri, raporlarında yoksulların zor durumunu belirtmişlerdir. Vergi müfettişlerinden biri 6 Aralık 1907 tarihli resmi bir raporda şunları yazmıştır: "*Güney Kırgızistan'ın göçmenlerinden vergi toplama sistemi, yalnızca yerel zenginler ve tefecilere faydalı olmuştur. Bu sistem varlıklı azınlığın ekonomik boyunduruğu altına giren yoksullar için yararlı değildi.*"³⁵⁵

Zengin sınıf sıradan hayvan yetiştiriciler ve çiftçilerle birlikte sahip oldukları payların vergisini bile ödemek istememiştir. Envanter listelerinde, yerel zenginlerin hayvan sayısı az, fakirlerde aksine aşırı gösterilmiştir. Genellikle, sadece birkaç koyun ve keçilere sahip olan fakir adamı yüzlerce hayvanın sahibi olarak göstermişlerdir. Koyun, at ve inek sürülerine sahip olan zengin adam, listede orta bir köylü olarak, bazen yoksul bir adam gibi gösterilmiştir. Bu konu hakkında vali ve ilçe bakanlarının haksız hareketlerinden acı çeken mağdurların şikâyetlerinde belirtilmiştir. Buna örnek verirsek, 18 Mart 1895 tarihli Pişpek bölgesindeki Cinazuk ilinin fakirleri Batırbek Koyçumanov, Berdibek Canaev, Sadıkbay Batırov, Kocon ve Turgunbay Cumurov'un şikâyetinde, il bakanı zenginlerin hayvan sayısını saklayıp, yoksulların hayvanın çokça gösterdiğini bildirmişlerdir.³⁵⁶ Bu nedenle birçok yoksul

³⁵² Palen, 1910: 156

³⁵³ TsGİA SSSR, Fon.1396, Op.1, D.72, s.6184

³⁵⁴ Palen, 1910: 158

³⁵⁵ Usenbaev, 1967: 197

³⁵⁶ Nedzveskiy, 1913: 209

insan zenginlerle eşit temelde vergiler ödemek zorunda kalmışlardır. Bunun gibi olayları içeren birçok şikâyetler yer almaktadır. 1913 tarihli şikâyetlerin birinde şöyle ifade edilmiştir: *“Her yurda çok az hayvan sayısı için 24 ruble’den 48 ruble’ye kadar vergilendirilir. Bütün hayvanlarımızı toplayıp satsak bile, ödemek için yeterli değil.”*³⁵⁷

1000 ve daha fazla koyuna sahip olan varlıklı kişiye, daha doğrusu zengin adama sayım sırasında hayvanlarını saklamışlar ve en az olarak göstermişler ve hiçbir şeye sahip olmayan yoksulları varlıklı olarak yazmışlardır. Benzer içerik 13 Eylül 1913’te aynı ilçenin ve 3 Ocak 1914’den Prejevalsk uezdinin Tüp ilçesinin sakinlerinin şikâyetinde verilmiştir.³⁵⁸

Yerel yetkililerin yerli halktan aldığı vergiler belirtilen miktardan çok daha yüksekti. Sıradan Kırgızların onlardan fazla para isteyen il ve ilçe bakanlarının hareketlerini şikâyetlerin de teşhir ettikleri tesadüf değildi. Çoğu zaman vergi mükelleflerine makbuz verilmemiştir. Eğer birisi vergi toplayıcılardan talep etme cesaretini gösterdiyse, mümkün olan her şekilde ona zulm etmişlerdir. Bazen vergiler iki kez toplanıyordu, mükellefin makbuzu olmadığı halde yeniden vergi ödemek zorundaydı. Genellikle, az mülke sahip olanların mallarını müsadere etmiş ve aldıklarını derhal satışa çıkarıp, parayı hazineye teslim etmişlerdir. Yoksulların kesin olarak iflas edilmesi durumunda yakın akrabaları, hatta üyesi olduğu toplum bile ödemek zorunda idiler.³⁵⁹

Her zaman vergi toplayıcılar borçluları dövüyorlardı. Mesela, Oş ilçesinin Kurşab mahallesinde yaşayan bir sakinin 25 Ekim 1909 tarihli şikâyetinde, ilçe başgediklisi Kırgız toplumundan vergileri topladığı sırada ondan 23 ruble talep ederek, iki gün boyunca bir direğe bağlayıp, kamçıyla dövmüştür. Benzer bilgiler, Oluya Ata uzdinin Kankol-Karagıy ilçesindeki Temmuz 1910 tarihli yoksul halkının şikâyetinde yer almaktadır. Pişpek uzdindeki Issık-Ata ilinde yaşayan bir insan, 12 Ocak 1914 tarihli şikâyetinde şöyle yazmıştır: *“İl bakanı vergiyi ödemediğim için cezalandırmamı emretmiştir. Dövüldükten sonra evimden dışarı atıldım.”*³⁶⁰ Yerli halkın birçoğunun söylediklerine göre, vergileri toplama sırasında borçlular ilçe bakanları ve askerler tarafından sürekli dövülmüşlerdir.

Vergilerin yanı sıra, angarya ve parasal yükümlülükler yerli halkın sırtına bınmıştı. Yerel sakinler sulama sistemini iyi durumda tutmak, yolları inşa ve tamir etmek, yolları kar tıkanıklıklardan temizlemek, asker birliklerini yurta, yakıt, taşıma araçları ve bazen yiyeceklerle sağlamak, ayrıca posta hattının olmadığı yerlerde Çar yetkilileri için atları ve rehberleri temin etmek, halk sağlığı hizmetlerinin giderlerini telafi etmek, hayvan kırcını ve

³⁵⁷ Voşinin, 1914: 86

³⁵⁸ Kenensariiev, 1984: 185

³⁵⁹ Usenbaev, 1967: 202

³⁶⁰ Usenbaev, 1995: 123

tarımsal zararları önleyici tedbirler almak, okulların inşa edilmesi ve beslenmesindeki masrafların yarısını ödemek, devlet memurlarının binalarını ısıtmak ve iyi durumda tutmak zorundaydılar. Bunlardan, çalışan nüfus için en zor ve külfetlisi, yol ve sulama hizmetleri idi. 1900'de sadece Fergana bölgesi boyunca 288.994 kişi, onun içinde Oş bölgesinde 27.665 kişi yol tamiri işlerinde istihdam edilmiştir. Aynı yıl bu alandaki bu tür hizmetlerin sunumu ile ilgili masraflar 209859 ruble'yi oluşturmuştur. 1900 yılı için Fergana bölgesinin ilçelerinde yol tamiri için kullanılan malzemeler parasal olarak şöyle idi: Margelan- 51851 ruble, Hokand - 46819, Namangan - 129589, Andijan - 153058, Oş - 18148 ruble. 1906 yılında, Fergana bölgesinde yol işlerinde çalışan kişi sayısı 299.397'ye, onun içinde Oş'ta 29.197 kişiye ulaşmıştır. Aynı yılı yerli işçiler yeni yol yapmışlardır ve bu işin maliyeti 227413 ruble'yi oluşturmuştur.³⁶¹

Yol tamiri işleri Kırgızistan'ın kuzey bölgesinin insanları için de zor idi. Sadece 1905'te yolların tamiri için Pişpek'te - 18424, Prejevalsk'ta - 36674 ve tüm Yedisu bölgesinde - 159247 iş günü harcanmıştır. 1907 yılı bu ilçelerdeki yolların tamiri için - 44121 kişi, tüm bölgede ise - 163447 kişi istihdam edilmiştir. Bu insanlar 204308 ruble değerinde iş yapmışlardır.³⁶²

Yol tamirinin yapılması yerel koşullarla çapraşık bir hal almıştır. Kayalık dağlar arasındaki dağ boğazlarından geçen çığır ve toprak yollar genellikle kar altında kalmışlardır. Ovalar ve vadilerden geçen nehir ve yağmur sularından aşındırılmış olan posta ve toprak yolların da tamir edilmesi gerekiyordu. İlkel emek aletleri ile donanmış yüz binlerce kişi bu yollarda ücretsiz çalışmıştır. Yiyecek ve gerekli malzeme ihtiyacını yerli halk dahilden karşılaması lazımdı.³⁶³ Böyle bir zor koşullar altındaki yol işlerinde çalışırken, birçoğunun sağlığının zayıflayıp, felç olduğu ve dolayısıyla bazılarının hayatlarını kaybettikleri tahmin edilebilir.

Sulama ağını düzgün bir şekilde tutmak kolay değildi. 1900 yılında Fergana bölgesindeki 235.293 kişi sulama ağının inşasında çalışmıştır. Bunların arasında Oş bölgesinin 18.400 sakini da bulunuyordu. Onlar tarafından 189608 ruble'lik iş çalışılmıştır. Buna ek olarak, barajların ve diğer sulama tesislerinin inşası için, yerel halk 48.698 ruble'lik malzeme kullanmıştır. 1913 yılında sulama sisteminin inşasının maliyeti 704,990 ruble'yi oluşturmuştur.³⁶⁴

³⁶¹ Vyatkin, 1962: 161

³⁶² Attokurov, 1964: 49

³⁶³ Pyaskovskiy, 1960: 34

³⁶⁴ Pyaskovskiy, 1960: 37

Ayrıca çekirge ile mücadele etmekte mükellefiyet vardı. Bu Türkistan bölgesinde 1879'da koyulmuş ve ortalama 1442340 iş günü absorbe etmiştir.³⁶⁵ Sadece Fergana bölgesinde, çekirge ile mücadele her yıl 229784 iş günü alıyordu. Bu iş yükü göçebe ve yarı göçebe halk için özellikle ağırdı. Gerçek şu ki, çekirge ve diğer tarım zararlılarına karşı mücadele genellikle yaz aylarında, yani göçebeler ya da yaylaklarda olduğu zaman yapılıyordu. Bu işi yapmak için, onlar hayvancılıktan ayrılmaları ve ulaşılması zor olan geçitleri aşmaları, bazen yüzlerce kilometre geçmeleri gerekiyordu. K.Palen'in önderliğinde hazırlanan Denetim Komisyonunun materyalinin şu hususa rastlanması tesadüf değildir: *“Sulu sahalarda yerleşik halkın ekimini korumak için göçebe Kırgızlar sık sık çağrılır ... Onlar gözyaşlarıyla işe gidiyorlardı.”*³⁶⁶

Yıldan yıla parasal vergi sayısının arttığı dikkat çekmektedir. Yerli halkın ödeme gücünün üstünde olan mükellefiyet ve vergilerin yüklenmesi, onların yıkıma uğramasına ve yoksullaşmasına yol açmıştır. Fakir borçlular, genellikle tefeciler ve kendi kavimlerinin zenginlerden yardım isteyip, ricada bulunmuşlardı.³⁶⁷ Böylece onlar yerel feodal lordların ve ortaya çıkan burjuvazinin temsilcilerinin ekonomik boyunduruğu altına girmişlerdir. Acımasız ikili baskı ve özellikle, Çarlık hükümetinin külfetli vergi politikası halk kitlesini son derece zor ekonomik ve siyasi koşullara itmiştir.

Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Çarlık hükümeti savaşa girerken erken ve kolay bir zafere güveniyordu. Bununla birlikte cephe çarlık birliğinin kısa vadeli başarıları yenilgiyle değiştirilmiştir. Rus askerlerinin kahramanlığı ve cesareti durumu değiştirememiştir. Savaş milyonlarca can almıştır. Bu savaş ülkenin ekonomik yaşamını zayıflatmış ve üretici güçleri yok etmiştir. Dolayısıyla ekonomik karışıklık başlamıştır. Fabrika ve yapım evleri kapatılmış mevcut sanayi işletmelerinde hammadde ve işçiler yetersiz idi. Kömür yakıt eksikliği nedeniyle demiryolları düzensiz çalışmış tüm ulaşım felç olmuştur. Mahsul veren alanlar keskin bir şekilde azaltılmıştır.³⁶⁸ Böylece ekmek yeterli olmamış yiyecek ve sanayi mallarının fiyatları hızla büyümüştür. Savaş, emekçilere açlık ve yıkım getirmiştir. Kapitalistler ve arazi sahipleri halkın ihtiyacı ve askeri malzemelerinden kar ediyorlardı.

Halk kitlelerinin çarlık otokrasisine olan nefreti keskin bir şekilde artmıştır. Sosyal çelişkiler şiddetlenmiş ve Rus emekçilerinin sınıf mücadelesi yoğunlaşmıştır. Savaşın

³⁶⁵ Broydo, 1925: 425

³⁶⁶ Palen, 1910: 139

³⁶⁷ Kenensariiev, 1984: 187

³⁶⁸ İshakov, 2009: 172

başlamasıyla ve seferlerliğin ilanıyla işçi ve çalışan köylülerin isyan hareketleri de daha hızlı yayılmaya başlamıştır.³⁶⁹

Savaş sırasında Kırgızistan'daki çift zulüm güç almıştır. Çarlık yetkilileri ve yerel feodal aristokrasinin keyfi ve zorbalığı en üst sınırına ulaşmıştır. Vergi miktarı iki katına çıkmıştır. 1913'te her yurta sahibinden 4 ruble alınırken, 1915'te 8 ruble alınmaya başlanmıştır. Ocak 1915'te Çarlık Hükümeti, yerli nüfusa uygulanan askerlik yüküm karşılığında Türkistan'da askeri bir vergi koymuştur. Bu zamanlarda bölgede devlet toprak vergisi, yurda vergileri, gayrimenkul ve ticaret vergileri da vardı. Çar vergilerinin ağırlığı altında ezilen yerli halkın her ailesi 1 ruble, 84 kapek askeri bir vergi ödemek zorunda kalmıştır.³⁷⁰ Birinci Dünya Savaşı sırasında vergi ağırlığının güçlendirilmesi arşiv belgeleriyle kanıtlanmaktadır.

Kırgızistan'da dâhil olmak üzere Türkistan'ın genelinde yerli halk ücretsiz iş gücü olarak çalıştırılmıştır. Savaş sırasında, cephe arkası işlerinde daha önce tarım işleriyle uğraşan Türkistan halkı kullanılmıştır. Ayrıca bu işe “gönüllü işçi” statüsü verilmiştir. İşçilerin bazıları alımdan muaf olmaları 18'den 35 ruble'ye kadar rüşvet verildiği de görülmüştür.³⁷¹

Çar hükümeti ordu ihtiyaçlarını karşılamak için “bağış” adı altında vergi sistemini uygulamaya almıştır. En iyi atlar, develer, at arabalar ve diğer araçlar müsadere edilmiştir. Onlar yerli halkın götürülebilen her şeyine, yurta/çadır, çuval, urgan, eyer, dizgin takımı, giysilere el koymuşlardır. Bu “gönüllü” bağışlar zorunlu olarak toplanmıştır.³⁷² Savaşın ihtiyaçları için toplanılan “bağışlar” devlet için açık sömürgeci haraçtan başka bir şey değildi.

Pişpek bölgesinde 1914 yılının yalnızca son iki ayında birkaç yüz yurta, yaklaşık 1000 gocuk, 10.000 yün çoraplar toplanmıştır. Ertesi yıl, Tınay, Uzungur, Eski-Çüy, Seykim, Dulatov, Temir-Bulatov ve Buranın illerinin sakinleri, sömürge makamlarının talebi üzerine maliyeti 4814 ruble olan kalın kıyafetler ve diğer şeyler göndermiştir. Savaşın ilk altı ayında hayvanlar ve hayvancılık ürünleri Yedisu bölgesinden 33.833.000 ruble'ye ihraç edilmiştir. Genel olarak, Türkistan'dan iki buçuk yıl içinde 40899044 pud (16,38 kiloya eşit ağırlık birimi) pamuk ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için gönderilmiştir. 109.000 pud pamuk tohumu yağı, 50.000 pud hintyağı ağacı, 473.923 pud balık, 229.000 pud sabun, 360.000 pud et, 2.925.000 pud yün, 70.000 at, 12.737 deve, 270 at arabası, 13.441 yurta gönderilmiştir.³⁷³ Atlar, develer ve hayvancılık ürünleri ağırlıklı olarak Kırgızistan ve Kazakistan'dan ihraç edilmiştir.

³⁶⁹ Pyaskovskiy, 1960: 96

³⁷⁰ Usenbaev, 1980: 298

³⁷¹ Pyaskovskiy, 1960: 113

³⁷² Zima, 1959: 233

³⁷³ Demidov, 1926: 32

Kızıl Haç Kurumu para toplama işini yürütüyordu. 1916'da Türkistan bölgesinin halkı Kızıl Haç Kurumunun hazinesine 400.000 ruble katkıda bulunmuştur. Yerel halktan yetkililerin resmi kayıtlarında belirtilenden daha fazla "bağışlar" toplandığını söylemek gerekir.³⁷⁴ Arşiv belgeleri ve diğer tarihsel kaynaklar tarafından gösterildiği gibi, yerli halktan sağlanan geçelerin büyük bir kısmı il ve ilçe valilerin ve çarşçı yetkililerin elinde kalmıştır.

Kırgızistan'da, tüm ülkede olduğu gibi, savaşın ağır sonuçları her adımda etkili olmuştur. Ekonomi çökmüş , ekilmiş alanlar ve hayvan sayısı azalmıştır. Örneğin Yedisu bölgesinin Pişpek uyezdinde 1914'e kıyasla 1916 yılında tahıl toplama neredeyse yarıya inmiştir. Kuzeyde, hayvancılık sayısı keskin bir şekilde azalmıştır.³⁷⁵

Malların ithalatı, özellikle Orta Rusya'dan önemli ölçüde gerilemiştir. Tuz, sabun, şeker, gazyağı, kibritler vs. gibi gerekli unsurlar yoktu. Bununla ilgili olarak, spekülörler sayısı hızla artmıştır. Dolayısıyla kontrolsüz olarak fiyatlar yükselmiştir. Savaşın ilk iki yılında fabrikaların fiyatları ayakkabı için 27096, ekmek için 30096 ve 60096'ya yükselmiştir. Şubat 1916'da kumaş, gıda malzemeleri, gazyağı ve diğer gerekli mallar iki kat pahalıydı.³⁷⁶

Demek ki, 1916 ayaklanmasının arifesinde Kırgız halkı yerel zengin sınıfın ve çar sömürgecilerinin baskıları altında çile çekmiştir. Halkın nasibi yoksunluk ve aşağılanma idi. Temel sağlık koşullarının eksikliği sonucunda, burada çiçek, tifüs salgınları yaygındı ve trahom, verem, romatizma ve diğer hastalıklar, yüzlerce ve binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Yerli halkın zor durumu, kuraklık ve jüt (buzcuk) gibi doğal felaketler yüzünden ağırlaşmıştır.

Bu dönemde Türkistan'ın yerli erkek nüfusunun askeri operasyonlar için seferber edilmesine ilişkin Çar kararı yayınlanmıştır. Bu kararname, insanların bardağını taşıran son damla olmuştur. Böylece Orta Asya ve Kazakistan halkları azimli bir eyleme geçmeye başlamışlardır.

2.4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Kırgız Bölgesinde Seferberlik İşlemleri

Sürmekte olan savaş nedeniyle orduya giderek daha fazla ikmal talebi gerektirmiştir. Çarlık hükümeti savaşın üçüncü yılında fabrikalardan, demiryollarından, hatta orduya silah, mühimmat, üniforma tedarik eden sanayi işletmelerinden işçileri çıkarmak zorunda kalmıştır.³⁷⁷ Fakat bu cephe gerisinde felaket durumunu yaratmış ve var olan orduyu felce

³⁷⁴ Galuzo, 1965: 345

³⁷⁵ Burkovskiy, 1957: 106

³⁷⁶ Baybulatov, 1958: 96

³⁷⁷ Lesnaya, 1996: 34

uğratmıştır. Böylece cephe gerisi savaş için gerekli olan her şeyi sağlamaktan yoksun bırakılmıştır.

Bu şartlar altında Çarlık Hükümetinin gözleri gençlerin henüz askerlik görevinin katılması sağlanmayan sömürge bölgelerindeki halklara dönüşmüştür. Ancak çarlık otoritesi, ezilen halkları silahlandırmaktan korkuyordu. Çünkü bu silahı kendisine karşı yönlendirebilirdi. Doğu kolonilerinin yerli sakinlerini seferber etme meselesinin Çarlık Yönetimi'nin en yüksek çevrelerinde uzun zamandır tartışılması tesadüf değildi. Oluşturulan durumla bağlantılı olarak, Çarlık hükümeti, Rus işçilerini ve köylüleri doğrudan cepheye gönderebilmek için yerli halkı asker işleri için kullanmaya karar vermiştir.³⁷⁸

Bu amaçla, 25 Haziran 1916'da Volga, Doğu Sibirya, Türkistan ve Kazakistan'ın 19 ile 43 yaş arasındaki erkeklerini seferber etmek için bir Çar kararı yayınlanmıştır.³⁷⁹ Kararnamede şöyle ifade edilmiştir: "*Devleti koruyacak aktif ordu alanındaki savunma yapılar ve askeri temasların kurulması için imparatorluğun yabancı halkının erkeklerinin cephe gerisi işlere katılması sağlanmalı.*"³⁸⁰ Çarın bu yasası üzerine alınmış emre göre Türkistan'ın Sır Derya bölgesinden altmış bin, Semerkant bölgesinden otuz iki bin beş yüz, Fergana bölgesinden elli bir bin üç yüz, Yedi Su bölgesinden ise kırk üç bin kişi askere alınmıştır. Ayrıca asker yasasına göre askere alınacak insanların kendilerine sıcak giysilerini, birkaç gün yetecek kadar erzakını ve belirli bir miktarda parasını da hazırlaması gerekirdi. Asker yasasının haziran ayında çıkması ve erkeklerin bu ayda askere alınması tarla işlerini de aksatmıştı. Zaten fakir yaşayan halk daha da zorda kalmıştı.³⁸¹

Doğal olarak Çarlık Otoritesi'nin elinde itaatkâr bir araç olan IV. Devlet Duması, yalnızca bu kararı desteklemekle kalmamıştır, aynı zamanda bu sömürge bölgelerinde genel seferberlik konusunda ısrar etmiştir. Duma temsilcilerinden bazılarının konuşması şöyledir: "*Devlet Duma'sı, Rus vatandaşı sayılan, Orta Asya ve Kafkasya'nın yabancılardan oluşan geniş bir grubun askerlik yükümü taşınamaması durumunun anormallik olduğunu defalarca belirtmiştir.*"³⁸² Devlet Duması, bu savaşta Rus olmayanların da devletin tüm vatandaşlarıyla birlikte kendi refahını ve vatanın bütünlüğünü kendi göğüsleriyle korumak için ağır ve onurlu bir görev üstlenmesini talep etmiştir. Fakat hükümet Rus olmayanları askerlik görev için değil, silahla cepheye çağrılanlarla kıyasla, güvenli bir konuma getirileceği cephe gerisi işler için seferber etmeyi planlamıştır.³⁸³

³⁷⁸ Tursunov, 1966: 54

³⁷⁹ Kakeev, 2015: 82, Bkz. Ek:9

³⁸⁰ Lesnaya, 1996: 42

³⁸¹ Dıykanbaeva, 2014: 112-126

³⁸² Bahturina, 2004: 205

³⁸³ TsGIA Respubliki Kazakistan, Fon.44, Op.2, D.16928, s.27

Kitlelerin ruh halini iyi bilen ve yerel sakinlerin “vatansever duygularına” güvenmeyen, aynı zamanda barışçıl bir sonuç beklemeyen Çar hükümeti, bölgelerin askeri valilerine yerli kasabalar ve köyleri iyice çözmek için askeri yürüyüşleri düzenlemelerini, baskı önlemler uygulamalarını ve hükümetin emirlerine uymayan yerlilerin zihnleri üzerinde olumlu bir etki yaratmalarını emretmiştir.³⁸⁴ Bölgelerin askeri valileri, güç kullanma tehditi altında işçilerin alımıyla ilgili sıkı talimatları ilçe şeflerine göndermiştir. Böylece 14 Temmuz 1916 tarihli telgrafda, Yedisu bölgesinin askeri valisi ilçe şeflerine şöyle yazmıştır:

*“...Askeri görev verilecek işçilerin sayısını devlete açık gösterin. Kararnameye karşı çıkan insanları askeri hapisanelerde gözaltına alın. Kırgızlar, Tarancılar, Dungalar ve Sartlar, kaderlerini tehlikeye atmamalıdır. Çünkü muhalefet durumunda, savaş zamanındaki kanunlara göre acımasızca cezalandırılacaklardır...”*³⁸⁵

Fergana bölgesinin askeri valisi tarafından imzalanmış ve ilçelere gönderilen emir buna benzerdir.

Temmuz ayının başında ve ortasında tüm uyezdlerin yetkilileri ve zenginleri katıldığı toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda işçilerin askere alınmasıyla ilgili ayarlayıcı talimatlar verilmiştir ve askere çağrılacak insanların sayısı belirtilmiştir. Kural olarak, toplantıda bölge valisi il ve ilçe bakanlarına askere çağrılacak insanların listesini derhal düzenlenmesi emretmiştir.³⁸⁶ Listeleri hazırlanmak için genellikle çok kısa süre veriliyordu.

Pişpek ve Prejevalsk uezdlerinden askere 3.402 kişi göndermek planlanılmıştır. Bu insan sayısı, uezdlerin ilçelerine göre aşağıdaki şekilde ayrılmıştır: Her iki aile bir kişiyi askere göndermek, hem de, onu emek ordusu saflarında hizmet etmesi için gerekli her şeyle sağlamak zorundaydı.³⁸⁷

Çarlık hükümetinin seferberlik kararı, yerli halk arasında öyle bir tepkiyi oluşturdu ki, sömürge makamları bile telaşlanmaya başlamışlardır. Çok geçmeden hükümetin bu buyruğunun gerçekleştirilemezliği ve cansızlığı ortaya çıkmıştır. Kararname ilan edildikten birkaç gün sonra, yüksek rütbeli yetkililer, seferberlik süresinin daha geç zamana erteletme, cephe gerisi çalışma için işçi alımı için usul ve şartlarda değişiklik yapma ve asker adaylarının sayısını netleştirme hakkında müracaatta bulunmuşlardır.³⁸⁸ Çarlık hükümeti böylesine kritik bir anda siyasi durumunu karmaşıktırmak istemediği için bu öneriyi desteklemiştir. Çar rejimi ezilen halkların eylemlerinden korktuğundan dolayı yerli halka, özellikle de müreffeh bir kısmına taviz vermek zorunda kalmıştır.

³⁸⁴ TsGİA Kırgız SSR, Fon.1396, Op.1, D.72, s.184

³⁸⁵ Palen, 1910: 212

³⁸⁶ Pyaskovskiy, 1960: 220

³⁸⁷ Kovalev, 1957: 52

³⁸⁸ Pyaskovskiy, 1960: 187

Temmuz 1916'nın sonunda, İmparator, Türkistan genel valisine, Türkistan Askeri Bölgesinde en yüksek buyruğun yürütülmesi için rızasını vermiştir. Buyruğun amacı, yabancıların aktif ordu alanında çalışmalarının usulü ve şartlarını belirlemek idi. Yerel koşullara göre bazı Rus olmayanlar askeri yükümden muaf tutulmuştur. Ancak muafiyetleri için hükümete vergi ödemeleri gerekirdi.³⁸⁹

23 Ağustos 1916'da Türkistan genel sekreterinin emrinde, seferberliğin şartları, süresi ve düzeni değiştirilmiştir. Dolayısıyla istihdam edilen kişilerin sayısı belirtilmiş ve yerel feodal lordlara ayrıcalıklar tanınmıştır. Bu emre göre, işçi ordusuna seferberlik 15 Eylül'e ertelenmiştir. Toplamda Türkistan bölgesi boyunca 200470 işçi, onun içinde Yedisu bölgesinde 43000 ve Fergana'da 51233 işçi toplamayı planlıyordu. Bu emir, aktif ordu hizmetine alt rütbelilerin yanı sıra, henüz askere çağrılmamış, ancak asker yükümüyle bilgilendirilmiş olan işçileri muaf etmeyi gütmüştür.³⁹⁰

Seferber edilen insanlar demiryolu hatlarını korumak, cephe yollarını kurmak ve tamir etmek, odun ve hayvancılık yemi hazırlamak, sanayi işletmelerinde çalışmak, hayvan yetiştirmek gibi işleri yapmak zorunda kalmışlardır. Çarlık hükümeti işe alınacak kişilere emek ordusuna gönderildikleri günden itibaren günde bir buçuk ruble ödeyebileceğini taahhüt etmiştir. Fakat onlar kendilerine gerekli her şeyi hazırlamak zorundalardı. Onlar kalın giyseler ve ayakkabılarla kendi parasına alacaklardı. Gerçi kim giysi, ayakkabı ve diğer gerekli şeyleri satın almaya parası olmazsa, 30 ruble'ye kadar bir avans vermeye söz vermişlerdir.³⁹¹

Görüldüğü gibi Çarlık Hükümeti, yangına körükle gitmemek için Türkistan'ın yerli halkına bazı imtiyazlar vermiştir. Ancak en yüksek buyruk kaldırılmamıştır. Yerli halkın emek ordusunda seferber edilmesi konusu halen gündemde idi. Fakir, düşük gelirli ailelerin binlerce üzerinde, tek bir geçindireni kaybetme tehdidi vardı. 23 Ağustos tarihindeki Türkistan genel valisi kararıyla, esasen sadece zenginlere, manaplara ve diğer yerel sömürücülere faydalar sağlanmıştır.³⁹²

Çarlığın kararnamesinin toplumsal özünden bahsetmişken öncelikle çarpıcı bir biçimde ifade edilen sınıf karakterini not etmeliyiz. İl ve köy bakanlarının, mollaların ve “onursal vatandaşların” seferberlikten muaf edildikleri bir raslantı değildi. Varlıklılar için emek ordusuna kendilerinin yerine başka birini göndermelerine izin verilmiştir.³⁹³ Sözün kısası, askerlik yükümün ağırlığı işçilerin omuzlarına düşmüştür.

³⁸⁹ Lesnaya, 1996: 49

³⁹⁰ TsGİA Respubliki Kazakistan, Fon.44, Op.2, D.16928, s. 159

³⁹¹ Lesnaya, 1996: 63

³⁹² Usenbaev, 1995: 123

³⁹³ Mahmutbekova, 1996: 67

Seferberlikle askere alınan kişilerin cepheye gönderilme işlemleri bir ölçüde yerel sömürücüleri de etkilemiştir. Bir yandan zengin sınıf mensupları aile ve yakın çevresinde olanları askerlik hizmetinden muaf göstermek için onların yerine belirli bir ücret karşılığında fakir sınıftan olan kişileri göndermişlerdir. Diğer yandan ise zengin, manap, tefeci ve diğer yerel sömürücüler hizmetlerinde çalıştırdıkları kişilerin de seferberlikle cepheye alınmalarından dolayı sıkıntılar yaşamışlardır. Ancak bütün bunlarla birlikte Çar hükümleri seferberlikle yerel zengin sınıfın temel çıkarlarını genel olarak ihlal etmemiştir.³⁹⁴ Böylece yerel zengin sınıfın sömürgecilere karşı tutumları büyük boyutlarda değildi.

Yerel baskıcıların çoğu hizmetlerini Çarlık Hükümeti'ne sunuyordu. 5 Temmuz 1916 tarihli Yedisu bölgesinin askeri valisinin çağrısında şunlar söylenmiştir: *“Ben 1 Temmuz'da Kırgız, Tarançi ve diğer il valilerine hükümdarın iradesini ilan ettiğimde, onlar sevinçle kabul ettiler ve yaklaşmakta olan toplamanın ayrıntılarını tartıştıktan sonra, hükümdarın şerefine yüksek sesle ve dostça sevinç çığlığı attılar.”*³⁹⁵ Arasında Kırgız feodal soylularının temsilcileri bulunan il bakanları, Türkistan genel valisine hepsi bir insan gibi hep birlikte, kürek ile olsa da Rusya'ya gidip, düşmanı yenmek için askerlere yardım edeceklerini bildirmişlerdi.

İbray Tumanov ve ayaklanmanın diğer şahidlerinin belgelerine göre, Temmuz ayının başında Prejevalsk uezdinin valisinin çağrısına bütün Issık Göl çukurluğunun il bakanları ve manapları toplanmıştır. En yüksek buyruğun ilanından sonra, Çon Kıdır, Batırkan, Talkanbay, Isakaalı Sooronbek, Sarıbay, Kıdır ve Baygazy gibi büyük manaplar izleyiciler önünde söz almışlardır. Onlar coşkuyla hareket ederek orduya yardım etmeleri ve emekçi ordusuna gitmeleri gerektiğinden bahsedip, halkı imparatorun boyun eğdirici bir hizmetkârı olmaya çağırmışlardır.³⁹⁶

Pişpek uezdinin büyük manapları Çolponkul, Süleyman, Rısbek, Aşır, Cantay, Alımbek, Abdulda, Ayılçı bütün Kırgız halkının kendi vatanlarındaki görevlerini yerine getirmeye istekli bir şekilde hazır olduğunu resmen bildirmişlerdir. Dunganların valisi Bular Moguçev'in 27 Temmuz 1916 tarihli ifadesinde, Pişpek uezdinin Tokmak bölgesinin yetkilileri en yüksek buyruğu sevinçle kabul ettiklerini şöyle vurgulamıştır: *“Hiç kimse çağırma emrine itiraz etmedi. Diğer bölgelerin yöneticileri de desteklediler.”*³⁹⁷ Bu arada, sadece yerel yetkililer değil, Kırgız feodal lordlarının çoğunluğunun yanı sıra Kırgızistan'da yaşayan Dungan, Özbek ve Uygur sömürücüleri de “en yüksek emiri” desteklemişlerdir.

³⁹⁴ Kaptagaev, 2012: 16

³⁹⁵ TsGİA Respubliki Kazakistan, Fon.44, Op.2, D.16928, s.27

³⁹⁶ Kaptagaev, 2012: 30

³⁹⁷ TsGİA Respubliki Kazakistan, Fon.77, Op.1, D.25, s.101

Kararname'nin yayınlanmasından çok önce, bazı manaplar aktif ordu saflarında hizmet etmek arzusunu dile getirmişlerdir. Dolayısıyla, Ekim 1914'te, Abaidinskiy bölgesinin valisi, en büyük Manap Kanat'ın oğlu Karıpbay, 25 kişilik bir ordu düzenleyip, sömürge makamlarından kendisini müfreze önderliğinde cepheye göndermesini istemiştir. Yedisu bölgesinin askeri valisine göre, gönüllüler hayran oldukları Çar için hayatlarını bile vermeye hazır olduklarını belirtmişlerdir.³⁹⁸ Feodal soyluluk temsilcilerinin bu “vatansever atılımı” sıradan Kırgızlar tarafından desteklenmemiştir. Aksine, o yerel işçilerin öfkesini uyandırmıştır. Savaşın başında insan rezervlerine sahip olan Çarlık Otoritesi, yerel halkın hoşnutsuzluğundan korkarak, savaşçı ruh halindeki feodal lordların inisiyatifi desteklememiştir. Türkistan Bölgesinin Valisi, Karypbay'a şöyle cevap vermiştir: “...*Savaşta Rusça bilmeyen askerlere ihtiyaç duyulmuyor...*” Fakat böyle aşağılayıcı bir cevap, sömürge otoritelere her zaman yaltaklanarak gözüne girmeye çalışan manapın ateşini soğutmamıştır. Karıpbay ve babası, Türkistan Genel Valisinin adına revir için 1.000 ruble vermiştir.³⁹⁹ Bütün bunlar bir ölçüde Çarlık hükümetinin yerel feodal lordlara olan güvenini ve sempatisini arttırmıştır.

İnsanların zorla askere alınmasıyla kelime sildin bağlantılı kelimesini riskli bir olayı gerçekleştirmek isteyen Çarlık otoritesi her zaman olduğu gibi, yerel feodal soylulara ve ulusal burjuvazinin ortaya çıkmakta olan unsurlarına dayanıyordu. Yedisu bölgesi askeri valisi çağrısında şunları söylemiştir:

*“Tüm bu işçilerin alınması tam bir huzur ve düzende gerçekleşmesi gerekir. Volost valilerine İmparatorun işe alım için tüm sorumluluğu onların kendilerine yüklediğini hatırlamalarını ileri sürüyorum. İlçe bakanları, ayrıca mollalar gibi onurlu insanlar bu görevi yerine getirmekte yardım etmelidir.”*⁴⁰⁰

Çar hükümeti, zengin yerel sınıfa, özellikle de yetkililere işçi alımıyla ilgili görevleri vererek, öfkeli insanların ilk darbesinin doğrudan askeri işlere alımıyla ilgilenecek olan bölge valileri, il ilçe bakanları ve köy memurlarına yöneltileceğini düşünüyordu. Seferberliğin sorumlusu yerel yönetim idi.

Yerel yönetimlere yardım etmek için uezd, il ve ilçelerde işçi alımıyla ilgili komiteler oluşturulmuştur. Onların üyeleri, yerel sömürücülerin temsilcilerinin içinden oluşan bir kongre tarafından seçiliyordu. Bu komiteler, yerli halkın seferberlik işleriyle ilgileniyordu. Özellikle onlar asker adaylarını donatma , gönderme ve işçiler ile cephe gerisindekilerin ilişkisini kurmaya çalışıyordu. Askeri yükümden muafiyetle ilgili bölgesel komiteler de organize edilmiştir. Onun başında askeri valiler duruyordu ve üyeleri ise, ilçelerin başkanları, bölgesel yönetimin danışmanları, askeri bakanlık temsilcileri ve tarım bakanlığı idi. Bu

³⁹⁸ Riskulov, 1991: 67

³⁹⁹ Usenbaev, 1995: 155

⁴⁰⁰ Pyaskovskiy, 1960: 271

komitelerin faaliyetleri başta askeri işlerden muaf edilmek üzere çeşitli kurum, dernek, toplumlar ve özel kişilerden alınan dilekçe ve beyannamelerin incelenmesi inhisar ediyordu. Ancak aslına bakılırsa onların işlevlerini yerel yönetim gerçekleştiriyordu. Ayrıca yerel yönetim bazı kişileri askerlik yükümden muaf edebiliyordu.⁴⁰¹

Sömürge yetkilileri tarafından geliştirilen ve önerilen işçi partilerinin organizasyon düzeni, ilk bakışta demokratik bir niteliğe sahip idi. Ona göre, kırsal toplumlar askeri işlere kimi gönderileceğini ve kimlerin onlardan muaf edeceğine karar vermelilerdi (toplantılarda tartışma yoluyla). Fakat işçi alımı sorunu kırsal toplantılarında ele alınmamıştır. Kural olarak, o yalnızca yetkililer tarafından karara bağlanmıştır. Bu ise rüşvetin refahına katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla yerel yöneticilerin keyfilik ve zorbalığının güçlenmesi için yeni fırsatlar oluşmuştur.⁴⁰² Bu bağlamda Türkistan'ın valisi bile biraz endişe etmiştir. Onun 19 Eylül 1916 tarihli imzalı kararında şöyle ifade edilmiştir:

“İllerdeki yerlilerin istihdam durumuyla tanışmak için düzenlenmiş gezilerim sırasında, yerli yönetim temsilcilerinin çok sayıda suistimali ortaya çıktı... İl valileri, ilçe bakanları ve onların talimatları doğrultusunda hareket eden köy bakanları, herhangi bir kontrol veya sorumluluk olmaksızın, halktan rüşvet almaya ve bazı durumlarda gerekli para miktarını vermeyen yerlilerin tutuklanmasına kadar şiddetli önlemlere başvurmaya kendileri için izin veriyorlardı.”⁴⁰³

İşe alım sırasında rüşvet ve irtikâbın keskin bir şekilde arttığını bize bildiren benzer bilgiler de bulunmaktadır.

Çarlık hükümeti işçi ordusuna çağırılacakların listelerini düzenleme görevini il, ilçe ve köy yöneticilerine vermiştir.⁴⁰⁴ Doğum kâğıtları, pasaportlar ve toplam nüfus kayıtları yokluğunda, asker adaylarının yaşı keyfi olarak yerel yönetim tarafından belirleniyordu. Böylece, bu rüşvet alan kişilere ve şantajcılara büyük fırsatlar yaratmıştır. Rüşvet alan listelerin derleyicileri, asker adaylarının yaşını azaltıp veya büyütebiliyordu. Mesela, zenginlerin oğullarını yeniyetmeler veya çoğunlukla yaşlılar gibi gösteriyordu. Yoksul ailelerin yeniyetmelerini tersine, yetişkin, yaşlılarını ise genç diye tanıtıyorlardı. Siyasi konuşmasında sömürge makamlarının temsilcilerinden biri şunları kaydetmiştir:

“Türkistan'da askerlikle muaf değillerdir. Bu nedenle kimin kimin hangi yaşta olduğunu belirlemek mümkün değildir. Bu bir bakışta yapılmalıdır. Tüm yerel yönetiminkim kaç yaşında olduğunu yüzünden tahmin edip belirlemeye başladıkları ne anlama gelir, biliyor musunuz? Bu belirleme için onlar ne kadar para aldıkları ve yerel halkın nasıl acı çekti oldukleri bize belli oldu. Ben 60 yaşındaki bir yaşlı

⁴⁰¹ Kovalev, 1957: 54

⁴⁰² Mahmutbekova, 1996: 97

⁴⁰³ Pyaskovskiy, 1960: 351

⁴⁰⁴ Kakeev, 2015: 65, Bkz. Ek: 10

adamın, aslında 300 ruble ödeyemediği için 30 yaşındaki bir genç olarak ve zengin bir adam olduğu için onun 25-30 yaşlarındaki oğlunun 50 yaşındaki yaşlı olarak tanıtıldığını gördüm.”⁴⁰⁵

Üstelik cephe işlerinde kullanılacak insanların kayıt işlemlerini yapacak, yaşlarını ve sağlık durumunu belirleyecek olan bir birim, daha doğrusu onların işçi taburlarına uygun olup olmadıklarını belirleyecek hiçbir tıbbi komisyon bulunmadığı için kitlelerin durumu daha da karmaşık idi.⁴⁰⁶

Türkistan Genel Valisi’ne göre liste hazırlayıcılara yönelik şikâyetler her taraftan gelmiştir.⁴⁰⁷ Ancak şikâyetler göz ardı edilmiştir. Bu nedenle, rüşvetçiler ve şantajcılar daha da küstahlaşmışlardır ve fakirleri haraca kesmişlerdir. Türkistan güvenlik birimi şefinin yardımcısı, 20 Temmuz 1916’da gizli bir raporunda şöyle belirtmiştir: “...Her zaman rüşvet almaya alışan köy yönetimi şu anda da bu faaliyetine devam etmektedir...”⁴⁰⁸ Yerel yetkililerin asker adaylarından aldığı toplam rüşvet miktarı milyonlarca ruble’den farklı olarak ölçülemez. Sadece Hokand uezdindeki Aravan ilçesinin bakanı yerli halktan yaklaşık 2 bin ruble almıştır. Ondan diğer yerel yönetimler de aşağı kalmamışlardır.⁴⁰⁹ Dolayısıyla onlar asker adaylarının listelerini bir kar kaynağı haline getirmişlerdir.

Demek ki emek ordusu için seferberliğin bütün yükü emekçilerin omuzlarına düşmüştür. Rüşvete cimrilik etmeyen zenginlerin oğullarının evde kalması ve yoksulların asker alana gitmesi, emekçi halkın yerel ve çar sömürücülere yönelik nefretini arttırmıştır. Türkistan genel valisi, devlet temsilcilerinin halkı tehdit ettiklerini ve ödeme sisteminin zenginler ve yoksullar arasındaki düşmanlığa neden olduğunu, ve bunun sonucu olarak ayaklanmanın başladığını itiraf etmiştir.⁴¹⁰

İşçi ordusu için seferberlik, tarım durumunun üzerinde son derece olumsuz bir etkiye sahipti. Askere alma işi, çiftçilerin ailelerini beslemek için bir şeyler kazanabileceği hasat biçimi ve pamuk toplama kampanyası arifesinde yapılmıştır.⁴¹¹ Sıcak yaz mevsiminde birçok insanın köyünden ayrılması, yıllık hasatın ve çiftlik hayvanlarının önemli bir kısmının yıkımına neden olabilirdi ve böylece yerli halka büyük zarar verebilirdi.

Her silahaltına alınmış kişinin askeri işe gönderilmesi ortalama 400 ruble’ye mal oluyordu. Yoksulların çoğunlukla emek ordusuna gitmesi gerektiğini göz önüne alırsak, silahaltına alınmış insanların kritik durumu net olur. Halk kitlelerinin işçi alımı ile ortaya çıkan memnuniyetsizlikleri, Çarlık hükümetinin, onların Rusya’ya katılması sırasında Orta

⁴⁰⁵ Usenbaev, 1995: 174

⁴⁰⁶ Broydo, 1924: 315

⁴⁰⁷ Pyaskovskiy, 1960: 366

⁴⁰⁸ Lesnaya, 1996: 169

⁴⁰⁹ Kaptagaev, 2012: 35

⁴¹⁰ Kovalev, 1957: 66

⁴¹¹ Kovalev, 1957: 62

Asya ve Kazakistan halklarının askerlik yükümden muaf olacaklarına dair verdiği sözü ihlal etmesinden kaynaklanıyordu. Durum, Türkistan ve Kazakistan halklarının askeri hizmetlere ilişkin tam olarak doğru olmayan fikri yüzünden de şiddetlenmiştir. İnsanların çalışmaya alınmadıkları, ancak askerlere gidecekleri hakkında söylenti yaygınlaşmıştır. Neredeyse hiç kimse cephe gerisi çalışmaya gideceğine inanmamıştır. Bu arada, Çarlık hükümetinin kendisi de, emirlerinin tutarsızlığı ve aydınlatma işleri göz ardı etmesiyle emek ordusundaki görevle ilgili yanlış algılamının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Eğer ordu adayları işçilerin görevlerini yerine getirirlerse, düşman ateşi altında siper kazmak zorunda kalacakları söylenmiştir. Bu tür söylentiler çoğu zaman yerli halkın isyan etmesini isteyip, provoke etmeye çalışan bazı devlet memurları ve göçmen kulaklar tarafından yaygınlaşmıştır. Bu hareketiyle onlar halka sonradan siyasi bir suç atmayı ve halk topraklarını kendi lehine kullanmayı hedeflemişlerdir. Bu konu hakkında Yedisu bölgesinin askeri valisi de belirtmiştir. 9 Ağustos 1916 tarihli telgrafında şunları belirtiyor:

“...Ancak derin bir teessüfle, Kırgızistan'daki ayaklanmanın Ruslara hem onun bastırılması sırasında, hem de toprağa el konulduktan sonra faydalar getireceğine inanan kötü niyetli provokatörlerin varlığına dair bilgilerim var. Hatta böyle bir provokatörü kendim tutukladım...”⁴¹²

Son olarak, yerli halkın “en yüksek emre” dair memnuniyetsizliği Kırgız işçilerinin, kendilerini köleleştirilenlerin uğruna hayatlarını tehlikeye atmak için çarlık ordusunun askerleri olmak istemediği gerçeği ile açıklanmaktadır. Kenar bölgedeki ulusal halklar yıkıcı savaşa katılmak ve işçi kitlelerinin boğucusu ve zalimi olarak kabul edilen Çarlık otokrasisi için kan dökmek istemiyorlardı. Bu noktada, yerli halkın askeri operasyonlar için seferberlik ilanının reddedilmesinin önemli nedenlerinden birini görebiliriz. Belirtildiği gibi 25 Haziran 1916'da Çar'ın seferberliğe ilişkin kararı halkın bardağını taşıran son damla idi. Fakat sebepleri derin sosyo-ekonomik faktörler tarafından koşullanmış ve Çar rejiminin çift zulmünde acımasız sömürge politikasında gizlenmiştir.

⁴¹² TsGIA Respubliki Kazakistan, Fon.44, Op.2, D.15921, s.25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA 1916 HALK AYAKLANMASI

3.1. Kırgızistan'ın Güneyinde Halk Ayaklanmaları

Bilindiği gibi 1916 ayaklanması Orta Asya genelinde yani Kazakistan ve bazı diğer ulusal bölgeleri kapsamıştı. Özbek, Tacik, Türkmen, Kazak, Kırgız, Karakalpak ve diğer milletler bu ayaklanmada aktif bir rol oynamıştır. Çoğu zamanlarda onlar omuz omuza savaşıyorlardı. Eski Fergana bölgesinde Özbek ve Kırgızların birlikte harekete geçtikleri, sadece siyasi ve sosyal hedeflerinin birliği ve ortak kaderi olduğundan değil, aynı zamanda yönetsel olarak birleştiği gerçeği ile de açıklanmaktadır. Özbek ve Kırgızlar, beş bölgenin hepsinin bileşimindediler ve 25 Haziran'da işçi alımı ile ilgili Çar kararnamesini uygulamak için yapılan tüm resmi tedbirler de onlara aynı etkiyi yapmıştır.⁴¹³ Bu sebeple Özbek ve Kırgızların ortak eylemlerini ulusal belirtilerine göre suni olarak bölmeye çalışmadan, onların uездlerinin üzerine kronolojik sırayla duracağız.

Temmuz başında işçi alımıyla ortaya çıkan yerli halk yığınlarının öfkesi açık eylem ile sonuçlanmıştır.⁴¹⁴ Bu eylemler, yerli memurlar ve çarlık sömürgecilerine itaatsizlik, askeri iş için seferberlik üzerine çar kararnamesini uygulamak için hükümet önlemlerine karşı aktif bir direniş, aile listelerinin tahrip edilmesi, uезд valilerinin ve diğer yetkililerin dövülme ve öldürülmesi ve yerli halk ile sömürge iktidarının temsilcileri arasındaki çatışmaları ifade etmektedir.⁴¹⁵

Kırgızistan'ın güney bölgesindeki halk eylemleri güney bölgesindeki gibi silahlı olmazsa da, zor durumda gerçekleşmiştir.

Rus yarbayı Makeev'in şöyle demesi boşuna değildir:

*"...Çar'ın yüksek emri ilan edildikten sonra ilk günlerde sakin görünmesine rağmen halk arasında memnuniyetsizlikler olduğu anlaşılmıştır. Pazarlara insanlar artık gelmiyor ve önceksi gibi eğlence de yok. İnsanların çoğu namaz kılmak için sadece camilerde toplanıyorlar. Türkistan bölgesindeki merkezlerinde yerli halk gizli olarak birbirleriyle temas kurduğu ve yakın zamanda ayaklanma çıkacağına dair sözler yayılmakta. Yerli halkın yetkilileri ve memurlar iş emrini yerine getirme gerektiğinden bahsediyorlar. Ancak halk seferberliğe karşı hoşnutsuzluğunu gösteriyorlar. Onlar kişi yerine para almayı öneriyorlar..."*⁴¹⁶

Yerli makamları ve dini görevlileri kendine yakınlaştırmak için Çar rejimi çok çaba göstermiştir. Buna örnek verecek olursak Türkistan Genel Valiliği'ndeki diplomatik memur

⁴¹³ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.162

⁴¹⁴ Kakeev, 2015: 82, Bkz. Ek: 11

⁴¹⁵ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.19, Op.2, D.149, s.2

⁴¹⁶ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.149

şöyle yazmıştır: “...*Siyah Eşen*’i *Fergana*’nın başka bölgelerinin halkına askere çağırma yazardıttıp, hitap etme yoluyla faydalanmak hakkında fikiri Genel Vali tamamen destekliyor. *Siyah Eşen*’in bu görevi için iyice ödüllendirileceğinden kendisine haber vermek gerekir...”⁴¹⁷

Müslüman din adamlarını kendisine çekmeye çalışan Çar iktidarı böyle bir yöntem ile halkın toplumsal grupları arasında ayrımcılık oluşmasına neden olmuştur. Hatta askere zengin ve yetkililerin yerine fakirlerin kendi isteğiyle gitmesine izin verildiği de Çar rejiminin yerli halkın varlıklı grubunun çıkarlarını koruyup yaptığı bir hareketiydi.

Türkistan’daki ayaklanmaya ilişkin duyumlar Hocent’teki emekçilerin eylemiydi. 4 Temmuz 1916’da, aralarında çok sayıda kadın bulunan heyecanlı kentsel alt sınıf ilçe polis memurunun evine yaklaşmıştır.⁴¹⁸ Onlar seferberliğin saha çalışmasının bitimine kadar ertelenmesini ve işe alım kurallarını açıklamalarını istemişlerdir. Taleplerine cevap alamadıkları için, eylem katılımcıları kararlı harekete geçmişlerdir. Onlar polisi geriletmeye ve taş atmaya başlamışlardır. Polis geri çekilmek zorunda kalmış, isyancılar ise onları kalenin kapılarına kadar takip etmişler ve orda silahlı nöbetçilere rastlanmışlardır. Eylemciler grubu nöbetçi ve polisin silahlarını almaya çalışarak, onlara saldırmıştır. Silahsızlara ateş açılmıştır. İki kişi ölmüş ve 30 kişi yaralanmıştır. Bu olay insanları hırslandırmıştır. Hocent halkı, hiçbir zaman her hangi bir işçinin emek ordusuna alınmasına izin vermeyeceğini ve herkesin kendi topraklarında ölmesi daha iyi olduğunu belirtmiştir. Hocent sakinlerinin cesur hareketi ve kararı hakkındaki söylentiler hızla Türkistan bölgesi boyunca yayılmış ve Fergana Vadisine ulaşmıştır.

Fergana bölgesinde ilk olarak Andican kentinin işçileri karşı çıkmışlardır. Hocent’teki gibi, emek ordusuna seferberlik konusunda “en yüksek buyruk” eylemin çıkmasına neden olmuştur. 9 Temmuz’da Andican bölgesinin başkanı Çar’ın emek ordusuna alımı konusundaki kararnamesini açıklamış ve il sakinlerini kendisine destek vermeye çağırmıştır. Ancak, insanlar gitmeyeceklerini söylemişlerdir. Onların gazabından korkarak, ilçe valisi kaçmak zorunda kalmıştır. Yaklaşık 500 kişi onu takip etmiştir. Ancak çok geçmeden, ona yardım etmek için ceza müfrezesi gelmiştir. Sayısız eylemcilere karşı askeri güç kullanmaya cesaret edemeyen vali başkanı, sağduyu, huzura çağırılmış ve evlerine dönmelerini önermiştir. Fakat halk savaşın ihtiyaçları için her şeyi feda etmeye hazır olduklarını, ancak yakınlarını orduya göndererek yardım etmeyi kesinlikle reddetmişlerdir. Eylemciler, ilçe valisinden işçi çalıştırma emrinin iptal edileceğini bildiren bir makbuz talep etmişlerdir. Aksi takdirde,

⁴¹⁷ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.15

⁴¹⁸ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.14

isyancılar hemen tüm görevlileri öldürmek ve mülklerini dağıtmakla tehdit etmişlerdir.⁴¹⁹ Vali yönergesine göre, cezalandırıcı birlik kalabalığı dağıtmaya çalışmış, ancak başarısız olmuştur. İsyancılar askerlere taş atmış ve bölge valisi ve onun çevresindeki çarlık görevlilerine saldırmışlardır. Çatışmanın sonucunda, hem cezalandırıcı müfreze, hem de isyancılar arasında kurbanlar vardı. Eylem bastırılmıştı. Ancak kitlelerin heyecanı büyümeye devam etmiştir. O yüzden bölge valisinin yerel garnizonun asker birliklerle güçlendirilmesi gerektiğini belirten bir karar imzalaması tesadüf değildi.⁴²⁰

Görgü tanıklarına göre, isyancıların bazıları, özellikle Kırgızlar, konuşmanın bastırılmasından sonra dağlarda saklanmak zorunda kalmışlardı. Askerlik çağıdaki birçok genç vatan topraklarını terk etmişlerdir. Dağlara sığınırken onlar grup halinde bir araya gelmiş ve yerel yöneticilere yönelik beklenmedik baskınlar düzenlemiştir; memurların mülklerini soyup hayvanlarını ele geçirmişlerdir.⁴²¹

Kırgızistan'ın güney bölgesindeki protestolar kuzeyindeki gibi kitlesel değil, yerli nitelikte gerçekleşmiştir. Güneyindeki Rusların yerleştiği Ketmet-Töbö'deki Alekseevka ilçesinden başka ilçeler hiç bir zarara uğramamıştır. Güney Kırgızistan'daki yerli sömürücü unsurlar Çar hükümeti tarafına geçmişlerdir.⁴²² Yerel halk hoşnutsuzluğunu Çar rejiminin yerli dayanağı olan yönetici, zengin ve manaplara yöneltmişlerdir. Fakir işçiler ve çiftçiler bu eylemi harekete geçiren itici güçlerdi.

Fergana bölgesinin hepsi demir yol hatlarında ve Rus ilçesinde Sibiriya silahlı askerlik alay bölükleri yerleşmiştir. Kırgızistan'ın güneyinde 369 asker, Bazar-Korgon'da 85 asker bulunmaktaydı. Buna ek olarak Oş şehrinde iki asker bölüğü, Gülçö'de sınır birliğiydi. Fergana bölgesindeki hoşnutsuzlukları Rus hükümeti Temmuz ayında durdurabileceği için Kırgızistan'ın Kuzeyinde geniş çapta yayılmış olan ayaklanmaya son vermek üzere Fergana'daki askerleri Kögart dağ geçidinden göndermeye karar verilmiştir.⁴²³

Bu hakkında görgü tanıkları farklı bir biçimde ifade etmişlerdir. Mirzayev Kamelcan, 1899 yılı doğumlu. Özgön şehrinin Krasnoarmeysk sokağının № 1 evinde yaşamıştı. O ayaklanma hakkında şöyle bilgi vermiştir:

“1916 yılında Çar buyruğuna göre her yerde erkekler emek ordusuna gönderilmeye başlandı. Çarın tüccar ve memurları, ilçe valileri, zenginler, mullalar fakirleri aldatmaya çalışıp, onların çocuklarını listeye yazdırtılar. Listeye eklendikten sonra onların hiçbire yere kaçamayacağını düşündüler. İş için erkeklerin toplanıp gönderildiği zamanda ben Andican'daydım. Demir yoluna gittiğimde diğerlerinin yerine fakirlerin gönderildiğini gördüm. Orada toplanan insanlar acıyı bastırmak için iskambil

⁴¹⁹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.151

⁴²⁰ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.s.172-173

⁴²¹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.52

⁴²² TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.152

⁴²³ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.152

oyunuyorlardı. Gönderme günü dini adamlar birçok iş yapıyorlardı. Onlar gideceklere Allah'ın nasibiyle Beyaz Çar'a yardım edeceklerini söyleyip propaganda yapıyorlardı. Din adamlarının yaptıkları bu işleri için hükümet onlara kolaylıkları sunmuştur. Fakat ben yerli zenginlerin siyasetine tamamen karşı gelen ve halk arasında yayılmış olan şiirleri de duymuştum. Şairler emekçi hallkın düşmanı yalnızca Çar hükümeti değil, ancak yerli sömürücüler: zenginler, manaplar ve din adamları da olduğunu söylüyorlardı. Yoksullukta yaşayan böyle şairleri halk büyük bir ilgiyle dinliyorlardı. Zenginler ise tam tersi, onlara baskı gösterip, polisler tutuklatıp ve çoğunluğunu Sibiriya'ya sürgün cezasına çarptırmışlardı.”⁴²⁴

Mihail İvanoviç Karasuuda'ki pamuk fabrikasının müdür muavini idi. O şöyle hatırlıyor:

“1916 yılında ben 20 yaşındaydım. Ben o zamanlarda Yası volostunun Karadehkan ilçesinde yaşıyordum. Bizim yanımızda Rus köyleri de bulunmaktaydı ve bazı Ruslar Kırgızların arasında da yaşıyorlardı. Çoğu zamanlarda Kırgızlarla ilişkimiz iyidi ve onların karakterini, gereksinimini, kapasitesini ve yaşam tarzını biliyorduk. Kırgızlar çift boyunduruk altında kalıp çok acı çekiyorlardı. Çar 1916 yılının Temmuz ayında ayaklanmanın çıkmasından korkarak savaşta esir düşen Avusturya'lı ve Macaristan'lı askerleri bizim bölgeye gönderip ve onları korumamızı emir etti. Ayaklanma çıkması halde o askerler durdurtacaklardı. Özgön şehrinde Rus ve yerli halktan oluşan asker bölüğünün ofisi yerleşiyordu. Özgön, Kurşab, Adcar, Yası volostlarında Rus askerleri vardı. Bunun dışında, uezd yöneticisinin buyruğuyla Rus yerleşimcilerini silahlandırmışlardır. Çar'ın kararına göre, Türkistan'a gelenler asker işlerinden muaf edildiler, vergi de vermiyorlardı, elverişli yerden 9 hektar, elverişsiz yerden 21 hektar verildi. Çar hükümeti Rus yerleşimcilerini kendisinin güvenilir dayanağı olarak görüyordu. Bizim ve komşu yerlere önceden gelen Rus yerleşimciler Kırgızlarla yakın temasta bulunuyorlardı ve Çarlıktan silah almamışlardı. 1916 yılının 26 Haziran'ında II Nikolay'ın “kırsal bölgedeki” insanları emek ordusuna alınması gerekliliğine dair emrinden sonra halkın hayatı çok zorlaşmıştı. Kırgızlar ayaklanma düzenlediği hakkında sözler yayılmıştı. Fakirler toplanıp Çar'ın böyle bir kararına karşı olduklarını ifade ettiler. Ancak onlar yerli iktidar temsilcilerine saldırı yapmadılar. Listeler derlendiğinde bundan sadece yoksul aileler zorluk çektiler.”⁴²⁵

Güney Kırgızistan'daki ayaklanma hakkında görgü tanıklığı Abdrasulov Curabek şöyle anlatmıştır:

“...Birinci Dünya Savaşı yıllarında⁴²⁶ Özgön, Adjar, Yası bölgelerindeki Kırgız ve Özbekler çok yoksullaştılar. Buna ek olarak, Rusların yeniden yerleşimi onların durumunu daha da ağırlaştırdı. Benim söz ettiğim yerlerdeki volostlarda Kurşab, Murzake, İliçevka köylerinde yeniden göç eden Ruslar yerleştiler. Çarlık sömürü rejiminin bu bölgelere gelişi emekçi çiftçilerin ağır bir yükü...”⁴²⁷

Ayaklanma hızlı yayılmıştır. Temmuz ayının başında tüm Fergana Vadisini çalkantı kaplamıştır. 11 Temmuz'da Andican şehrinde direnişçiler tarafından öldürülen birkaç memurun ve aynı zamanda isyancıların cesetleri bulunmuştur. İsyancıların öfkesi her yerde

⁴²⁴ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.155

⁴²⁵ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.153

⁴²⁶ Kakeev, 2015: 122, Bkz. Ek: 12

⁴²⁷ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.19, Op.2, D.152, s.16

olduğu gibi yerel yetkililere karşı yöneltilmiştir. Ayaklanmanın güçlenmesinden korkan Andican bölgesinin valisi yardım için yüksek rütbeli yetkililere hitap etmiştir. O 1 Temmuz 1916'da Türkistan Asker birliklerinin komutanına gönderilen telgrafda şöyle ifade etmiştir: *“İlçelerin husursuzluğunu ve dağınkılığını göz önüne alarak, en az yüz asker gönderilmesini rica ediyorum.”*⁴²⁸ Cezalandırıcı müfrezenin sayısı önemli ölçüde artmıştır, ancak isyancıları yatıştırmayı başaramamıştır.

12 Temmuz'da Andican uezdinin Balıkçı ilçesinin halkı eyleme çıkmışlardır. İsyancılar Rus subayını öldürmüştür. Aynı gün, Narın ilinin halkı ayağa kalkmıştır. Bu ilin valisi kendisini takip eden kalabalığın arasından kaçmayı zorlukla başarmıştır. 12 Temmuz'da Yarbaş volostunun Bek-Abad köyünün sakinleri köy şefine saldırı yapmış, ancak o saklanabilmiştir. Ertesi gün Celal-Kuduk volostuna ait Sultan-Abad kesimindeki Özbek ve Kırgızlar başkaldırmışlardır. Onlar Kızıl-Ayak kırsal topluluğunun başkanın öldürmüşlerdir. Bu bölgeye silahsız bir kalabalığa ateş açmak için cezalandırma müfrezesi gönderilmiştir. Üç isyancı öldürülmüş ve otuz biri cezalandırıcıların eline düşmüştür. Balıkçı ilçesinin sakinleriyle birlikte Altın-Göl volostunun sakinleri de ayağa kalmış ve ilçe başkanın öldürmek üzere onun evine gelmiş, fakat onu bulamayınca mülkünü soymuşlardır. Altın-Göl volostunun Mir-Abad ilçesinin büyük bir isyancı grubu, yerel yönetimi bozguna uğratmakla tehdit ederek, onlardan işçilerin listelerini vermelerini istemişlerdir. Cal-Kuduk volostunun Kutarma ilçesinin sakinleri de aynı şeyi yapmışlardır. Sömürge otoriterleri, Narın volostunun İzbaskent ilçesinin sakinlerini köy başkanın öldürmeye teşebbüs etmeleri için vahşice cezalandırmışlardır. 13 ve 14 Temmuz'da Massan, Maysır ve diğer volostlorun sakinleri yerel yetkililere saldırmış evlerini ve mülklerini yok etmişlerdir. Hodca-Abad volostunun sakinleri yerel yönetimden aile listelerinin verilmesini talep etmişlerdir.⁴²⁹ İsyancılar olumsuz cevap aldıktan sonra, iktidar temsilcilerine saldırmış ve dövmüşlerdir. Onlar, çağrılanların listesini ellerine geçirip yok etmişlerdir. Kırsal bölgenin başkanları, halkın intikam almasından korkarak kaçmışlardır. Benzer isyanlar, Urmanbek ilçesinde de gerçekleşmiştir. Bu ilçenin valisi kaçmak zorunda kalmıştır. Onu İsyancı yoksullar takip etmişlerdir.⁴³⁰

Birçok görgü tanıklarının rivayetlere göre, ayaklanma Kırgızların yaşadığı Suzak ve Andican uzdinin diğer dağlık alanlarını kapsıyordu. Bu göçebe ve yarı göçebe bölgelerdeki normal hayvan yetiştiricileri il valilerini dövüp öldürmüşler ve çar hükümetinin temsilcilerine saldırmışlardı. Genellikle yoksulların aileleri, özellikle de emek ordusuna çağrılanlar, Tyan Şan'ın uzak bölgelerine göç etmişlerdir.

⁴²⁸ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.153

⁴²⁹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.154

⁴³⁰ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.154

Hokand uezdinin Özbek ve Kırgız emekçi halkının huzursuzluğu eşit derecede çalkantılıydı. 8 Temmuz'da, Nayman ilçesinin sakinleri başkaldırmışlardır. Eyleminin çıkmasının nedeni, her yerde olduğu gibi Çar'ın emek ordusuna seferberlik kararıydı. Ertesi gün Aravan ilçesinin işçileri ayağa kalkmışlardır.

Gazı-Yallık ilçesinin yönetim bürosunda, sabah vaktinde arasında çok sayıda kadın ve çocuk bulunan kalabalık oluşmuştur. Büroda bir volost valisi, yazmacısı, nöbetçiler ve bir köy yöneticisi vardı. İsyancılar, tüm yerli erkeklerin listesini tutmakla volost valisini suçlamışlardır. Valinin asıl bu hareketi yüzünden herkesin emek ordusuna çağıracaklarını söylemişlerdir. Kalabalık bu listeleri vermeyi talep etmişlerdir. Volost valisi isyancılara talep eden listeleri teslim etmek zorundaydı, ancak isyancılar bundan memnun değildi. Onlar çocuklarının askerlik muafiyetinin garanti altına alınacak bir belge haline gelmesi için listelerin imzalanmasını ve mühür ile temin edilmesini talep etmişlerdir. Volost valisinin reddini alan kalabalık, valiye ve onun çevresindeki kişilere saldırmışlardır. Çarpışma sonucunda, bölge valisi, yazmacısı ve bekçiler öldürülmüş ve listeler yok edilmiştir. Ancak ilçe yetkilileri kaçmayı başarmışlardır. 25 Temmuz 1916 tarihli arşiv belgesinde belirtildiği üzere, Aravan volostunun valisinin öldürülmesi büyük bir zorlama yüzündendi.⁴³¹ İsyancıları cezalandırmak için 25 silahlı asker ve birkaç polis memurları gönderilmiştir. Askerler, Aravan sakinlerinin direnişlerini kırmayı başarmış ve 29 çocuk de dâhil olmak üzere 316 kişiyi tutuklamışlardır.

9-10 Temmuz gecesi, Hokand uezdinin Yana-Kurgan volostunun sakinleri eyleme çıkmışlardır. Ayaklanmacılar ilçe başkanının mülklerini yağmalamış ve evlerine ateş açmışlardır. Onlar seferberlik listelerini aramışlar ve bulduktan sonra hemen parçalamışlardır. 11 Temmuz'da Gancirvan sakinleri isyan etmişlerdir. İsyancılar, bölge yönetiminin binasını çembere almış ve çağrılanların listelerinin verilmesini istemişlerdir. Ancak volost yöneticisi arka kapıdan gitmeyi başarmıştır. Öfkelenmiş ayaklanmacılar volost yöneticisinin evini tahrip etmeye başlamışlardır. Onların bazıları sopa ile cezalandırıcı müfrezeeye cesurca saldırmışlardır, ancak kazanamamışlardır. Ayaklanmacılar birçok kişiyi kaybetmiş ve 134 kişi tutuklanmıştır.⁴³²

12 Temmuz'da Rıştan ilçesinin halkı, yerel yönetimin emek ordusu asker alımı işi için yardım etmeye gelen Kaçkır bölgesinin memurunu kovmuşlardır. Çalkantıların organizatörleri, insanları yetkililere karşı itaatsizlik çağrısını yapmaya ve kışkırtmaya başlamış olan askerlik çağındaki gençlerdi. İlçe halkı icra memuruna saldırmaya başlamışlardır. Ertesi gün Kudaşev ilçesinin büyük bir yoksul grubu, ilçe valisini öldürmek

⁴³¹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.155

⁴³² TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.19, Op.2, D.153, s.7

için evini kuşatmıştır. Fakat ilçe valisi kaçmayı başarmış ve Hokand uezdinde sığınak bulmuştur. Ayaklanmanın katılımcıları iki subayı da dövmüşlerdir.⁴³³ Ancak bu eylem başarıya ulaşamamıştır. İsyancıların on sekizi tutuklanmıştır.

Ayaklanma Skobelev uezdinde de (eski Margelan) çıkmıştır. Uezdin genel müdürlüğünün Türkistan valiliğine yazdığı gizli bir raporunda şöyle ifade edilmiştir: *“...Genel olarak, yerli halk kendi itaatsizliğini ve emek ordusuna işçilerin alımı için en yüksek buyruğu yerine getirme isteksizliğini dile getiriyorlar...”*

10 Temmuz'da Eski Margelan'ın işçileri ayaklanmaya başlamışlardır. Onlar şehrin merkezi meydanını ve ona bitişik sokaklarını doldurmuşlardır. Onların sayısı 20-25 bin kişiye ulaşmıştır ve onların arasında kadınlar da vardı. Hatta Çarlık yetkililerinin gelmesinden önce, ayaklanmacılar emek ordusuna çağrısından duydukları memnuniyetsizliği ifade etmeye ve işçileri vermeyeceklerine dair sözler söylemişlerdir.⁴³⁴ Çok geçmeden, bu bölgeye emek ordusuna seferberlik ilan etmek için sömürge iktidarının temsilcileri gelmişlerdir. Bu ise eylemcilerin öfkesini uyandırmıştır. Bu konu hakkında Margelan'ın polis memuru 10 Temmuz 1916 tarihli raporunda şöyle yazmıştır:

*“...Kalabalığı sakinleştirmenin hiçbir yolu yoktu, bana tek bir kelime söyleme fırsatını bile vermediler; çığlık atmaya ve öfkeyle ellerini kollarını sallamaya devam ettiler. Sonra kalabalık sahneyi kırarak, etrafına akmaya başladı. Aynı zamanda sırt ve böğrüne yumruk attılar. Bir revolver ile kalabalığın çemberini yarmayı ve çayevinin arka duvarından çıkmayı başardım. Orada bir ata bindim ve pazara doğru yol aldım...”*⁴³⁵

Polis şefinin kaçışından sonra, dört şehir aristokratlarından biri toplanan insanları sakinleştirmeye çalışmıştır, ancak isyancılar ona da saldırıp çubuklar ve taşlarla atmaya başlamışlardır. O isyancılar tarafından ezilmiştir. Eylemciler başka bir yetkiliyi ve üç polis memurunu öldürmüşlerdir. Yüzlerce askerden oluşan cezalandırma müfrezesinin geldiğinde insanlarla dolu şehir meydanı boştu. İlk gün 63 kişi tutuklanmıştır.⁴³⁶

Ertesi gün, ayaklanma Skobelevskiy uezdinin Faizabad volostunda başlanmıştır. Aynı gün, Yakututskaya sakinleri isyan etmişlerdir. Onlar şehirden kaçıp eyalet hükümetinde saklanan volost valisinin evinde toplanmışlardır. İsyancılar onun oğlunu dövmüşler ve evini yağmalamışlardır. Onlar gelen cezalandırıcı müfrezeye savaşa girmişler, ancak yenilgiye uğramışlardır. 11 ayaklanmacı öldürülmüştür.⁴³⁷

12 Temmuz'da Hokand uezdinin Yazavinskoye volostunda ciddi bir çalkantı yaşanmıştır. Yerli çiftçiler huzursuzluk yaratmaya başlamışlardır. Volost valisinin evi

⁴³³ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.156

⁴³⁴ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.156

⁴³⁵ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.19, Op.2, D.153, s.8

⁴³⁶ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.157

⁴³⁷ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.158

isyancılar tarafından yakılmış, bir subay öldürülmüş ve evi yağmalanmıştır. İlçede bulunan polis memuruna 650'den fazla isyancı saldırı yapacaktı. Ancak yerel feodal lordlardan biri ona önceden haber vermiş ve kurtulabilmiştir. Ayaklanmacıların çıkarılarına ihanet eden feodal lord, eylem katılımcıları tarafından öldürülmüştür. 13 Temmuz'da Aval volostunun ayaklanmacı sakinleri, hiçbir nedenle emek ordusuna gitmeyeceğini ve hiçbir otoriteyi tanımadığını beyan etmişlerdir. Onlara karşı makineli tüfekle silahlanmış bir piyade bölüğü gönderilmiştir. İsyancılar korkmamış ve kaçmamışlardır. Fakat, direnişçiler uzunca bir süre silahlı müfrezenin hücumuna dayanamamışlar ve dağılmaya başlamışlardır. 70 kişi tutuklanmıştır. Ertesi gün Marihan köyünün sakinleri başkaldırmışlardır. Askere çağrılanların listesini teslim etmelerini talep etmişler, aksi takdirde yerel yetkilileri misilleme ile tehdit etmişlerdir. Köy sakinleri, hiçbir işe ve askere gitmeyeceğini söylüyorlardı.⁴³⁸ Ancak bu eylem de yenilgi ile sonuçlanmıştır.

Çok geçmeden ayaklanma Namangan bölgesine yayılmıştır. 11 Temmuz sabahı, eski şehrin merkezi meydanında Namangan işçileri toplanmaya başlamışlardır. Onların sayısı hızla artmış ve birkaç bin kişiye ulaşmıştır. Aralarında birçok kadın da vardı. Yerel polis kalabalığı dağıtmaya çalışmış, ancak hareketi başarısız olmuştur. Ayaklanmacılar, aile listelerinin derlenmesi ve derlenmiş listelerinin çıkarılmasına yönelik çalışmaların iptal edilmesini talep etmişlerdir. Aksi takdirde valiler, halk hâkimleri, polis memurları, yetkililer ve genel olarak, aile listelerinin hazırlanması ve işçi alımına katılanların hepsinin öldürülmesini ilan etmişlerdir.⁴³⁹ Kalabalığın başında, kocaları ve kardeşlerinin savaşa gitmesine izin vermeyeceklerini ve herkesin kendi evimde ölmesinin daha iyi olacağını söyleyen birçok kadın vardı.⁴⁴⁰ Yerel polis ve çarşçı yetkililer isyankar kasaba halkıyla baş edememişler ve makineli tüfeklerle silahlanmış cezalandırıcı bir müfreze çağırılmışlardır. Cezalandırma müfrezesi ile silahsız asiler arasında bir çatışma vardı. Üç saat içinde cezalandırıcı müfreze geri çekilmek zorunda kalmış, sonra yeniden kalabalığı geriletmiş ve eski yerleri zaptetmiştir.⁴⁴¹ İsyancılar ateş açılmış, ancak onlar direnmeye devam etmişlerdir. Elliden fazla insanı kaybetmiş, bunlardan on ikisi Çarlık askerlerinin kurşunlarıyla öldürülmüştür.⁴⁴²

Namangan'daki işçilerle eşzamanlı olarak, Kemin volostunun çiftçileri de protestoda bulunmuşlardır. Onlar volost valisine gelip onlara aile listelerini vermeyi talep etmişlerdir. Vali, isyancıların talebini yerine getirmeyi reddettiği için dövülerek öldürülmüştür. Yerli

⁴³⁸ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.157

⁴³⁹ TsGA Kirgizskoy Respubliki, Fon.1, Op.1, D.1133, s.190

⁴⁴⁰ TsVIA, Fon.400, Op.263, D.4, s.124

⁴⁴¹ Pyaskovskiy, 1960: 59-60

⁴⁴² TsGVIA, Fon.400, Op.263, D.4, s.124

halkın hayvan ve mülkünün sayımıyla ilgilenen komisyonun üyeleri de sapârta yemişlerdir.⁴⁴³ İsyancılar komisyonun aile listesini ve dokümanları bulmuşlar ve onları bir araya toplayıp ilçe idaresinin bahçesinde yakmışlardır. Cezalandırma müfrezesi 120 kişiyi tutuklamıştır. Ertesi gün, Kırgız-Kurgan ilçesinin sakinleri isyan etmişlerdir. Aile listeleri yetkililerin elinden alınmıştır.⁴⁴⁴ İlçe valisi kaçarak kurtulmuştur. Birkaç yüz kişiden oluşan bir kalabalık, köy şefine saldırmış, evine ateş açıp mülkünü yağalamamışlardır.

Ayaklanma ayrıca Ketmen-Töbö, Çatkal, Toguz-Toro ve Namangan uездlerinin diğer dağ bölgelerini de içine almıştır. Onların hareketi o kadar geniş ölçüler aldı ki, Fergana bölgesinin askeri valisi Türkistan genel valisinden yardım istemek zorunda kalmıştır. Onun 18 Ağustos 1916 tarihli telgrafında şöyle yazılmıştır:

“...Namangan ve Andican uездlerinin Kırgızları Kurumeş ve Kögart otlaklarında isyancılarla temas halindedir. Namangan uğdinin Susamır kasabası endişededir. Namangan uğdinin Çatkal volostu da sorunludur. Bu isyan dalgası Pişpek uğdinden Narın kıyısına doğru ilerlediği açıktır. Toguz-Toro'ya gelen asker müfrezesinin artık bir etkisi olmalıdır. Namangan uğdinin Susamir ve Çatkal volostlarına huzur getirmek için Ketmen-Töbö'ye bir ya da iki makineli tüfekle elli askerin gönderilmesi gerekiyor...”⁴⁴⁵

Benzer bilgiler, Toktosun Usta, Korgol Dosuev, Doolotalı Nurmambetov, Sasıke Botaliev ve Musulmankul Umarov'un anılarında yer almaktadır.⁴⁴⁶ Onlara göre, Ketmen-Töbö'de yaşayan sıradan Kırgızlar seferberliğe karşı çıkmışlardır. Onlar köy yöneticisi ve il valisine saldırı yapıp, aile listelerini alıp yok etmişlerdir.

Bu eylemin ortaya çıkmasında Demokrat ozan Toktogul Satılğanov belli bir rol oynamıştır. Arkadaşı Korgol Dosuyev'in iddia ettiği gibi, Toktogul yerel işçileri zengin ve manaplara karşı aktif bir şekilde savaşımaya çağırmıştır.⁴⁴⁷ Yaklaşık 150 fakirden oluşan grup aktif bir şekilde isyan etmiştir. Onların liderleri Canış Kakiev, Borulday Jakıpov ve Moldonalı Şorukov idi. Kendileri yaptıkları fitil tüfekleri ve mızraklarıyla silahlanan bu fakir insanlar, yerel memurlara ani baskınlar yapmışlar, hayvanlarını çalmışlar ve askere çağrılanların listesini yok etmişlerdir. Sarı Döbö yaylasındaki Colubek ormanlarında saklanarak, onlar uzun bir süre faaliyette bulunmuşlardır. Cezalandırıcı müfreme onları bulamamış ve imha edememiştir. Sadece kışın başında, artık dağlarda kalmanın mümkün olmadığı zamanlarda, yerel feodal lordların düşmanı haline gelen fakir isyancılar kışlama alanlarına geri dönmek

⁴⁴³ TsGVIA, Fon.400, Op.263, D.4, s.124

⁴⁴⁴ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.276, Op.1, D.151, s.64

⁴⁴⁵ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.155

⁴⁴⁶ Fondı Otd.obşest.nauk Kırgızskoy Respubliki, Fon.151, Op.4, D.19, s.s.3-6

⁴⁴⁷ Lesnaya, 1996: 408

zorunda kalmışlardır. Köy yöneticileri onları ciddi bir biçimde dövmüşler ve isyancıların para ve hayvanlarla ödemelerini gerektiren büyük bir ceza yazmışlardır.⁴⁴⁸

Çoğunlukla Kırgızlardan oluşan Oş uezdinin halkı da çifte baskıya karşı çıkmışlardır. Bu bölgenin emek kitleleri, Fergana bölgesindeki tüm işçiler gibi, insanların işe alınmasından duyduğu hoşnutsuzluğu açıkça dile getirmişlerdir.⁴⁴⁹ İsyancılar öncelikle valiler, il ve ilçe başkanları, daha doğrusu yerel feodal lordlardan uğradıkları hakaretin acılarını çıkarmaya çalışıyorlardı.

Temmuz ayının başlarında, Oş'ta ciddi bir huzursuzluk meydana gelmiştir. Kararnameyle ilgili bilgi sahibi olduktan sonra, Oş uezdine bağlı yaklaşık 10 bin şehir ve köy halkı, Sulayman Dağı'nın eteklerinde, şehrin dışında toplanmışlardır. Çok geçmeden il valisi, bölge polis memurları ve diğer çarlık yetkilileri de gelmişlerdir. Onların arasında Çarlık hükümetine hizmet eden büyük zenginler ve mollalar da vardı. İl valisi eylemcilere hitap etmiştir. O halkı, Çar'ın kararına olumlu cevap vermeye ve gönüllü olarak emek ordusuna gitmeye çağırmıştır. Zenginler halkı "Beyaz Çar'a" dürüst bir vatansever olarak hizmet etmesi gerektiğinden bahsetmişken, mollalar ise Allah'ın rahmeti için "Beyaz Çar'a" yardım etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ancak onların ateşli "vatansever" temyizleri dinleyicilerin sadece öfkesini uyandırmıştır. Kalabalıkta şöyle bağırsılar vardı: "Biz savaşmayacağız!", "Oğullarımızı vermeyeceğiz!". Çar yetkililerine, zenginlere ve mollalara taş atmışlardır. Çarlık makamlarının temsilcileri ve onların yordakçuları rezaletle kaçmışlardır. Fakat kısa bir süre sonra cezalandırıcı müfreze kalabalığı dağıtmayı ve eylemdeki en aktif katılımcıları tutuklamayı başarmıştır.⁴⁵⁰ Bu olayların katılımcıları T. Rayimhodcaev ile K. Mirzaev'in söylediklerine göre, toplanmış insanlara emekçilerin temsilcileri de hitap ediyordu. Onlar yerli halkı onlarla yakın temas kurmaya çağırmışlardır.⁴⁵¹ Bu tür itirazların, yerel sömürücülere karşı isyancıların nefretini arttırmaya katkıda bulunduğu varsayılabilir.

Temmuz sabahında, At Başı volostunun Hodca Abad ve Çakar Bulat köylerinin emekçileri ilçe valisine gelip aile listelerini talep etmişlerdir.⁴⁵² Bölge valisi bu talebi yerine getirmeyi reddetmiş ve bu da isyancıların daha kararlı adımlar atmasına yol açmıştır. Onlar valiye öldürmekle tehdit ederek saldırmaya başlamışlardır. İl valisi ve diğer memurlar ne yapacağını bilememişler ve korkmuşlardır. Böylece onlar volostu ve kırsal toplumu halkın kendi kaderine bırakarak kaçmışlardır.⁴⁵³ İsyancılar, bölge valisinin evini aramışlar, ancak

⁴⁴⁸ Broydo, 1924: 425

⁴⁴⁹ Lesnaya, 1996: 408

⁴⁵⁰ Lesnaya, 1996: 408

⁴⁵¹ Broydo, 1924: 428

⁴⁵² TsGVIA, Fon.400, Op.263, D.4, s.124

⁴⁵³ Pyaskovskiy, 1960: 59-60

listeleri bulamamışlardır. 12 Temmuz'da, isyancıların bir kısmı, bölge valisi kardeşinin evine gelmişler, evdeki pencereleri ve bulaşıkları kırıp, eşyaları dağıtmışlardır. Ertesi gün, 200 kişilik bir kalabalık polis memurlarına saldırmışlardır.⁴⁵⁴ Gece, birkaç yüz isyancılar, Çakar toplumunun yetkililerinin evine gelmişler ve onları aile listelerini talep etmişlerdir. Onlar öfkeyle: “Valiyi öldüreceğiz!”-, diyerek bağırıyorlardı.⁴⁵⁵ Aynı gün, isyancılar, çayevinde saklanmakta olan komşu toplumun askerlerine saldırmışlardır. Yakaladıktan sonra yeni derlenmiş listelerini teslim etme talebi ile dövmeye başlamışlardır.⁴⁵⁶ Onlar zorlukla öfkeli bir kalabalıktan kaçmayı başarmışlardır. Çalkantı birkaç gün daha devam etmiştir.

Bulak-Başı volostunun sakinlerinin eylemlerine Jura Ismankulov, Şirmat ve Halmat Hodciev, Tilebay Mamasaliev, Coldoş Sulaymanov ve Osmon Taşaliev liderlik kılmışlardır. 25 Temmuz'da Özgön sakinleri başkaldırmışlardır. Mızraklar, dirgenler, ketmen ve sopalarla silahlanmış olan yoksul köylüler volost şefine saldırmışlardır. Halkın bir kısmı, misilleme korkusuyla, asker göndermeye yönelik bir talep ile temsilcilerini Oş uezdinin valisine göndermiştir.⁴⁵⁷

27 Temmuz'da Bulak-Başı volostundaki huzursuzluk yeniden başlanmıştır. İsyancılar yetkililere saldırmış, evlerini yıkmış ve çağrılanların listesini yok etmişlerdir. Biraz önce, 24 Temmuz'da Uç-Kurgan köyünün emekçileri ayağa kalkmışlardır. Onlar volost başkanının evini kuşatmışlardır, ancak vali kaçmayı başarmıştır. Onun evi isyancılar tarafından yıkılmıştır. Ertesi gün, isyancılar yerel zenginlere ait çeşitli dükkânları yok etmişlerdir. Ancak Oş'tan gelen cezalandırıcı müfrezeyle olan çatışmada isyancılar yenilgiye uğramışlardır. Üçü öldürülmüştür ve on beşi tutuklanmıştır.⁴⁵⁸

Halk ayaklanması Oş uezdinin Adcar, Yasin, Gülçin, Alay, Naukat ve Kurşab volostlarında gerçekleşmiştir. İşçi kitleleri volost yöneticilerini ve diğer Çar temsilcilerinin evlerini bozguna uğratmışlar ve çağrılanların listesini yok etmişlerdir.⁴⁵⁹ Ancak isyancılar cezalandırıcı müfrezelerin saldırılarına dayanamamışlardır. Birçoğu, özellikle de seferberliğe maruz kalanlar ulaşılması zor dağlara kaçıp, orada kışın başlangıcına kadar kalmışlardır. Bu eylemin katılımcılarından bazıları tutuklanmışlardır.

Kırgızistan'ın güneyindeki çalışanların ayaklanması, Temmuz ayının ikinci ve üçüncü onyılarında özellikle geniş bir alana yayılmıştır. Buna yerli halkın en çeşitli tabakaları katılmıştır. İsyan dalgalarının gelmediği köy ve ilçe bulmak zordur. Ancak ayaklanma

⁴⁵⁴ TsGVİA, Fon.400, Op.263, D.4, s.124

⁴⁵⁵ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1182, s.10

⁴⁵⁶ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.70

⁴⁵⁷ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.70

⁴⁵⁸ Lesnaya. 1996: 387

⁴⁵⁹ Fondı Otd.obşest.nauk Kırgızskoy Respubliki, Fon.151, Op.4, D.19, s.s.53-54

kendiliğinden olmuş ve yenilgiye uğramıştır. Çar hükümeti, ayaklanmanın katılımcıları ile acımasız bir şekilde hesaplaşmışlardır. Cezalandırıcılar ne kadınları ne de çocukları, ne de yaşlıları bağışlamışlardır. 20 Temmuz 1916'da Türkistan bölgesindeki Muhafız Dairesinin müdür yardımcısının gizli bir raporunda bu konuyla ilgili şöyle söylenmiştir: “...Ayaklanmaya katılan yüzlerce kişi tutuklandılar ve bütün hapishaneler insanlarla doldu...”⁴⁶⁰

Ancak ne cezaevlerin zor durumu, ne de cezalandırıcı güçlerin vahşeti, Fergana bölgesindeki Kırgız ve Özbek işçilerinin özgürlük seven ruhunu kırmıştır. Kırgızistan'ın güneyindeki dağlık bölgelerde, kitlelerin ayaklanması Ekim sonuna kadar devam etmiştir.

Güneydeki işçi eylemlerini bastırdıktan sonra, sömürgeci yetkililer yerli erkekleri asker için seferber etmeye başlamışlardır. Çarlık hükümeti birkaç bin yoksul insanı cephe gerisine göndermeyi planlamıştır. Bu halkın yeni bir öfkesinin oluşmasına neden olmuştur. Asker ve emek ordusuna akrabalarını gönderirken “Ne için savaşmak lazım?”, “Kimin için öleceğiz?”, “Çar'ın temsilcileri bizi eziyorlarsa, neden onu korumalıyız?”, “Madem, subaylar Çar'dan büyük ödüller alıyorlar, kendileri ve oğulları siper kazmaya gitsinler!” sözlerini söylemişlerdir.⁴⁶¹

Açık çatışmalardan korkan sömürgeci makamlar çoğu zaman işçileri önemli bir bölgeye göndermeyi ertelemişlerdir. Örnek verirsek, Özgön'de polisler askere çağrılanlar arasında ciddi bir çatışma olduğu için, bunun sonucu olarak askere gönderme işi birkaç güne ertelenmiştir. Kurşab'da ise, seferber edilenler ve onların akrabalarıyla polisler arasında büyük bir kavga çıkmıştır. Yerel yönetim temsilcileri acilen Andican'dan bir asker bölüğünü çağırarak zorunda kalmışlardır.⁴⁶² Buna benzer çatışmalar Güney Kırgızistan'ın diğer bölgelerinde de meydana gelmiştir. İşçilerin direnişinin güçlenmesi ve askeri birliklerle çatışmaların artmasıyla bağlı olarak, sömürgeci yetkililer insanları gece vaktinde ve küçük grup halinde emek ordusu hizmetlerine göndermeye başlamışlardır. Ancak bu beklenen sonuçları verememiştir.

Güney Kırgızistan'daki ayaklanma Özbekistan'daki ayaklanmanın benzeriydi. Kırgızistan'a sınırdış Fergana bölgesindeki Özbekistan yerlerinde yerli sömürü gruplar Kuzey Kırgızistan'dan farklı olup tamamen Rusya tarafındalardı. Çünkü o bölgede güçlü bir toplumsal ayrımcılık vardı. Sonuçta halk hoşnutsuzluğu ilk yerli iktidar temsilcilerine yönetilmiştir. Ayaklanmacılar ilçe valilerini, yerli memurlar ve zenginleri öldürmüşlerdir. Fakat güneydeki ayaklanmayı Çar askerleri hızlı bir şekilde durdurtmuşlardır. Böylece bu bölgedeki ayaklanma ulusal niteliğe sahip olamamıştır.

⁴⁶⁰ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.276, Op.1, D.151, s.64

⁴⁶¹ Fondı Otd.obşest.nauk Kırgızskoy Respubliki, Fon.151, Op.4, D.19, s.s.3-6

⁴⁶² Lesnaya, 1996: 387

3.2. Kuzey Kırgızistan'da Ayaklanmalar

Yedisu bölgesindeki yerli halkın geniş katmanlarının ayaklanması özel bir güç ve kapsama sahipti. Emekçi kitleler, Çar'ın kararını genel bir öfkeyle karşılamışlardır ve bu açık bir eylemle sonuçlanmıştır. Çoğu manaplar, zenginler ve diğer yerel sömürücüler kararnameyi desteklemek için acele etmişlerdir ve böylece tekrar Çar hükümetine olan bağlılıklarını vurgulamışlardır. Yerel feodal asaletin belli bir kısmı bekleme pozisyonunu tutmuştur. Çarlık hükümetine karşı çıkan halkın memnuniyetsizliğini kendi çıkarlarına kullanan bazı manaplar ve zenginler ayaklanmanın önderliğini ele geçirmeye ve ona Rus karşıtı bir karakter vermeye çaba gösteriyorlardı.⁴⁶³

Temmuz ayı başlarında, emek ordusunda seferberlik hakkındaki söylenti tüm bölgeye yayılmış ve yerli halkın harekete geçmesine yol açmıştır. İşçi insanların, her yerdeki gibi ayaklanması, askere çağrılanların listelerinin hazırlanmasında devlet makamları ile birlikte valilerin ve köy yetkililerinin kendi konumlarını kötüye kullanmaları temelinde ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁴ Bu Yedisu bölgesinin askeri valisi tarafından bile reddedilmemiştir. Onun 4 Mart 1917'de imparatora verdiği raporunda şöyle yazılmıştır:

"...Birçok volostlar, işçilerin emek ordusuna gönderilmesiyle ilgili cezalar sundular. Ancak çağrılanların listelerini hazırlama işi tüm bölgede kavga ve çekişmenin çıkmasına neden oldu. Çünkü birçok durumda, özellikle kadınların etkisi altında olan kitle, listelerin oluşturulmasında ısrar eden yerel yönetimini tehdit etti. Bu yerli kitlelerinin geleceğe dair belirsizlik kaygısı ve korkusundan kaynaklandı. Halk arasında işçilerin alımı için "evet" ve "karşı" olmak üzere iki akımı oluştu..."⁴⁶⁵

İşçi kitleleri sadece emek ordusuna seferberlik edilmeye karşı çıkmamıştır, onlar Çar hükümetine karşı baş kaldırmışlardır. Birçok köyde ve volostlarda onlar insanları emek ordusu işine göndermemeye ve yerel yetkililere ile çarlık sömürgecilere karşı savaşmaya ant içmişlerdir. Sıradan Kırgızlar silahlanmaya başlamışlar. Demirciler nalları dövme etmişler, rakorlar, hançerler ve kurşunlar yapmışlardır. Ama halkın büyük bir kısmı coplar, sopalar ve kamçılarla silahlanmışlardır. Göçebeler, at koşumunu tamir etmişler, ürünleri hazırlamışlar, hayvanları kesip etlerini kurutmuşlar, çay, tuz, kibrit gibi ihtiyaçları stoklamışlardır. Emek ordusuna insanların alımı hakkında duyan asker karılarına hizmet eden yüzlerce Kırgız fakirleri işlerini bırakıp köylerine geri dönüyorlardı. İşçiler efendilerine artık onlar da asker olduklarını söylüyorlardı.⁴⁶⁶ Bunların dışı, Rus yerleşimcilerine hizmet eden fakirler, sulama tesislerinin yapımına katılan işçiler, yol sektörlerinde ve posta ve telgraf hatlarında çalışan insanlar da geri dönüyorlardı. Temmuz ayında, Yedisu bölgesinde insanların öfkesi artmıştır.

⁴⁶³ Broydo, 1924: 430

⁴⁶⁴ TsGA Kirgizskoy Respubliki, Fon.44, Op.2, D.16922, s.60

⁴⁶⁵ Pyaskovskiy, 1960: 408

⁴⁶⁶ Broydo, 1924: 425

Bölgedeki askeri vali, raporunda, tüm ilçeler açıklanamayan panik tehlikesiyle karşılaştıklarını belirtmiştir. Bazı volostların halkı Doğu Türkistan'a kaçmaya çalışmıştır. Diğerleri Balhaş'a gitmek istemiştir. Üçüncüsü ise hayvanlarıyla ulaşılması zor olan dağ boğazlarına taşınmışlardır. Yerliler arasındaki mayalanma Temmuz ayı boyunca devam etmiştir. Askerlerin orduya gitmeyi reddetmesi ve Rus efendilerden işçilerin kaçışları hakkında sürekli söylentiler vardı. Ancak tüm bu gerçekler ilk başta sadece dinlemezlik yada pasif itaatsizlik ve en önemlisi de, belirsiz bir geleceğe dair paniğin yaratılmasından kaynaklanmıştır.⁴⁶⁷ Bu arada, Temmuz ayında bile mesele dinlemezlik veya pasif itaatsizlik ile sınırlı değildi. Bazı durumlarda öfkeli yerli halkı ve listelerin derleyicileri arasında çarpışmalar vardı. Özellikle de asker adayları aktif olarak harekete geçmişlerdir. Pek çok volostlarda onlar gruplar halinde toplanarak emek ordusunda çalışmaya gitmeyi reddetmişlerdir. Sıklıkla genç nüfuslu gençler volost valilerine ve ilçenin üst düzey subaylarına saldırıyorlardı ve seferberlikle ilgili listeleri ele geçiriyorlardı.⁴⁶⁸ Ancak daha sık olarak, seferberlikten kaçan askerler, ulaşılması zor dağlara gitmişler ya da ıssız boğazlarda veya dağ ormanlarında saklanmışlardır.

Bazı volostlarda, yerel sakinlerin rahatsızlıklarından korkan yetkililer asker adaylarının listelerini derlemeyi bırakmışlar ve resmi olarak işçileri seferber etmekten vazgeçmişlerdir. Böylelikle, Pişpek uezdinin başkanının düzenlediği bir toplantısında, Atekinskaya, Sarbagışevskaya, Novo-Nikolayevskaya (Dungan) ve bazı dağlı volostların vali yardımcıları, asker çalışmalarına gitme konusunda gençlerin yaygın ve kategorik reddini ve halkın öfkesini bildirmişlerdir. Onlar herhangi bir listenin derlemesinde iktidar temsilcilerinin ölümle tehdit edildiğini söylemişlerdir.⁴⁶⁹

Volost valileri askerlerin ve polisin yardımı gelmesinden önce listeleri derlemeye başlamayacaklarını söylemişlerdir. Pişpek uezdinin şefi, bu valilerin davranışlarından öfkelenerek, bunların derhal prangaya vurulup Verniy'a teslim edilmesini emretmiştir.⁴⁷⁰ Çar yetkilisinin bu türden tedbirleri, volost yöneticileri üzerinde uygun bir etki yaratmıştır. Birçok yetkililer, asker adaylarının listelerini derleyip bitireceklerini ve volostlarına dağıtacaklarını temin etmişlerdir.⁴⁷¹

Temmuz ayında, sömürgeci makamlardan gizlice olarak, Kuzey Kırgızistan'ın çeşitli ilçelerinde gayri resmi toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılara aktif katılım, ayaklanmayı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya karar veren yerel feodal aristokrasinin temsilcileri ve bazı

⁴⁶⁷ Pyaskovskiy, 1960: 408

⁴⁶⁸ TsGA Kirgizskoy Respubliki, Fon.1, Op.75, D.19, s.16

⁴⁶⁹ Pyaskovskiy, 1960: 409

⁴⁷⁰ Broydo, 1924: 428

⁴⁷¹ Lesnaya, 1967: 86

büyük manaplar tarafından gerçekleştirilmiştir. 7 ve 8 Temmuz'da, Issık-Ata, Kegeti, Cailmış ve Çemalgan bölgelerinde bu tür toplantılar yapılmıştır. Toplantının katılımcıları işçileri cephe gerisinde çalışmalara gönderme konusunda vazgeçeceklerini ve devlet memurlarının zorla seferberlik etmeleri durumunda onlar direneceklerini anlaştırmışlardır.⁴⁷²

Temmuz'un 11'sinden 13'üne kadar Pişpek'te, komşu volostlardan etkili manapların geldiği bir toplantı düzenlenmiştir. Çalışanların öfkesinden korkarak, onlar insanları cephe arkası işe göndermeme kararını desteklemişlerdir. Cumgal, Kurman-Hodcin, Kara-Keçin, Cuvan-Arıksay, Burukçin, Niyazbekov, Camanbaev ve Canibekov volostlarının sakinleri de toplantılarında insan vermemeye karar vermişlerdir ve zorla işçi almaya çalışanlara gerekirse silahlı direniş düzenleyeceklerini belirtmişlerdir.⁴⁷³

Temmuz ayının sonlarında, Pişpek'te yeni bir toplantı düzenlenmiştir. Katılımcılarından biri Irsalı Soltonbekov'un dediği gibi, bu toplantı kesinlikle gizliydi. Toplantıda Pişpek uezdinin birçok büyük manapları katılmışlardır. Toplantıda işçilerin işe alınması konusu ele alınmıştır. Dur'un liderliğindeki manapların çoğu, işçileri seferber etme konusunda Çar hükümetine yardım etmeyi gerekli görüyorlardı. Mokuş, Kurman ve diğer bazı etkili manaplar tarafından farklı bir görüş yapılmıştır. Artan halk huzursuzluğuna değinerek, onlar mobilizasyonun imkansızlığı hakkında konuşmuşlardır. Toplantıya katılanlar, birkaç gün boyunca tanışmış olsalar da, bir konsensusa gelememişler ve dolayısıyla kesin bir karar verememişlerdir. Manaplar toplanıp konuşurken, çarlık sömürgecilerine ve yerel feodal aristokrasisine yönelik halk kitlelerinin öfkesi yeni bölgeleri ve farklı katmanları kapsayarak daha da artıyordu, büyüyordu ve genişliyordu.⁴⁷⁴ Ayaklanmanın Temirbek Madiyarov gibi aktif katılımcılarının 19 Ekim 1916'da kaydedilen ifadesine göre, işçiler öfkeyle şöyle bağırılmışlardır: "*...Kardeşlerimizi vermeyeceğiz! Bizim kendi yerimizde ölmemiz daha iyi! Savaşa öncülük edeceğiz, ancak işçileri vermeyeceğiz!...*"⁴⁷⁵ Bu tür çağrılar Kırgızistan'ın pek çok bölgesinde ortaya çıkmıştır.

3 Ağustos'ta, Vernenskiy uezdinin Kızıl-Burkovskaya volostunun sakinleri, cephe arkası işlere çağrılanların listelerini derleyen bölge valisinin haksız eylemlerinden öfkelenmişlerdir. Assa çukurluğunda isyancılar, çeşitli silahlı askerlerin ve yerel yetkililerin konvoyunun eşlik ettiği bölge valisine saldırı yapmışlardır. Savaşta iki taraftan da birkaç kişi ölmüş ve yaralanmış ve çarlık görevlisi ise kaçarak kendini kurtarmıştır. Ancak isyancılar Verniy'dan gönderilen yüz askere karşı dayanmamışlardır.⁴⁷⁶ Aynı gün, Zaysovskaya

⁴⁷² TsGİA Kırgızskoy Respubliki, Fon.77, Op.4, D.26, s.s.1-2

⁴⁷³ Lesnaya, 1967: 386

⁴⁷⁴ Pyaskovskiy, 1960: 385-386

⁴⁷⁵ TsGİA Kırgızskoy Respubliki, Fon.77, Op.4, D.15, s.s.11-12

⁴⁷⁶ Broydo, 1924: 431-432

istasyonunun etrafında göçebe eden sıradan çiftçiler başkaldırmışlardır. Onlar memurlardan çağrılanların listelerini derlemeyi bırakmayı talep etmişlerdir. Aksi takdirde onları genel imhaya tehdit etmişlerdir. İsyancılara karşı bölge polis memurunun komutası altında cezalandırıcı müfreze gönderilmiştir. Eyleme katılanlar, güçlü bir direniş gösteriyorlardı, iki kişiyi öldürmüşler ve birkaç askerleri yaralamışlar, fakat kazanamamışlardır.⁴⁷⁷

4-6 Ağustos'ta, ayaklanma Kırgızistan'a sınırdas olan Kastek, Kaskelen, Kurday ve Kazakistan'ın diğer bölgelerine yayılmıştır. Burada volostların birisinde listeleri derleme yüzünden volost valisi öldürülmüştür.⁴⁷⁸ İsyancılar Samsa, Torgap, Otar posta istasyonlarına saldırmışlar ve Verniy ve Pişpek şehirleri arasındaki posta ve telgraf iletişimini kesintiye uğratmışlardır. Onlar Çarlık görevlilerini dövmüşler ve onlara ait atları almışlar, ancak sıradan yerleşimcilere dokunmamışlardır. Bu bağlamda aşağıdaki durum dikkat çekicidir. Mühendis Pugaçenko isyancılar tarafından esir alınmıştı. Çünkü isyancılar onu Pişpek uyezdirinin valisinin yardımcısı Jeleznyakov zannetmişlerdir. İsyancılar onu katletmek istemişlerdir ve bu işi yapacakları sırada sadece Kırgızlardan birinin Pugaçenko'un bir jandarma olmadığı, ancak bir mühendis olduğunu onaylaması hayatını kurtarmıştır.⁴⁷⁹ Pugaçenko serbest bırakılmıştır.

İsyancılar yeniden yerleştirme köylerine, özellikle de Sergievskoye, Vilyamovskoye, Kastekskoye ve Prigornoye'ye saldırmışlar ve yerleşimcilere ait hayvanları çalmışlardır. Ancak bu, yerli halkın eyleminin Rus karşıtı bir karaktere sahip olduğu anlamına gelmez. 13 Ekim tarihli Türkistan bölge muhafaza dairesinin müdürünün gizli bir raporunda, Rusların neredeyse hiçbir cinayetinin bulunmadığı vurgulanmaktadır.⁴⁸⁰ Sadece en nefret edilen Rus yerleşimcileri öldürülmüştür.

7 Ağustos gecesi isyancıları bastırmak için Verniy'dan Pişpek'e yüzlerce askerden oluşan bir cezalandırıcı müfrezesi, bir asker bölüğü ve gönüllü ekibi gönderilmiştir. Otar istasyonundan çok uzak olmayan Kurday'da cezalandırıcı müfrezenin komutanı ayaklanmaya katılan Kazakları vurmaya emretmiştir. Ayaklanmacılar direnişe devam ederek, Tokmak kesimi yönünde kaçmışlar, batıya yönelindiklerinde Merke'ye ulaşmışlar ve Çüy nehri boyunca aşağı gitmişlerdir.⁴⁸¹

7 Ağustos'ta Pişpek uyezdirinin Atekin volostunun sakinleri ayaklanmaya çıkmışlardır. Organizatörlerden biri sıradan bir Kırgız Alımkul Tabaldin idi. Pişpek uyezdirinin valisi, 28 Kasım 1916 tarihli bir raporunda belirttiği gibi, seferberlikte yetkililerin emirlerine uymaması için Atekin'lileri ilk olarak Alımkul Tabaldin tahrir etmiştir. Yaklaşık yüz insan savaşa

⁴⁷⁷ TsGA Respubliki Kazakistan, Fon.44, Op.2, D.72, s.169

⁴⁷⁸ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1182, s.10

⁴⁷⁹ Pyaskovskiy, 1960: 387

⁴⁸⁰ Pyaskovskiy, 1960: 388

⁴⁸¹ Fondı Otd.obşest.nauk Kırgızskoy Respubliki, Fon.151, Op.4, D.19, s.s.53-54

gitmemeye söz vermiştir. Sonra onlar silahlanmaya başlamışlar ve sayısı da hızla artmıştır. Bunların arasında Alımkul, sıradan insanların işe çağrılmadıklarını, ancak savaşa gönderileceklerini vurgulayıp, azgın bir propaganda yapmıştır.⁴⁸²

Ayaklanmacılar Rus yerleşimcilerine ait atları ele geçirmişler ve çar iktidarının temsilcilerini acımasızca dövmüşlerdir. Böylece tarım işçileri Bolotkan, Süleyman, Capar, Atay, Boronbay, Berdibek, Abdılida ve diğerleri, bir Rus yerleşimci ve değirmen bekçisini öldürmüşlerdir. Küçük ve Büyük Kemin'in sıradan yerleşimcilerinin mücadelesi, yerel feodal aristokrasiye, özellikle de büyük vali ve ilçe şeflerine karşı ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Ağustos başlarında, Atekin volostunun valisi Belek Soltonoyev Tokmak bölgesinin icra memurunun kontrolü altındaki halkın olgunlaşmış ayaklanması hakkında bilgilendirmeye çalışmıştır. Sarbagış volostunun valisi Kemel Şabdanov isyanı önlemeye çalışmıştır. O kalabalığın bu eyleminin güçlü Çar rejimine karşı çıkması yararsız olacağına inandırmaya başlamıştır.⁴⁸³ Ancak ne Kemel ne de Belek, ne de başka bir manaplar halk kitlelerinin başkaldırmalarını engellemişlerdir. Emekçi insanların çalkantı ve öfkesi gittikçe güçlenmiştir.⁴⁸⁴ Dolayısıyla kitleleri itaat içinde tutmanın olanaksız olduğuna inanan feodal soyluların temsilcileri, halk hoşnutsuzluğunu kendi çıkarlarına kullanmaya karar vermişlerdir. Onların birçoğu isyancılara katılmış ve halkın eğitimsizlik ve geri kalmışlıklarını kullanarak ayaklanmanın kontrolünü ele geçirmeye çalışmışlardır. Onlar en büyük manap Şabdan'ın oğlu Mokuş'u Han olarak ilan edip daha sonra Kırgızistan'ın kuzeyindeki ayaklanmanın lideri olarak onu ele vermişlerdir. Halk öfkesini kendinden uzaklaştırmak için, bu manaplar ayaklanmaya Rus karşıtı bir karakter vermeye çalışmışlardır.⁴⁸⁵

Saribagış ve Ataken volostlarının isyancılarının önemli bir kısmı 9 ile 12 Ağustos tarihleri arasında Novorossiysk ve Samsonovka'yı işgal etmeye çalışmışlardır. Muhasara, akşama kadar örgütlü olmadan gerçekleştirilmiştir. Muhasara edilenler bundan faydalanarak, Tokmak'taki bölge polis memuruna iki temsilci göndermişlerdir. Çok geçmeden, yerli polis memurunun komutası altındaki silahlı müfreze istasyonu korumaya gelmiştir. İsyancılar, muhasara edilen insanların toprakları terk etmelerini talep etmişlerdir. Aynı zamanda kendi taleplerini karşılamak durumunda, muhasara edilenlere dokunmamaya söz vermişlerdir. Fakat cevap alamamışlardır. Bu nedenle isyancılar hücumla almaya karar vermişlerdir. Ancak bu girişim de başarısız olmuştur. Bu arada muhasara altındakilere yardım etmek için 26 askerden oluşan silahlı bir müfreze gönderilmiştir. Onları Pişpek uezdinin valisinin yardımcısı

⁴⁸² Pyaskovskiy, 1960: 388

⁴⁸³ Usenbaev, 1995: 109

⁴⁸⁴ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.1, D.1128, s.213

⁴⁸⁵ Broydo, 1924: 431-432

yönetmiştir, isyancılara ise büyük manap Dür liderlik etmiştir. Cezalandırıcı müfreze ile isyancılar arasında çatışma vardı ve isyancıların hiçbir silahı olmamasına rağmen cesaret ve direnç göstermişlerdir. Cezalandırıcı müfrezenin komutanı bu konu hakkında şöyle yazmıştır: *“...Stanitsaya az kaldığında Küçük Kemin’in eteklerinde Kırgızların büyük bir kalabalığını gördüm. 200 kişiden oluşan bir çete elindeki sopalarla bana saldırdı...”*⁴⁸⁶ Bu çatışmada, sıradan göçebe Bolotkan Berdibekov yararlılık göstermiştir. Birkaç askeri yere sermiş ve sonra mızrağını cezalandırıcı müfrezenin komutanına yönlendirmiştir. Fakat Bolotkan bir düşman mermisi tarafından vurulmuştur. Çatışmada isyancılar birkaç kişiyi kaybetmişlerdir. Samsonovka’ya girip, ancak isyancıları takip edemeyen cezalandırıcı müfreze tarafında da birkaç kayıplar bulunmuştur. Gece vaktinde onlar stanitsadan ayrılmak ve Tokmak’a dönmek zorunda kalmışlardır.

Ertesi gün isyancılar tekrar köyü kuşatmışlardır. Ancak yakın zamanda iktidar dengesi kuşatılmışların lehine değişmiştir. Onlara Vernıy’dan gönderilen yeni bir cezalandırıcı müfreze yardım etmiştir. İsyancılar onlarla savaşa girmişler, ancak saldırıya dayanamamışlar ve Çon-Kemin’e doğru çekilmişlerdir. Onlar üç gruba ayrılmışlar ve Col-Bulak, Kara-Kıya ve Kaşka-Jol dağ yollarındaki kendilerinin çıkmalarına uygun olan pozisyonları işgal etmişlerdir. 12 Ağustos sabahı Kara-Kıya Dağı’nın eteklerinde bir savaş başlanmıştır. Karşılıklı ateş uzun sürmemiştir. Ayaklanmacılardan biri İbrahim Acimudin, cezalandırıcı müfrezenin komutanını öldürmüştür. Yedi asker ve praporsçığını kaybeden müfreze Samsonovka’ya çekilmek zorunda kalmıştır. Bu konu hakkında 1916 tarihli raporunda Yedisu bölgesinin askeri valisi şöyle yazmıştır:

*“...Ne yazık ki, 12 Ağustos’ta isyancılarla yeni bir çarpışmada, praporsçik Veliçkin ve yedek at bölüğünün komutanı Kiselev şehit düştüler. Sağ kalan bölüğü ise dağlardaki isyancılara karşı zulmü sürdürmeye cesaret edememiş ve yalnızca kuşatılmış stanitsayı yeni saldırılardan korumak zorunda kaldı...”*⁴⁸⁷

Cezalandırıcı müfrezeyi yenen isyancılar, artık stanitsaya karşı bir taarruza geçmemişlerdir. Aileleriyle birlikte onlar yüksek dağ otlaklarına gitmişler ve Uç-Kayındı ve Kalmak-Aşuu’ya yerleşmişlerdir. Kısa bir süre sonra, ayaklanmaya katılanlarla ciddi bir biçimde hesaplaşmak için cezalandırıcı müfreze gelmiştir. Böylece birçok Atekeci ve Sarıbağışçılar Issık-Göl’e ve diğer bölgelere kaçmışlardır. Neredeyse aynı anda Kiçi-Kemin ve Çon-Kemin’de göç eden Atekeci ve Sarıbağışçılar’la birlikte Çüy, Issık-Göl ve Tyan Şan vadisinde yaşayan Kırgızlar da başkaldırmışlardır. En başından beri ayaklanmanın kendiliğinden olup, örgütsüz ve tek bir liderliğe sahip olmamasına rağmen, bunun hızla

⁴⁸⁶ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1182, s.12

⁴⁸⁷ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1182, s.12

yayıldığı ve tüm bölge boyunca kasırga gibi geçtiği belirtilmelidir. Bu konu hakkında 4 Mart 1917'deki Yedisu bölgesinin askeri valisinin raporunda şöyle ifade edilmiştir: “...9 Ağustos'ta isyanın ateşi, Kara-Kırgızların yerleştikleri Çüy, Issık-Göl, Tyan Şan ve Talas'ın tüm topraklarını kaplamıştır...”⁴⁸⁸ Dolayısıyla ayaklanma, Kuzey Kırgızistan'ın tüm bölgelerinde aynı anda tek bir sinyalle başlamıştır.

Kuzey Kırgızistan'ın şehir ve köyleri arasındaki tüm telgraf ve posta iletişimleri kesintiye uğramıştır. Pişpek'i Prejevalsk ve Narın kalelerine bağlayan yollar da isyancıların elindeydi. İsyancılar telgraf hatlarını imha etmişler, posta istasyonlarını ele geçirmişler ve köprüleri yok etmişlerdir. Birçok yetkili, isyancılara karşı çıkmaya cesaret edememişler ve iyice tahkim edilmiş il ve büyük şehirlerde saklanmışlardır. Bu arada ayaklanma gittikçe yayılıyordu, özellikle Tokmak kesiminin neredeyse tümü, Tınayev, Nurmambetov, Bayseitovskaya, Canışevskaya, Şamsinskaya, Buraninskaya, Issık-Ata, Temir-Bulatovskaya ve diğer volostlar katılmışlardır. Sadece Nikolaev (Dunganlar yaşıyan yer) ve Kara-Bulak volostlarının sakinleri aktif rol almamışlardır. Tokmak bölgesinde Bistroetskiy, Belopiketskoe, Orlovsloe, Yuryevskoe, Pokrovskoye, Ivanovskoe, Novo-Aleksandrovskoye, Dmitrievskoye, Krasnorechenskoye ve diğer köylere saldırılmışlardır. İsyancılar, onlarla aynı kadere sahip olan sıradan Ruslara dokunmadan, ancak halk tarafından nefret edilen çarlık görevlileri ve Rus kulak-göçmenlerden uğradığı hakaretin acısını çıkarmaya çalışmışlardır. Onlar başlıca olarak çarlıklı sömürgecilerin desteğini alan üst düzey yetkililerin veya kulakların sığındığı kasaba ve köyleri ele geçirmeye çaba göstermişlerdir.

Çarlık hükümetinin temsilcileri, kendilerini halkın öfkesinden korumak için Kırgız “isyancılarının” Rusların tümünü kesip, köylerini tamamen yok edeceği yönündeki söylentileri yoğun bir şekilde yayarak ulusal nefreti körüklemişlerdir. Aslında, hiçbir şey bu söylendiği gibi olmamıştır. Dolayısıyla Ağustos ayının başlarında, Pişpek uezdinin komutanı Krasnoreçensk ve Arasan köylerinin yenildiği söylentisini yaymıştır. Ayaklanmanın şahidi G. Broydo bu hakkında bir şöyle yazmıştır:

*“...Sakinleri terk eden ve barikadları ve gönüllü asayiş ekibi bulunmayan Krasnoreçinskoe köyünün Kırgızlar tarafından yağmalanmaması özgün bir olaydı. Tokmak'ta da buna benzer yanlış söylentiler yayılmıştır. Pişpek'ten 16 Ağustos'ta ayrıldığımda, Tokmak'ın 10.000 Kırgız tarafından kuşatıldığı Pişpek'te resmi olarak bildirildi. Ertesi sabah Tokmak'a vardık. Hiçbir yerde hiçbir ruh, hiçbir kuşatma yok, hiçbir Kırgız yoktu...”*⁴⁸⁹

Böyle birçok örnek var. Bu örnekler Rus yerleşimcilerini yerli halklara karşı çıkartmak için çarlık otokrasisinin temsilcilerinin arzusuna tanıklık etmektedir. 10 Ağustos sabahı,

⁴⁸⁸ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1182, s.12

⁴⁸⁹ Broydo, 1924: 427

Sokuluk nehrinin üst kesimlerinde bulunan Belogorka köyüne, aktif ordu için atları talep etmek üzere volost valisi polisle gelmiştir. Buna Sokuluk'un yerli sakinleri, özellikle Tokto ve Çin ilçelerinin sakinleri karşı çıkmıştır. Eylemin katılımcıları (yaklaşık 300'ü vardı) temel olarak sopalarla, taşlarla ve bazıları tüfeklerle silahlandırılmışlardır. Onlara fakir Egenberdi Sarıkov liderlik etmiştir. İsyancılar öfkeyle şöyle bağırıyorlardı: Neden sadece fakir insanlar ve oğulları asker adaylarının listesinde yer alıyor? Bu haksız ve bir rezalettir! Hepinizi ve sizin gibi tiranları öldürürüz! Onlar iktidar temsilcilerine saldırmaya başlamışlardır. İlçe valisi ve yanındaki diğer yetkililer Belovodsk polis memuruna gelip ne olduğunu anlatmışlardır. Polis memuru ayaklanma katılımcılarının bu hareketi için onları cezalandırmayı emretmiştir. Çarlık makamlarının temsilcileri isyancıları acımasızca imha etmiştir. Akşama doğru onlar ayaklanmacıları Belovodskoye köyüne süre süre getirmişler ve bir bodruma yerleştirmişlerdir. Hava eksikliği nedeniyle bir gecede 30 kişi boğulmuştur. 12 Ağustos sabahı, isyancılar bahçeye çıkarılmışlardır. Çar'ın cellâtları, her şeyden önce ayaklanmacıların lideri Egenberdi Sarıkov'u öldürmüşlerdir. Onun kollarını ve bacaklarını kesmişlerdir. Ayaklanmanın 154 katılımcısı işkenceyle öldürülmüştür. 167'si tutuklanmış ve sadece on üç kişi kaçmayı başarmıştır. Cezalandırıcılar, ayrıca Tulebergen volostunun isyancılarına da vahşice acı çektirmişlerdir. 13 Ağustos'ta Belovodsk icra memurunun emriyle, 138 kişi yetkililere karşı açık bir isyana çıktığı için Pişpek'e tutuklanmak üzere silahlı bir müfrezenin eşliğinde gönderilmişlerdir.⁴⁹⁰ Abartmadan, Belovodsk'tan Pişpek'e giden yolun mahkumların cesetleriyle dolu olduğunu söyleyebiliriz. Uezd idaresine sadece 35 isyancı getirilmiştir. Çünkü "kaçmaya çalışmak" iddiasıyla yolda 103 kişi öldürülmüştür.⁴⁹¹ Ertesi gün uezd şefinin emriyle tutukluları kilise meydanına yatırıp süngülerle öldürmüşlerdir. İdam edilenlerin bir kısmı hala diriymiş, ancak onları da cesetlerle birlikte gömüşlerdir.

Kanlı katliam, Kırgız halkını hırslandırmış ve daha güçlü insan öfkesinin dalgalarına neden olmuştur. Ağustos başlarında, Pişpek uezdinin batı kesiminde yer alan Jamansartovskaya, Kara-Balta, Bulekbaevskaya ve diğer volostların sakinlerin ayaklanmaya çıkmışlardır. Her yerde olduğu gibi, yerli halkın işe alımında Çar'ın kararnamesi ayaklanmanın nedeni olmuştur. Camansartov volostunda Çar askerleri tarafından acımasızca işkence gören isyancıların şikayetinde şöyle ifade edilmiştir:

*"... Manapçılık - emekçilere hüküm çıkarma konusunda açık suiistimale izin verdi. Manaplar sadece fakir insanları listelere dahil ettiler, ancak kendilerinin ve etkili kişilerin oğulları listelere dahil edilmedi. Basit halk, hükümün hazırlanmasında suiistimallere karşı protesto etmeye başladı..."*⁴⁹²

⁴⁹⁰ Pyaskovskiy, 1960: 385-386

⁴⁹¹ Broydo, 1924: 431-432

⁴⁹² TsGA Respubliki Kazakistan, Fon.44, Op.2, D.72, s.169

Ayaklanmaya çıkan volostların saflarında binlerce insan vardı ve onlar ciddi bir tehdit oluşturuyorlardı. Ancak yetkililer açık bir eyleme çıkmaya cesaret edememişler ve bununla bağlantılı olarak, sadece “barışçıl” yazıt taşıyan bir belgeye sahip olanların yaşayacağına dair söylentiler yayılmıştır. Bu söylenti isyancılara da ulaşmıştır. Bazıları ise Belovodsk bölgesinin polis memurundan belgeyi kendiliklerinden almaya karar vermişlerdir. Fakat, çoğunluğu insanları yerlerinde kalmaya ve kararlı bir eylem için hazırlıklarını sürdürmeye çağırmışlardır. Bazı isyancılar karar kılmakta duraksamışlardır.⁴⁹³ Tam bu sırada Çarlık yetkilileri dağlara gelmişlerdir. Onlar isyancıları vadiye, daha doğrusu kışlaklarına inmeye ikna etmeyi başarmışlardır.

Vadiye inen isyancılar Belovodsk bölgesinin icra memuruna geldiklerinde çarlık müfrezesi tarafından derhal tutuklanmışlardır. Cezalandırıcı müfrezede 10 asker, bir bekçi ve yaklaşık 30 Rus kulak-göçmenleri vardı. Tutuklananların çoğu itaatsizlik nedeniyle öldürülmüştür. Ayaklanmanın liderlerinden biri Aden İsmailov, cezalandırıcı müfrezenin komutanını bir yalancı ve alçak kişi olarak nitelediği için hemen vurulmuştur.⁴⁹⁴

12 Ağustos akşamı, cezalandırıcı müfrezenin eşliğinde, yaklaşık dört yüz tutuklanan kişi Belovodsk ilçesine götürülmüş ve bir ahırda kilitlenmiştir. Kara Balta ve Bulekpay volostlarının hakı temsilcilerinin tutuklanması hakkında bilmiyordu. Camansartov volostunun sakinleri de bunu bilmiyordu. Onlar da 13 Ağustos'ta ilçe polis memuruna 83 delegesini “barışçıl belge” almak üzere göndermişlerdir. Fakat çok geçmeden bu temsilciler Özbek zengin adama ait büyük bir ahırda kilitlenmişlerdir. 12 Ağustos'ta gönderilen isyancılar da buraya getirilmişlerdir. 517 kişi ahırda toplanmıştır. Sonra da icra memur tutuklananların işini bitirmek emrini vermiştir. Katliamdan önce askerler isyancılara şunları söylemişlerdir: “...Siz fesat tohumlarını ekerek Beyaz Çar'a itaatsizlik ettiniz ve şimdi ise Beyaz Çar'ın cezası nasıl olduğunuzu göreceksiniz...”⁴⁹⁵ Kulak ve cezalandırıcı müfrezeye, tutuklananların hesabını çabuk görmek için emir verilmiş ve onlar hemen emiri yerine getirmeye başlamışlardır. Ahırın kapısının yanında tutuklananların listelerini derlemek için bir masa kurulmuştur. Sonra iki veya üç kişiden çıkartmaya başlamışlardır. Silahlı cellâtlar ahırdan çıkan her isyancıyı hemen öldürmüşlerdir. Bazı isyancılar direnmeye çaba göstermişlerdir. Örnek verirsek, Makebay (soyadı anılmamıştır), bir kulak-göçmenin elinden sopayı almış ve onunla göçmenin kendisini öldürmüştür. Ancak silahsız ayaklanmacılar asker müfrezesine karşı dayanmamışlardır. Hepsi vahşice öldürülmüştür. Öldürülen isyancıların eşlerinin şikâyetine göre, o gün tüm Belovodsk ilçesini inilti kaplamış ve katliam yerinde kanlı deniz

⁴⁹³ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.1, D.1128, s.212

⁴⁹⁴ Fondı Otd.obşest.nauk Kırgızskoy Respubliki, Fon.151, Op.4, D.19, s.s.19-28

⁴⁹⁵ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1186, s.24

oluşmuştur.⁴⁹⁶ Sadece bazı mahkumlar mucizevi bir şekilde kaçmayı ve saklanmayı becermişlerdir.

Ayaklanmacıların barbarca katliam edilmesinden sonra, insanlar için gerçek bir avcılık organize edilmiştir. Cezalandırıcı müfrezeler fakir Kırgızları buldukları her yerde, tarlalarda ve otlaklarda, evlerde ve bahçelerde öldürmeye başlamışlardır. Onlar hiçbir çocuğa, yaşlı adama ve kadına acımamışlardır. Üç volosta toplam 1100'den fazla insan öldürülmüştür.⁴⁹⁷ Yerli halk yıkıma uğramış ve hayvancılığının önemli bir bölümünü kaybetmiştir.

Fakat Çar askerlerinin katı yürekliliği, Kırgız halkının özgürlük seven ruhunu yıkamamıştır. Ayaklanma yoğunlaşmaya devam etmiştir. Onlar Kayındı, Çaldovar, Merke ve Lugovoy bölgelerini ele geçirmişlerdir. Halk, sömürgeci otoritelerin ve kulak-göçmenlerin temsilcilerine saldırmış, onların hayvanlarını çalmış, Pişpek ve Oluya-Ata uездleri arasındaki posta ve telgraf iletişimini ihlal etmişlerdir.⁴⁹⁸

Çok geçmeden ayaklanma Talas'a da sıçramıştır. Yerel halk, açık bir eyleme hazırlanarak, ağır bir şekilde silahlanmıştır. Onlar Çüy Vadisi'ndeki ayaklanmacılarla bir bağlantı kurmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla oraya üç kişi göndermişlerdir. Ancak Talas'taki ayaklanma geniş çaplı bir düzeye ulaşamamıştır. Yerel feodal asaletin temsilcileri ve çarlık hükümeti, Talas'taki işçilerin ayaklanmasını engellemek için tüm önlemleri almışlardır. Ayaklanmayı basmak için Oluya-Ata'dan (Camıl) asker birlikleri çağırılmıştır. Onlar Talas'ın dört volostunda yerleşmişler ve orada uzun bir süre kaldırmışlardır.

9 Ağustos'ta ayaklanma Tyan Şan'da özellikle Temir-Bulatov, Abayldin, Susamır, Kaçkın, Kara-Keçe, Nurmanbetov, Cungal, Kurmankoco, Koçkor, Şarkiratma, Bugen, Çerikçin, Cuvan-Arksay, Niyazbekov, Burukçin ve Monolgeldi volostlarında patlamıştır. İsyanın aktif bir katılımcısı Ibray Candoolotov'a göre, İnsanlar Çar sömürgecilerinin yerli halkın oğullarını orduya götürmek istedikleri, türlü vergi topladıkları, rüşvet aldıkları, özellikle sakinlerin en iyi atlarını ve topraklarını ele geçirdikleri için başkaldırmışlardır.⁴⁹⁹ Bu bilgiler 1916 isyanının tüm katılımcıları ve görgü tanıkları tarafından birçok arşiv belgesinde ifade edilmektedir.

Ayaklanmanın daha bir aktif katılımcısı Jainakov'un ifadesinde, her kırsal bölgede askere çağrılan gençlerin neredeyse her gün toplantıları vardı ve bu toplantılarda onların orduya gitmeyi kabul etmedikleri ortaya çıkmıştır. Emekçilerin seferberliği sorununu çözmek için Zagornıy volostunun polis bölümünün şefi düzenlediği toplantı esas olarak yapılmamıştır.

⁴⁹⁶ Фонд Олд.обшест.наук Кыргызской Республики, Фон.151, Оп.4, Д.19, с.с.9-10

⁴⁹⁷ TsGA Respubliki Üzbekistan, Фон.1, Оп.31, Д.1128, с.с.212-213

⁴⁹⁸ Pyaskovskiy, 1960: 147

⁴⁹⁹ Фонд Олд.обшест.наук Кыргызской Республики, Фон.151, Оп.4, Д.19, с.32

Çünkü gençlerbirçok asker komutanlarının ve volost yöneticilerinin toplantıya katılmalarına izin vermemişler ve bazı yetkililerin mühürlerini de almışlardır.⁵⁰⁰ Ertesi gün öfkelenen ayaklanmacılar volost valisinin evine gidip asker adaylarının listelerini aramaya başlamışlardır. Yakında zamanda onlara başka ilçelerin sakinleri de katılmışlardır. Onları sayısı yaklaşık 300 idi.

Gençler arasında başlayan dalgalanma, Zagornıy volostu ve Narın bölgesinin halk kitlelerinin geniş katmanlarına hızla yayılmıştır. Yoksul İbray Soksobaev ve Samak Torogeldiyev'in önderliğindeki Con-Arık'ın göçebeleri, bölge valisi ve köy başkanını öldürmeye çalışmışlardır. Çünkü bu yetkililer yalnızca basit halkın oğullarını seferberlik listesine dahil etmişlerdir. 200'den fazla yoksul insan Zagornıy bölge valisine saldırmıştır. Buna benzer ayaklanmalar Tyan Şan'ın her volostunda meydana gelmiştir.

Özellikle Narın vadisinde göçebe eden Kırgızların ayaklanması şiddetliydi. Diğer yerlerde olduğu gibi, burada da fakirlerin oğulları ilk başkaldırmışlardır. Onlar ilçe yöneticilerine saldırmışlar, seferberliğe dair listeleri alıp yok etmişler ve ulaşılması zor bölgelere kaçmışlardır. Cesur bir avcı olan Yedibay (soyadı belirtilmemiş) liderliğindeki gençler, bir dizi cesur saldırı gerçekleştirmişlerdir. Onlardan korkan ilçe valisi yaşadığı yerini her zaman değiştirmek zorunda kalmıştır. Fakat isyancıların lideri, avcı Yedibay, Narın nehrinin kıyısında cezalandırıcı müfrezeyle olan çatışmada öldürülmüştür. Onun ailesi ve arkadaşları ise dağlara göç etmişlerdir.⁵⁰¹

Yerel feodal lordlara ve çarlık sömürgecilerine karşı eyleme On-Arça bölgesinde yaşayan sıradan hayvan yetiştiriciler de çıkmışlardır. Başlangıçta yaklaşık 100 kişi vardı. Fakat isyancıların sayısı hızla büyümüş ve kısa bir süre sonra 1000'i aşmış ve daha sonra 2000'den de fazla olmuştur. Onları fakir Kulmat ve Mamırkan yönetmiştir. Bu ayaklanmaya katılanların öfke ve nefreti, başta yerel memurlara olmak üzere, feodal aristokrasiye karşı yöneltilmiştir. Böyle bir durumda köy şefleri ve volost valileri aceleyle kaçmışlardır.⁵⁰²

Tüm Merkezi Tyan Şan, halk ayaklanmasının alevini kuşatmıştır. Eylem, Zagornıy volostunun ve Narın bölgesindeki halkın türlü katmanlarını içeriyordu. Bu bölgelerde ayaklanma geniş çaplı bir şekilde gerçekleşmiştir. Çok geçmeden isyancılara, Kanat Abukin, Kokumbay Çıniev, Kurman Lepesov, Balbak Telekenov, Tezezbay Tolkuev, Çoluk Kurmankocoev gibi büyük manaplar katılmıştır. Kurman Lepesov ve Çoluk Kurmankocoev hariç olmak üzere bu manaplar kendilerini ayrı volostların hanları olarak ilan etmişlerdir.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Matveev, 1932: 136

⁵⁰¹ Fondı Otd.obşest.nauk Kırgızskoy Respubliki, Fon.151, Op.4, D.19, s.s.65-66

⁵⁰² Pyaskovskiy, 1960: 388

⁵⁰³ Fondı Otd.obşest.nauk Kırgızskoy Respubliki, Fon.151, Op.4, D.19, s.s.72-75

Bazı manaplar ise atalarının toz içinde bırakılan bayraklarını çıkarmışlar ve onların altında isyancıları tüm Ruslara karşı yönetmeye çalışmışlardır. Onların girişimi üzerine, 9 Ağustos'ta, isyancılar Zagornıy volostundaki ve Narın bölgesindeki Rus köylerine ve mezralarına saldırmışlardır. 22 Kasım 1916 tarihli Zagornıy volostunun polis memurunun bir raporunda belirtildiğine göre, ayaklanmacıların Rusların yerleşim yerlerine saldırıları, o bölgedeki yerel iktidar temsilcilerini dövmeğe kendini göstermiştir.⁵⁰⁴ Benzer bilgiler ayaklanmanın aktif katılımcıları, Canış Canıbayev ve Mambetcan Karaçev'in anılarında yer almaktadır.⁵⁰⁵ Zagornıy volostunun ve Narın bölgesinin isyancıları polis biriminin başkanını, polis memurunu ve volostun dört icra memurunu öldürmüşlerdir.⁵⁰⁶ Sıradan Kırgızlar, Toymat, Satılğan, Kundaybergen ve Kulmanbet'in başkanlığındaki yaklaşık bir buçuk bin direnişçi, yetkililerin saklandığı Cumgal vadisinde yer alan askerlerin stanitsası, Belosar'ı ele geçirmişlerdir. Her şeyden önce, onlar sömürgeci makamların temsilcilerini öldürmüşler ve sonra stanitsanı yakmışlardır.

Ayaklanmaya liderlik eden manapların ellerine düşürdükleri ve yakaladıkları her Rusu öldürmeye çabalamaları halinde, sıradan isyancıların Rus işçi göçmenlerine tamamen farklı bir şekilde davrandıklarına dikkat edilmelidir. Ayaklanmacıların Rus köylülerinin kaçmasına yardım ettiklerine veya kendi evlerinde sakladıklarına dair birçok bilgiler bulunmaktadır. Ayaklanmaya katılan Canış Canıbayev ve Mambetcan Karaçev'in söylediklerine göre, sıradan göçebeler, Atayka, Titovka ve Boçına köylerinin sakinlerini Ruslara saldırmak için manapların geleceği konusunda uyarılmışlardır. Bunun sayesinde Rus yerleşimciler köyleri zamanında terk etmişlerdir. Rus köylülerin bir kısmı kaçmayı başaramadıysa, onları ayaklanmaya katılan sıradan hayvan yetiştiricileri kurtarmışlardır. Mesela, Susamır bölgesinde 11 Ağustos'ta, bazı isyancıların bir kısmı rezervuarın inşası üzerinde çalışan üç Rus teknisyenine saldırmışlardır. Onların biri ölmüş, ve sadece ikisi kurbanları evinde saklayan yerel sakinlerden birinin müdahalesiyle hayatta kalmıştır.⁵⁰⁷

Ağustos ayının ikinci yarısında, ayaklanma özellikle geniş bir alana yayılmıştır ve bu da Çarlık sömürge otoritelerinin daha yüksek çevrelerinde paniğin oluşmasına neden olmuştur. Bu hakkında Türkistan genel valisinin Yedisu bölgesinin askeri valisine hitab eden bir telgrafında şöyle ifade edilmiştir: "Tokmak bölgesinde ve Karkıra'da durum gerginliğini korumaktadır." Bir başka telgrafında ise Tokmak'ın bazı bölgelerindeki isyancı sayısının 10.000'den 20.000'e dalgalandığını göstermiştir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ TsGİA Kırgızskoy Respubliki, Fon.77, Op.75, D.34, s.22

⁵⁰⁵ Fondı Otd.obşest.nauk Kırgızskoy Respubliki, Fon.1519, Op.10, D.19, s.s.65-73

⁵⁰⁶ TsGİA Kırgızskoy Respubliki, Fon.77, Op.75, D.34, s.s.16-18

⁵⁰⁷ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1182, s.13

⁵⁰⁸ TsGVIA SSSR, Fon.400, Op.4, D.40, s.284

Pişpek uezdinde ve özellikle Tokmak bölgesinde, ayaklanmanın büyüdüğü gerçeğiyle bağlantılı olarak, Çar hükümetinin acil önlemler alması zorunluydu. Çarlık bu bölgeye Verniy'dan 170 askerden oluşan bir cezalandırıcı müfrezeyi göndermiştir. 11 Ağustos'ta müfreze Tokmak'a gelmiştir. Tokmak'ta onlara 350 gönüllüden oluşan asayiş ekibi katılmıştır. Ertesi gün, Tokmak'ın dağlarına yakın yerde, Maasım, Koco, Mambetalı ve Bakatay Batır'ın önderlik ettiği ayaklanmacılarla cezalandırıcı müfrezenin ortasında çarpışma gerçekleşmiştir. Yaklaşık bir buçuk bin direnişçi, silahlı çarlık cezalandırıcılarıyla cesurca savaşa girmiştir. Onlar müfrezeye saldırmışlar ve makineli tüfeğin yerleştirildiği otomobile girmeyi başarmışlardır. Böylece askerlerin bir kısmı Kırgızlar tarafından çembere alınmıştır.⁵⁰⁹ Özel cesareti ayaklanmacılardan biri Aalı (adı belirtilmemiş) göstermiştir. O atını askerlerin oturduğu arabaya yönlendirmiştir. Aalı, daha önce hiç görmediği ne makineli tüfekten, ne mermi dolusundan korkmuştur. Az sonra atı öldürülmüş ve onunla birlikte kendisi de yere düşmüştür. Cezalandırıcılar cesur adamın kafasını kesmeye acele etmişlerdir. Ayaklanmanın diğer katılımcıları da cesaretle savaşmışlardır. Sonuçta, cezalandırıcıların makineli tüfeği savaş dışı olmuş ve kendileri ise Tokmak'a kaçmışlardır. Tokmak polis biriminin başkanı bu yenilgi hakkında şöyle yazmıştır: *"...Kırgızlar Rus askerlerine savaş verdiler, askerler ise Tokmak mahallelerini Kırgız yerleşimcilerinden temizlemeden, bozkırdan Tokmak'a dönmek zorunda kaldılar..."*⁵¹⁰

Ertesi gün cezalandırıcı müfrezenin ayak izlerini takip eden isyancılar, Pişpek uezd valisinin, memurların ve diğer bazı çarlık yetkililerinin saklandığı Tokmak'a yaklaşmışlardır. Böylelikle, köyün kuşatılması başlanmıştır. Kuşatma on gün boyunca sürmüştür. 520 gönüllü ile birlikte çarlık müfrezesi yalnızca kendini savunma ile sınırlanmıştır. Ayaklanmacılar köyü defalarca hucümla almaya çalışmışlardır. Kuşatılmış insanlar saldırıyı güçlükle püskürtüyorlardı. İsyancıların kararlı hücumu, köy savunmasını yöneten çarlık görevlilerinin şaşkınlığının ve kuşatılmış kişilerin arasında paniğin oluşmasına neden olmuştur. Bu arada, kuşatılmışlar arasında bir beraberlik ve birlik yoktu. Sınıfsal antagonizm ve sosyal çelişkiler kuşatmanın yapıldığı günlerde özel bir güçle kendini göstermiştir. Emekçi köylülerin öfkesi sadece çarlık yetkililerine karşı değildi. Çarlık otoriterleri ise, iktidara karşı başkaldırmakta Kırgızların suçlu olduklarını söyleyerek, Rus işçilerinin öfkesini yerli halka yönlendirmeye çalışmışlardır. Ancak kuşatma altındakilerin tümü çarlık görevlilerinin çağrılarına cevap vermemiştir ve köyün savunmasında her köylü aktif rol oynamamıştır.⁵¹¹

⁵⁰⁹ TsGVIA SSSR, Fon.1405, Op.590, D.934, s.s.20-21

⁵¹⁰ TsGA Kırgızskoy Respubliki, Fon.I, Op.75, D.26, s.9

⁵¹¹ Pyaskovskiy, 1960: 385

Tokmak'ın kuşatılmasında Issık-Ata, Şamşı, Buranın, Tınayev, Temir-Bulatov, Nurmanbet, Bayseit, Şamursin, Koçkor, Abaidin, Cumgal ve Kurmankoco volostları katılmıştır. Kaynakların farklı bilgi vermesi nedeniyle, yaklaşık kuşatıcıların sayısını bile söylemek zordur. Bazı resmi belgelerde, ayaklanmacıların sayısı 5 bin olarak tahmin edilmiştir. İsyanın liderlerine göre, onlar yaklaşık 20 - 40 bindi. Tokmak'ın kuşatılmasında, daha önce olduğu gibi ayaklanmacıların tek bir liderliği yoktu. Gerçi, Kanat Abukin ayaklanmanın kontrolünü ele geçirmeye çalışmıştır, ancak başarılı olamamıştır. Onun etkisi altında sadece Zagorniy bölgesinin isyancıları vardı.⁵¹² Fiilen, her volosta isyancıların kendi liderleri bulunmaktaydı.

Ayaklanmanın liderleri arasında Kanat Abukin, Toktosun Bektenov, Karıpbay Kanatov, Kokumbay Çinin, Kurman Lepesov ve Mirzabek Dikanbaev gibi tanınmış manaplar vardı. Bu manaplardan bazıları, Tokmak'ı ele geçirmekle ve Çarlık hükümetinin temsilcileriyle savaşmakla kalmayıp, aynı zamanda Rus yerleşimcilerinden de tamamen kurtulmak için, Prejevalsk ve Pişpek uezdlerinin tüm Kara-Kırgız volostlarına mutemet adamlarını göndermişlerdir.⁵¹³ Fakat bu manapların çağrıları yerli halktan, özellikle de emekçi sınıftan destek bulamamıştır.⁵¹⁴ Başkaldıran emek kitleleri sadece Tokmak'ta saklanan Çar hükümetinin temsilcileriyle savaşmak istemişlerdir. Bize göre, isyancıların eylemlerinin başarısızlığı büyük ölçüde onların kararsızlığıyla açıklanmaktadır. Buna ayaklanmanın düzensizliği ve isyancıların silahsızlığı eklenmelidir. Ayaklanma katılımcıları yalnızca demir sopalarla ve baltalarla silahlandırılmışlardır.⁵¹⁵

22 Ağustos'ta Tokmak'ta kuşatılmış olanlar ciddi bir takviye almışlardır. Şafak vaktinde Taşkent'ten dört bölükten oluşan cezalandırıcı müfreze gelmiştir. Müfrezede dört makineli tüfek ve bir batarya vardı. Sabah, isyancılar Tokmak'ı almaya yönelik son girişimlerini yapmışlardır. Olay hakkında Yedisu bölgesinin askeri valisi 4 Mart 1917 tarihli raporunda şöyle belirtmiştir: *"...Sabah saat 9'da isyancılar bir araya geldiler ve yine her taraftan saldırmaya başladılar. Ancak güçlü silahlar, makineli tüfek ve topçu ateşi ile onlar geri püskürtüldüler ve dağıtıldılar..."*⁵¹⁶ Ayaklanmacıların silahlı çar müfrezesine karşı dayanamamışlar ve kuşatmayı kaldırmışlardır. Onlar ağır kayıplar vererek geri çekilmişler ve daha sonra Orta Tyan Şan'a, özellikle, Koçkor, Cumgal, Narın ve Toguztoro'ya taşınmışlardır.

⁵¹² TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1182, s.s.13-14

⁵¹³ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.76, Op.1, D.2139, s.s.85-86

⁵¹⁴ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.44, Op.2, D.16920, s.2

⁵¹⁵ Pyaskovskiy, 1960: 385

⁵¹⁶ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1182, s.13

Ağustos başında, ayaklanma Precevalsk bölgesinde patlak vermiştir. 13 Temmuz'da, uezd valisi bazı etkili feodal beyleri davet edip, yerli erkeklerin cephe gerisi işlere seferber edilmeleri için onlara "en yüksek emiri" duyurmuştur. Manaplar, özellikle yetkililer, rızalarını dile getirirken, kısa süre içinde asker adaylarının listelerini derlemeye başlayacaklarına söz vermişlerdir. Ancak toplananlar arasında, yerli erkeklerin cephe gerisi işlere alınmasına açıkça karşı çıkan cesur adamlar da vardı. Örnek verirsek, Rusça konuşan İlpay adlı genç bir Kırgız, uezd valisine kararlı bir şekilde şöyle beyan etmiştir:

*"Kırgızlar, daha önce düzenli orduda hizmet etmeyen ve hatta askeri işlere dair temel bir fikri bile olmayan insanlardır. Kırgızlar emek ordusuna gönderilirse, o zaman orada ölecekler. Bu durumda Kırgızlar yabancı bir yerde ölmektense, kendi evlerinde ölmeyi tercih ederler."*⁵¹⁷

Onu Camake, Uzak gibi diğer ayaklanmacılar desteklemiştir. Bu uezd valisinin öfkesinin oluşmasına yol açmıştır. Onun talimatları üzerine, "itaatsizlar" hemen gözaltına alınmışlar ve sonra cezalandırılmışlardır.⁵¹⁸

Olay haberi tüm uezd etrafına yayılmış ve yerli halkın genel öfkesine neden olmuştur. Çalkantı Andican, Doğu Ceti Ögüz, Duvan-Arık, Batı Ceti Ögüz, Isengulov, Kensu, Kurmenti, Kurtkomergen, Semizbel, Ton, Turgen, Tüp, Ulahol ve Çaştöbö volostlarına yayılmıştır. Emek kitleleri öfkeyle Çar'ın bir yalancı olduğunu ve kesin olarak bu kararnameye uymayı reddettiklerini ilan etmişlerdir. Zengin ve manapların oğullarının cephe gerisine seferberlikten muaf tutulduğu bilindiğinde, fakirlerin öfkesi keskin bir şekilde artmıştır. Ayaklanmaya, sadece sıradan çobanlar ve emek çiftçileri değil, aynı zamanda Rus göçmenlerinin altında çalışan işçiler de katılmışlardır. Cephe gerisi işlerine seferberlik hakkında öğrenince, emekçiler işini bırakıp, sahiplerini terk etmeye başlamışlardır.

10 Ağustos'ta on binlerce direnişçi Prejevalsk'e yaklaşmışlar ve onu kuşatmışlardır. Şehrin kuşatması 20 gün sürmüştür. Bu ayaklanmaya katılan Issık Göl böldesinin pek çok sakinleri kendi bayraklarına ve liderlerine sahiplerdi. Prejevalsk kuşatması sırasında manaplar Kıdır ve Batırkan isyancıların liderleri sayılmışlardır. Ancak, onlar ayaklanmanın genel liderliğini ele alamamışlardır. Kentin durumu, kuşatmanın ikinci gününde Kırgız, Kazak ve Dungan mahkumlarının başkaldırmasıyla karmaşık olmaya başlamıştır. Yerli halk üzerindeki dövmeler ve şirretlikler şehir boyunca yayılmıştır. Şehrin neredeyse tüm sakinlerini dövüp soymuşlardır. Çarlık yetkilileri ve diğer sömürgeciler, Özbek, Dungan ve Kırgızlara yönelik zalimce davranışlarıyla ayırt edilenlen herkesi mümkün olan her şekilde teşvik ediyorlardı.⁵¹⁹

İ. A. Potseluev'e göre:

⁵¹⁷ Fondı Otd.obşest.nauk Kırgızskoy Respubliki, Fon.1487, Op.10, D.19, s.s.4-5

⁵¹⁸ TsGA Kırgızskoy Respubliki, Fon.I, Op.75, D.28, s.1

⁵¹⁹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.I, Op.31, D.1136, s.204

“...Birinin bu kadar çok Sart veya Dungan öldürdümdemesi yiğitlik olarak kabul ediliyordu ve anlatıcı bir kahramana dönüşüyordu. Müslümanların öldürülmesi kitlesel karaktere sahip oldu. Kırgız, Özbek ve Dunganları hiçbir yargılama ve soruşturma olmaksızın kışlalara götürdüler ve orada öldürdüler.Ölenlerin mülkiyeti açık havada, dağınık olarak, meydanda üst üste yığılmıştır...”⁵²⁰

Yerli halka uygulanan katliam ayaklanmacıları hırslaştırmıştır. İsyancılar Prejevalsk’i ele geçirmeye yönelik girişimlerine yeniden başlamışlardır. Çarlık hükümetinin temsilcileri, şehrin savunmasını güçlendirmeye çaba sarf ederek, 13 Ağustos’ta iki general, birkaç subay ve bireysel çarlık görevlilerini içeren bir askeri konsey düzenlemişlerdir. Bu konsey kentin savunmasına önderlik etmiş, cezalandırıcı müfreze düzenlemiş ve halkı yiyecek ve mühimmatla sağlamıştır. Konsey başkanı ve şehrin savunma komutanı olarak General Korelkov görevlendirilmiştir.⁵²¹ Fakat sonradan, o yavaş ve kararsız eylemleri için suçlanmıştır. Onun yerine, ayaklanmacılara ve sivil halka karşı acımasızlığı ve gaddarlığı ile tanılan Ovçinnikov adlı bir subay gelmiştir.

Askeri Konseyin talimatlarına göre, stratejik öneme sahip olan bütün sokaklar ağaçlarla ve sapanlarla barikatlanmıştır. Kuşatılmış insanların yoğunlaştığı kışlalara özel ilgi gösterilmiştir. Prejevalsk bölgesinin valisi 26 Eylül 1916 tarihli bir raporunda, az sayıdaki asker nedeniyle bu kadar geniş bir alanı savunmanın imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Kuşatma altındaki şehiri 100 askerden oluşan bir müfreze korumuştur. Kuşatılan şehrin savunucularının sayısı 1000 kişiyi geçmemiştir. Çoğu yerleşimciler, özellikle isyancılara karşı savaşmak istemeyen Rus işçileri seferberlikten kaçınmışlardır. Gerçi, bu sadece Rus işçilerinin isyancı yerli halk ile dayanışmasıyla değil, aynı zamanda şehiri sebatla kuşatan çok sayıda ayaklanmacıların önündeki yerleşimci ve kent seçkinlerinin korkusuyla da açıklanıyordu. Kuşatılmışların durumu ağır kalmıştır. Karkara’dan 15 Ağustos akşamı, 30 askerden oluşan bir müfreze gelmiştir. Birkaç gün sonra bu bölgeye yüz askerden oluşan başka bir müfreze gönderilmiştir.⁵²² Ancakbu yeterli değildi ve şehir hala kuşatma altında kalıyordu. Cezalandırıcı müfrezeler saldırı yapmaya çalışmışlardır, ancak başarısız olmuştur.

Kuzey Kırgızistan’ın yerli halkının ayaklanması, özellikle de Prejevalsk’in uzun süre boyunca kuşatılması, Çarlık otokrasisinin cephe arkasında ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Ağustos sonunda, bu bölgeye Fergana, Taşkent, Verniy, Orenburg ve Rus İmparatorluğu'nun diğer şehirlerinden cezalandırıcı müfrezeler gönderilmesi bir raslantı değildir. 27 Ağustos’tan 2 Eylül’e kadar, Prejevalsk’e cezalandırıcı müfrezeler ardı ardına geliyordu. Cezalandırıcı müfreze ile isyancılar arasında bir dizi ciddi çatışmalar vardı. Silahsız ve örgütlenmemiş isyancılar kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Pişpek ve Prejevalsk

⁵²⁰ Riskulov, 1937: 58-59

⁵²¹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1138, s.s.56-57

⁵²² Camgırçinov, 1958: 85

uezdlerinin yerli halkının çalkantıları Kasım ortasına kadar sürmüştür. Kuzey Kırgızistan'ın yerli halkının çoğu kendi topraklarını terk etmeye başlamıştır.

3.3. Ayaklanmanın Sebepleri ve Neticeleri

Tüm Türkistan bölgesine, Kazakistan'a ve Rus İmparatorluğu'nun diğer doğu sömürge bölgelerine yayılan 1916 ayaklanması, Çar hükümetinin üst çevrelerinde ciddi kaygılara, kafa karışıklığına ve hatta paniğe neden olmuştur. İmparatorun kendisi ayaklanmayı bastırmak konusunu ele almıştır. Savaş Bakanı ve İçişleri Bakanı ile istişarede bulunarak, o başta Türkistan yönetimi olmak üzere sömürgeci iktidarı güçlendirerek başlamaya karar vermiştir. Çar, isyancıları hızla bastırmayı ve imparatorluğun Asya tarafında uygun düzen kurmayı başarabilen aşırı şovenist ve gayretli sömürgeci bir insanı tayin etmeyi gerekli görmüştür.⁵²³

O zamanlarda Kuzey-Batı Cephesi'ne komuta eden, General A.N. Kuropatkin bu göreve en uygun olanıydı. Onun Türkistan'ın fethinde büyük bir yararlıkları vardı ve Asya işinin ehillerinden biri olarak kabul ediliyordu. XIX. Yüzyılın yetmişlerinde, Orta Asya'nın yerli halkını boyun eğdirmede albay Kuropatkin zulmüyle ayırt edilmiştir.⁵²⁴ Sonuçta Kuropatkin Türkistan'daki çarlık gücünün sömürgeci politikasının en önemli ve etkin ajanlarından biri haline gelmiş ve Çarlık otokrasisinin çıkarlarının ateşli bir savunucusu olmuştur. Bu yüzden Çar'ın ve bakanların seçimi onun üzerine düşmüştür.

Rus ordusunun cephedeki zor durumuna rağmen, Kuropatkin geri çağırılmış ve Türkistan bölgesinin genel valisi olarak atanmıştır. Ona Türkistan bölgesinin askerlerine başkomutanlık görevi de emanet edilmiştir. Tam yetki ve iktidar Kuropatkin'e vergiydi. Ona Genel Valiliğin tüm sivil ve askeri aygıtları boyun eğiyorlardı. Yerli halk ona çok uygun "carım paşa" (yarı kral) lakabını takmışlardır. İmparator II. Nikolay, general Kuropatkin'in sorumlu tayinini onaylayarak, onun Türkistan'a düzen getirmesi, ordunu gıdayla sağlamak için bölgenin en zengin kaynaklarını kullanması ve yerli halkı seferberlik etmesi gerektiğine işaret etmiştir.⁵²⁵

Ağustos başlarında yeni Genel Vali Türkistan'a geldikten sonra hemen resmi görevlerini yerine getirmeye başlamıştır. Her şeyden önce, Kuropatkin beş vilayetin askeri yöneticilerini davet etmiş ve eyaletteki siyasi duruma dair raporlarını dinlemiştir. Toplananların önünde o, Türkistan'da isyancıları boyun eğdirme ve gerekli düzeni tesis etmek için alınan tedbirlerin tatmin edici olmadığını vurgulamıştır. Bu nedenle Trans-Hazar bölgesi dışında bütün bölgelerdeki askeri valiler görevlerinden alınmış ve onların yerine yeni askeri

⁵²³ Halfin, 1960: 317

⁵²⁴ Camgırçinov, 1958: 96

⁵²⁵ Camgırçinov, 1959: 82

yetkililer atanmıştır. Tüm askeri valilere, hareketi bastırmak ve sıkıyönetimdeki alanları ilan etmek için gerekli tedbirleri almaları emredilmiştir. 17 Temmuz 1916'da Fergana ve Yedisu bölgeleri sıkıyönetimde ilan edilmiş, daha sonra Sır-Derya, Semerkand ve Trans-Hazar bölgeleri dâhil olmuşlardır.⁵²⁶

17 Temmuz 1916'daki Yedisu bölgesinin askeri valisinin emrinde belirtildiği gibi, bölgenin sıkıyönetim ilanıyla birlikte, hemen tüm suçlar medeni hukuk tarafından değil, askeri mahkeme ve üstelik savaş zaman yasaları tarafından yargılanmıştır.⁵²⁷ Ve bu binlerce masum insanın idam edilmesi ve Sibiry'a zor işlere sürgün edilmesi anlamına gelmektedir. Halkın kamusal alanlarda grup halinde toplanması ve politik konularda konuşulması tamamen yasaklanmıştır. Türkistan bölgesinin komutanının emriyle, her türlü toplantı ve kalabalıklar askerler tarafından dağıtılıyordu.⁵²⁸ Orta Asya ve Kazakistan halklarını tahrip etmek için, bölge komutanı özel bir emirle, yerli halkın şapkalarını çıkarıp çarlık görevlilerine ve askerlere boyun eğmesini emretmiştir. 17 Temmuz'dan itibaren, sömürgeci makamlar yerli halkın demiryolu ile geçmesini yasaklamışlardır. Böylece yerel halkın iletişimini engellemeye, onları birbirlerinden ayırmaya ve ayaklanmanın boyutunu zayıflatmaya çalışmışlardır.

Çarlık hükümetinin, devrim öncesi Türkistan'da meydana gelen ulusal güvensizliği ve Orta Asya ve Kazakistan'ın göçebe bölgelerinde zaman zaman ortaya çıkan aşiret rekabetinden ayaklanmayı bastırmak için yararlanmaması mümkün değildi. Türkistan valisinin, illerdeki askeri yöneticilere, ayaklanmayı bastırmak için bir ulusu diğerine karşı koymak, sivil çatışmaları körüklemek ve göçebe halkların aşiretleri ile kabileleri arasında savaş açmak için ulusal düşmanlığı kullanmalarını tavsiye etmeleri bir rastlantı değildi. Yedisu bölgesinin askeri valisi 1 Ağustos'ta yaptığı telgrafta şu tavsiyelerde bulunmuştur:

*"...Bölgedeki halk ayaklanmasıyla mücadelede aşiret veya kabile çekişmelerinden yararlanmak için tüm tedbirleri alın... Kuşkusuz, bize sadık Kırgızlar da bulunmaktadır. Onları isyancılara karşı yönlendirin. Kararsız kalan partileri enerjik olarak kullanın, yerlileri kendinize çekin (isyarla ilgili olmayan) ve onlara büyük merhametleri vaat edin. Düşmanlığın tohumlarını iyice ekin ve yandaşlarımızı destekleyin."*⁵²⁹

Fakat sömürgeci otoritelerin Orta Asya'nın kardeş halkları ile göçebe ve yarı göçebe bölgelerindeki aşiretleri arasında düşmanlığı kışkırtma girişimleri boşa çıkmış ve istenen sonuçları getirememiştir.

⁵²⁶ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.209

⁵²⁷ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.44,Op.2, D.16934, s.11

⁵²⁸ TsGA Kırgızskoy Respubliki, Fon. I, Op.75, D.40, s.1

⁵²⁹ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.67,Op.2, D.2140, s.117

Çarlık yetkilileri ayaklanmayı kolayca bastırmayı bekliyorlardı. Bu amaçla, aldatma, şantaj vb. şeylere başvurmuşlardır. Örnek verirsek, 23 Temmuz'da Fergana bölgesinin askeri valisinin yardımcısının eşliğinde Namangan'a gelmiştir. Ulusal kıyafet giyip yerel bir camide şöyle konuşmuştur: *"Ben müslüman değilim, ancak ben Türkçe ve Arapça biliyorum. Ben Kuran'ı birçok kere okudum ve ilahin bu kitabını seviyorum. Bana iki Hoca gelsin ve benim okuduğumu görsünler..."*⁵³⁰ Böylece kendisinin zihin çevikliğinden memnun olan çarlık yetkilisi, sakinlere geri çekilme ve ihtiyatlı olma konusunda temyizde bulunmuştur. Ancak tüm bu yapmacık ona yardım edememiştir ve yaklaşık 700-800 kişi onu rezaletle kovmuştur. Sömürgeci yetkililerin temsilcileri, yapmacığın ayaklanmayı bastırmasının imkânsız olduğuna ikna olarak tehditlere başvurmuşlardır. Yedisu bölgesinin askeri valisinin yerli halkı çağrısında şöyle denir:

*"...Çar'ın iradesini yerine getirmek yerine, kötü insanları dinleyerek siz görülmemiş bir şey yaptınız. Birçoğunuz kötü düşüncelerinizle isyancıların peşine düştünüz. Rus Çar'ının suçluyu cezalandırmak için yeterli sayıda askere sahip olmadığını düşünüyor musun? Asker birlikleri geldi ve gelecek... Kendinize gelin, çulgunlar, çok geç olmadan, derhal yetkililerin emirlerine itaat edin... Şimdi itaat gösterin. Ayaklanmayı çıkaran, kışkırtan ve teşvik edenlerin tümünü bize teslim edin ve barışçıl çalışmaya geri dönün..."*⁵³¹

Ancak tehditler isyancıları daha da hırslandırmış ve bağımsızlıkları için savaşma kararlılıklarını güçlendirmiştir.

Ayaklanmanın ilk günlerinde, sömürgeci makamları keskin bir asker eksikliğini hissetmişlerdir. Bu nedenle Çar hükümetinin temsilcileri aceleyle "gönüllü ekiplerini" düzenlemeye başlamışlardır. Türkistan Genel Valisinden Yedisu Bölgesinin Askeri Valisine gönderdiği bir telgrafında şöyle diyor: *"...Rusları ateşli silahlarla ve taşınabilir balta gibi aletlerle silahlandırın ve gönüllü asayiş ekiplerini düzenleyin. Şehirlerde ve tüm köylerde, gündüz ve geceleri yakın ve uzak muhafızları organize edin. Sadece savunmakla yetinmeyin, saldırıya geçin."*⁵³² Bu talimatları aldıktan sonra, illerin askeri valileri ve ilçe başkanları hemen silahlı muhafızları örgütlemeye başlamışlardır. Asker mahkemesiyle tehdit ederek, onlar ayaklanmayı bastırmak için tüm Rus yerleşimcilerini kullanmaya çaba göstermişlerdir. Böyle bir yolla Türkistan bölgesindeki isyancılara karşı yüzlerce silahlı müfrezeler oluşturulmuştur. Bu müfrezelerin temelini yedek subaylar, askerler, Rus yerleşimcileri, şovenistçe düşünen köylüler ve kentsel sömürücü tabakasının temsilcileri oluşturmaktaydı.

Ancak bu tür gönüllü ekipleri yeterli değildi. Yedisu bölgesinin askeri valisi Türkistan valiliğinden yardım istemiştir. Türkistan valisi ise ayaklanmanın bastırılması için gerekli

⁵³⁰ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.6, Op.31, D.1205, s.s.12-13

⁵³¹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.s.96-97

⁵³² TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.6, Op.31, D.1205, s.s.12-13

askeri birlikleri eyalete göndermek için bir talep ile Savaş Bakanı'na başvurmuştur. Rus İmparatorluğu'nun doğudaki sömürgeci sınırlarındaki ciddi siyasi durum hakkında endişe eden Savaş Bakanı, Türkistan Genel Valisinin isteğini görmezden gelmemiştir. Onun emri üzerine, Türkistan'a 42 silah ve 69 makineli tüfeği olan 14 tabur ve 33 asker birliği gibi önemli silahlı kuvvetler gönderilmiştir. Bu birliklerin çoğu Yedisu bölgesine, özellikle de Kuzey Kırgızistan'a gönderilmiştir. Burada ayaklanma o kadar geniş bir boyut kazanmış ki, Çarlık hükümeti, cephedeki zorlu duruma rağmen, iki makineli tüfek ve bir koşulu bataryayla ordudan iki asker bölüğünü göndermiştir. Yedisu'ya Orta Rusya'nın farklı bölgelerinden 16 silah ve 47 makineli tüfekle 35 bölük, 24 kazak müfrezesi ve 240 atlı keşifçi gelmiştir. Ağustos ayının ikinci yarısında ve eylül ayının başında, Kırgızistan'ın kuzeyine düzinelerce cezalandırıcı müfrezeler gelmiştir.

Çarlık hükümeti, asker müfrezelerine yerli halkı acımasızca cezalandırmasını, mülklerini ve hayvanlarını soymasını, ilçe ve köylerini yakmasını tavsiye etmiştir. Yedisu bölgesinin askeri valisi cezalandırıcı müfrezelere liderlik eden tüm uezd başkanlarına ve subaylarına şöyle bir emir vermiştir:

"...Kırgızların düzenlediği küçük bir gruplaşmayı isyan olarak kabul edin ve bunu bastırmak için volosta panik yaratın. Çalkantının ilk belirtisinde, en azından ikincil liderleri tutuklayın, onları kır mahkemesine teslim edin ve hemen idam edin. Tehlikenin olduğu yerde saldırın. Birini şüpheli olduğunu fark edince başkalarına örnek olarak göstermek için halk önünde iskence edin..."⁵³³

Yerli halkın yok edilmesine meşru bir biçim vermek ve cezalandırıcı müfrezelerin kanlı eylemlerini haklı göstermek için Çarlık hükümeti askeri-sahra mahkemelerini kurmuştur. Yedisu bölgesinde her cezalandırıcı müfrezesi ve bütün uyezd illerinde bu tür mahkemeler kurulmuştur. Onlar, isyancılara karşı acımasızlık ve gaddarlık ile ayırt edilen Çar subaylarından oluşuyordu. Askeri-sahra mahkemelerin tüm faaliyetleri "vurulsun" veya "idam edilsin" hükümlerine inhisar ediyordu. Diğer ceza türleri uygulanmamıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi, cezalandırıcı müfrezelere sınırsız hak tanınmıştır ve özellikle, Kırgızistan'ın kuzey kesiminde yaptıkları eylemlerle kanıtlandığı gibi bu hakları yaygın olarak kullanmışlardır. Burada Türkistan Genel Valisinin yardımcısına göre, müfrezeler sistemli olarak kadın ve çocukları yok etmişlerdir.⁵³⁴ Özellikle, yerel idarede görev yapan Çarlık yetkilileri tarafından yönetilen cezalandırıcı müfreme acımasızlığıyla ayırt edilmiştir. Örnek verirsek, Tokmak uezdinin Bakareviç tarafından yönetilen Kazak müfrezesi, sakinlerin ayaklanmaya katılıp katılmadıklarına ya da onunla doğrudan bir ilişkisi olup

⁵³³ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.76,Op.1, D.2140, s.160

⁵³⁴ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.44,Op.72, D.135, s.s.384-385

olmadığına bakılmaksızın yok etmiştir. Aynı zamanda Bakureviç hile ve kurnazlığı istihfaf etmemiştir. O, Kara-Bulak volostunda birkaç kişiyi hayatlarını kurtarmaya söz vererek rehine olarak almış, ancak hepsini öldürmüştür. Ölülerin akrabaları ona geldiğinde, onlara oldukça kayıtsız bir şekilde şakacılarının yanlışlıkla boğduklarını söylemiştir.⁵³⁵ Onun emriyle Tokmak'ta 16 sivil vahişce öldürülmüştür. O hiç bir çocuğa, yaşlıya ve kadına acımamıştır. Görgü tanıklarından biri, Tokmak kütüphanesinin bekçisi olarak çalışan yaşlı bir Kırgıza ve oğluna Bakureviç'in emriyle işkence yaptıklarını anlatmıştır. Bu bölgenin yöneticilerinin zorbalık ve keyfiliği sınırsızdı. Kirilenmiş Kırgız kızları, askerler önünde kayadan baş aşağı düşmüşlerdir.⁵³⁶ Bazı bilgilere göre, Bakureviç'in cezalandırıcı müfrezesi 300 kişiyi işkence edip ve öldürmüştür. Aynı zalimlikleriyle diğer çarlık cezalandırıcılar da ayırt edilmişlerdir. Yüksek rütbeli sömürgeci yetkililer bile bunu inkâr edememişlerdir. Türkistan genel valisinin yardımcısı binlerce Kırgızların askerler tarafından öldürüldüğünü⁵³⁷ ve bütün isyancıların dağlık alanlara sürüklendiğini bildirmiştir.⁵³⁸ Bu bilgiler Yedisu bölgesinin askeri valisinin 1916 yıl için raporunda yer almaktadır: "...O kadar intikam ve linç etme hırsı vardı ki, insanın isyancı olup olmadığı bile göz önüne alınmamıştır..."⁵³⁹ Bunun aynısı Kuropatkin'in günlüğünde de bulunmaktadır.

Çarlık otokrasisinin çıkarlarını savunan IV. Devlet Duması Kırgızlar imha edildiğinde Yedisu'nun yerli halkının cezalandırıcı müfrezeler tarafından tamamen yok edilmesine dikkat etmek zorunda kalmışlardır. Yaklaşık olarak, A.N. Zorin'in net olmayan hesaplanmasına göre, sadece Pişpek ve Prejevalsk uездlerinde cezalandırıcı müfreme üç bin kişiyi öldürmüştür. Yerli halkın kitlesel olarak yok edilmesi, şiddet ve zorbalık, hayvan hırsızlığı, onlarca ve yüzlerce köylerin tahrip edilmesi ile buna eşlik etmiştir.

Oş ilçesinin başkanını Fergana bölgesinin askeri yöneticisine hitaben yaptığı 4 Eylül 1916 tarihli gizli bir raporunda şöyle anlatmıştır:

*"...Alay volostunun Kırgızlarının kendi köylerinde yaşamalarının hiç mümkün olmadığını bildirmiştir. Irkeştam garnizonunun başkanı, askerleriyle birlikte köyün etrafında dolaşıyor, Kırgızlardan petrol, saman ve koyunlarını alıyorlar. Reddetme durumunda ise, Kırgızlara dayak atıyor, ve sıkıyönetim ileri sürerek ve öldürme tehdidinde bulunarak şikâyet etmeyi yasaklıyor. Rus askerleri tamamen şmartılmışlar. Onlar kendi takdirine bağlı olarak Kırgızları temizliyorlar."*⁵⁴⁰

Kırgızistan'ın güneyinde, kuzeydeki volostlarda olduğu gibi, Çar'ın birlikleri tarafından yerel halkın yağmalanmasına her zaman şiddetli dayak atmalar ve cinayetler eşlik

⁵³⁵ Broydo, 1924: 429

⁵³⁶ Broydo, 1924: 432-433

⁵³⁷ Kakeev, 2015: 43, Bkz. Ek: 13

⁵³⁸ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.44,Op.72, D.135, s.383

⁵³⁹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1182, s.17

⁵⁴⁰ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.194

etmiştir. 17 Ekim 1916'da Calal-Abad sakinlerinin şikâyetinde 22 Eylül'de Rus askerleri tarafından saldırıya uğradıkları ve soyuldukları bildirilmiştir. Bazı kurbanlar direniş göstermeye çalışıyorlardı, ancak hemen kurşunlanmışlardır. Bölge sakinlerinin birçoğu ağır yaralanmıştır.⁵⁴¹

Her yerde, yerli, özellikle de işçi sınıfı kulak-göçmenleri yağmalamış ve yok etmişlerdir. Bu durum, Çarlık hükümetinin yerel halktan ayaklanma sırasında meydana gelen kayıpları telafi etmesi için bölge ve ilçe komitelerinin kurulmasıyla büyük ölçüde kolaylaştırılmıştır. Komiteler arasında çarlık görevlileri ve sömürgeci yerleşimciler vardı. Komiteler, isyancıların hayvan, taşınır ve taşınmaz mallarına el koyma, piyasaya satma ve gelirleri mağdur yerleşimcilere dağıtma hakkına sahipti. Yapılan zararlar için dilekçeler sadece yazılı olarak değil, aynı zamanda ön doğrulama olmaksızın sözlü olarak da alınmıştır. Bu, yerli halktan haraç alan kulaklar tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Komiteler, kayıpların miktarının inanılmaz derecede abartıldığı sayısız beyanda bulunmuştur. Bu dilekçelerin önemli bir kısmı, genel olarak herhangi bir şekilde maddi olarak acı çekmeyen sömürgecilere aitti.⁵⁴² Ancak komiteler, kural olarak, bütün başvuru sahiplerinin kayıplarını ayaklanmacılar pahasına telafi etmelerine izin vermiştir. Bu şovenist yerleşimcilerin keyfince davranmalarına izin vermiş ve onlara yağmalamak için geniş fırsatları sağlamıştır.

Komiteler, isyancıların mülkiyetine ve hayvanlara el koymanın üstesinden gelememişlerdir. Bu nedenle, bu davanın kurbanların kendilerine teslim edileceği tesadüf değildi. Göçmen kulaklar , yerli halkı açıkça bir yağmalamaya başlamışlardır. 2 Ocak 1917 tarihli bir raporda Pişpek uezdinde görev yapan baş hidro mühendisi, ayaklanmanın bastırılmasından sonra, Pişpek pazarına açık bir şekilde el konulup satılmakta olan bir yerli mülkiyet soygununun başladığını haklı olarak vurgulamıştır.⁵⁴³

Kulaklar ve Çarlık sömürgecilerin diğer temsilcileri, genellikle gruplar ve ekipler halinde toplanmışlar ve silahlı olarak, insanların mülkünü yağmalamak için köylere doğru yola çıkmışlardır. Bu müfrezelerden, biri Koçkor bölgesindeki göçebelerin; demirlerine, semaverlerine, dikiş makinelerine ve ayakkabılarına kadar el koymuştur.⁵⁴⁴ Onlar birkaç düzine deve, yüzlerce at, 10 bin koyunu ele geçirmişler ve piyasada açıkça satmaya başlamıştır. Bir başka grup ise Pişpek uzedinin Utegen köyünün sakinlerini yağmalamıştır. Buradan onlar 826 battaniye, 59 yastık, 251 ulusal çuval, 96 halı, 8 dikiş makinesi, 141 koyun

⁵⁴¹ Pyaskovskiy, 1960: 230-231

⁵⁴² Usenbaev, 1995: 89

⁵⁴³ TsGA Kırgızskoy Respubliki, Fon.I, Op.54, D.80, s.s.2-3

⁵⁴⁴ Lesnaya, 1967: 52

derisi, 29 kürk manto, 263 ulusal elbise, 13 bin ton buğday ve 27 bin ruble parayı ele geçirmiştir. Bu köyün sakinleri şikayetlerinde, bayağı her şeyi aldıklarını belirtmişlerdir:

“...Bize hiç ekmek bile bırakmadılar. Hatta soğukta örtünebilecek battaniyemiz bile yok. Yakın zamanda soğuk gelecek ve askerlerin götürdükleri erkeklerin dulları ve çocukları boş ve yağmalanmış yurtlarda aç olacaklar. En önemli şey ekmeğimiz yok... Hiçbir şeyimiz yok ve yardım edecek de kimse yok...”⁵⁴⁵

Verilen alıntıdan da gördüğümüz gibi, çarlık cezalandırıcıları dul ve yetimleri kendi kaderine bırakarak son ekmeğini almışlardır.

Ayaklanmacıların pahasına Kırgız feodal asaletinin temsilcileri, özellikle de volost valileri ve köy subayları zenginleşmişlerdir. İhbar ile tehdit ederek, sıradan Kırgızları hediye ve rüşvet vermeye zorlamışlardır. Ayaklanmaya katılan aile üyelerinin her şeyini elinden almışlardır. Dul kadınların ve yetimlerin hiçbir şeyi kalmadığı bir zamanda, ahırlarındaki son kalan buğdayı toplayıp almışlardır. Volost valileri hakkında şikâyet etmekten bu dullar korkuyorlardı. Çünkü polis Gribanovskiy, volost valilerini açıkça koruyordu ve fakirlerin şikâyetlerine hiç önem vermiyordu.⁵⁴⁶

Karakeçe, Kurmankoco, Abaildin, Sayak, Susamır ve diğer volostlar halkı vahşice soymuş ve harap etmiştir. Büyük Manaplar Sarbat Bayzakov, Kudaybergen Baymbekov, Kurman Lapesov, İsak Kurmanov, Kasimbek Baygataev ve daha birçoğu ölüm cezasıyla halkı tehdit etmeye başlamışlardır.⁵⁴⁷ 20 Ocak 1917'deki şikâyette belirtildiği gibi, sakinler ölüm cezasından korkarak, yetkililerin taleplerine göre, 45.000 ruble para, 1.200 at ve 200 deve toplamak ve Manaplara vermek zorunda kalmışlardır.⁵⁴⁸ Çoğu zaman, Manaplar Çar hükümetinin temsilcileriymiş gibi davranıyorlardı. Onlar para toplayıp cezalandırıcı müfrezelerin başkanlarına hediye ediyorlardı.

Çarcı cezalandırıcı güçler, kulaklar ve manaplar isyancıları sadece yağmalamakla kalmamışlardır. Askeri müfrezeler gibi, onlar da yüzlerce çaresiz yaşlıları, kadınları ve çocukları vahşice öldürmüşlerdir. Onlar Rus göçmenlerinden korunma umuduyla köylerine gelen Kırgızlara bile acımamışlardır. Tıpkı Çaycibek'in içine düştüğü durum gibi 10 Ağustos'ta Şamı Volostundaki Pokrovka köyüne yerleşmiştir. Ancak bir köy muhtarı tarafından yönetilen Rus göçmenlerinden bir grup, bu ailenin bütün üyelerini katletmiştir. Çaycibek yaralanmıştır ama İcracı-sömürgecilere inat, o köyüne geri dönüp öç almak için ayaklanmacılara katılmıştır.⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ TsGA Kırgızskoy Respubliki, Fon.I, Op.77, D.17, s.59

⁵⁴⁶ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.1, D.1128, s.214

⁵⁴⁷ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.76,Op.1, D.515, s.11

⁵⁴⁸ TsSGA Respubliki Kazahstan, Fon.76,Op.1, D.515, s.11

⁵⁴⁹ Pyaskovskiy, 1960: 656

Çarlık cezalandırıcı müfrezelerin zulmü, Rus göçmenlerinin soygunu, isyancıların direncine yol açmıştır. 28 Ağustos'ta Tüp nehrinin kıyısında isyancılar ile cezalandırıcı müfreze arasında çarpışma olmuştur. Müfrezenin yaklaşımını fark eden ayaklanmacılar, cesurca silahlı düşmanlara doğru hareket etmiş ve okçuları ise müfrezeyle ateş açmıştır. Kısa bir süre sonra, isyancılar ve cezalandırıcı güçler arasında, bir göğüs göğüse çarpışma ortaya çıkmıştır. 12 kişisi yaralanıp ve 80'in kaybedilince isyancılar geri çekilmişlerdir. Böyle bir direnişin ardından Çar cezalandırıcıları Santaş geçidinde ve Cetiögüz dağ boğazında karşılaşmışlardır. Fon Berg'in müfrezesine karşı çıkan Kırgız ve Dungan sayısı 23 Ağustos'ta dört bine ulaşmıştır.⁵⁵⁰ Cezalandırıcı müfrezeyle isyancıların savaşı birkaç saat sürmüştür. Fakat ayaklanmacılar örgütlü ve iyi silahlanmış cezalandırıcı güçleri yenememişler 10ve dağlara çekilmek zorunda kalmışlardır. Savaş alanında yüzlerce ölü ve yaralı vardır.

Bu müfrezeyle daha güçlü bir direnç, 27 Ağustos'ta, Issık-Göl'ün kuzey kıyısındaki Rıbaçye ilçesinin isyancıları tarafından gerçekleşmiştir. Burada dört volostun sakinleri, daha doğrusu birkaç bin isyancı düşmana doğru hareket etmiştir. Cezalandırıcılar, isyancıların saldırılarına direnememişler ve bozguna uğramışlardır.⁵⁵¹ Geri çekilerek savaş alanından uzak olmayan eski toprak binaları işgal etmişler ve kendilerini savunmaya başlamışlardır. Bu çarpışmada isyancılar büyük kayıplar vermiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Önemli kayıplar cezalandırıcılar tarafında da vardır. Yaklaşık beş bin Kırgız ve Kazak, Karkara'da aynı cezalandırıcı müfrezeyle cesurca savaşmışlardır. Ayaklanmacılar bazen saldırmışlar, bazen de geri çekilmişlerdir.⁵⁵² Fakat savaşın sonucu cezalandırıcı güçlerin lehine olmuştur. İsyancı Kırgızların cezalandırıcı güçler ile benzer bir çarpışması da Cergalan nehrinin sağ kıyısında meydana gelmiştir.⁵⁵³

Ayrıca Prejevalsk uezdinin Kurmentin ve diğer volostlarının isyancılarının kaptan Çadov'un komuta ettiği cezalandırıcı müfrezeyle mücadelesi acımasızdı. İlk savaş 19 Ağustos'ta Merke'ye yakın yerde Cılamış bölgesinde gerçekleşmiştir. Başlangıçta isyancılar kendilerini savunmakla sınırlanmışlardır, fakat çok geçmeden onlar saldırıya geçmişlerdir. Cezalandırıcı müfrezenin daha uygun bir yere çekilmesi ve geceyi dağ boğazında geçirmesi gerekiyordu.⁵⁵⁴ Ertesi gün isyancılar saldırıyı başlatmayı denemişler ancak başarıya ulaşamamışlardır. 85 kişiyi kaybettikten sonra dağlara çekilmişlerdir. 21 Ağustos ile 5 Eylül tarihleri, cezalandırıcı müfreze ile isyancılar arasında birçok ciddi çatışmalar yaşanmıştır.⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ Pyaskovskiy, 1960: 657

⁵⁵¹ Pyaskovskiy, 1960: 657

⁵⁵² TsGA Kırgızskoy Respubliki, Fon.I, Op.75, D.11, s.s.32-33

⁵⁵³ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.I, Op.1, D.1128, s.214

⁵⁵⁴ TsGA Kırgızskoy Respubliki, Fon.I, Op.75, D.41, s.34

⁵⁵⁵ TsGA Kırgızskoy Respubliki, Fon.I, Op.75, D.41, s.35

Orta Tyan Şan sakinleri de, cezalandırıcı müfrezelere karşı direnç göstermişlerdir. 30-31 Ağustos'ta Toguz-Toro bölgesinde, Çulak Batır liderliğindeki yaklaşık 500 ayaklanmacı, memur Nosayev'in komutanlık yaptığı müfrezeyle karşı çıkmışlardır. Gün boyunca müfreze Narın nehrini geçememişlerdir. Yedisu bölgesinin askeri valisi, At-Başı ve Narın'daki durumun ciddiyetinin farkında olup önemli bir askeri güç göndermiştir. Çar cezalandırıcı bölükleri, takviye aldıktan hemen sonra, direnmeye devam eden ayaklanmacılara karşı hücumu keskin bir şekilde arttırmışlardır. Yedisu bölgesinin Askeri Valisi, Türkistan Genel Valisine gönderdiği raporda şöyle bildirmiştir:

"...Eylül ayının başında, Prejevalsk, Carkent ve Pişpek'in güney kısımları hariç, bölgenin tüm uездlerinde kayda değer bir sakinlik ortaya çıktı. Prejevalsk ve Pişpek uездinin yanı sıra, Carkent uездinin "ataban" soyunun Kırgızları da boyun eğmediler. Üstelik, Kırgızlar, hem Pişpek, hem Andican hem de Narın'dan gelen askeri müfrezelere karşı güçlü bir şekilde direnmeye devam ettiler. 2 Eylül'de isyancılar Kara-Kucur yaylasında müfrezeyi bozguna uğratmaya çaba gösterdiler, ancak başarılı olmadılar..."⁵⁵⁶

27 Ağustos'ta Issık-Göl'ün güney kıyısında, Murzak'ın önderliğindeki 4.000'den fazla direnişçi, cezalı müfrezeyle karşı çıkmışlardır. İsyancılar, bütün gün cezalandırıcı güçlerin saldırısına dayanıyorlardı. Ayaklanmacılar lideri Murzak da dâhil olmak üzere 300 kişiyi kaybetmişler ve geri çekilmişlerdir. İsyancılar 28 Ağustos'ta, Barskan'a yakın Çıçkan dağ boğazında müfrezeyle cesurca savaşmışlardır. Savaş alanında 400 ölü ayaklanmacı kalmıştır. Asker bölüğü yerli halka ait yaklaşık bir milyon koyunu ele geçirmişlerdir.⁵⁵⁷ 18 Eylül'de Ton'da gerçekleşen komutan Byçkov'un cezalandırıcı müfrezesiyle isyancıların arasındaki savaş katıydı. Çatışma 7 saatten fazla sürmüştür. Cezalandırıcı müfrezeyle karşı Çüy Vadisi'nin batı kesiminde yaşayan Kırgız ve Kazaklar savaşmışlardır. Ayaklanmacılar Merke bölgesinde 17 Eylül'de, cezalandırıcı müfrezeyle karşı protesto etmişlerdir. Çatışma sonucunda 150 isyancı öldürülmüştür. Bu çatışmada Çar askerleri de kayıp vermiştir.

1916 ayaklanması, kitlesel karakteri ve isyancıların ısrarlı mücadelesine rağmen, yenilgiye uğramıştır. Bu hareketin köylü niteliği, kendiliğindenliği ve dağımlılığı ile açıklanmaktadır. Ayaklanma farklı bölgelerde ve farklı zamanlarda başlanmıştır. Bu ayaklanma tek bir yönetim ve açık bir hedef ve görevini belirten eylem programına sahip değildi. Genel olarak, 1916'nın ayaklanması bir köylü hareketi olarak tarihsel başarısızlığa mahkûm olmuştur. Rus devrimci Proletarya isyana yardıma gelmeden önce Çarlık hükümeti onu parçalara ayırmayı başarmıştır.⁵⁵⁸ Ayaklanmanın kaybedilmesinin sebeplerinden biri, isyancıların zayıf bir şekilde silahlandırılmalarıydı. Cezalandırıcı müfrezelerin ellerinde

⁵⁵⁶ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.44,Op.2, D.16920, s.s.22-23

⁵⁵⁷ TsGA Kırgızskoy Respubliki, Fon.I, Op.75, D.11, s.s.40-41

⁵⁵⁸ Lesnaya, 1967: 66

toplar, makineli tüfekler, tabancalar varken, isyancılarda sopalar, kürekler, dirgenler ve çok az sayıda tabancalar bulunmaktaydı.

Ayaklanmanın kaybedilmesinde yerel zenginler ve manapların ihanetleri de neden olmuştur. Ayaklanmanın kalkınma döneminde ona katılmış olan yerel feodal aristokrasinin temsilcileri, açık bir yenilginin görünüründe isyancıların çıkarlarına ihanet etmişlerdir. Onlar hayatlarını, hayvanlarını ve mülklerini kurtarmakla uğraşmışlardır. Bu Çarlık yetkilileri tarafından verilen resmi belgelerde yansıtılmıştır. 19 Eylül 1916 tarihli Türkistan askeri bölgesinin başkanının telgrafında şöyle demektedir: “...*Yedisu bölgesinin Pişpek uezdindeki Suusamir volostunda bulunan isyancılar arasında iktidar tarafa geçen insanların ortaya çıkmasıyla ifade edilen bir bölünme belirtileri vardır. Dolayısıyla, Susamir volostunun tüm Kırgızlarının boyun eğecekleri beklenmektedir. Aynı volostun Tinay kabilesinin 40 ailesi zaten itaatlerini bildirdiler.*”⁵⁵⁹

Ayaklanmanın kaybedilmesine uğramasına aynı zamanda, feodalizmden önceki ilişkilerin varlığını sürdürmesi, Kırgız fakirliğinin siyasi geri kalmışlığı ve Rus yerleşimcilerinin ideolojik olgunsuzluğu da neden olmuştur. Bütün bunlar isyancıların yerel sömürücülere ve çarlık otokrasisine karşı birleşmelerini ve başarılı bir mücadeleyi sürdürmelerini engellemiştir. Çarlık hükümeti ayaklanmanın zayıf taraflarını kendi çıkarlarına kullanmıştır. O Rus yerleşimcileri yerli halka karşı kışkırtmaya çalışıyordu. Bu bakımdan Çar iktidarının girişimleri sadece kimi başarıya ulaşmıştır.⁵⁶⁰ Ayaklanmanın kaybedilmesinden sonra Çarlık hükümeti yerli halkı, özellikle de isyancıları acımasızca cezalandırmıştır. Deyim yerindeyse bu halk ayaklanmasının kanla bastırıldığını söyleyebiliriz. Bu konu hakkında Türkistan’ın Semt Emniyet Müdürlüğünü Valisinin gizli bir raporunda şöyle ifade etmiştir: “...*Ayaklanmaya katılanların hepsi tutuklandı ve bütün tutukevleri ve hapishaneler aşırı derecede dolu.*”⁵⁶¹ Bunun dışında Çar hükümetinin temsilcilerine yerel zengin ve manaplar ayaklanmaya katılanları arama işinde yardım etmişlerdir.

Genellikle cezaya yerel ezenler ve çarlık sömürgecilerin hesabına gelmeyen insanlar çarptırılmıştır. 23 Kasım 1916 tarihli Oş uezdinin sakini Isabayev’in dilekçesinde şöyle ifade edilmiştir: “...*Polisin ve yerel yönetimin alt memurları, karşılaştıkları neredeyse herkesi dikkatsizce yakalayıp öldürdüler.*”⁵⁶² Zengin ve manapların yanlış ihbarları üzerine yüzlerce masum insanlar tutuklanmıştır. Kırgız feodal asaleti, çalışan halkı emrinde tutmaya çalışarak, onları korkutmuş ve ayaklanmaya katılmayanları tutuklanmakla tehdit etmiştir. Çoğu zaman,

⁵⁵⁹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.154

⁵⁶⁰ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1094, s.283

⁵⁶¹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.s.76-77

⁵⁶² TsSGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1132, s.155

manaplar fakirlerden para alıyorlardı ve onları hediye vermeye zorluyorlardı. İtaat etmeyenler hakkında onlar çarlık görevlilerine bildirmişlerdir ve böylece isyancılar tutuklanmışlardır. Bazı manaplar da dâhil olmak üzere ayaklanmanın birçok lideri tutuklanmıştır. 17 Ekim’de Kurman Lepesov ve onun yiğitlerinin aktif bir desteğiyle, Albay Slinko’nun komutası altında özel olarak kurulmuş bir askeri müfreze 10 günlük bir kovalamadan sonra Abaildin volostunun Prejevalsk ve Pişpek bölgelerinin en büyük isyancısı Kanat Abukin’i yakalamışlardır. Kanat’ın oğlu Naryn’da idam edilmiştir. Kendisi ise takviyeli bir konvoy altında Vernıy’ya gönderilmiş ve askeri mahkeme tarafından ölüm cezasına mahkûm edilmiştir. Kanat’ın karısı 9 Kasım 1916 tarihli dilekçesinde pek ileri yaşına ve kocasının Çarlık hükümetine yaptığı geçmiş hizmetlerine atıfta bulunarak ölüm cezasının ağır işçilikle değiştirilmesini istemiştir ancak talebi kabul edilmemiştir. Buna karşılık, manap Kurman Lepesov ve oğlunun Kanat Abukin’i ele geçirme işinde büyük ve değerli hizmetleri için ödüllendirilmesi hakkında cezalandırıcı müfrezenin komutanının arzusu yerine getirilmiştir.⁵⁶³

Sömürgeci makamlar sadece erkekleri değil, aynı zamanda kadınları da tutuklamışlardır. Tutuklananların durumu korkunçtu. Fergana bölgesinin Özbek ve Kırgızları bulunan Taşkent’teki Çar hapishanesini ziyaret eden P. Korşunova şöyle demiştir:

“...Bahçede aklıktan ölmüş Ferganalı Kırgız ve Özbeklerin çıplak cesetleriyle dolu birçok at arabalarını gördük. Bodrumda yarı ölü yarı diri mahkûmlar vardı. Bu binanın her iki tarafında da işkence gören ve ölmekte olan insanlar yatıyordu. Onlar küme halinde yatıyorlardı ki, aralarında ayakları koymak için boş bir yer bulmak çok zordu. Bu insanların görünüşü bizi çok şaşırttı: zayıf, pasaklı erkekler, saçları omuzlarına dökülmüş kadınlar, açlık ile yanan gözler, bize istikrarla ürkek ürkek bakıyorlardı. Yaşlı bir kadın bacaklarımı tuttu ve büyük, siyah, yaşlarla ve üzüntüyle dolu gözleriyle yüzüme bakmaya başladı ve bir şeyler söyledi. Onun telaşlı ve huçkıran dilini anlayamadım. Önemdeki insanlardan biri kolumdan çaktı ve böylece ben bu yerden uzaklaştım. Sadece o anda ben kadının üzerinde yürüyen binlerce böcek gördüm. Onun yanındaki insana da baktığımda çok sayıda böceklerin sürünen büyük kitlesinin görünümü vardı. Görünüm çok korkunçtu. Pamuk yününi paçavradan çıkarıp kemiren uzun boylu bir adamı gördüm. Başka birisi hayvanın kulağını kemiriyordu. Birçok kişinin, neredeyse hiç nefesi kalmadı ve büyük ihtimalde, çoğu son ıstıraplı verici dakikalarını yaşıyorlardı. Bazıları ellerini kemiriyorlardı. Birçoğu garip davranıyorlardı, görünüşe göre, akıllarını kaybetmişlerdi, diğerleri bize büyük siyah aç gözleriyle bakıyorlardı...”⁵⁶⁴

Türkistan Genel Valiliğinin yargı organları, isyancıların işleriyle tam anlamıyla boğulmuştur. Binlerce isyancı geçici askeri sahra mahkemesinin kararı ile vurulmuştur. 3 Binden fazlası şehirdeki mahkemeler tarafından hesaba çekilmiştir. 1917’nin Şubat ayında

⁵⁶³ Pyaskovskiy, 1960: 657

⁵⁶⁴ Korşunova, 1936, s.s.57-58

347 kişi ölüm cezasına, 168 kişi kürek cezasına, 228'i islahetine ve 129'u hapis cezasına çarptırılmıştır.⁵⁶⁵ Davaların geri kalanı Şubat Devrimi'ne kadar duruşmadan kalmıştır.

Çarın cezalandırıcı organlarının kararlarına göre, siyasi ve cezai sorumluluğa çarptırılan isyancıların mülküne el konulmuştur. Birçok emekçi insan hayvansız, geçim kaynaksız ve evsiz kalmıştır. Özellikle kuzeydeki Kırgızlar için, her türlü cezadan en zoru ve yıkıcısı, köylülerin yerlerini, yurtlarını terk etmesiydi. Türkistan valisi, bölgelerin askeri yöneticilerine verdiği talimatında şunları söylemiştir:

"...Rus kanını döken insanların sadece idam edilmekle değil, aynı zamanda toprağa layıksız sahip olanların mülkünün müsadere edilmekle cezalandırılacağını yerli halkın kafasına iyice yerleştirmesi gerekir. Rus kanının dökülmesine neden olan yerli halkın her saldırısı zamanında ortaya çıkan bu ilke, halkın sağduyulu kısmının akılsız kısmını Rus askerlerine karşı savaştan alıkoymasını yaptırması lazım..."⁵⁶⁶

Yerli halkı yurtlarından tehcir ederek, sömürgeci makamlar Orta Asya halklarının, özellikle Kırgızların, çarlık otokrasisine yönelik saldırılardan alıkoymak amacını gütmüştür.

Ayaklanmanın yenilgisinden sonra, kışlamaya mümkün olmayan dağlara göç edilen on binlerce Kırgız ailesi, çarlık makamlarının temsilcilerinden kendi yerlerine dönmelerine izin vermelerini rica etmiştir. Beklenildiği gibi onlar olumsuz cevap almışlardır. 12 Ekim 1916'da Kuzey Kırgızistan'a gelen Türkistan Valisi, günlüğünde şöyle yazmıştır: *"...Kırgızların türü aşağılanmış ve ezgin. Onlar herhangi bir karışıklıkları çıkarmayan volost sakinlerine yerlerine dönmelerine izin vermelerini istiyorlar. Onların karı ve çocukları dağlara saklandı ve orada açlıktan ölüyorlar...."*⁵⁶⁷

Gerçi, Çarlık hükümeti, özellikle de Yedisu bölgesinin askeri valisi, Kırgızların tam bir itaat gösterecekleri ve ayaklanmanın tüm liderlerini, silah ve atları temsil edecekleri takdirde, onları hemen yerleşim için özel bir bölgeye götürmeye söz vermiştir. Çarlık cezalandırıcı müfrezeleri ve göçmen kulaklar tarafından soyulmuş ve mahvolmuş isyancılar bu şartları yerine getirememişlerdir. Ama aynı zamanda emri yerine getirenlere de kendi topraklarına dönmelerine izin verilmemiş ve sadece dağlık bölgelere yerleştirmeye söz verilmiştir.⁵⁶⁸

Ayaklanmacıları cezalandırma paranası altında Çarlık hükümeti, Kırgızlardan Çüy bölgesinin tümünü, Malıy ve Bolşoy Kemin'i, Issık-Göl'ü, Koçkor ve Cumgal'ı almayı planlamıştır. Böylece yerli halkı yüksek ovalar dışında bütün Kuzey Kırgızistan'dan mahrum kalacaktı. Çarlık hükümeti, bu toprakları Rus göçmenlerinin tasarrufu için vermeyi ve yerli

⁵⁶⁵ Lesnaya, 1967: 97

⁵⁶⁶ Lesnaya, 1967: 59

⁵⁶⁷ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.214

⁵⁶⁸ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.214

halkın sadece çiftçiliğe değil, aynı zamanda büyükbaş hayvancılıkla uğraşmanın imkânsız olduğu yüksek ovalara taşınmasını tasarlamıştır. Yedisu bölgesinin askeri valisinin emriyle, bu yüksek ovalarda yalnızca mutlak boyun eğmeyi izhar eden volostlar kurulacaktı ve kararsız, itaatsiz volostlar ise daha sonraki bozguna uğrayacaklardı.⁵⁶⁹

En suçlu volostlar sayılan Sarbagış ve Atekin Narın uezdinde yeniden kurulacaktı. Narın uezdinin merkezi ve tahkimatı olmak üzere yüksek ovada kurulması planlanılmıştır. Narın uezdinde yerleşen diğer Rus köyleri ve stanitsalarını Issık-Göl bölgesine taşıdırma ve orada Rus yerleşimciler için yeni ilçe kurma planlanılmıştır. Sömürgeci makamlar Kemin, Çüy ve Issık-Göl verimli topraklarında yaşayan 37355 Kırgız ailesini Narın uezdinin dar alanına yerleştirmeyi amaçlamışlardır. Oraya Carkent bölgesindeki bazı Kazakların yerleşmesi önerilmiştir. Yerli halk, doğal ormanların yetiştiği yeni kurulan üç ilçeye yerleşme hakkına sahip değildi. Bu geniş orman alanı doğrudan hazineye aitti.⁵⁷⁰ Dolayısıyla Narın uezdinin gelecekteki sakinlerinin kullanımında, yalnızca yaz aylarında hayvan yetiştirmeye mümkün olan otlaklar kalmıştır. Ekilebilir arazi ve otlar biçilen çayır onlara verilmemiştir. Bir başka deyişle, bu bölgeye yerleşmiş olan Kırgızlar ölmeye ve yıkılmaya mahkûm olmuşlardır.

Ekim ayının ortalarında, Türkistan Genel Valisi Narın uyezdinin kurulmasına dair bir emir imzalamıştır ve idari - yönetim aygıtını tasdik etmiştir. Uezd dört bölgeye ayrılmıştır: Ohotniçiy, Stolipin, Cumgal ve Atay. Bölgelerin yöneticisi olarak Çarın subayları atanmıştır ve tüm idari görevlere askeri yetkililer sahip olmuştur. Yeni uезде, volostların kurulma ve yerleştirme başlanmıştır. Türkistan Genel Valisine gönderilen bir telgrafta şöyle bildirilmiştir: “...Pişpek uyezdinin ve At-Başı ilçesinin volostlarının kalan kısmından Narın bölgesinde yer alan yeni volostlar oluşturuldu. Böylece Narın uezdinin kurulması hakkında sizin ekselansınızın mürtesemi yerine getirildi.”⁵⁷¹ Ancak Şubat Devrimi'nin zaferi bu uyezdin oluşumunun tamamlanmasını engellemiştir.

Narın uezdine yerleşmek zorunda kalan Kırgızlar Çarlık otokrasisinin devrilmesinden haberdar olduklarında onları kendi yerlerinde bırakmasını Geçici Hükümetten rica etmişlerdir. 12 Mart 1917 tarihli bir telgrafta, Pişpek uezdine bağlı Şamurzin, İssık-Ata, Şamşin, Tınaev, Temir-Bulatov, Koçkor, Kurmankoco, Kara-Keçe, Kaçekin, Canışev ve Cumgal volostlarının yerli sakinleri Geçici Hükümetin Kurul Başkanına bildirmişlerdir. Yedisu bölgesindeki karışıklıkları bastırmak için askeri vali yeni Narın uyezdinin kurulmasına dair bir taslak hazırladı.⁵⁷² Bu tehcir etme, Kırgızlara ayaklanmaya katıldıkları için cezaydı. Çünkü Narın

⁵⁶⁹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.88

⁵⁷⁰ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.44,Op.2, D.16920, s.192

⁵⁷¹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.88

⁵⁷² Lesnaya, 1967: 67

uezdi tamamen çiftçilik ve hayvancılık için uygun olmayan bir alandı. Ancak istekleri kabul edilmemiştir. Yerli halkın Narın uezdine tehcir edilmesi konusu gündemde kalmıştır. Sadece Ekim Devrimi'nin zaferinden sonra emekçi halkın lehine çözülmüştür.

3.4. Mültecilerin Durumu ve Vatana Dönüş

Yedisu isyancılarının önemli bir kısmı cezalandırıcılardan kurtulmak amacıyla Ağustos ayının son günlerinden Ekim ayına kadar Doğu Türkistan'a kaçmıştır. 39 volostan 45 bin aile, daha doğrusu Prejevalsk uezdinin neredeyse tüm sakinleri, Pişpek uezdinin birçok Kırgızları ve Carkent, Kopal ve Verniy uezdindeki Kazakların bir kısmı buraya gelmiştir. Tam olmayan istatistiklere göre toplam mülteci sayısı yaklaşık 164 bin kişiydi, onların 130 bini Kırgızlardı.⁵⁷³ Mülteci-ayaklanmacılar Bedel ve diğer dağ geçitlerinden geçmişlerdir. Issık-Göl'ün güney kıyısından, Merkezi Tyan Şan'dan, kısmen Kemin ve Çüy Vadisi'nden yaklaşık 70.000 Kırgız Üç-Turfan ve Ak-Su'ya doğru gitmiştir. Onlar yolda zorluk çekmişlerdir, ancak nispeten güvendelerdi. Çünkü burada neredeyse cezalandırıcılarla karşılaşmamışlardır ve hayvanlarının yem ihtiyacını karşılayabilmişlerdir. Mültecilerin diğer grubu, daha doğrusu At-Başı bölgesinin iki volostu Kakşal'a yol almıştır. Onların yolu, Çar asker garnizonunun durduğu Narın istihkâmından geçmiştir. Zor erişilebilen geçişlerin üstesinden gelmek için derin karda gitmek zorunda kalmışlardır, burada neredeyse hiç yem yoktu. Issık-Göl'ün kuzey kesiminde yer alan Kırgızlar ve üç volostun Kazakları Karkara üzerinden Kulca'ya gitmişlerdir.⁵⁷⁴

Mültecilerin Doğu Türkistan'a giden yolda yaşadıkları zorluklarının tasviri yapılamaz. Onların birçoğuna yiyecek yetmiyordu ve açlık felaketindeydiler. Mülteciler arasında çok sayıda yaşlı insan, çocuk ve kadın vardı. Atları, kalın kıyafetleri, yiyeceği olmayan fakirler için özellikle zordu. Onlar eşyalarını taşıyarak ayakta yürümüşler ve çoğu açlık ve soğuktan ölmüştür. Onların hepsini öldürmek için cezalandırıcılar ısrarla takip edip şiddetli ateşe tutmuşlardır.⁵⁷⁵ Zengin ve manapların yaşadıkları zorlukları nispeten kolaydı. İyi bir atlara sahip oldukları için onlar önde yürümüşlerdir ve bu nedenle takipçilerinin baskısından daha az acı çekmişlerdir.⁵⁷⁶

Yem eksikliği ve derin kar ve şiddetli soğuk yüzünden hayvanların kitlesel ölümleri yaşanmıştır. 22 Aralık 1916 tarihli cezalandırıcı müfrezelerden birinin komutanının raporunda şöyle yazılmıştır: *"...Mültecilerin günde binbaş hayvanı kırılıyordu. Tüm yollar ölü hayvanların cesetleriyle dohuydu. Çok geçmeden Akbel Geçidi'nden leş düşmeye başladı. İlk*

⁵⁷³ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.88

⁵⁷⁴ Kakeev, 2015: 127, Bkz. Ek: 14

⁵⁷⁵ Kakeev, 2015: 82, Bkz. Ek: 16

⁵⁷⁶ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.44,Op.2, D.16920, s.192

*başta, nadiren ve gittikçe artarak sonunda yol tamamen leşle doluydu. Özellikle büyük kümeler Kelek-Taygak nehri üzerine düşüyorlardı..*⁵⁷⁷ Hayvanların önemli bir kısmını cezalandırıcı müfrezeler almışlardır. Aslına bakılırsa mülteciler mahrum bırakılmışlardır.

Mültecilerin ulaşılması zor geçişleri geçmeleri ayrıca zordu. Onlardan biri olan B. Isakeev şöyle demiştir:

*“...Bedel dağ geçişinden geçmek zorundaydık. Yol buzlu, kaygan, karla örtülmüştü ve bir buz dağının yamacından geçiyordu. Keçiyolunda atılan yanlış tek adım ölüme yol açmaktaydı. Yardan düşen develer, atlar, boğalar ve kısmen insanlarla yolun dolu olduğunu gördük. Bu korkunç ve dayanılmaz derecede ağır bir manzaraydı. Çılgın hayvanların kükremesi, ağlama, bağırma ve insanların inlemesi birbirine karıştı. Kimileri ağlıyor, kimileri zaten ölmüş ya da kaybolmuş birilerinin isimleriyle çağırıyorlardı. Fakat mülteciler buna hiç ilgi göstermiyorlar ve sadece ileriye doğru yürüyorlardı. Zira en ufak bir duraklama ya da yavaşlama ölümle tehdit ediyordu...”*⁵⁷⁸

Ak-Ögüz geçitindeki insanların ve hayvanların ölümü hakkında mültecilerin biri K. Bayalinov şöyle anlatmıştır:

*“...Sabah hava kapanık oldu, dağ geçidini süs bürüdü, kar yağıp rüzgâr gelmeye başladı ve bütün yollar karla örtüldü. Buzlu yolda ilerleyen insanlar ve hayvanlar uçuruma gittiler. Çıplak taşlar arasında tek bir ot çöpü bile yoktu. Aç koyunlar ve keçiler kendi yünlerini koparıp yiyorlardı, atlar üzengilerini kemiriyordu, develer diz çöktüler ve artık kalkamıyorlardı, insanların elleri ve ayakları soğuktan donuyordu. İnsanların inmeleri ve hayvanların bağırtilarının karışmasından ortalık uğulduyordu. Çok geçmeden geçe geldi, ama o da huzur getiremedi. İnsanlar ve hayvanlar bir kümeye birigip kaynaştılar. Soğuk iliklerine işledi. Kış sabahının ürkek ışığı aydınlanınca geçit boş olduğu ortaya çıktı. İnsanlar ve hayvanlar her şey karla örtülmüştür. Her şey dondu ve sadece koyunların hareketinden kar altında taşların değil, canlıların olduğu anlaşılabilirdi. Bir gecede birçok insan öldü....”*⁵⁷⁹

Ayaklanmacıların büyük bir kısmı Doğu Türkistan sınırındaki Muzart Nehri'ne yaklaşmıştır. Burada onları cezalandırıcı müfrezeye yakalamıştır. Silahsız mülteciler takipçilere karşı direnememişlerdir ve birçoğu kendilerini nehre atmışlardır. Fakat bu nehrin diğer tarafında Çin sınır muhafızları vardı ve bunlar da mültecilerin üzerine ateş etmişlerdir. Sınır muhafızları tarafından öldürülenler hariç, Çar askerleri tarafından 12 binden fazla insan yok edilmiştir. Birçok mülteci, özellikle çocuklar, kadınlar ve yaşlılar, nehirde boğulmuşlardı.⁵⁸⁰

Bu geçiş ayaklanma katılımcısı, yazar M. Elebaev tarafından doğru bir şekilde anlatılmıştır:

“...Karanlık bir sabahtı. Uçsuz bucaksız bozkırda insanlar yığıştılar. Aniden, geride iki top atışı birbirinin ardından gümbürdediler. İnsanlar ileriye akın etmeye başladılar. Ancak sınır muhafızları ateş açtıklarında onlar geri çekilmek zorunda kaldılar. Her şeye rağmen insanlar ileri ürdüler. Ancak, Muzart'ın fırtınalı suları yolu engelledi. Bir yerde kadın beşiği tutarak yüzüyor, diğerinde atlar

⁵⁷⁷ Fondı Otd.obşest.nauk Kırgızskoy Respubliki, Fon.1487, Op.10, D.19, s.136

⁵⁷⁸ İsakeev, 1932: 38-39

⁵⁷⁹ Bayalinov, 1948: 179

⁵⁸⁰ İsakeev, 1932: 54

boğuluyorlar, üçüncüsünde dalga ölüleri sürükleyip kıyıya çıkarmış, dördüncüsünde yaşlı adam boğulan çocuğa koşuyor, beşincisinde birisi ölenin yanında hıçkıra hıçkıra ağlıyor... Her şeyi anlatamazsın...’’⁵⁸¹

Geçiş sırasında inanılmaz zorluklar ve büyük mülteci kayıpları hakkında bilgiyi ayaklanmanın aktif katılımcıları I. Tumanov, T. Cumabaev ve M. Cambaev veriyor. Muzart’ı geçtikten sonra mülteciler ileriye doğru koşmuşlardır. Yerel yöneticiler onları büyük hediyeler - at, para, değerli eşya vb. vermeye zorlamışlardır. Hediye vermek istemeyenlerin hepsi öldürülmüştür. Mülteciler sınırdan uzaklaşmadan, bu bölgelerde göçebe eden Kalmıklar tarafından saldırıya uğramışlardır. Kırgızların savunmasızlığından faydalanarak hayvanlarının bir kısmını birçok mülkü ve kadınları götürmüşlerdir.⁵⁸²

Yerel otoritelerin izni olmaksızın Prejevals ve Pişpek uezdine ait 32 volostun sakinleri Kaşgar, Üç-Turfan ve Ak-Su vahalarına yerleşmişlerdir. Carkent uezdinin 7 volostu ise Kulca ve Tekes’e yerleşmişlerdir. Çinli yetkililerin temsilcileri mültecilere karşı düşmanca davranmışlardır ve mülteci isyancıların Doğu Türkistan halkı üzerindeki etkilerinden korktukları için onlara mümkün olan her şekilde baskı yapmışlardır.⁵⁸³

Mültecilerin Doğu Türkistan’a girmelerini önlemek için sınır boyunca, özellikle geçitlerde kuvvetli müfrezeler ve gardiyanlar görevlendirilmiştir. Tüm sınır kasabalarında ve köylerde, isyancıların sınırı geçmelerine izin verilmediğini belirten çok sayıda duyuru çıkmıştır.⁵⁸⁴ Bu bölgeden mültecileri tehcir etmek için tüm tedbirler alınmıştır.

Mültecilere yönelik bu tutum, yerel hükümetin, Rusya ile ilişkileri zorlaştırmak isteksizliğiyle açıklanmıştır. Rusya ise Kırgız, Kazak ve Dungan mültecilerini geri vermesini talep etmiştir.⁵⁸⁵ Çinli yetkililer ise mültecilere sömürü kaynağı olarak bakıyorlardı.⁵⁸⁶ Yedisu bölgesinin askeri valisi, 1916 tarihli bir raporunda şöyle yazmıştır: “Yerel yönetimin temsilcileri kolay kazanımdan çok memnunnardı. Onlar mültecilerin hayvanlarını, mülklerini ve hatta onların kadınlarını da aldılar.”⁵⁸⁷ Yerel ezenlerin keyfiliginden şikâyet eden kimse yoktu.

Yerel çalışan halk mültecilere başka bir biçimde davranmışlardır. Çoğunlukla onlar mültecilere maddi yardım ve ahlaki destek sağlamışlardır, onlarla ekmeklerini paylaşmışlar ve sığınak vermişlerdir. Mülk ve hayvanlarının bir kısmını muhafaza eden zengnler ve manaplar yerel yetkililere çeşitli hediyeler vererek onlarla ortak bir dil bulmuşlardır. Böylece

⁵⁸¹ Elebaev, 1959: 59

⁵⁸² Usenbaev, 1995: 235-236

⁵⁸³ İsaakev, 1932: 66

⁵⁸⁴ Usenbaev, 1995: 187

⁵⁸⁵ Kakeev, 2015: 78, Bkz. Ek: 15

⁵⁸⁶ İsaakev, 1932: 67

⁵⁸⁷ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1182, s.s.17-18

onların desteğini ve himayesini kazanmışlardır. Kaşgariya'nın hükümdarı, Mokuş ve Samudin Şabdanov'lardan ve diğer manaplardan zengin hediyeler alarak onları koruma altına almıştır. Çarlık temsilcisi Bıçkov ona gelip bu manapların teslim edilmesini talep ettiğinde, Kaşkar hükümdarı Şabdanov'ların Bıçkov gibi misafir olduğunu ve bu yüzden onlar da Bıçkov gibi ağırlandırmaya hakları olduğunu bildirmiştir.⁵⁸⁸ Çok sayıda hayvan ve para alan Kulca hükümdarı da Doğu Türkistan'a kaçan Kırgız feodal soyluluğun temsilcilerine himaye etmiştir.⁵⁸⁹

Mültecilerin ana kitlesi fakirdi, birçoğu açlıktan ölmüştür. 17 Kasım 1916 tarihli telgraf şöyle denilmektedir: "...Hayvanlarının neredeyse tamamı öldü, mülteciler açlıktan ve soğuktan ölüyordu..."⁵⁹⁰ Bu hakkında 3 Kasım 1916 tarihli başka bir arşiv belgesinde de belirtilmiştir. "...Kırgızlarla Üç-Turfan'da karşılaştığımızda onların yoksulluklarına şaşırıldık..."⁵⁹¹ Görüldüğü gibi, açlıktan şişmiş mülteciler bir parça ekmek ve iş bulmak umuduyla Doğu Türkistan'ın köylerini ve kasabalarını dolaşmışlardır. Fakat onlar düşmanlıkla karşılanıp her yerden kovulmuşlardır.

Mülteciler açlıktan ölmemeleri için pazara taşıyabilecek her şeyi satmışlardır. Kaşgariya'yı mültecilerin işleriyle ziyaret eden ordu komutanı Bıçkov, bütün Üç-Turfan çarşısının Kırgızların kıyafetleri ve ev eşyalarıyla dolu olduğunu belirtmiştir.⁵⁹² Doğu Türkistan pazarlarındaki insanların akımına bağlı olarak, giyim, ayakkabı ve ev eşyası fiyatları önemli ölçüde düşmüş ve gıda ürünleri 5-6 katına artmıştır. Bu mültecilerin zaten zor durumlarını daha da kötüleştirmiştir. Onlar açlıktan ölmekte olan çocuklarını yerli halkın evlat edinmesini isteyip ricada bulunmuşlardır. Bazı durumlarda yerel yöneticiler mültecileri yok pahasına reşit olmayan kızlarını ve eşlerini satmaya zorlamışlardır. Mültecilerin 27 Ocak 1920 tarihli dilekçesine göre, yaklaşık 4 bin kız ve kadın yerel zengin adamlar tarafından köleleştirilmişlerdir.⁵⁹³

Sürekli yetersiz beslenmenin ve mülteciler arasında sağlık kurallarının bozulmasının sonucunda yaklaşık 10 bin insanı kırıp geçiren tifüs salgını ortaya çıkmıştır. Doğu Türkistan'da ölen Kırgız ve Kazakların toplam sayısı 1 Mayıs 1917'de 70- 87 bine ulaşmıştır. Mülteciler temel insan hakları olmadığı için yüzlerce ve binlerce vatandaşlarının öldüğü yabancı bir ülkede uzun süre kalamazlardı. Böylece onlar Doğu Türkistan'daki Rus devletinin resmi temsilcilerinden yardım istemek zorunda kalmışlardır. Kulca'daki Rus konsolosuna

⁵⁸⁸ Lesnaya, 1967: 121

⁵⁸⁹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.88

⁵⁹⁰ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.s.132

⁵⁹¹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.88

⁵⁹² TsGA Respubliki Kazakistan, Fon.44,Op.2, D.16920, s.184

⁵⁹³ Camgırçinov, 1963: 143

hitap ettikleri mültecilerin talebinde şöyle ifade edilmektedir: “...Bizde hiç yiyecek, ev ve hayvan yok. Ekmek ve tuzumuz olmadığı için dilekçemizi şefinize iletmenizi rica ediyoruz. Çünkü yardıma çok ihtiyacımız var.”⁵⁹⁴

Kaşgar’daki Rus konsolosunun raporunda şöyle vurgulanmıştır: “...Bu kadar zor bir duruma sokulan Kırgızlar Ruslara geri dönme arzusunu bildirmeye başladılar...”⁵⁹⁵ Yedisu bölgesinin askeri valisi mültecilerin kısa bir süre sonra geri dönme isteğiyle Narın’a temsilcilerini gönderdiklerini belirtmiştir.⁵⁹⁶ Ancak Çar hükümeti yapılmaya zor olan şartları koymuştur. Onlardan, özellikle ayaklanma liderlerini iade etmelerini, her türlü silahı teslim etmelerini, ordu için her volostan 200 attan vermelerini ve ayaklanmanın getirdiği maddi hasarı telafi etmelerini talep etmişlerdir.⁵⁹⁷ Buaslına bakılırsa, mültecilerin ricasının sömürgeci makamlar tarafından geri çevrildi anlamına geliyordu.

Çar’ın devrilmesi hakkında haberi Rusya’nın dışında kalan Kırgız ve Kazaklar duyduklarında kendi topraklarına dönme arzusu daha da artmıştır. Mülteciler yeni hükümetin kaybedilmiş toprakları geri vereceğini, uzun zamandır beklenen sosyal ve ulusal özgürlüğü sağlayacağını umuyorlardı. Mart 1917’de onlar geri dönmeye başlamışlardır. Mülteciler grup halinde Kaşgar ve Kulca’dan Yedisu’ya doğru yürümüşlerdir. Onların çoğunun kalın giysileri, ayakkabıları, yiyecekleri yoktu. Prejevalsk’ten Geçici Hükümet Komiserine gönderilen 15 Nisan 1917 tarihli bir telgrafta, Sarıcaz’ın aç Kırgızlarının Prejevalsk uezdine gittikleri belirtilmiştir.⁵⁹⁸ Mültecilerin dönüş yolculuğu cesetlerle doluydu. Kırgız ve Kazaklar yoksul olarak geri dönmüşlerdir. Mayıs 1917’ye gelindiğinde, yaklaşık 64 bin insan vatana dönmüş, 38 bini hala Rusya’nın dışında kalmıştır.⁵⁹⁹

Rus emekçi köylüler, mültecileri sıcak ve sevinçle karşılamışlardır, onlara her türlü yardımda bulunmuşlar ve barınak sağlamışlardır. Türkistan Komitesinin Geçici Hükümetinin Bakanlar Kurulu’na verdiği bildirisinde şöyle denilmekteydi: “...Pokrovka’dan mültecilerin bir grubunu geçirirken, Rus ve Kırgız kadınlar birbirlerinin tanıyıp kucaklaştılar ve ölenlerin arkasından ağladılar...”⁶⁰⁰

Yerel Sovyet yetkilileri mültecilere ekmek sağlamaya, yerli emekçilerin göçmenlerle olan ilişkilerini geliştirmeye, Rus ve Kırgız işçilerinin kendi etrafında toplayıp birleştirmeye, onları sosyal ve ulusal özgürlük için savaşa yönlendirmeye çalışıyorlardı. Türkistan’ı bir hammadde kaynağı ve Rus sanayisinin bir sürüm pazarı olarak ve yerel halkı ise bir sömürü

⁵⁹⁴ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.44,Op.2, D.16920, s.192

⁵⁹⁵ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1136, s.s.195

⁵⁹⁶ TsGA Respubliki Kazahstan, Fon.44,Op.2, D.16920, s.62

⁵⁹⁷ Camgırçinov, 1963: 144

⁵⁹⁸ Lesnaya, 1967: 133

⁵⁹⁹ İsakeev, 1932: 115

⁶⁰⁰ Burmistrova, 1957: 20-21

nesnesi olarak değerlendiren Geçici Hükümet, idari ve yönetim aygıtlarını neredeyse tamamen korumuştur. İktidara sosyalist devrimciler, menşevikler ve burjuva milliyetçiler gelmişlerdir. Volost, ilçe ve köy başında hala yerel sömürücüler duruyordu. Eski uezd yöneticileri ve icra memurları yüksek görevlere tayin edilmişlerdir.⁶⁰¹ Örneğin, Yedisu bölgesinde Geçici Hükümetin komiserleri olarak çarlığın eski yetkilisi O. Şkapskiy ve milliyetçi M. Tınışbaev atanmışlardır.

Geçici Hükümet eski tarım ilişkilerini korumuş ve aktif olarak desteklemiştir. Kırgızistan da dahil olmak üzere Türkistan'da, topraklar ve sular, öncekisi gibi kulakların, Rus askerlerin, yerel zenginler ve manapların kullanımında kalmıştır. Tek kelimeyle, Geçici Hükümet tarafından izlenen politika, Çar hükümetinin politikasından farklı değildi. Aslına bakılırsa, Türkistan'daki Şubat devriminden sonraki bütün değişim, iktidarın Çar acentelerinden, kenar bölgedeki uluslara özgürlük vermek istemeyen burjuva temsilcilerinin eline geçmesine indirgenabilir.⁶⁰² Türkistan'da ve Rusya'da olduğu gibi, Geçici Hükümet insanlara herhangi bir ekmek, toprak, özgürlük ya da barış vermemiştir. Geçici Hükümet sömürgecileri ve sömürgecilerin çıkarlarını korumuştur.

Geçici hükümet her şekilde mültecilerin vatana dönüşünü engellemiştir. Mayıs ayının başlarında, Geçici Hükümetin Türkistan Komitesi, mültecilerin bölgeye gelmesinin istenilmemesine işaret eden özel bir kararı kabul edilmiştir. Ayaklanmanın bastırılmasındaki zalimlikleri için çarlık makamları tarafından tutuklananlara af ilan edilmiştir. 1916'da halk ayaklanmasını bastırmaktaki zulüm ile ayırt edilen, cezalandırıcı müfrezelerin liderleri Pişpek ve diğer hapishanelerden çıkartılmışlardır. Serbest bırakılanlar, Doğu Türkistan'dan dönen Kırgızlara karşı hareket eden müfrezelere katılmışlardır.⁶⁰³ Mesele şu ki Geçici Hükümet, mülteci akışını durdurmaya çalışarak hiçbir şeyden kendini alıkoymamıştır. Askeri müfrezeler sınırlara doğru yürümüşlerdir. Dağ geçitlerine muhafaza görevlileri ve sınır karakolları koyulmuştur. Ancak hiçbir şey mültecilerin kendi yerlerine dönmekten durduramamıştır.

Geri dönenler evlerini ve kışlık alanlarını harap edilmiş bulmuşlardır. Bıraktıkları mahsuller ve yem rezervi tamamen yok edilmiş, bahçeler kesilmiş, yurdaları ve mülkleri yağmalanmış ya da yakılmış, hayvanları cezalandırıcı müfrezeler tarafından çalınmış ve topraklar kulaklar tarafından işgal edilmiştir. Mülteciler evsiz ve geçimsiz kalmışlardır.

Ayaklanmacıların arasında cezalandırıcılardan kaçarak uzak dağlarda saklanan mültecilerin de durumu iyi değildi. Onlar hayvanlarının ve mallarının çoğunu kaybetmişlerdir. Birçoğu açlıktan ölmüştür. Bu hakkında Doğu Türkistan'dan dönen

⁶⁰¹ Lesnaya, 1967: 142

⁶⁰² Mahmutbekova, 1995: 211

⁶⁰³ Lesnaya, 1967: 147

Kırgızların telgrafında şöyle ifade edilmiştir: “...*Hepimiz dağlarda yaşıyoruz, açlıktan ölüyoruz, bize ekme vermiyorlar, hiçbir şeyimiz yok ... Hareket etmeye gücümüz yok, yolda ölebiliriz. Özgürlük, adalet ve eşitlik için çabamızı dikkatinize alın ve bizi koruyun.*”⁶⁰⁴ Fakat Geçici Hükümet, onlara topraklarını geri vermekten ve onları yerel sömürücülerin zulmünden korumaktan vazgeçmişlerdir.

Geçici Hükümetin Türkistan Komitesinin Başkanı Pişpek İcra Komitesine gönderdiği bir telgrafında yerel halkın toprak işlerine memurların müdahale etmemesini emretmiştir. Bu talimat Geçici Hükümet temsilcileri tarafından yönlendirilmiştir. Bu yüzden, Doğu Türkistan’dan dönen Kırgızların bir grubu, Yedisu bölgesinin Komiserinden kendilerine toprak verilmesini istediklerinde, ondan olumsuz cevap almışlardır: “...*Şimdi bunun hakkında değil, kurucu meclis hakkında düşünmeliyiz... Ben sizi başkaldırmaya zorlamadım ve şimdi toprak kullanım sistemiyle uğraşmak benim işim değil...*”⁶⁰⁵ Böylece Geçici Hükümet, topraksız yoksullara yardım etmemiştir. Bu, emekçiler arasında hoşnutsuzluğa ve öfkeye neden olmuştur. Çalışan halkın öfkesinden kurtulmak için, Geçici Hükümet geri dönen Kırgızların toprak meselesini yerel yetkililere iletmiştir. 10 Nisan 1917 tarihli Geçici Hükümet Kararnamesinde şunlar vardır: “...*Geçtiğimiz yıldaki ayaklanma sonucunda topraklarını terk eden Yedisu bölgesindeki Prejevalsk, Pişpek ve Carkent uездlerinin sakinlerinin toprak kullanım sistemi meselesi yerel kamu kuruluşlarının temsilcileri tarafından ayrıntılı olarak tartışılın...*”⁶⁰⁶ Bunun üzerine ayaklanmacıların Çarlık tarafından seçilen topraklarının geri verilmesini Prejevalsk ve Pişpek uездlerinde iktidarda bulunan Geçici Hükümet temsilcileri incelemeye başlamışlardır.

Bu sorun Rus kulaklar ve yerel feodal asalet lehine kararlaştırılmış ve mülteciler yine kalmışlardır. Ayrıca Geçici Hükümet, Çüy, Kemin ve İssık-Göl’ün yerli halkını Narın’ın çorak ve yüksek ovalarına tehcir etmeye dair Çar hükümetinin gerici planını uygulamak için acil önlemler almıştır. Pişpek’te düzenlenen özel bir toplantıda, Doğu Türkistan’dan dönen Kırgızların Narın’a yerleşmesine karar verilmiştir. Bu karar Kırgız işçilerinin sert bir protestosu ve öfkesine neden olmuştur. Onlar Çarlık tarafından alınan ve kulak-yerleşimciler tarafından işgal edilen topraklarının geri verilmesini talep etmişlerdir. Fakat ne Geçici Hükümet ne de onun menşevik-sosyalist-devrimci Sovyetleri yerel işçilerin taleplerini tatmin etmiştir. Mültecilerin meselerini çözmek için Yedisu bölgesine özel olarak gönderilen Geçici Hükümetin temsilcileri O. Şkapskiy ve M. Tınışbaev de hiçbir şey yapamamışlardır.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1196, s.s.54-55

⁶⁰⁵ Abdrahmanov, 1931: 62

⁶⁰⁶ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1196, s.65

⁶⁰⁷ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1196, s.66

Geçici Hükümet ve onun yerel temsilcilerinin aktif desteği ve zararları kapatmak bahanesiyle, göçmen kulaklar, askerler ve diğer sömürgeciler yerli halka, özellikle de ayaklanmaya katılanlara engeller çıkarmışlardır. Onlar açık bir soygundan ve hatta yerli halkı yok etmekten kendilerini alıkoymamışlardır. Bu Kırgız ve Kazak halklarının devlete hitap ettikleri çok sayıda telgraf ve dilekçe ile kanıtlanmıştır. Örneğin Şamşı volostunun Pişpek uezdinin mutemet adamları B. Tulekabılov ve M. Kulatov'un telgrafında şöyle denilmektedir: *"...Rus kulakları, Kırgızların topraklarını alıp sürüyorlar, ormanlarını kesiyorlar, binalarını tahrip ediyorlar, bahçelerini ve yoncalarını yok ediyorlar, Kırgızları öldürmekle tehdit ediyorlar, uезде hiç iktidar yok ve bizi koruyacak kimse yok..."*⁶⁰⁸ Buranın, Şamşin ve Canış volostlarının sakinlerinin telgrafında, yerel yönetimin adaletsizlik ve zulüm önlemlerini uygulamaya devam ettiği vurgulanmaktadır. 28 Ağustos 1917 tarihli bir telgrafta şunlar söylenmiştir:

*"...Yedisu'da kulaklar halk hala şidde uyguluyort, soygun yapıyor ve cinayet işliyorlardı üretiyorlar. Yedisu'da, özellikle Prejevalsk bölgesinde soygunlar, Kırgız cinayetleri devam etmektedir. Onlarca Kırgız Rus yerleşimcileri tarafından öldürülüyor ya da açlıktan ölüyor. Savunmasız ve aç olan Kırgızların öldürülmesini durdurmak için en acil önlemleri almanızı istiyoruz."*⁶⁰⁹

Benzer bilgiler, 15 Ağustos 1917 tarihli Prejevalsk uездlerinin sakinlerinin telgrafında da yer almaktadır.

*"Kırgızların Rus kulakları tarafından yok edilmesi Prejevalsk'ta yoğun bir şekilde devam etmektedir. Her gün yağmalar ve cinayetler gerçekleşiyor. Kırgızların kendi yerlerini alma şansı yok. Onların hiçbir geçim aracı ve evi yok. Onlar açlıktan ölüyorlar ve neredeyse hepsi açlıkla tehdit ediliyorlar. Kırgızları yok olmaktan kurtarmanızı rica ediyoruz."*⁶¹⁰

Kulak Terörü büyük boyutlar kazanmıştır. Prejevalsk uezdindeki cezalandırıcı müfrezenin komutanı tarafından yönetilen kulak-göçmenler Doğu Türkistan'dan dönen mültecilerin bir grubunu vahşice öldürmüşlerdir. Kulaklar ayaklanmacılara yönelik aynı katliamı, 42 kişinin öldüğü ve 15 kişinin yaralandığı Istık bölgesinde yapmışlardır. Prejevalsk uездinin batı kesiminde, özel bir müfrezeyi oluşturan kulak-yerleşimciler, 200 kişiden oluşan mülteci grubuna saldırmış ve hepsini yok etmişlerdir. Nisan ayında, Prejevalsk uездinin Pokrovka ve Kolsovka köylerindeki kulaklar ve onların oğulları, ayaklanmanın dokuz üyesini acımasızca öldürmüşlerdir. Onları çarşafıya sarıp, üzerlerine gazyağı döküp yakmışlardır. Pişpek uездinin Zagornıy ve diğer kısımlarının yerli halkına soygun, hakaret ve imha uygulanmıştır.⁶¹¹

⁶⁰⁸ TsSGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1196, s.66

⁶⁰⁹ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1196, s.67

⁶¹⁰ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1196, s.68

⁶¹¹ Lesnaya, 1967: 162

Çoğunlukla yoksul Kırgız halkına zengin Rus göçmenlerin evlerinde iş teklif edilmiştir. Aç ve muhtaç Kırgız fakirleri çalışmak zorunda kalmışlardır. Ancak iş sonunda, çiftlik sahipleri işçilere maaşını vermek istememişlerdir. Kural olarak, isyana katıldıkları için sahipleri ceza olarak işçileri vahşice öldürebilmişlerdir.⁶¹² Yalnızca Prejevalsk uyezdinde 2 bin kişinin öldürüldüğü söylenebilir. Sömürgeciler tarafından yok edilen ve Geçici Hükümetin faaliyetleri sırasında açlıktan ve salgın hastalıklardan ölenlerin toplam sayısı 20 bin kişiye ulaşmıştır. Hükümetin ayaklanmacılara yönelik düşmanca tutumu ve isyanın acımasızca bastırılmasının sonucunda, Kuzey Kırgızistan'ın yerli halkının sayısı 19215 kişiye ya da 41.496 kişiye, Yedisu bölgesinde ise 25 000 kişiye düşmüştür⁶¹³ Kuzey Kırgızistan'ın, özellikle de Prejevalsk'in ve büyük ölçüde Pişpek uездlerinin yerli halkı genel imha ve yok olma tehdidi altındaydı.

Ekim Devrimi ezilen halklara sosyal ve ulusal özgürlüğü getirmiş ve ayaklanmacıları ölümden kurtarmıştır. İşçilerin ve köylülerin iktidarının kurulmasıyla ve insanların sömürülmesi ve sömürgeci rejimin ortadan kaldırılması, ayaklanmacıların takip edilmeleri de sona ermiştir. Kırgızistan'da devrimden önce meydana gelen ulusal güvensizlik ortadan kaldırılmıştır ve Kırgızların Rus ve Ukrayna'lı yerleşimcilerle ilişkilerinin geliştirilmesi için gerekli şartlar sağlanmıştır.⁶¹⁴ Yeni hükümet fakirlere ve aç olan Kırgızlara yardım etmek, onları topraklara yerleştirmek ve Doğu Türkistan'da kalan mültecileri vatanlarına getirmek için acil önlemler almıştır.

Yabancı bir ülkeden dönen Kırgızlara maddi yardım sağlamak amacıyla 1918'in başında "kombej" olarak bilinen özel komiteler kurulmuştur. Bu komiteler aç insanlara yiyecek sağlamak için bazı noktalar belirlemişlerdir. Mültecilerin Komiteleri pamuk, gıda, hayvan, giysi, ayakkabı gibi malları toplamışlardır. Yerli ve Rus emekçileri ise kardeşlerine istekli bir şekilde etmişlerdir. Aç Kırgızlar için, özellikle de mülteciler için en büyük yardımı Sovyet yetkilileri sağlamıştır. Kurdukları yiyecek temin noktaları, Soviyet yetkililerinin yardımlarına örnek olarak gösterilebilir. Bu noktalar Prejevalsk, Pişpek, Koltsovka, Narın, Tokmak, Karkara, Ton, Kutemaldı'da kurulmuştur.⁶¹⁵ Bunlar sayesinde binlerce yorgun mülteci açlıktan kurtulmuştur.

Sovyet iktidarı ülkedeki muazzam mali ve ekonomik zorluklara rağmen, mültecilere 100 milyon ruble ayırmıştır. Geri dönen binlerce kişiye nakit paralar verilmiştir. Sadece Pişpek bölgesinde 250'den fazla Kırgız ailesi ödenek almıştır. Bu işin yürütülmesinde 3

⁶¹² Abdrahmanov, 1931: 79

⁶¹³ Çekaninskiy. İ, *Vosstanie Kırgız, kazahov i karakırgız v Dcetsuyskom krae 1916 goda*, Kızıl Orda, 1936, s.s.42-43

⁶¹⁴ Lesnaya, 1967: 70

⁶¹⁵ Çekaninskiy, 1936: 51

Şubat 1920'de Türkistan SSR Merkezi Komitesinin özel bir emriyle kurulan komisyon önemli bir rol oynamıştır. Sovyet hükümeti şunları mecbur tutmuştur:

1. Doğu Türkistan veya diğer yerlerdeki Çar'ın cezalandırıcı güçlerinden saklanmak zorunda kalan Yedisu bölgesinin tüm Müslümanlarının kendi vatanına geri dönmelerini ve topraklarını kullanabilmelerini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınması ;
2. Hükümetin kararnamesindeki tüm araçların yardımıyla Kırgızlara, özellikle mültecilere yönelik şiddete devam etmeyi amaçlayan tüm ulusal veya sınıf grupların veya bireysel sömürücülerin tüm eylemlerini durdurulmasını ;
3. Geri dönen mültecilerin veya Çar hükümeti tarafından zorla sınır dışı edilenlerin evlerine ve topraklarına yasadışı yollardan sahiplik eden insanların tehcir edilmesini ve toprakların eski sahiplerine verilmesini;
4. Mültecilere para, ulaşım, gıda, giyim, ayakkabı vb. ile yardım sağlanmasını ;
5. Eyaletin dışında bulunup, yerel sömürücülerin esareti altında kalan herkesin fidye vererek kurtarılmasını ;
6. Kırgızların, Rus köylüler ile Kazaklar arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmak için gerekli önlemlerin alınmasını ;
7. Geri dönen mültecilerin ayrı köylere ve volostlara yerleştirilerek çiftlik birliklerinin, komünist zümrelerin ve yürütme komitelerinin kurulmasını.⁶¹⁶

Sovyet hükümetinin faaliyetlerine karşı eski sömürgecilerin ve yerel ezenlerin artan direnişiyile ilgili olarak, Türkistan SSR Merkez Yürütme Komitesinin özel komisyonuna geniş yetki verilmiştir. Komisyonyerel feodal aristokrasi temsilcilerinin yukarıdaki görevlerin yerine getirilmesine müdahale etmeleri halinde onları tutuklama hakkına sahipti. Özel bir komisyonun emirlerinin uygulanmasından kaçınmaya çalışan veya onu karar olarak görmeyen kişiler, devrimci bir mahkemenin yargı yetkisi altında kalmıştır.⁶¹⁷ Bölge, il, ilçe, şehir, köy ve volostun devrim komiteleri, yürütme komiteleri ve ordu birimleri bu komisyona yardımcı olmak zorundaydılar. Sadece Kırgız ve Rus işçilerin ve Sovyet iktidarın yerel organları tarafından sağlanan çok yönlü destek ve yardım sayesinde, Türkistan SSR Merkez Yürütme Komitesi, kendisine verilen görevleri yerine getirebilmiştir.

İşçi ve köylülerin iktidarının kurulması ve sömürgeci rejimin yıkılmasına dair haber, Doğu Türkistan'da kalan Kırgız mülteciler tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Onlara Sovyet hükümetinin ihtiyaç sahiplerine sağladığı çok yönlü yardım hakkında söylentiler ulaşmıştır. Mülteciler vatanlarında meydana gelen politik ve sosyal değişimleri

⁶¹⁶ Usenbaev, 1995: 88

⁶¹⁷ Lesnaya, 1967: 211

öğrenince, geri dönmeye çalışmışlardır. Ancak Sovyet hükümetinin yardımı ve müdahalesi olmadan birçok Kırgız mülteci yerel sömürücülerin elinden kaçamamıştır. Bu nedenle yerel feodallar ve Çin’li yetkililer tarafından mültecilerin memleketlerine dönmelerine yönelik engellerin kaldırılması konusunda müzakerelerde bulunan Doğu Türkistan’a iki delegasyon gönderilmiştir. Yerel makamlar onlar için bir fidye talep etmiştir. Bu şart kabul edilmiş ve hükümet gerekli fonları tahsis etmiştir.⁶¹⁸

Böylelikle 1918’den 1924’e kadar Sovyet hükümetinin gösterdiği özen sayesinde bütün Kırgız mültecileri anavatanlarına geri dönebilmişlerdir. Cezalandırıcılar tarafından el konulan mülkün muhafaza edilen kısmı ayaklanmanın katılımcılarına geri verilmiştir. Ancak kulaklar mülk, çiftlik ve toprakları gönül rızasıyla iade etmek istememişlerdir. Rus işçi köylüleri ise oldukça farklı davranmışlardır. 25 Nisan 1920’de Türkistan SSR Merkez Yürütme Komitesinin özel komisyonunun muhtırasında da belirtildiğine göre, Rus emekçiler mültecilere mülklerini hemen geri vermişlerdir.

1916’da Yedisu Bölgesel Devrim Komitesi, 3 Şubat 1921 tarihli özel bir kararla, ayaklanmanın bastırılmasını ve Geçici Hükümetin faaliyeti sırasında Kulaklar tarafından el konulan Kırgızların mal ve mülklerini 10 Şubat’tan 10 Mart’a kadar bir ay içinde iade edilmesini talep etmiştir. Öneri Rus işçi köylülerinden güçlü destek bulmuştur. Onlar yerel sömürücülerin faaliyetini ve Çar otokrasinin körüklediği ulusal düşmanlığı eleştirmişler ve mülk ve toprakları eski sahiplerine derhal iade etme gerekliliğini vurgulamışlardır. 24 Nisan 1921’de Rus köylülerin genel toplantılarından birinde alınan kararda şöyle söylenmiştir: “*Biz Lipensk köyünün sakinleri olarak, Sovyet hükümetini ve onun sosyalist kuruluşunun iyi başlangıçlarını ve kardeşlik ve eşitliği memnuniyetle karşılıyoruz. Ulusal düşmanlığı ortadan kaldırarak biz Kırgızlara kendi isteklerimizle yardım etmeye ve onlara ait olan herşeyi vermeye hazırız.*”⁶¹⁹

Bogatırov ilçesinin köylülerinin genel toplantısının kararı da benzer niteliktedir. Bu kararda şöyle denilmektedir:

“...Cahil eski monarşik sistem ulusların çıkarılarını hesaba almadan şiddetli baskı altında çalışan insanları öldürüyordu... yerli halk tamamen yoksulluğa terkedildi... Bu nedenle, bütün bunları göz önünde bulundurarak, biz Bogatırov köyünün sakinleri, kırsal bölge komitesine Kırgızlara ait olan herşeyi kendiliğimizden teslim etmeye karar verdik ve komisyondan mültecileri köyümüzde yerleştirmesini rica ettik.”⁶²⁰

Benzer kararlar Yedisu bölgesinin diğer Rus köylülerinin sakinleri tarafından alınmıştır.

⁶¹⁸ Usenbaev, 1995: 195

⁶¹⁹ Pyaskovskiy, 1960: 661

⁶²⁰ TsGA Respubliki Üzbekistan, Fon.1, Op.31, D.1196, s.74

Yerli halkın özellikle de mültecilerin yerleşmesi büyük bir öneme sahipti. Bu bakımdan 1920’de yaratılan “Koşçu” ismini alan fakirlerin birliği önemli rol oynamıştır. Bu birlik 1920-1921 yılları arasında toprak ve su reformunu ve Kırgız mültecilerin toprak kullanım sistemini yürütmekle uğraşmıştır. Toprak ve su reformu sömürücü toplumun temellerini ve çarlığın sömürgeci politikasını mahvetmiştir.⁶²¹ Dolayısıyla Çarlık hükümeti tarafından el konulan Çüy, Kemin, İssık-Göl ve diğer bölgelerin verimli toprakları Kırgız emekçilerine iade edilmiştir. Toprağı ele geçiren kulak-yerleşimciler tehcir edilmiştir. Bu faaliyetler şiddetli sınıf mücadelesi koşullarında gerçekleştirilmiştir. Sovyet hükümeti yerli ve Rus halk arasındaki ulusal güvensizliği ortadan kaldırmak için gerekli tüm tedbirleri almıştır. Kırgız yoksulları yeni bir hayata başlamışlardır.

Başarısız olmasına rağmen ayaklanma büyük öneme sahiptir. Çünkü yerli halk, bağımsızlık mücadelesi konusunda, paha biçilmez bir tecrübe edinmiştir. Bu halk hareketi yöredeki sömürgeci iktidarı sarsmıştır. Sömürgeciler tarafından acımasızca ezilen çok uluslu halk arasındaki dostluk, gözle görülür bir şekilde güçlenmiştir. Onlar çarlığın sömürge zulmü ile mücadelede birleşmişlerdir. Kırgız haklı da vatanının kurtuluşu için savaşmıştır. Çok az silaha sahip olan halk çaresizlik içinde, güçlü bir orduya karşı çıkmıştır. 1916 yılında yaşanan acı olaylarda, Kırgız halkının XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ile XX. Yüzyılın başında yürüttüğü ulusal kurtuluş hareketi en önemli yeri almıştır.⁶²²

Ekim Devrimi’nin zaferi ve Sovyet iktidarının kurulması sayesinde Kırgız halkı Çar yönetiminin sömürgeci politikasından kurtarılmıştır. Sovyet sisteminin bütün Orta Asya üzerinde hem olumlu hem olumsuz etkileri kuşkusuzdur. Sovyet dönemindeki Kırgızistan halkının siyasi-ekonomik ve sosyal tarihi, ayrı bir çalışma gerektiren meselelerdir.

---

⁶²¹ Usenbaev, 1995: 196

⁶²² Tekin A, (2010). *Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

SONUÇ

Çalışmanın giriş bölümünde belirtilen hedeflere ulaşmak için sırasıyla şu yollar izlendi; 1916 ayaklanmasının çıkışına neden olan tarihi durum tasvir edildi, ayaklanmanın çıkış sebepleri derin bir şekilde araştırıldı, Kırgızistan'ın tüm bölgelerinde ayaklanmanın nasıl gerçekleştiğini göstermek için anılar temel kaynak olarak kullanıldı ve arşiv materyalleriyle kanıtlandı. Ayaklanmanın feci akıbeti anlatılıp gösterildi ve sömürgeci iktidarın ayaklanmayı acımasızca bastırması sırasında güttüğü amaçlar açıklanmıştır.

1916 Türkistan'daki halk ayaklanmasının derin ve tarihsel kökleri vardır. Bu ayaklanma Kırgız halkının Rus devletine dâhil edildiği dönemden itibaren tarihsel gelişim süreci boyunca hazırlanmıştır. Bu hareket XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ile XX. Yüzyılın başlarında bölgede gelişen sosyo-ekonomik ve politik durumdan dolayı oluşmuştur. Ayaklanma, Çar yanlısı sömürgecilerin ve yerel feodal aristokrasinin en acımasız baskısından kaynaklanmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlayınca Orta Asya erkeklerini savaşa seferber etmesiyle ilgili Çar'ın kararnamesinin çıkması ayaklanmanın dolaysız nedeni olmuştur.

Kırgız halkının ayaklanması ve yayılıp geliştiği tarihsel koşullar, ataerkil-feodal ilişkilerin tahakkümü, klan yaşamının varlığı, kapitalizmin unsurlarının nüfuz etmesi, sanayi işçilerinin ve ulusal burjuvazinin ortaya çıkışı, emekçi sınıfının siyasal bilincinin uyanışı, çifte baskıya ve sınıf mücadelesinin yoğunlaşmasına karşı çalışan halkın hoşnutsuzluğu ve öfkesiyle karakterize edilmiştir.

Ayaklanma Birinci Dünya Savaşı sırasında, emperyalizmin genel krizi döneminde ve ülkede başlayan devrimci yükseliş ortamında gerçekleşmiştir. Ayaklanma Çarlık otokrasisinin iç ve dış konumlarının keskin bir şekilde bozulduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen dönemde, sömürgeci halklar burjuvazinin rezervinden proleter devrimin rezervine dönüştürülmüştür. Rus proletaryası ve partisi, kitleleri Çarlık otokrasisine karşı kararlı bir darbe yapmak için hazırlıyordu. Aynı zamanda, ataerkil-feodal ilişkilerin egemen olması ve bölgenin sosyo-ekonomik geri kalmış olması, yerli halkın eğitimsizliği, yerli halkın kendi topraklarından tecrit edilmiş olması ve idarede söz sahibi olmaması, Çar hükümeti ve yerel sömürücüler tarafından oluşturulan Kırgız-Rus ulusal düşmanlığı sonucu Kırgız halkının Rus emekçilerinin devrimci mücadelesine dâhil olmalarını engellemiş ve 1916 hareketinin çıkmasını büyük ölçüde geciktirmiştir.

Ayaklanma anti-feodal, savaş karşıtı ve anti-emperyalist bir karaktere sahipti. Çarlık Rusya'nın doğu koloni sınırının geniş topraklarına ve ayrıca Kırgızistan'da yayılmıştır, Temmuz'un ilk günlerinden itibaren Kasım ayına kadar devam etmiştir. Ayaklanmaya

neredeysse tüm yerel halk özellikle de köylü kitlesi katılmıştır. İsyân, yerli halkın verimli topraklardan tehcir edildiği ve çorak dağlık bölgelere taşındığı Kırgızistan'ın kuzeyinde keskin ve güçlü bir şekilde gerçekleşmiştir. Kırgızistan'ın güney kesiminde, özellikle de yerleşik bölgelerinde ayaklanma ulusal kurtuluşun yanında bir de feodal karşıtlığı niteliğindedir. Kuzeyde ise ulusal kurtuluş karakteri daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Buradaki Kırgızlar da zengin sınıfa karşı mücadele etmişlerdir.

Amaç ve hedeflerine göre isyancıların toplumsal bileşimi ve doğasına bakılacak olunursa bu ayaklanma son derece karmaşık bir olguydu. Ayaklanmanın temelini toprak meselesi oluşturmaktaydı. Bu yüzden bu olayın bir köylü mücadelesi karakterine sahip olduğu bir raslantı değildir. 1916 ayaklanmasının önderliğini çobanlar ve köylü çiftçiler oluşturmuşlardır. Her ne kadar yerel feodal aristokrasinin bir kısmı harekete katılsa da ayaklanmayı kendi çıkarları için kullanmaya çalışsalar da başarısız olmuşlardır ve etki sağlayamamışlardır. Daha önce de olduğu gibi, zengin ve manapların büyük bir kısmı, çarlık otokrasisinin sosyal desteği olarak faaliyet yürütmüş ve ayaklanmayı bastırmaya çalışmışlardır.

Yeni ulusal burjuvazinin mensupları milli kurtuluş hareketine katılmamışlardır. Ayaklanmanın proleter önderliği yoktu. Bunun nedeni ise az sayıdaki Kırgız sanayi işçileri ve yerli emekçi halkının Rus proletaryasıyla olan zayıf bağlantısıydı. 1916 ayaklanması, Çarlık Rusya'nın ezilen halklarının ulusal kurtuluş hareketinin genel akışına katılmıştır. Buna ek olarak hareket, emekçi sınıfın kurulu rejime karşı devrimci mücadelesidir, başka bir ifadeyle sosyal ve ulusal özgürlük için verilen bir mücadeledir.

Hareket yenilgiye uğramasına rağmen büyük bir siyasi öneme sahiptir ve Kırgız halkının hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bu olay Çarlık otokrasisine ciddi bir darbe vurmuştur ve onun cephe arkasındaki konumunu da büyük ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Ayaklanma, Çarlık ordusunun Birinci Dünya Savaşı cephesinde yenilgisini hızlandırmış, ülkedeki devrimci krizi derinleştirmiş ve Rus emekçilerinin toprak sahiplerine ve kapitalistlere karşı yürüttükleri devrimci mücadelesine yardımcı olmuştur. Bu hareketin sonucunda Kırgız halkı, kapitalistlere ve yerel sömürücülere karşı olan Rus işçiler ve köylülerle birleşerek özgürlüğün kazanılabileceğini anlamıştır. Ancak Çar hükümeti yerine kurulan Sovyet sisteminin Türkistan genelinde ne derecede olumlu ya da olumsuz etki yarattığını, aynı zaman Sovyet dönemindeki Kırgızistan halkının siyasi-ekonomik ve sosyal tarihi açısından incelenmesi ayrı bir çalışmanın konusudur.

KAYNAKÇA

Arşiv

TSGA Kırgızskoy Respubliki

TSGA Respubliki Kazakistan

TSGA Respubliki Üzbekistan

Fondı Otd. obşest. nauk Kırgızskoy Respubliki

Arhiv GO SSSR

TGİA Uzbek SSR

Kitap

Abdrahmanov, C, (1931). *O vosstanii*, Frunze.

Abdrahmanov, C, (1991). *1916 Dnevnik, Pisma k Stalinu*, Frunze.

Abdurahimova, N, (1999). *Koloniyalnaya sistema vlasti v Turkestane vo vtoroy polovine 19 veka-pervoy četverti 20 veka*, İzd. Universitet, Taşkent.

Akaev, A, (1998). *Diplomatia Şelkovogo Puti*, Bişkek.

Auezov, M, (1987). *Dürbölön zaman*, İzd. Kırgızstan, Bişkek.

Alimcanov, B, (2015). *Ablay Han i ego batırı. Legendı velikoy stepi*, İzdatelstvo Foliant Almata.

Aytbaev, M, (1962). *Sosialno-ekonomiçeskie otnoşeniya v kirgizkom aule v 19 v naçale 20 veka*, İzd. Kirgizgozsizdat, Frunze.

Aytmambetov, D, (1967). *Kultura kirgizskogo naroda vo vtoroy polovine 19, b naçale 20 veka*, İzd. İlim, Frunze.

Arzımatova, A, (2008). *Promışlennost Kırgızstana. Vtoraya polovina XIX –XX vv. Teoretiko-metodologiçeskie problemu*, Bişkek.

Attokurov, C, (1964). *Polojenie raboçego klassa dorevolusionnoy Kirgizii. Voprosı istorii Komunistiçeskoj partii Kirgizii*, İzs. Kirgizosizdat, Frunze.

Aristov, N, (2001). *Usuni i kirgızı ili kara-kirgızı: Oçerki istoria i bita naselenia zapadnogo Tyan Şanya i issledovaniya po ego istoriçeskoj geografii*, İlim İzdatelstvo, Bişkek.

Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara.

Baktıgulov, D, (1971). *İz istorii perehoda kirgizskogo krestyanstva k osedlosti i sosialistiçeskim sposobamhozyastvovaniya*, İzd. Kırgızstan, Frunze.

- Baktigulov, D, (1963). *Zametki po istorii koçevih i polu koçevih hozyastv Kirgizii do Velikoy Oktyabrskoy sotsialistiçeskoj revolyusii*, Frunze.
- Baybulatov, B, (1958). *Sotsialno-ekonomiçeskiy stroy Kirgizii do Velikoy Oktyabrskoy sotsialistiçeskoj revolyusii*, İzd. Kirgizgosizdat, Frunze.
- Bahturina, A, (2004). *Okrainu Rossiyskoy imperii: gosudarstvennoe upravlenie i nasionalnaya politika v godu Pervoy Mirovoy voynı (1914-1917)*, Moskva.
- Bartold, V, (1927). *İstoria kulturnoy jizni Turkestana*, İzd. AN SSSR, Leningrad.
- Barteneva, İ, (2008) “Pereselençeskaya politika Rossiyskoy İmperii vo vtoroy polovine XIX veka”, *Vestnik Kirgızsko-Rossiyskogo Slavyanskogo Universiteta*, Bişkek.
- Burkovskiy, A, (1957). *K voprosu obrabotki životnovotçeskoj sırya u kirgızov*, vip.2, Frunze.
- Biçurin, N, (1950). *Sobranie svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevnie vremena*, Moskva.
- Bektenov, Z, (1973). *Kirgız Eldik Oyundarı*, Kirgızistan Basmakanası, Frunze.
- Bekmahanova, N, (1986). *Mnogonasionalnoe naselenie Kazakstana i Kirgizii v epohu kapitalizma (60-godi 19 go veka -1917)*, İzd. Nauka, Moskva.
- Bernştam, A, (1951). *Oçerkistorii gunnov*, Leningrad.
- Bernştam, A, (1952). *İstoriko-arheologiçeskie oçerki Sentralnogo Tyan-Şana i Pamira-Alaya*, Moskva.
- Behmahanov, E, (1957). *Prisoedinenie Kazahstana k Rossii*, Moskva.
- Burmistrova, T, (1957). *Borba bolşevitskoy partii za internasionalnoe sploçenie trudyasıhsya mass Rossii v 1917*, Moskva.
- Bootanaeva, B, (1995). *Kirgızı mejdu Kokandam, Kitaem i Rossiey*, İlim Izdatelstvo, Bişkek.
- Bogolubov, A, (1880). *Oçerk voynı v Sredney Azii*, Sank Peterburg.
- Braginskiy, M ve Romadin, V, (1953). *K voprosu o znaçenii prisoedinenia Sredney Azii k Rossii. Voprosı İstorii*, Moskva.
- Broydo, G, (1924). *Materialı k istorii vosstania kirgız v 1916 goda*, İzd. Noviy Vostok, Taşkent.
- Broydo, G, (1925). *Vosstanie Kirgız v 1916 goda*, Taşkent.
- Camgırçinov, B, (1966). *Oçerk politiçeskoj istorii Kirgizii v 19 veke*, Kirgızistan Izdatelstvo, Frunze.
- Camgırçinov, B, (1998). *Kirgızı v epohu Orman Hana*, Bişkek.

- Camgırçinov, B, (1959). *Prisoedinenie Kirgizii k Rossii*, Izdatelstvo sosialno-ekonomiçeskoj literaturı, Moskva.
- Camgırçinov, B, (1958). *Vajnyy etap iz istorii kirgizskogo naroda*, Kirgizskoe Gosudarsvtvennoe İzdatelstvo, Frunze.
- Çekaninskiy, İ, (1936). *Vosstanie Kirgız, kazahov i karakirgız v Dcetusuyskom krae 1916 goda*, Kızıl Orda.
- Çukubaev, A, (1958). *Sosialno-ekonomiçeskaya i politiçeskaya obstanovka i razvitie obşestvennoy misli Kirgizii vo vtoroy polovine 19, v naçale 20 veka*, Frunze.
- Demidov, A, (1926). *Ekonomiçeskie oçerki hlopkodstva, hlopkovoy trgovli i promişlennosti Turkestana*, Moskva.
- Djamgırçinov, B, (1962). *O progressivnom znaçenii vhojdeniya Kirgizii v sostav Rossii*, İzd.AN Kirg.SSR, Frunze.
- Dıykanbaeva M, (2014). “1916 yılındaki Kirgız milli mücadelesi: Ürkün”. *Uluslar arası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 3 (3): 112-126
- Elebaev, M, (1936). *Uzak col*, Funze.
- Esengul uulu, T, (1995). *Kirgızdın kıskaçça sancırası*, Uçkun Basmakanası, Bişkek.
- Evseev, A, (1963). *Posli kirgizov v Omske*, Omsk.
- Ejegodnik Ferganskoy oblasti*, (1902). İzdatelstvo Tipografia Ferganskogo oblastnogo pravlenia, Sank Peterburg.
- Fedorov, E, (2011). *Desyatina*, İzd. Visaginas, Litva.
- Fomçenko, A, (1983). *Russkie poseleniya v Turkestanskom krae v konse 19-go, v naçale 20-go veka (sosialno-ekonomiçeskiy espekt)*, Tomsk.
- Galuzo, P, (1929). *Turkestan- kolonia. Oчерk istorii Turkestana ot zavoevonaiya russkimi do revolusii 1917 goda*, Moskva.
- Galuzo, P, (1965). *Agrarnie otnoşeniya na yuge Kazakstana v 1867-1914 gg*, İzd. Nauka, Alma-Ata.
- Galiskiy, V, (1960). *Risunki i oçerki hudojnika B. V Smirnova kak istoriko-etnografiçeskiy istoçnik svedeniy o Kirgızstane naçalo 20 veka*, Frunze.
- Gumilev, L, (1993). *Drevnie Turki*, Moskva.
- Golubev, A, (1860). *Kratkiy otçet o rezultatah İssık Kulskoy ekspedisii*, Sank Peterburg.
- Grulev, M, (1909). *Soperniçestvo Rossiey i Anglii v Sredney Azii*, İzdatelstvo Kniga po trebovaniyu, Sank Peterburg.
- Hasanov, A, (1959). *İz istorii Kirgızov XIX veka*, Frunze.

- Hasanov, A, (1977). *Narodnie dvijeniya v Kirgizii v period Kokanskogo hanstva*, Moskva.
- Hasanov, A, (1961). *Vzaimootnoşenie kirgizov s Kokandskim hanstvom i Rossiey v 50-70 g.g XIX veke*, Kirgосуçpediz, Frunze.
- Halfin, N, (1960). *Politika Rossii v Sredney Azii*, Moskva.
- Halfin, N, (1965). *Prisoedinenie Sredney Azii k Rossii*, Nauka İzdatelstvo, Moskva.
- Hvostov, M, (1969). *İstoria Diplomati*, c. I, Moskva.
- Hudyakov, Y, (1986). *Kırgızı na Enisee*, Novosibirsk.
- İsakeev, B, (1932). *1916-cılkı kötörülüş cönündö*, Frunze.
- İvanov, P, (1958). *Oçerki po istorii Sredney Azii (XVIII-XIX v.v)*, Vostoçnaya Literatura İzdatelstvo, Moskva.
- İlayasov, S, (1963). *Zemelnie otnoşeniya v Kirgizii v konse 19 naçale 20 veka*, İzd. AN Kirgiz SSR, Frunze.
- Karaçev, S, (1960). *Erksiz kündör*, Frunze.
- Kara G. (2009). *Moğol istilası öncesi Yedisu Bölgesi*, Yayınlanmamış Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kara F, (2007). “Rusya’nın Kırgızistan’daki koloni siyaseti”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 17 (2): 329-340.
- Kasimbekov, T, (2004). *Kırgın*, Biyiktik Basmakanası, Bişkek.
- Karaev, O, (1983). *Kirgizia pri Karahanidah*, Frunze.
- Kaptağaev, E ve Asankanov, A. (red). (2012). *1916-cıl: Azattikkötörülüşü*, Bsm.Biyiktik, Bişkek.
- Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.
- Korşunova, P, (1936). *Zverskaya razsprava Sarskogo pravitelstva s povstvansami Ferganı (vospominanie oçevidev)*, Moskva.
- Kençiev, C, (2012). *Sancıra kirgızskogo plemeni Sarıbağış*, Bişkek.
- Kenensariiev, T, (1997). *Kırgızdar cana Kokon Hanlığı*, OşMU Basma Borboru, Oş.
- Kenesariiev, T, (2009). *Ekonomiçeskaya politika sarskogo pravitelstva v Kirgızstane*, İzd. Biyiktik, Bişkek.
- Kenensariiev, T, (1984). *Ekonomiçeskaya politika Sarızma v Kirgizii, v konse 19, v naçale 20 veka*, Frunze.

- Kozlov, İ, (1991). *Petr Petroviç Semyonov Tyanşanskiy*, İzdatelstvo Nauka, Moskva.
- Koritov, N, (1902). *Samozvanes Pulat-han*, Noviy Margelan.
- Koçavarov, V, (1959). *İz istorii narodnogo obrazovaniya v Turkestanskom krae*, Taşkent.
- Kotyukov, T, (2006). *Vosstanie 1916 goda v Turkestane: dokumentalnie svidetelstva obşey tragedii: sbornik dokumentov i materialov*, Moskva.
- Kovalev, P, (1957). *Tilovieraboti Turkestana v godı Pervoy Mirovoy Voynı*, Taşkent.
- Klubkov, V, (2002). *Rossiyskiy gumanitarniy ensiklopediçeskiy slovar*, İzd. Vlosos, Moskva.
- Lesnaya, L, (1996). *1916 cılı Kırğızstandağı kotoruluş*, İzd. Kırğızstan, Bişkek.
- Litvinskiy, B, (1992). *Vostoçnyy Türkestan v drevnosti i rannemsrednevekoye: Etnos. Yazıki. Religii*, Moskva.
- Levşin, A, (1832). *Opisanie Opisanie kirgizko-kitaskih ili kirgizkazaçih ord i stepey*, Sank Peterburg.
- Mahmutbekova, M, (1996). *Kırğızstandağı uluttuk boştonduk küröş*, Bsm. Erkin-Too, Bişkek.
- Maruaşvili, L, (1961). *Puteşestvie Rafaila Danibegaşvili*, Moskva.
- Masanov, İ, (1935). *Oçerk istorii etnografiçeskogo iz uçeniya kazahskogo naroda*, Moskva.
- Maslov, O, (1873). *Turkestanskiy Sbornik*, T. 49, Sank Peterburg.
- Makşeev, A, (1890). *İstoriçeskiy obzor Turkestana i nastupitelnoe dvijenie v nego russkih. İstoriçeskiy Obzor*, Sank Peterburg.
- Matveev Lev, (1932). *İz istorii vosstania kirgizov i kazahov v 1916 goda*, Kiev.
- Medjitov, C, (2009). *Vosstanie kirgizov v 1916 goda*, Fondı Otd. obşestv.nauk Kırğızskoy Respubliki, № 137, Bişkek.
- Nabiev, N, (1973). *İz istorii Kokandskogo Hanstva (Feodalnoe hozaystvo Hudoyar Hana)*, Taşkent.
- Nalivkin, V, (1886). *Kratkaya istoria Kokanskogo Hanstva*, Kazan.
- Nedzveskiy, V, (1913). *Administrativnoe ustroystvo, osedlie punktu i koçevie volosti Semireçinskoy oblasti*, Verniy.
- Osmonov, Ove Asankanov, A, (2003). *İstoria Kırğızstana. S drevneyşih vremen do naših dney*, Bişkek.
- Osmonov, Ö, (2012). *Kırğızstandın Tarıhı. Uruntu uçurlar (XIX kılımdın ortosunan azırkı mezigilge çeyin)*, Bişkek-kompyuter Basmakanası, Bişkek.

- Osten-Saken, P, (1869). *“Poezdka v Zanarinskiy kray letom 1867 goda”*, *İzvestia russkogo geografiçeskogo obşestva*, Sank-Peterburg.
- Ömürbekov, T, (1982). *Uçastie malih narodov v nasionalno-osvoboditelnom dvijenii nakanune Oktabrya*, Moskva.
- Ömürbekov, T,(1998). *Alimbek datka cana arkalık Kırgızdar*, Oş.
- Palen, K, (1910). *Prilozhenie k otçetu revizii Turkestarskogo kraja... Nalogi i poşlini*, Sank Peterburg.
- Palen, K, (1911). *Materialı k karakteristike narodnogo hozyastva Turkestana*, Sank Peterburg.
- Pavlov, S, (1936). Rabinoviç Mihail,“Kokandskoe vosstanie (1875— 1876 gg).” *Borba klassov*, Moskva.
- Pyaskovskiy, A(red). (1960). *Vosstanie v SredneyAzii i Kazakstane. Sbornikdokumentov*, İzd. AkademiaNauk SSSR, Moskva.
- Pyaskovskiy, A, (1961). *O karaktere nasionalnih dvijeniy v Kirgizii vo vtoroy polovine XIX veka i v naçale XX veka*, Frunze.
- Pyaskovskiy, A, (1960). *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazakstane*, İzd AN SSSR, Moskva.
- Ploskih, V, (1977). *Kirgizi i Kokanskoe hanstvo*, Frunze.
- Pereselençeskoe delo v Turkestarskom krae*, (1911). Sank Peterburg.
- Potto, V, (1991). *Dva Veka Terskogo Kazaçestva (1577-1801)*, İzd. Stavropol, Moskva.
- Rojkova, M, (1949). *Ekonomişeskaya politika sarskogo pravitelstva na Srednem Vostoke v XIX veke i Russkaya burjuaziya*, Moskva.
- Riskulov, T, (1991). *Vosstanie tuzemsev v Turkestane*, Bsm. Uçkun, Bişkek.
- Riskulov, T, (1926). *1916 –cıldagı kazaktar menen kırgızdardın kötörülüşü cönündö*, Almata.
- Rumyansev, P, (1910). *Kirgızı v proşlom i nastoyaşem*, Sank Peterburg.
- Rumyansev, P, (1911). “Usloviya kolonizatii Semireçya”, *Voprosı kolonizatii*, 1911, № 9, s. 213.
- Saadettin, G, *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*, Ankara, 2012, s.s.19-27
- Saparaliev, D, (1995). *Vzaimootnoşenie kırgızskogo naroda s russkimi sosednimi narodami v 18 veke*, İlim Yayınları, Bişkek.
- Sapelkin, A, (1977). *Agrarnie ontoşeniya v Kirgizii v naçale XX veka*, İzd. İlim,Frunze.

- Semenov, P, (1877). *“Poezdka iz ukr. Vernogo çerez gorniy pereval u Suyuk Tobe i uşelya Baaum k zapadnoy okoneçnosti ozera İssık Kul v 1856 godu”*, Zapisi Russkogo Geografiçeskogo obşestva po obşey geografii, C.I, Sank Peterburg.
- Serebryannikov, A, (1877). *Kokandskiy pohod 1875—1876 g.g*, Sank Peterburg.
- Seversov, N, (1887). *Puteşestvie po Turkestanskomu krayu i issledovanie gornoy strani Tyan-Şanya*, Sank Peterburg..
- Soltonoev, B, (1993). *Kırgız Tarihi*, Uçkun.Izd, Bişkek.
- Slovsov, P, (1844). *İstoriçeskoe obozrenie Kirgizii*, Sank Peterburg.
- Soltonoev, B, (1993). *Kızıl Kırgız Tarihi*, Bişkek.
- Sıdıkov, O, (1994). *Tarih Kırgız Şadmaniya*, Ala Too İzdatelstvo, Bişkek.
- Şaybekov, I, (1940). *Kayran El*, Kırgızmambas, Frunze.
- Şilov, D, (2007). *Bolşaya Ensiklopediçeskaya Kniga*, Sank Peterburg.
- Şeyşekanov, T, (2004). *Issık-Göl öröönündögü kötörülüştün öbölğölörü, özgöçölügü cana başçıları*, Bişkek.
- Şkapskiy, O, (1888). *Kirgiziya i Krestiyane: İz jizni iz Semireçya*, Sank-Peterburg.
- Tokombaev, A, (1936). *Kanduu cıldar*, Frunze.
- Tursunov, H, (1966). *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazakstane*, İzd.Znanie, Moskva.
- Toktomuşev, A, (1939). *Kakşaalardan kat*, Frunze.
- Toraman A, (2014). *1876-1916 Rus Sömürgeçiliği döneminde (Çarlık dönemi) Kırgızların Sosyal ve kültürel hayatı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Terentev, M, (1876). *Rossiyai Angliya v borbe za rinki*, Sank Peterburg.
- Terentev, M, (1897). *İstoria Zavoevania Sredney Azii*, İzdatelstvo Tipografia Balaşeva, Sank Peterburg.
- Tekin A, (2010). *Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Usenbaev, K, (1965). *O haraktere nasionalnih dvijeniy v Yujnoy Kirgizii v 1873-1876*, İzdatelstvo Kirgızstan, Frunze.
- Usenbaev, K, (1960). *Prisoedinenie Yujnoy Kirgizii k Rossii*, Kirgızskoe Gosudarstvennoe İzdatelstvo, Frunze.
- Usenbaev, K, (1967). *Vosstanie 1916 goda v Kirgizii*, İzd.İlim, Frunze.

- Usenbaev, K, (1980). *Obşestvenno-ekonomiçeskie otnoşeniya kirgizov (vtoraya polovina 19-20 vv.)*, İzd. İlim, Frunze.
- Uşakov, F, (1997). *Nasionalnaya politika Sarizma v Turkestane (1867-1917 gg.)*, Tomsk.
- Yazı, M. (2007). *Çarlık Döneminde Kirgızlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Vasilyev, V, (1915). *Semireçinskaya oblast kak koloniya i rol v ney Çuyskoy dolini*, İzd. GUZiZ, Sank Peterburg.
- Valihanov, Ç, (1984). *Sobranniye Soçineniya*, Alma-Ata.
- Vyatkin, M, (1974). *Sosyalno-ekonomiçeskoe razvitie Sredney Azii. (İstoriçeskiy oçerk 1865-1965)*, İzd.İlim, Frunze.
- Voşinin, V, (1914). *Oçerki novogo Turkesta. Svet i teni pusskoy kolonizatsii*, Sank Peterburg.
- Vyatkin, M, (1962). *Monopolitiçeskiy kapital v Sredney Azii*, İzd. AN Kirg.SSR, Frunze.
- Venyukov, M, (1876). *Opit voennogo obozreniya russkih granis v Azii*, Sank Peterburg.
- Voronkov, V, (1905). *Po voposu o pozemelnom ustroystve tuzemnogo kirgizskogo naseleniya*, Sank-Peterburg.
- Vosstanie v Sredney Azii i Kazakstane. Sbornik dokumentov*, (1960). Moskva.
- Zima, A, (1959). *Kirgizya nakanune Velikoy Oktyabrskoy sosialistiçesкой revolusii*, İzd. AN Kirg.SSR, Frunze.
- Zima, A, (1954). *O haraktere vosstania v Kirgizii*, Moskva.
- Zorin, A, (1941). *Kirgızstandağı kötörülüştün 25 cıldığı*, Frunze.
- Zlakin, I, (1983). *İstoria Cungarskogo Hanstva*, Moskva.
- Kirgız Ensiklopediyası, Bişkek, 2013

Elektronik kaynak

<https://plus.google.com/100201915263294385966/posts/2DYst3JzG5s>

(erişim tarihi: 15.09.2014)

http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:10480/?from=portal&place=nowread

(erişim tarihi: 18.02.2018)

2014 yıl. “24.kg” haber ajansı.

<http://fb.ru/article/193088/kazak---eto-kto-istoriya-kazachestva> (erişim tarihi-03.07.2015)

EKLER**EK 1 - SEMYEN ÇUYKOV. AYAKLANMACILARIN ÇİN'E KAÇIŞI. 1936.**

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

EK 2 - RUSYA'DAKİ KIRGIZLARIN BİRİNCİ ELÇİLİĞİ. 1785.

Kaynak: Osmonov, Ö, (2012). *Kırgızistanın Tarihi. Uruntu uçurlar (XIX kılımdın ortosunan azırkı mezigilge çeyin)*, Bişkek-kompyuter Basmakanası, Bişkek.

EK 3– TÜRKİSTAN'DAKİ RUS YETKİLİLERİ. PREJEVALSK. 1914.

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

**EK 4 – YEDİSU BÖLGESİNİN RAHİBİ VE HRİSTİYAN DİNİNİN MENSUPLARI.
1914.**

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

**EK 5 – YERLİ MEMURUN HALK İLE YERLEŞİM BİRİMLERİ HAKKINDA
KONUŞMASI. 1910.**

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

EK 6 – SIR-DERYA BÖLGESİNİN NUFÜS SAYIMI TABLOSU. 1909.

Названія уѣздовъ.	Число квадратныхъ верстъ въ уѣздѣ.	Численность населенія въ уѣздѣ.	Число участковъ.	Наименованіе участковъ.	Число квадратныхъ верстъ въ уѣздкѣ.	Число жителей въ уѣздкѣ.	Число владельцев въ уѣздкѣ.
Сыръ-Дарьинская область.							
Ташкентскій	24096		4	Пскепскій	1120		
				Троицкій	8768		
				Пригородный	8224		
				Ханабадскій	5984		
Дулізатинскій	77120	337762	4	Асинскій	22528	66900	
				Чуйскій	33344		
				Меркентскій	11904	81098	
				Горный	9344	63060	
Чимкентскій	67392		3	Тамерлановскій	15104		
				Бѣловодскій	7488		
				Туркестанскій	44800		
Перовскій	82720		2	Перовскій	34304		
				Джудекскій	48416		
Казалинскій	86688		2	Казалинскій	50560		
				Кармакчинскій	36128		
Аму-Дарьинскій отдѣлъ	101312	216860	2	Шураханскій	73600	76724	
				Чимбайскій	27712	124241	

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

EK 7 – YEDİSU BÖLGESİNİN NUFÜS SAYIMI TABLOSU. 1909.

Название уѣздовъ	Число квадрат-ныхъ верстъ въ уѣздѣ.	Численность на-селенія въ уѣздѣ.	Число участковъ.	Наименованіе участковъ.	Число квадрат-ныхъ верстъ въ участкѣ.	Число жителей въ участкѣ.	Число владѣній въ участкѣ.
Памацганскій	23379	365570	5	Пригородный	598	71432	5
				Чустскій	6190	65015	5
				Чадакскій	5280	62286	5
				Панаѣскій	9914	65264	7
				Яны-Курганскій	1397	84032	5
Ошскій	20294	145958	2	Осѣдлый районъ	5641	89221	6
				Кочевой районъ	14654	47922	4
Семирѣченская область ¹⁾.							
Вѣрненскій	30770	193915	2	Зайцевскій	8733	64591	
				Огарскій	29281	68720	
Пишпекскій	41759	186118	2	Бѣловодскій	10406		
				Токмакскій	15660		
Пржевальскій	52228	168449	1	Атбашинскій ²⁾	36184		
Джаркентскій	39000	130398	2	Кольджатскій	11512		
				Нарынъ-Больсо-Чарынскій ²⁾	8576		
Кональскій	53150	167917	1	Алтынъ-Эмельскій	63580		
Ленинскій	56171	144825		Бахтинскій ²⁾	10851	28638	
				Сергіювльскій	35139	33475	

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

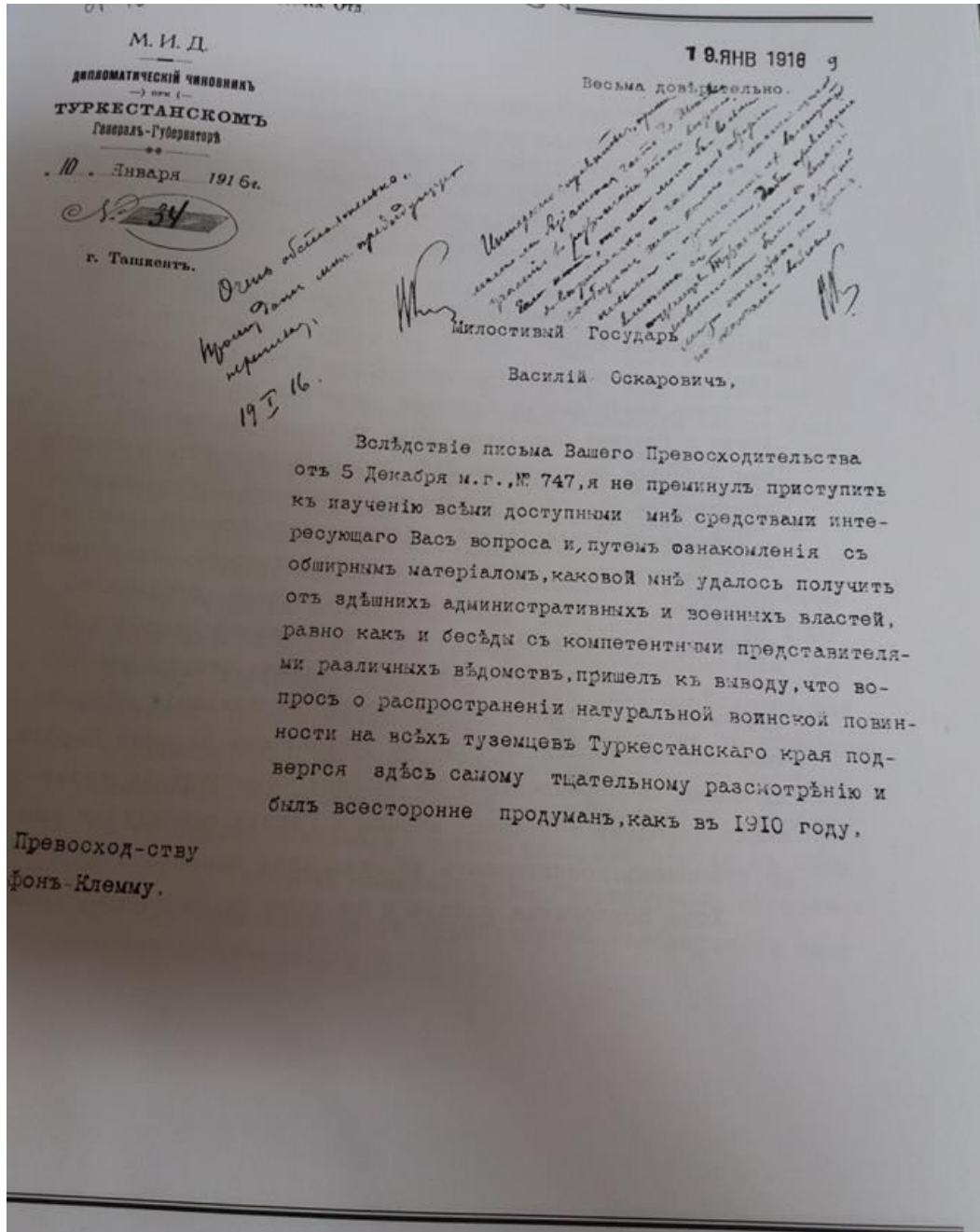
EK 8 – TÜRKİSTAN'DAKİ RUS YERLEŞİMCİLER. 1911.

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

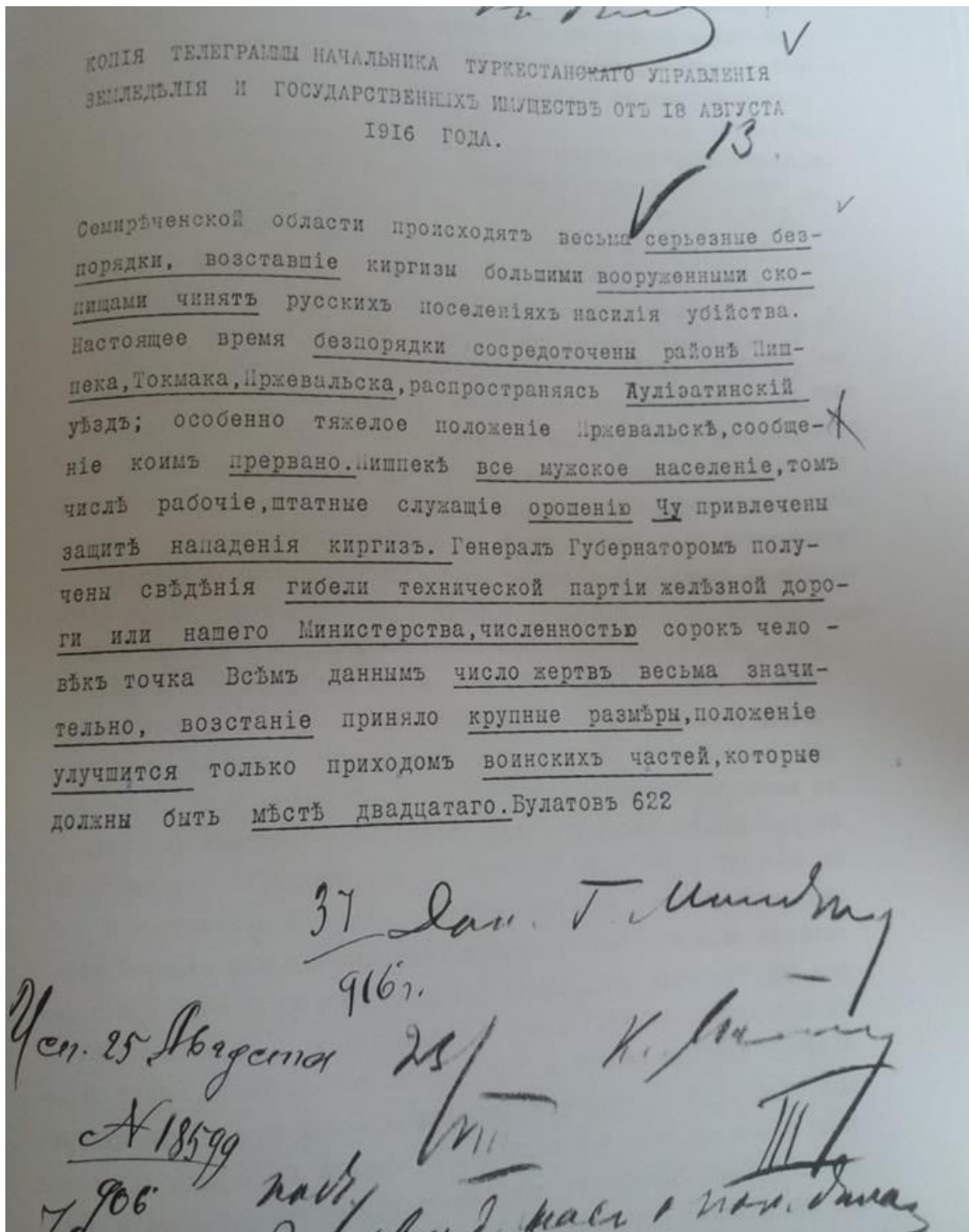

**EK 10 –TÜRKİSTAN HALKININ CEPHE GERİSİ İŞLERE ALINMASINA DAİR
BELGE. 1916.**

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

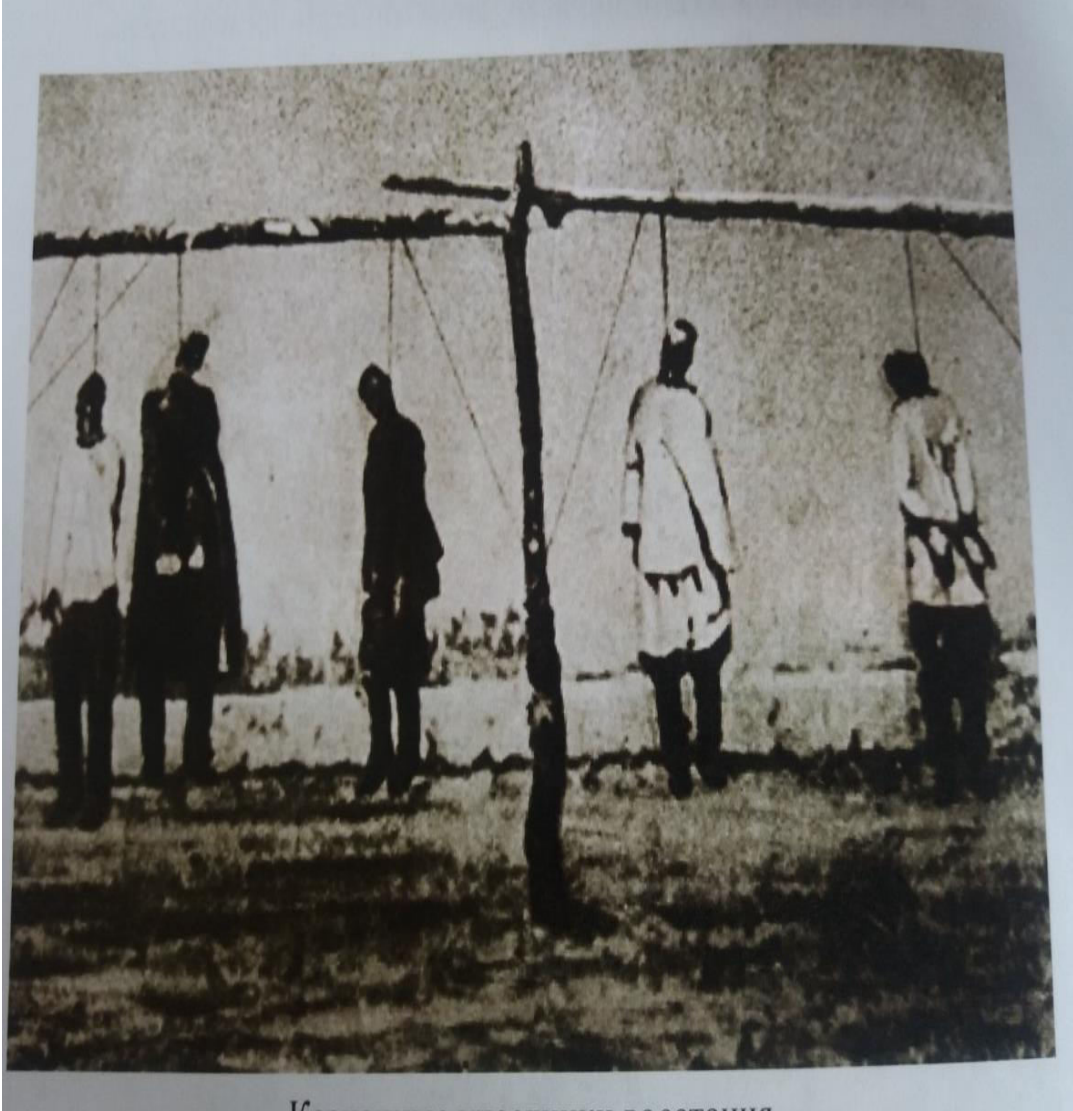
**EK 11 – AYAKLANMANIN ÇIKIŞI HAKKINDA TÜRKİSTAN GENEL VALİSİNİN
TELFRAF BİLDİRİSİ. 1916.**

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

EK 12 – BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI. RUS CEPHESİ.

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

EK 13 – ASILAN AYAKLANMACILAR.

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

ЕК 14 – MÜLTECİLER HAKKINDA TELGRAF BİLDİRİSİ. 17 EKİM 1916.

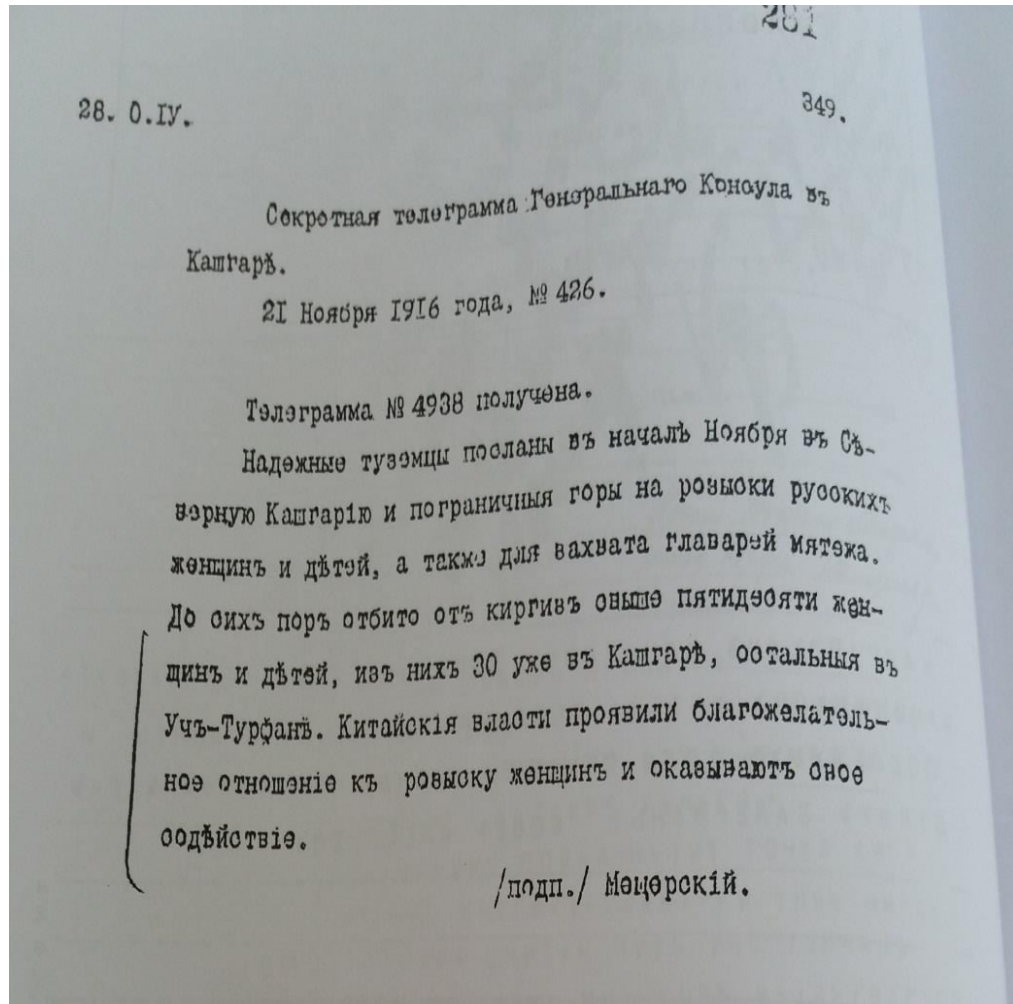
Копія телеграммы изъ Вѣрнаго отъ Генераль-Адъютанта Куропаткина отъ 17 Октября 1916 года.

Семирѣченской области сопротивленіе мятежныхъ киргизъ можно признать сломленнымъ, кромѣ Пржевальскаго и южныхъ частей Пишпекскаго и Джаркентскаго уѣздовъ. Наши отряды уже дѣйствуютъ направленіи пограничнымъ переваламъ. Имѣющимся свѣдѣніямъ до двадцати пяти волостей перешли предѣлы Китая, каждую волость можно среднемъ считать до трехъ тысячъ душъ мужскаго пола. Съ началомъ киргизскаго мятежа до подхода подкрѣпленій можно было опасаться полнаго разгрома всего русскаго населенія Семирѣчья. Принятыми Семирѣченскимъ Военнымъ Губернаторомъ энергическими мѣрами удалось отстоять при относительно малыхъ жертвахъ населеніе Пишпекскаго и Вѣрненскаго уѣздовъ и сдержать отъ возстанія населеніе уѣздовъ Копальскаго и Лепсинскаго. Защитить своевременное русское населеніе Пржевальскаго уѣзда не было силъ и населеніе этого уѣзда сильно пострадало. Звѣрски убито этомъ уѣздѣ русскихъ до двухъ тысячъ въ подавляющемъ числѣ мужчинъ, уведено плѣнъ и безъ вѣсти пропало около одной тысячи, преим. шестенно женщинъ. Сожжено 1300 усадебъ, разграблено около тысячи усадебъ. Городъ Пржевальскъ отстояли и оны уцѣлѣли. Потери войскъ убитыми, ранеными, безъ вѣсти пропавшими составили по 17 Октября три

Подлинная отправлена въ Д-ть Полиціи.
Копія сообщена Б.В.Штурмеру.

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

**EK 15 – MÜLTECİLERİN GERİ VERİLMESİNİ TALEP EDEN ÇARLIK
HÜKÜMETİNİN BİLDİRİSİ. 21 KASIM 1916.**

Kaynak: Kakeev, A, (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

EK 16 - 1917 YILINDAKİ NUFÜS SAYIMI TABLOSU.

Уезды и волости	Состояло до восстания в 1916 г.	Кибиток			
		Убыло		Осталось на 1 января 1917 г.	
		Абс. ч.	В %%	Абс. ч.	В %%
Пишпекский уезд					
1. Абаилдинская волость	940}				
2. Темирбулатовская	502}	172	11,93	1270	
3. Атекинская	973	100,00	-	00,00	88,07
4. Байсеитовская	405}				
5. Шамсинская	1443	633	34,25	1215	
6. Бакинская	661	48	87,91	613	65,75
7. Бураинская	342				92,59
8. Нурманходжинская	996				
9. Курмабетовская	1043	1326	55,65	1055	
10. Джумгальская	902			44,35	
11. Кочкарская	1221	1417	70,91	606	
12. Джанышевская	688	126	18,31	562	29,09
13. Джамансартовская	742	118	15,91	624	81,69
14. Иссыгактинская	1016	359	35,34	657	84,09
15. Качинская	595	15 2,35	580	97,65	64,66
16. Каракечинская	1026	500	48,74	526	
17. Карабалтинская	666	272	40,84	394	51,26
18. Мамохановская	386	14	3,63	372	5916
19. Сарыбагишевская	1546	1546	100,00	-	96,37
20. Сусамырская	746	246	33,98	500	00,00
21. Глеубердинская	304	21,02	1142	78,98	67,02
22. Тынаевская	1756	1102	62,76	654	37,24
23. Черекчинская	415	40	9,64	375	90,36
24. Чумичевская	776	80	11,08	690	88,92
25. Шалурзинская	699	16	2,29	683	97,71
Итого по уезду	21813	9313	42,66	12518	57,34
Пржевальский уезд					
1. Аджинская волость	720				
2. Нарынская	831	701	17,13	850	39,87
3. Аулсарткалхакская	488	267	53,28	216	44,72
4. Ваначинская	1078	1078	100,00	-	00,00
5. Барскаунская	705	705	100,00	-	00,00
6. Восточно-Джетыгузовская	1014	1014	100,00	-	00,00
7. Джамбаевская	993	993	100,00	-	00,00
8. Джаныбековская	1080				
9. Он-Арчинская	1831				
10. Улахильская	1033	2541	6445	1403	35,55
1. Джуван-Арыкская	1224				
2. Саяковская	1126				
3. Семизбельская	1178	1975	55,98	1553	44,02
4. Западно-Джетыгузовская	1347	1347	100,00	-	00,00
5. Заукинская	1128	1128	100,00	-	00,00

Kaynak: Kakeev, A. (2015). *Sredneaziatskoe (Turksetanskoe) vosstanie. İstoria v dokumentah*, İzd.KRSU, Bişkek.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Symbat ESENKAN KYZY
Doğum Yeri- Tarihi	Narın - 19 Ekim 1992
EĞİTİM DURUMU	
Mezul olduğu Lise	Toktosun Bayburaev, Emgekçil, Kırgızistan
Lisans Diploması	Cusup Balasagun Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi
Tez Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Tez Konusu: “Kırgızistan’da 1916 Halk Ayaklanması”
Proje Konusu	-
Yüksek Lisans Diploması	“KIRGIZİSTAN’DA 1916 HALK AYAKLANMASI”
Tez/Dönem Projesi Konusu	-
Yabancı Dil/Dilleri	Kırgızca, Rusça, İngilizce
E-Posta	esenkanova1092@gmail.com